

Inhoud

	Woord vooraf	9
I	Inleiding	11
I.1	De wereldeconomie	11
I.2	De Nederlandse economie	18
I.3	Collectieve sector	29
I.4	Slot	35
II	De internationale conjunctuur	37
II.1	Ontwikkeling naar regio's	37
II.1.1	Niet-industrielanden	37
II.1.2	Verenigde Staten	39
II.1.3	Japan	44
II.1.4	Europese Unie	45
II.1.5	Monetaire ontwikkelingen	51
II.2	Wereldhandel	53
II.2.1	Grondstoffenprijzen exclusief energie	53
II.2.2	Olieprijs	55
II.2.3	Prijzen van industrieproducten	56
II.2.4	Wereldhandelsvolume	56
II.2.5	Externe data voor Nederland	59
III	De Nederlandse conjunctuur	61
III.1	Algemeen	61
III.2	Gezinnen	69
III.2.1	Inflatie	70

III.2.2	Lonen	74
III.2.3	Koopkracht	78
III.2.4	Particuliere consumptie	83
III.2.5	Woningbouw	86
III.3	Buitenlandse handel	90
III.4	Bedrijven	96
III.4.1	Productie	97
III.4.2	Winstgevendheid	103
III.4.3	Investerings	108
III.5	Arbeidsmarkt	111
III.5.1	Arbeidsvraag	111
III.5.2	Arbeidsaanbod, werkloosheid, vacatures	112
III.6	Collectieve sector	117
III.6.1	De collectieve uitgaven	117
III.6.2	Collectieve lasten	127
III.6.3	EMU-saldo en schuld	132
III.6.4	Ijklijnen en ijkclatten	133
IV	Speciale onderwerpen	137
IV.1	Knelpunten op de arbeidsmarkt: kansen en bedreigingen	137
IV.1.1	Inleiding	137
IV.1.2	Kosten van knelpunten	139
IV.1.3	Toekomstige knelpunten	143
IV.1.4	Beleidsopties	146
IV.2	Trefzekerheid van CPB-ramingen voor het buitenland	153
IV.2.1	Inleiding	153
IV.2.2	Kerngegevens en hun beschikbaarheid	154
IV.2.3	Trefzekerheid van de CPB-ramingen	155
IV.2.4	Trefzekerheid CPB in vergelijking met de OESO en EC	158
IV.2.5	Overeenkomstige kenmerken van de ramingen	161
IV.2.6	Mogelijkheden voor kwaliteitsverbetering	161
IV.3	De vernieuwende economie	162
IV.3.1	ICT als doorbraaktechnologie	163
IV.3.2	Productiviteit en economische groei	166
IV.3.3	Het functioneren van markten	172
IV.3.4	Het einde van de conjunctuur?	176
IV.3.5	Structureel lage inflatie?	178
IV.3.6	Gevolgen voor het beleid	180

Bijlagen	183	
A1	Middelen en bestedingen 1999, 2000 en 2001	184
A2	Middelen en bestedingen 1987-1998	190
A3	Middelen en bestedingen, volumemutaties, 1987-1998	192
A4	Kerngegevens, 1987-2001	194
A5	Volume consumptie, investeringen en invoer; winstindicatoren, 1987-2001	196
A6	Inkomens en prijzen, 1987-2001	198
A7	Kerngegevens arbeidsmarkt, 1987-2001	200
A8	Kerngegevens collectieve sector, 1987-2001	202
A9	Collectieve uitgaven naar beleidsmatige clusters, 1987-2001	204
A10	Sociale zekerheid, 1987-2001	206
A11	Zorg, 1987-2001	208
B1	Externe data voor Nederland, 1986-2001	210
B2	Bestedingscomponenten voor een aantal industrielanden, 1986-2001	212
B3	Overige kerngegevens buitenland, 1986-2001	218
B4	Sleutelvariabelen EU-landen, 1998-2001	228
C1	Volume-ontwikkeling van de binnenlandse afzet en voorraadvorming afkomstig uit het binnenland, 1988-2001	230
C2	Volume-ontwikkeling van de buitenlandse afzet, 1988-2001	232
C3	Volume-ontwikkeling van de bruto toegevoegde waarde (factorkosten), 1988-2001	234
C4	Volume-ontwikkeling van de werkgelegenheid, 1988-2001	236
C5	Prijzontwikkeling van de bruto productie, 1988-2001	238
C6	Arbeidsinkomensquote, 1987-2001	240
D1	Volume-ontwikkeling van de bruto toegevoegde waarde (factorkosten), 1997-2001	242
D2	Volume-ontwikkeling van de werkgelegenheid, 1997-2001	243
D3	Prijzontwikkeling van de bruto productie, 1997-2000	244
D4	Kerngegevens bouwnijverheid en exploitatie onroerend goed, 1997-2001	245
D5	Kerngegevens energie, 1997-2001	246
	Verklaring van afkortingen	247
	Enige eerdere publicaties van het CPB die bij de SDU zijn verschenen	250

Kaders in hoofdstukken

I Inleiding

- Overschat het CPB de wereldhandelsgroei?	14
- Onzekerheden internationaal	17
- Onzekerheidsvarianten buitenlandse economische ontwikkeling 2001	20
- ICT-sector belangrijk voor groei Nederlandse economie	22
- Trefzekerheid CEP-ramingen arbeidsproductiviteit	26
- Onzekerheidsvariant contractloonstijging 2001	28
- Grenzen aan de schuld	34

II De internationale conjunctuur

- Spaartekort maakt Amerikaanse economie kwetsbaar	41
- Koers-winstverhouding van aandelen in theorie	42

III De Nederlandse conjunctuur

- Waar blijft de groei van het nationaal inkomen?	64
- De invloed van de gehanteerde schattingsmethode op de output gap	68
- Onderliggende inflatie	71
- Het effect van de lokale lasten op de inflatie	73
- Het structureffect van het incidenteel loon in de jaren negentig	75
- Bruterings van de overhevelingstoelag	77
- Werkelijke individuele consumptie van gezinnen	84
- Nederland distributieland	93
- Het millenniumprobleem	97
- Internationalisering dienstensector	102
- Arbeidsproductiviteit: een kwestie van meten	105
- Toename arbeidsproductiviteit recent in teken van ICT-sector	106
- Harde kern van werkloosheid	115
- Vrouwen in de WAO	116
- Bereik van de Ziekenfondswet	125

IV Speciale onderwerpen

IV.3 De vernieuwende economie

- Lage productiviteit nieuwe bedrijven in zakelijke dienstverlening	170
---	-----

Woord vooraf

Bij het opstellen van de ramingen voor dit Centraal Economisch Plan is gebruik gemaakt van de meest recente gegevens en beleidsvoornemens zoals die medio maart op het CPB bekend waren. Nadere besluitvorming van het kabinet, met name in het kader van de begrotingsvoorbereiding 2001, zal uiteraard nog van invloed kunnen zijn op de verwachte uitkomsten. Enkele belangrijke onzekerheden in de internationale ontwikkeling worden belicht aan de hand van variantberekeningen. Voor 2001 ligt voorts een bijzondere bron van onzekerheid in de historisch unieke combinatie van een gespannen arbeidsmarkt en een belastingherziening die een omvangrijke verschuiving en verlichting van lasten behelst. Met name de loonraming voor dat jaar is daardoor met extra onzekerheid omgeven.

De gespannen arbeidsmarkt is ook het thema van de eerste paragraaf in het hoofdstuk Speciale Onderwerpen. Na een analyse van de kosten van knelpunten en de onzekerheid over toekomstige tekorten en overschotten, passeren de belangrijkste beleidsopties de revue. Het tweede speciale onderwerp is de trefzekerheid van de CPB-ramingen voor de wereldeconomie, ook in vergelijking met ramingen van de OESO en de Europese Commissie. Tenslotte gaat paragraaf IV.3 onder de titel 'De vernieuwende economie' uitgebreid in op de gevolgen van de informatie- en communicatietechnologie voor de macro-economische ontwikkeling en het overheidsbeleid.

De directeur,

F.J.H. Don

I Inleiding

I.1 De wereldeconomie

De wereldeconomie heeft de financiële crises sneller verwerkt dan zich aanvankelijk liet aanzien. De mondiale productie zal naar verwachting in 2000 en 2001 met circa 4% per jaar kunnen stijgen, met krachtige impulsen vanuit de niet-industrielanden. De vraagtoename gaat gepaard met forse prijsstijgingen van grondstoffen. Oplopende inflatie en inflatieverwachtingen in de industrielanden zullen zich vertalen in hogere rentestanden. Voor Europa mag een verdere daling van de nog hoge werkloosheid worden verwacht.

De risico's van ernstige verstoringen van het wereldbeeld zijn echter niet verdwenen. Het voornaamste risico lijkt dat van een harde landing in de Verenigde Staten. Financiële onevenwichtigheden kunnen daar leiden tot een scherpe dollardaling gepaard met hoge rentes, mogelijk gevolgd of voorafgegaan door een aandelenrash.

De productiegroei van de Verenigde Staten is vorig jaar onverwacht krachtig gebleven, en de opgaande conjunctuurfase heeft inmiddels een recordlengte gekregen. De economische groei vertoont nog weinig tekenen van afzwakking. Toch wordt op korte termijn wel een afzwakking voorzien op grond van afnemende vermogens-effecten en monetaire verkrapping. De investeringsgroei is al aan het vertragen, met name in de woningbouw, en naar verwachting zal de thans zeer hoge particuliere consumptiegroei spoedig volgen. Daartegenover staat een voorziene sterkere uitvoergroei door vraagherstel buiten de Verenigde Staten, zodat de productiegroei in 2000 per saldo waarschijnlijk nauwelijks zal vertragen. Pas in de raming voor 2001 komt de afzwakking van de binnenlandse bestedingsgroei volledig tot uitdrukking in het productieproces.

De ontwikkeling van de Japanse economie blijft de eerstkomende jaren ongewis, gegeven de omvangrijke herstructurering, de nog wankele financiële situatie en de weinig stabiele yen. Een bescheiden groei lijkt het meest waarschijnlijk, gestoeld op het ruime monetaire en fiscale beleid en de levendige vraag op de Aziatische afzetmarkten.

Voor het eurogebied wordt een aanzienlijke versnelling van de productiegroei

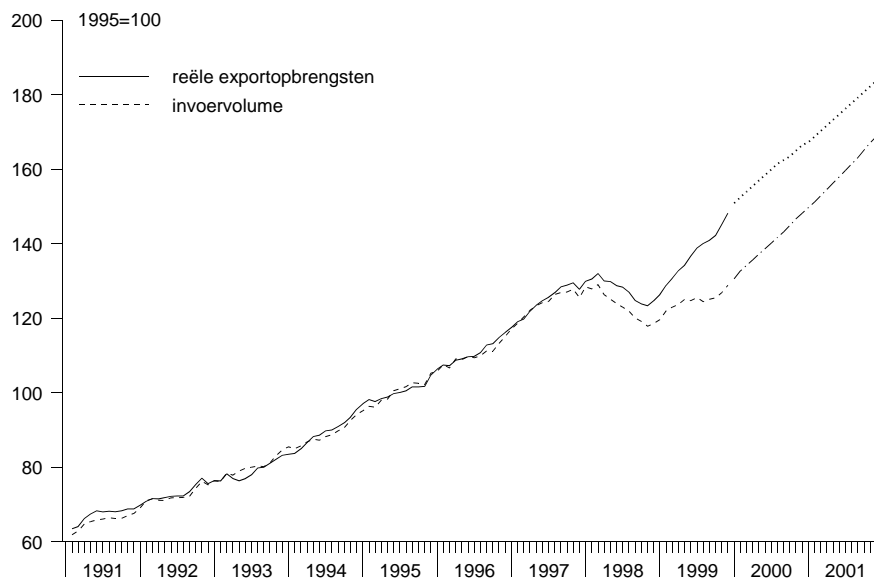
voorzien. Die is vooral te danken aan de oplevende vraag in de niet-industrielanden. Exclusief intrahandel zou de uitvoergroei kunnen oplopen van 2½% in 1999 tot circa 12% in het lopende jaar. Voor de eurolanden zou daardoor de bijdrage van het buitenland aan de BBP-groei, die in 1999 minus 0,4% bedroeg, omslaan in een even grote positieve bijdrage. Ook komend jaar kan de bijdrage van het verkeer met het buitenland nog licht positief blijven, ondanks de tragere groei in de Verenigde Staten en de geprojecteerde effectieve waardeinstijging van de euro. Voor de finale binnenlandse bestedingen in het eurogebied wordt slechts een lichte versnelling verwacht, zodat het eurogebied in de projectie niet fungeert als de motor van de wereldeconomie. De productiegroei in het Verenigd Koninkrijk zal waarschijnlijk iets achterblijven bij die in het eurogebied, voornamelijk doordat het dure pond sterling de uitvoergroei remt.

Tabel I.1 BBP-volume naar regio's, 1998-2001

	1998	1999	2000	2001
	mutaties per jaar in %			
Verenigde Staten	4,3	4,1	3¾	2¾
Japan	- 2,8	0,6	1	1½
Europese Unie	2,7	2,3	3½	3
Industrielanden	2,5	2,7	3¼	2¾
Niet-industrielanden	2,5	3,6	4¾	5
Wereld	2,5	3,1	4	3¾

De financiële crises in Zuidoost-Azië, Latijns-Amerika en de transitielanden veroorzaakten in 1998 een aanzienlijke vertraging van de mondiale productiegroei. Vorig jaar liep het tempo weer op dankzij herstel in Azië. Inmiddels is ook in de meeste Latijns-Amerikaanse landen en in de landen van Midden- en Oost-Europa weer sprake van groei. In het crisisjaar 1998 daalde het invoervolume van de niet-industrielanden scherp, maar het herstel gedurende 1999 was even indrukwekkend, zoals blijkt uit grafiek I.1. De grafiek laat tevens zien dat het invoervolume van de niet-industrielanden tot het uitbreken van de crisis in Azië vrijwel gelijk opging met hun reële exportopbrengsten, gedefinieerd als het product van uitvoervolume en ruilvoet. Daaruit kan worden geconcludeerd dat de handelsbalans al die jaren weinig veranderde. Tussen eind 1997 en eind vorig jaar bleef de invoergroei ver achter bij de groei van de reële exportopbrengsten, zodat de handelsbalans aanmerkelijk verbeterde. Deze verbetering werd afgedwongen door de plotselinge verslechtering van de kapitaalbalans. Een verdere stijging van het handelssaldo is echter niet nodig. Bij de geraamde invoergroei van de niet-industrielanden met 12 à 13% per jaar kruipen de lijnen in de grafiek in de projectieperiode weer iets naar elkaar toe. Met hun sterke invoergroei nemen de niet-industrielanden geleidelijk de rol van motor van de wereldeconomie over van de Verenigde Staten.

Grafiek I.1 Reële exportopbrengsten en invoervolume van niet-industrielanden, 1991-2001^a, indices 1995=100

^a Cijfers voor 2000 en 2001 zijn ramingen van het CPB.

De inflatie in de industrielanden bereikte begin vorig jaar een laagtepunt als gevolg van de mondiale vraaguitval en de daarmee samenhangende verscherpte concurrentie en onderbezetting van de productiecapaciteit. De grondstoffenprijzen, in het bijzonder die van energiedragers, waren diep gedaald. Met het aantrekken van de wereldvraag en de afkondiging van productiebeperkende maatregelen door de olie-exporterende landen begon ook de inflatie weer op te lopen. Vooral de olieprijsen zijn sindsdien sterk gestegen. Desondanks blijft de gemiddelde prijsstijging in de industrielanden over de projectieperiode beperkt tot circa 2%. De stijging van de arbeidskosten per eenheid product blijft in het algemeen gematigd door een hoge dan wel aantrekkende arbeidsproductiviteitsgroei. In de landen met een krappe arbeidsmarkt, zoals de Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk en diverse kleinere Europese landen, is de inflatiedreiging wat groter.

Ondanks de hoge productiegroei is de Amerikaanse inflatie de laatste jaren opvallend laag gebleven. Dit was voor een deel te danken aan bijzondere factoren, zoals een stijgende dollar, dalende energieprijzen en dalende werkgeverslasten. Enkele daarvan beginnen nu de andere kant op te werken. Door de scherp gestegen prijzen van energie en andere grondstoffen is de binnenlandse inflatie inmiddels opgelopen tot 2,7% en zijn

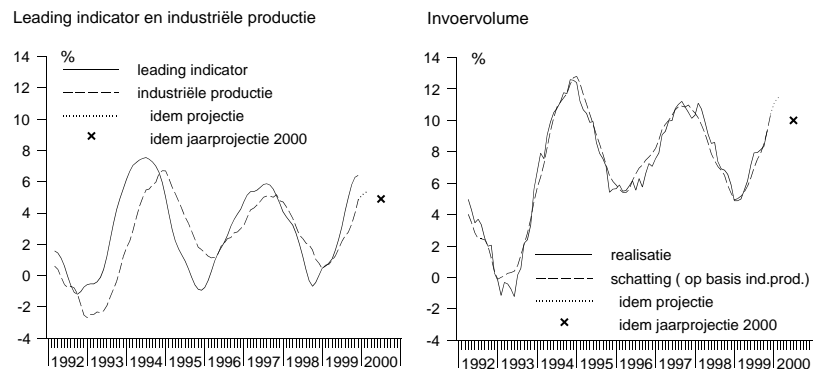
Overschat het CPB de wereldhandelsgroei?

Het CPB verwacht voor 2000 en 2001 evenals het IMF en de Europese Commissie een mondiale BBP-groei van circa 4%. Voor de wereldhandelsgroei ligt de CPB-raming echter aanzienlijk hoger dan bij die andere instellingen. Hoe zij de handelsgroei ramen is niet precies bekend. Het CPB baseert de invoerraming van de industrielanden voornamelijk op de geprojecteerde industriële productiegroei. Voorlopende indicatoren wijzen op een versnelling van de industriële productiegroei in de eerste maanden van dit jaar (linker grafiek). Voor het hele jaar wordt de groei geraamd op 5%, afzwakkend naar 3½% in 2001.

De rechter grafiek toont de feitelijke invoergroei van de industrielanden over de periode 1992-1999 tezamen met een schatting van de invoergroei op basis van de industriële productieontwikkeling. Die schatting blijkt zeer goed aan te sluiten op de realisaties. De geprojecteerde versnelling van de industriële productiegroei in de eerste maanden van dit jaar impliceert een verdere versnelling van de invoergroei.

Voor geheel 2000 wordt de invoergroei van de industrielanden geraamd op 10%, afzwakkend naar 8¼% in 2001. Over de projectieperiode wordt voor de niet-industrielanden eveneens een krachtige invoergroei voorzien, bij een BBP-groei van circa 5% per jaar en ruime financiële mogelijkheden (zie grafiek I.1).

Voorlopende indicatoren, industriële productie en invoervolume van de industrielanden (mutaties t.o.v. 12 maanden eerder in %)

ook de inflatieverwachtingen gestegen. Zowel de geld- als de kapitaalmarktrente laten sinds de beginmaanden van vorig jaar een stijgende trend zien. In februari en in maart verhoogde de Fed opnieuw haar tarieven, beide keren met een kwart%-punt. Een geleidelijke verdere verkrapping van het Amerikaanse monetaire beleid ligt in de lijn der verwachting.

In Japan is nog steeds sprake van een negatieve inflatie. De consumptieprijzen dalen door de ernstige onderbezetting van het productieapparaat en door dalende arbeidskosten. Het monetaire beleid is zeer ruim en daarin wordt voorlopig geen verandering verwacht. De Japanse centrale bank zal naar eigen zeggen het nul-rentebeleid voortzetten zolang de conjunctuur zwak blijft.

De inflatieversnelling in het eurogebied sinds de winter van 1999 is vooral het gevolg van de hogere energiekosten en van de sterke daling van de euro. Naarmate de conjunctuur zich gunstiger liet aanzien, stegen ook de inflatieverwachtingen in de markt, zoals blijkt uit het oplopen van de lange rentes. Al in november vorig jaar begon de ECB uit voorzorg wat gas terug te nemen door de rentes met $\frac{1}{2}$ %-punt te verhogen. In februari en maart volgden twee verhogingen met telkens $\frac{1}{4}$ %-punt. De rentetermijnstructuur geeft aan dat de markten in de loop van dit jaar een verdere verkrapping van het monetaire beleid verwachten.

De korte rente van de Verenigde Staten was in 1999 gemiddeld 2,4%-punt hoger dan die in het eurogebied, en maar liefst 5%-punt hoger dan in Japan. Voor de lange rente bedroeg het verschil respectievelijk 1,1%-punt en 3,9%-punt. Volgens de zogenoemde ongedekte-rentepariteitsconditie duiden deze renteverschillen op een door marktpartijen verwachte depreciatie van de dollar ten opzichte van de euro en de yen, zodat het verwachte rendement op een Amerikaanse belegging uitgedrukt in euro of yen gelijk wordt aan dat van een vergelijkbare belegging in het eurogebied of in Japan. Tot dusver is zo een depreciatie van de dollar uitgebleven. Doordat de economische groei in de Verenigde Staten zoveel sterker bleef dan elders in de industriële wereld, bleef de vraag naar dollars hoog. In de projecties ligt wel besloten dat de euro geleidelijk aan kracht wint ten opzichte van de dollar. Het belangrijkste argument daarvoor is de verwachte schaarbeweging tussen de binnenlandse bestedingsgroei van de Verenigde Staten en het eurogebied. Ook de voorziene verdere verslechtering van de Amerikaanse lopende-rekeningpositie kan de dollar op een gegeven moment onder druk gaan zetten. Voor dit jaar is gerekend met een gemiddelde dollarkoers van 0,98 euro, dalend naar 0,93€/€ in 2001, wat overeenkomt met respectievelijk 2,15 en 2,05 gulden per dollar.

In de Verenigde Staten zal bij de voorziene groeivertraging de werkloosheid niet verder teruglopen; volgens de meeste schattingen blijft zij daarmee onder het niveau dat in overeenstemming is met een stabiele inflatie. Ook in Japan zou de officiële werkloosheid kunnen stabiliseren, maar hier op een naar Japanse begrippen zeer hoog niveau. De Japanse werkgelegenheid is in twee jaar tijd met in totaal 1,5% gedaald; in de

projectieperiode wordt slechts een geringe banengroei verwacht, gegeven het zwakke productieherstel en het terughoudende ontslagbeleid van de afgelopen jaren. In de Europese Unie is de werkloosheid vorig jaar opvallend sterk gedaald. De werkgelegenheid nam met 1,3% toe, duidelijk sterker dan de zwakke productiegroei zou doen verwachten. Dat hing onder meer samen met de aanhoudende loonmatiging, met arbeidsmarkthervormingen en met omvangrijke officiële banenprogramma's. Bij de geprojecteerde gunstige conjunctuur blijft het aantal banen met circa 1¼% per jaar toenemen. De werkloosheid in de EU zou daardoor eind volgend jaar kunnen zijn teruggelopen tot zo'n 7½% van de beroepsbevolking. Medio 1994 lag dit percentage nog op 11¼%.

Tabel I.2 Internationale kerngegevens, 1999-2001

	1999	2000	2001
mutaties per jaar in %			
BBP-volume industrielanden	2,7	3¼	2¾
Consumentenprijs industrielanden	1,2	2	1¾
Wereldhandelsvolume	5,0	10½	10
Wereldhandelsprijs (\$)	- 1,8	2½	1
Industrieproducten	- 3,3	½	2
Grondstoffen excl. energie	- 7,8	10	5
Energie	30,0	30	- 14
niveaus			
Dollarkoers (€/ \$)	0,94	0,98	0,93
Ruwe-olieprijs (\$/vat)	17,9	24½	20

Het bovenstaande beeld van de wereldeconomie resulteert in historisch hoge groeicijfers voor de voor Nederland relevante wereldhandel. De groei van de Nederlandse exportmarkten versnelt van 4% in 1999 naar circa 9¾% in 2000 en zakt vervolgens iets terug naar 9¼% in 2001. Exclusief energie daalden de prijzen van concurrenten op de wereldmarkt vorig jaar met 1%, ondanks een herstel in de loop van het jaar. Voor dit jaar wordt een concurrentenprijsstijging van 3% voorzien, die volgend jaar over kan gaan in een lichte daling, als de euro aan kracht wint ten opzichte van de dollar. Het verloop van de Nederlandse invoerprijs exclusief energie verschilt weinig van dat van de concurrentenprijs. Energie meegerekend steeg de goedereninvoerprijs vorig jaar met 0,5%. Voor dit jaar wordt een invoerprijsstijging van 5¼% voorzien, terwijl in 2001 de invoerprijzen weer met 1½% zouden kunnen dalen. De geprojecteerde effectieve appreciatie van de euro is voor dit laatste wel een voorwaarde.

De onzekerheidsmarges rond deze ramingen zijn soms aanzienlijk, zoals de analyse in paragraaf IV.1 laat zien. Onderstaand kader belicht enkele onzekerheidsvarianten die bij het actuele beeld met name aandacht verdienen.

Onzekerheden internationaal

In de centrale projectie kan de Amerikaanse groei opnieuw zijn onderschat. De vermogenseffecten van de aandelenhausse zouden aanzienlijk kunnen blijven, en de hoge productiegroei zou dankzij productiviteitsstijging kunnen voortduren zonder toename van de inflatiedruk. Voor Europa zou dat een hogere marktgroei betekenen en, vanwege een sterkere dollar, een betere concurrentiepositie. Voorts zou de invoervraag van de niet-industrielanden krachtiger kunnen aantrekken dan geprojecteerd, gezien de grote handelsoverschotten. Ook dat zou kunnen zorgen voor een hogere groei in de industrielanden, en voor hogere prijzen op de wereldmarkt.

Maar evengoed kunnen de onevenwichtigheden in de Amerikaanse economie tot een veel somberder internationaal beeld leiden. De bereidheid van buitenlandse investeerders om de Amerikaanse overbesteding te financieren, kan afnemen. Dat zou de dollar onder druk zetten, met als voornaamste effecten voor Europa minder groei, maar ook minder inflatie. Een bijkomend risico vormen de extreem hoge koersen op de aandelenmarkten. Onderstaande partiële varianten geven een indruk van de mogelijke eerstejaarseffecten. De varianten zijn partieel, omdat geen rekening is gehouden met endogene effecten op wisselkoersen en reële rentes.

A: 1% hogere productiegroei VS;

B: 2% hogere invoer niet-industrielanden;

C: 10% lagere dollarkoers;

D: 25% lagere aandelenkoers VS; 12,5% overige landen

	A	B	C	D
	afwijkingen in %			
BBP-volume Verenigde Staten	1,0	0,2	0,2	-0,7
BBP-volume Europese Unie	0,2	0,3	-0,2	-0,3
Relevant wereldhandelsvolume	0,9	1,2	-0,2	-1,0
Concurrentenprijs excl. energie (gld)	0,7	0,7	-3,3	-0,5
Invoerprijs Nederland (gld)	1,0	1,1	-1,9	-0,9

I.2 De Nederlandse economie

Bij de geraamde ontwikkeling van de wereldeconomie blijft de Nederlandse economie dit en volgend jaar krachtig groeien. Het BBP stijgt in de centrale projectie met achtereenvolgens 4 en 3½%. Mede gezien de krapte op de arbeidsmarkt wordt een versnelling van de toename van de arbeidsproductiviteit verwacht, zodat de werkgelegenheids groei enigszins vertraagt. Bovendien slagen bedrijven erin extra aanbod van arbeid uit te lokken. Toch neemt de werkloosheid in de raming verder af tot 2¾% van de beroepsbevolking in 2001, een niveau dat sinds de jaren zeventig niet meer is bereikt.

De economische groei bedroeg vorig jaar 3½% en was daarmee belangrijk hoger dan in september nog werd geraamd. De uitvoer herstelde namelijk nog krachtiger dan verwacht en de stijging van de investeringen viel mee. De huidige opgaande fase van de conjunctuur, die begon na de milde conjuncturele neergang van 1995, duurde eind vorig jaar al zestien kwartalen. In de afgelopen vijftig jaar is zo'n lange periode van hoogconjunctuur niet voorgekomen. Overigens zag het nog niet zo lang geleden ernaar uit dat de conjunctuur zou omslaan. In de tweede helft van 1998 was sprake van een scherpe groeivertraging van de industriële productie als gevolg van de internationale financiële crisis. De dienstensector bleef echter sterk groeien en de productie van de industrie trok onverwacht snel weer aan. De ICT-sector levert ook in Nederland een opvallende bijdrage aan de BBP-groei, zij het niet zo omvangrijk als in de Verenigde Staten (zie kader).

Uitgaande van de zojuist geschetste vooruitzichten voor de wereldeconomie blijft de Nederlandse economie zich in 2000 en 2001 gunstig ontwikkelen. Het BBP groeit in de projectie in deze twee jaren met achtereenvolgens 4 en 3½%, waarmee de opgaande fase van de conjunctuur aanhoudt. Dankzij een hoog niveau en een verwachte verdere groei van de bedrijfsinvesteringen, hoeft de productiegroei niet te stuiten op capaciteitsgrenzen van de kapitaalgoederenvoorraad. De arbeidsmarkt laat wel de nodige spanning zien, met het gevaar dat specifieke knelpunten aanleiding geven tot algemene loonstijgingen. Efficiënte inzet van de beschikbare arbeid en vergroting van het aanbod, mede onder invloed van het overheidsbeleid, helpen om oververhitting in de projectieperiode te voorkomen. De inflatie neemt naar verwachting wel toe, maar dit moet vooral worden toegeschreven aan hogere energieprijzen en indirecte belastingen. De zogenoemde onderliggende inflatie versnelt maar weinig, van 1,9% in 1999 naar 2¼% in de projectie voor 2001.

De doorwerking van de internationale onzekerheidsvarianten naar de Nederlandse economie staat in een kader beschreven. Sommige varianten zijn evenzeer actueel met het tegengestelde teken. Gelet op de wisselkoersen per medio maart zou bijvoorbeeld de dollarkoers in 2000 en 2001 ook zeer wel hoger kunnen blijven dan in de centrale projectie besloten ligt.

Tabel I.3 Enkele kerngegevens voor Nederland, 1997-2001

	1997	1998	1999	2000	2001
	mutaties per jaar in %				
<i>Internationaal</i>					
Relevant wereldhandelsvolume	9,3	8,0	4,0	9 $\frac{3}{4}$	9 $\frac{1}{4}$
Prijspeil goederenimport	2,6	- 2,0	0,5	5 $\frac{1}{4}$	-1 $\frac{1}{2}$
Dollarkoers (niveau, guldens)	1,95	1,98	2,07	2,15	2,05
Olieprijs (Brent, niveau, dollars per vat)	19,2	12,9	17,9	24 $\frac{1}{2}$	20
<i>Lonen en prijzen</i>					
Contractloon marktsector	2,2	3,0	2,5	3 $\frac{1}{4}$	2 $\frac{3}{4}$
Loonsom per werknemer marktsector	2,5	2,4	3,4	3 $\frac{3}{4}$	3 $\frac{1}{4}$
Prijsconcurrentiepositie ^a	4,1	- 1,5	1,1	- $\frac{1}{2}$	- 1
Consumentenprijsindex	2,2	2,0	2,2	2 $\frac{1}{4}$	3 $\frac{1}{4}$
Idem, geschoond ^b	1,9	1,7	1,7	2	2 $\frac{1}{4}$
Koopkracht modale werknemer (excl. incidenteel)	0,3	1,4	- 0,4	1	5 $\frac{1}{4}$
<i>Volume bestedingen en productie</i>					
Goederenimport (excl. energie)	9,9	6,8	5,2	9 $\frac{1}{4}$	8 $\frac{3}{4}$
Goederenimport	9,3	8,0	5,4	8 $\frac{3}{4}$	9
Particuliere consumptie	2,6	4,1	4,2	3 $\frac{3}{4}$	4 $\frac{1}{4}$
Bruto investeringen bedrijven (excl. woningen)	8,4	8,6	4,9	6	6 $\frac{1}{4}$
Investeringen in woningen	6,5	- 0,9	2,8	4 $\frac{1}{4}$	2 $\frac{1}{2}$
Productie marktsector	5,5	4,1	4,3	5	4 $\frac{1}{4}$
Bruto binnenlands product	3,8	3,7	3,6	4	3 $\frac{1}{2}$
Reëel nationaal inkomen	5,5	3,2	2,1	5 $\frac{1}{2}$	4
<i>Arbeidsmarkt</i>					
Werkgelegenheid (in arbeidsjaren)	2,8	2,7	2,6	2 $\frac{1}{4}$	2
Werkgelegenheid (\geq 12 uur/week, in personen)	2,8	2,5	2,5	2 $\frac{1}{4}$	2
Arbeidsaanbod (in personen)	1,8	1,0	1,6	1 $\frac{1}{4}$	1 $\frac{1}{4}$
	niveaus				
Werkloze beroepsbevolking (in dzd)	438	348	292	235	200
Idem in % van de beroepsbevolking	6,2	4,9	4,0	3 $\frac{1}{4}$	2 $\frac{3}{4}$
Werkloosheid en bijstand (in dzd uitkeringsjaren)	831	741	664	600	564
Verhouding niet-actieven versus actieven (in %)	72,9	70,4	67,9	66	64 $\frac{3}{4}$
<i>Collectieve sector</i>					
Vorderingensaldo collectieve sector (% BBP)	- 1,2	- 0,8	0,5	1,1	0,8
Bruto schuld collectieve sector (ultimo jaar, in % BBP)	70,3	67,0	63,7	57,9	53,7
Collectieve lastendruk (% BBP)	41,0	40,6	42,0	41,4	39,8
<i>Diversen</i>					
Arbeidsinkomensquote marktsector ^c (in %)	81,5	81,0	82,8	82 $\frac{3}{4}$	81 $\frac{3}{4}$
Arbeidsproductiviteit marktsector ^c	2,5	1,3	1,2	2 $\frac{1}{4}$	2 $\frac{1}{4}$
Saldo lopende transacties buitenland (in % BBP)	7,0	6,0	4,5	5 $\frac{1}{2}$	5 $\frac{1}{2}$
Lange rente (in %, 10-jaars staatsleningen)	5,6	4,6	4,6	5 $\frac{3}{4}$	5 $\frac{3}{4}$

^a Prijsstijging relevante wereldhandel minus prijsstijging uitvoer van goederen (excl. energie).

^b Exclusief het effect van veranderingen in de tarieven van de kostprijsverhogende en consumptiegebonden belastingen, voor werknemersgezinnen met een inkomen tot modaal. Deze index staat bekend als de 'afgeleide consumentenprijsindex, laag' en is maatgevend in cao-afspraken.

^c Exclusief delfstoffenwinning en exploitatie onroerend goed

Onzekerheidsvarianten buitenlandse economische ontwikkeling 2001

Onderstaande tabel toont de effecten voor de Nederlandse economie van de vier eerder geschetste onzekerheidsvarianten ten aanzien van de internationale economische ontwikkeling in 2001. Bij een hogere groei van de Amerikaanse economie of een sterkere toename van de invoer van niet-industrielanden neemt de uitvoer volgend jaar sterker toe en daarmee het BBP.

Anderzijds resulteert een lagere dollarkoers in een verslechtering van de prijsconcurrentiepositie van het eurogebied. In deze variant stijgt de uitvoer dan ook minder dan in de centrale projectie. De lagere dollar vertaalt zich via lagere invoerprijsstijgingen ook in minder inflatie. Of dit in 2001, conform de standaard variantberekening, ook de nominale loonstijging nog drukt, valt tegen de achtergrond van de centrale projectie te betwijfelen.

Een koersdaling van aandelen zet de internationale economische activiteit onder druk en resulteert daarmee in een geringere groei van de wereldhandel. Niet alleen de uitvoer neemt in dit geval minder toe, maar door vermogensverliezen ook de consumptie.

Effecten in 2001 van

A: 1% hogere productiegroei VS;

B: 2% hogere invoer niet-industrielanden;

C: 10% lagere dollarkoers;

D: 25% lagere aandelenkoersen VS, 12,5% overige industrielanden

	A	B	C	D
	afwijkingen in %			
Relevante wereldhandel	0,9	1,2	- 0,2	- 1,0
Concurrentenprijs (excl. energie)	0,7	0,7	- 3,3	- 0,5
Invoerprijs	0,9	1,0	- 1,9	- 0,8
Contractloon	0,0	0,1	- 0,4	0,0
Consumptieprijs	0,2	0,2	- 0,4	- 0,2
BBP-prijs	0,0	0,1	- 0,5	- 0,1
Particuliere consumptie	0,0	0,0	0,0	- 0,3
Investeringsbedrijven	0,3	0,4	- 0,7	- 0,4
Uitvoer goederen (excl. energie)	1,0	1,3	- 1,7	- 1,0
Bruto binnenlands product	0,3	0,4	- 0,5	- 0,4
Werkgelegenheid marktsector	0,0	0,0	- 0,1	- 0,1
Arbeidsinkomensquote (niveau)	- 0,1	- 0,1	0,3	0,1

Dit jaar levert de export naar verwachting een flinke bijdrage aan de stijging van het BBP. De groei van de uitvoer van goederen exclusief energie versnelt bij de geraamde ontwikkeling van de relevante wereldhandel van ruim 5% in 1999 tot 9¼% in 2000. De exportsector boekt daarbij een klein marktverlies, als gevolg van een ongunstig pakketeffect dat niet in de relevante handelsgroei is verdisconteerd. De exportprijzen stijgen in de projectie sterker dan de concurrentieprijzen, maar dit levert geen concurrentienadeel op. Het beeld van de prijsconcurrentiepositie is namelijk vertekend door het Nederlandse specialisatiepatroon. Betere marktomstandigheden in de chemie maken een doorberekening van de fors gestegen olieprijs – basisgrondstof voor de chemie – in de afzetprijs mogelijk. Omdat de chemie een relatief groot deel van de Nederlandse uitvoer voor haar rekening neemt, heeft dit een merkbaar opwaarts effect op de ontwikkeling van de exportprijs zonder dat de concurrentiekracht schade oploopt.

In 2001 is de groei van de uitvoer met 8¾% waarschijnlijk niet veel minder dan dit jaar. De export kan dan, opnieuw vooral als gevolg van een ongunstig pakketeffect, de groei van de relevante wereldhandel niet helemaal volgen. Het voor volgend jaar verwachte verlies aan prijsconcurrentiekracht heeft slechts een beperkt effect op de marktprestatie in datzelfde jaar. In het verleden bleken veranderingen in de prijsconcurrentiepositie met een flinke vertraging door te werken in de ontwikkeling van het marktaandeel van de exportsector.

De hoogconjunctuur van de afgelopen jaren kwam voor een belangrijk deel voor rekening van de bijzonder sterke toename van de consumptie. In de periode 1996-1999 bedroeg de groei van de consumptieve bestedingen gemiddeld 3,7% per jaar. Deze bestedingen namen daarmee 1,4%-punt per jaar sterker toe dan het netto gezinsinkomen, hetgeen vooral te verklaren valt uit de forse vermogenswinsten die gezinnen boekten. In de projectie ligt besloten dat de groei van de consumptie afzwakt van 4,2% vorig jaar tot 3¾% dit jaar. Daarin is rekening gehouden met extra aankopen van duurzame goederen in de tweede helft van het jaar, in anticipatie op de BTW-verhoging per 1 januari 2001. Tegenover dit opwaartse effect staan neerwaartse effecten op de consumptiegroei door verzadigingsverschijnselen en afnemende impulsen van de groei van de werkgelegenheid en de vermogenswinsten. Verwacht wordt dat de huizenprijzen niet in het tempo van vorig jaar (circa 15%) blijven stijgen. De gestegen rente en de oplevering van nieuwe woningen hebben een drukkend effect op de prijsontwikkeling van woningen.

Volgend jaar komt de groei van de particuliere consumptie naar huidige inzichten weer hoger uit (4¼%). De koopkracht neemt dan over de hele linie sterk toe als gevolg van de lastenverlichting in het kader van de belastinghervorming. De groei van het netto gezinsinkomen versnelt in de raming van 2¾% dit jaar tot 4¾% volgend jaar. De groei van de consumptie versnelt belangrijk minder dan het netto gezinsinkomen omdat de hogere inkomens voor een deel pas in 2002 in extra bestedingen resulteren, en omdat de consumptie volgend jaar gedrukt wordt doordat in anticipatie op de BTW-verhoging sommige aankopen al dit jaar zullen plaatsvinden.

ICT-sector belangrijk voor groei Nederlandse economie

De Amerikaanse informatie- en communicatietechnologie (ICT)-sector zorgt voor ongeveer een derde van de sterke groei van de Amerikaanse economie.¹ Ook de Nederlandse ICT-sector levert een grote bijdrage aan de groei, hoewel het aandeel van de ICT-sector in het BBP hier veel geringer is dan in de VS (5% tegen 9%).

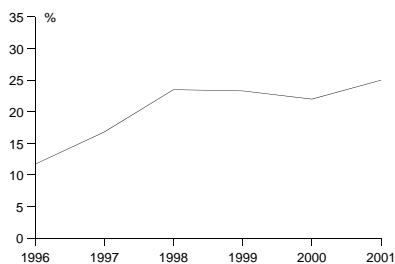
De ICT-sector bestaat uit bedrijfstakken die ICT-goederen en -diensten voortbrengen. Bij de goederen gaat het onder andere om bedrijven die computers produceren, bij de diensten om telecommunicatiebedrijven en computerservicebureaus.

De groei van de productie van de Nederlandse ICT-sector was in de periode 1996-1998 bijna vier keer zo groot als de productiegroei van de rest van de economie. Vooral de productie van de telecommunicatiebedrijven en computerservicebureaus nam fors toe.

Het directe aandeel van de Nederlandse ICT-sector in de groei van het BBP bedroeg in de periode 1996-1998 ruim 17%. In dit cijfer zijn de indirecte effecten van ICT bij gebruikers nog niet meegenomen. ICT kan ook daar tot betere prestaties aanzetten.

Ook de komende jaren zal de Nederlandse ICT-sector als aanbieder van de ICT-doorbraaktechnologie snel blijven groeien (zie ook paragraaf IV.3). De sector neemt in 2000 en 2001 naar verwachting bijna een kwart van de BBP-groei voor zijn rekening. Dat gaat in de richting van het recente aandeel van de Amerikaanse ICT-sector in de BBP-groei in de VS. Daarbij geldt dat zowel de productie van de ICT-sector als het BBP de afgelopen jaren in de VS veel sterker stegen dan hier. Zo bedroeg de productiegroei van de ICT-sector in de VS bijna 20% per jaar, tegen iets meer dan 10% in Nederland.

Aandeel ICT-sector in Nederlandse BBP-groei, 1996-2001

¹ US Department of Commerce, 1999, The emerging digital economy.

De aandelenmarkt en de huizenmarkt zijn belangrijke onzekere factoren achter de consumptieraming. Bij de onzekerheden in de wereldeconomie wordt ingegaan op de risico's rond de beurs. De ontwikkelingen op de Nederlandse huizenmarkt impliceren ook een relatief grote ramingsmarge. Enerzijds is het mogelijk dat de prijsstijging van huizen minder afzwakt dan in de projectie is voorzien. In dat geval valt te verwachten dat de hogere waarde van het eigen-woningbezit additionele vermogenseffecten op de consumptiegroei oplevert. Aan de andere kant bestaat ook het risico van een prijsdaling van woningen. Zoals is aangegeven in de MEV 2000 resulteert een prijsdaling van 10% na twee jaar naar verwachting in ruim ½% minder consumptie en circa ¼% minder BBP. Indien zo een omslag op de woningmarkt samengaat met een verdere rentestijging, neemt de groei van het BBP nog sterker af.

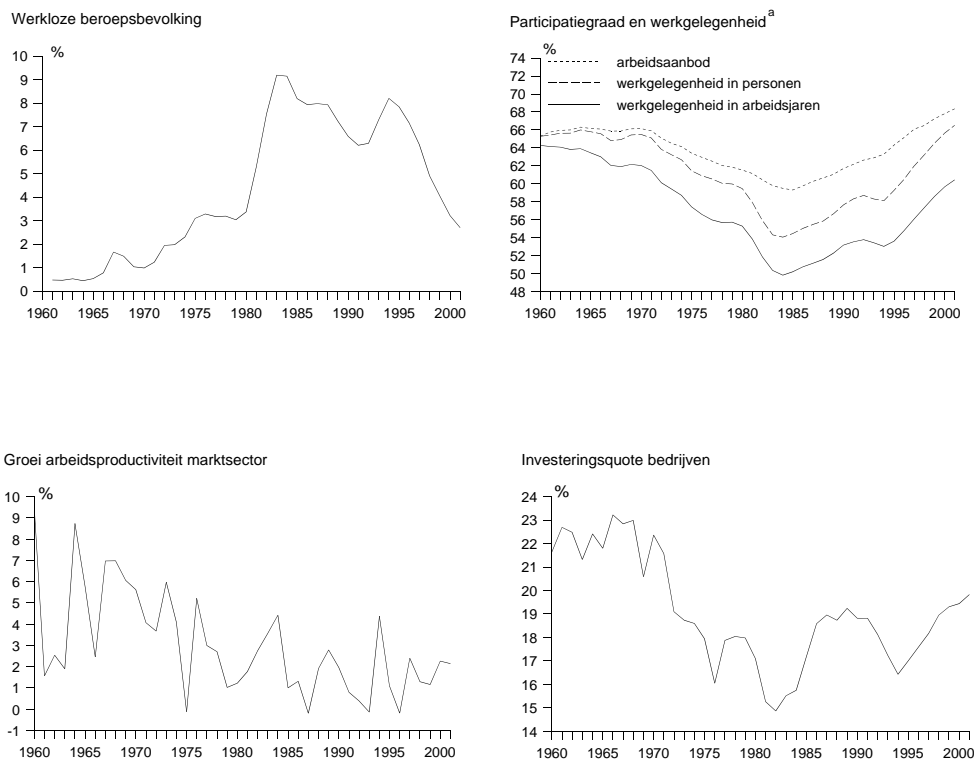
De investeringsactiviteit heeft zich vorig jaar veel gunstiger ontwikkeld dan eerder werd geraamd. Hoewel de winstgevendheid in 1999 aanzienlijk verslechterde, getuige de stijging van de arbeidsinkomensquote met 1,8%-punt, namen de investeringen van bedrijven toe met bijna 5%. De verklaring voor deze ontwikkeling ligt in de meevallende groei van de productie van de marktsector en de hogere capaciteitsbezetting waarin deze resulteerde. Daarnaast speelt de krapte op de arbeidsmarkt een rol. Deze noodzaakt bedrijven tot diepte-investeringen om aan de binnen- en buitenlandse vraag te kunnen blijven voldoen. De toename van de investeringen versnelt in de projectie tot 6% dit jaar en 6¼% volgend jaar. De investeringsquote – de bruto investeringen in verhouding tot de toegevoegde waarde van bedrijven – loopt bijgevolg verder op, en bereikt in 2001 een niveau van 20%. De verklarende factoren zijn dezelfde als vorig jaar.

De krachtige economische groei van de afgelopen jaren heeft tot een sterke afname van de werkloze beroepsbevolking geleid. Bij de geprojecteerde ontwikkeling van de werkgelegenheid daalt de werkloosheid verder tot 2¾% in 2001. Een dergelijk laag niveau is sinds de jaren zeventig niet meer bereikt (zie grafiek I.2). De werkloosheid blijft echter nog wel boven het niveau van voor de eerste oliecrisis.

De sterke uitbreiding van de werkgelegenheid heeft ook geresulteerd in een veel betere benutting van het arbeidspotentieel. Vorig jaar correspondeerde het aantal personen met een baan van 12 uur of meer per week met 65% van de bevolking van 15-64 jaar. Deze werkgelegenheidsgraad stijgt in de raming verder, en bereikt in 2001 een niveau dat maar liefst 13%-punt hoger ligt dan het dieptepunt dat in 1984 werd bereikt. Vanwege de sterke groei van het aantal deeltijdbanen is de toename van de werkgelegenheidsgraad in arbeidsjaren weliswaar belangrijk kleiner, maar ook dit kengetal is volgend jaar veel hoger dan 17 jaar eerder. Nederland heeft zijn achterstand op het EU-gemiddelde inmiddels weggewerkt, maar de werkgelegenheidsgraad is hier nog steeds lager dan in bijvoorbeeld Zweden, Denemarken en het Verenigd Koninkrijk. In uren uitgedrukt is de werkgelegenheid per hoofd van de bevolking van 15-64 jaar volgend jaar eveneens groter dan in 1984, hoewel een arbeidsjaar in 2001 5% minder arbeidsuren

bevat dan 17 jaar eerder. Ook naar deze maatstaf heeft Nederland op dit moment waarschijnlijk geen achterstand meer op het Europese gemiddelde. In de VS en Japan is het aantal gewerkte uren per hoofd van de beroepsgeschikte bevolking veel groter dan in Europa, met name als gevolg van minder vakantiedagen en meer arbeidsuren in een reguliere werkweek.

Grafiek I.2 Aspecten arbeidsmarkt, 1960-2001

^a Arbeidsaanbod respectievelijk werkgelegenheid als percentage van de bevolking in de beroepsgeschikte leeftijd (15-64 jaar).

De groei van de werkgelegenheid is in belangrijke mate mogelijk gemaakt door een sterke toename van het arbeidsaanbod. Er is al vaker op gewezen dat dit aanbod nog belangrijk verder kan toenemen, hoewel de participatiegraad inmiddels flink is gestegen. Bij een verdere toename valt met name te denken aan een stijging van de participatie van vrouwen, laag opgeleiden, ouderen en allochtonen. Sociale partners en overheid proberen langs verschillende wegen een dergelijke stijging te bevorderen. Zo is de

belastinghervorming zodanig vormgegeven dat op een toename van het arbeidsaanbod, van vooral vrouwen en laag opgeleiden, mag worden gerekend. De creatie van betere mogelijkheden voor kinderopvang heeft als doel deelname aan betaalde arbeid voor vrouwen makkelijker te maken. Het arbeidsaanbod van ouderen wordt gestimuleerd door het vervangen van VUT-regelingen door actuarieel zuiverdere regelingen voor flexibele pensionering. Ook het sedert het midden van de jaren negentig ingezette beleid dat gericht is op terugdringing van het aantal personen met een arbeidsongeschiktheidsuitkering, resulteert in extra arbeidsaanbod. Paragraaf IV.1 bevat een overzicht van beleidsopties gericht op verruiming van het arbeidsaanbod. Het gaat er overigens niet om alle onbenutte arbeidscapaciteit maximaal te mobiliseren. Vrije tijd draagt ook bij aan de maatschappelijke welvaart en kan worden genoten in de vorm van veel vrije uren per week, vrije dagen per jaar, of pensioenjaren in een mensenleven. Waar het wel om gaat, is of aan de keuze voor meer of minder vrije tijd het juiste prijskaartje hangt. Nu weerspiegelt het gedrag van de direct betrokkenen meestal niet de maatschappelijke kosten en baten van non-participatie.

In de projectieperiode bieden zich naar verwachting zodanig veel nieuwe personen op de arbeidsmarkt aan, dat een verdere stijging van het arbeidsaanbod als percentage van de beroepsgeschikte bevolking resulteert. Deze geraamde groei van het aanbod van arbeid hangt ten dele samen met de zojuist genoemde beleidsinspanningen. Voor een klein deel komt het extra aanbod tot stand doordat bedrijven knelpunten in de personeelsvoorziening wegnemen door het inschakelen van werknemers uit het buitenland. Als gevolg van de krapte op de arbeidsmarkt neemt voorts het werken in deeltijd minder snel toe dan in het recente verleden, hetgeen het arbeidsaanbod in uren gunstig beïnvloedt.

Nederland kende in de jaren negentig een relatief geringe stijging van de arbeidsproductiviteit. Dit hangt voor een klein deel samen met de uitbreiding van de werkgelegenheid voor laag opgeleiden, met name als gevolg van een relatieve verlaging van de arbeidskosten op minimumloonniveau en banenplannen. Het grootste deel van de verklaring moet echter gezocht worden in één sector, de commerciële dienstensector. De zakelijke dienstverlening, een belangrijke bedrijfstak binnen deze sector, toonde in internationaal perspectief een bijzonder lage productiviteitstoename. Het grote aantal toetreders in deze markt blijkt de productiviteitsgroei van de sector niet te stimuleren maar juist af te remmen, terwijl ook de bestaande bedrijven hun productiviteit nauwelijks verhoogden.¹

¹ H.P. van der Wiel, 1999, Firm turnover in Dutch business services: the effect on labour productivity, CPB Onderzoeksmemorandum nr. 159, CPB, Den Haag.

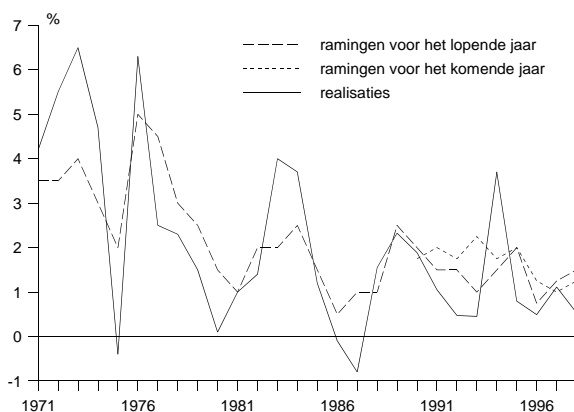
Trefzekerheid CEP-ramingen arbeidsproductiviteit

De groei van de arbeidsproductiviteit bestaat uit een structurele en een conjuncturele component. De stijging van de werkgelegenheid reageert pas met enige vertraging op de productiegroei. Een aantrekken van de productiegroei gaat daarom gepaard met een versneling van de toename van de arbeidsproductiviteit. Dit verklaart de conjuncturele component.

Gedurende de afgelopen decennia is de structurele toename van de arbeidsproductiviteit geleidelijk afgenomen. Deze afname was enigszins groter dan het CPB in het recente verleden raamde, getuige de overschatting van de groei van de arbeidsproductiviteit in de jaren negentig.

De conjuncturele component van de toename van de arbeidsproductiviteit wordt onderschat indien de productiegroei onverwacht sterk aantrekt. Dit verklaart bijvoorbeeld de onderschatting van de stijging van de arbeidsproductiviteit in 1994 in zowel het CEP 1993 als het CEP 1994. In het algemeen fluctueren de ramingen van de groei van de arbeidsproductiviteit minder sterk dan de realisaties, omdat uitschieters in de productiegroei veelal worden onderschat.

CEP-ramingen (voor het lopende en het komende jaar) en realisaties van de groei van de arbeidsproductiviteit in bedrijven, 1971-1998^a

^a CEP-prognoses voor het komende jaar verschijnen pas sinds 1989.

Het valt te verwachten dat de productiviteitsgroei als gevolg van de huidige krapte op de arbeidsmarkt versnelt. Zo'n versnelling treedt bijvoorbeeld op indien ondernemers de productie uitbreiden via overwerk, maar ook als zij de productiecapaciteit vergroten door het opvoeren van de kapitaalintensiteit van de productie. De verwachte dynamiek van de investeringen valt – zoals gezegd – ten dele te verklaren uit het streven van bedrijven minder afhankelijk te zijn van de factor arbeid (diepte-investeringen). Ook nieuwe toepassingen van moderne informatie- en communicatietechnologie kunnen bijdragen aan een hogere productiviteitsgroei. Paragraaf IV.3 gaat hier nader op in. In welke mate de groei van de arbeidsproductiviteit in de projectieperiode versnelt is echter moeilijk te zeggen. Bijgaand kader illustreert dat de groei van de arbeidsproductiviteit sterk fluctueert en derhalve lastig is te ramen. In de projectie is een versnelling van de productiviteitsstijging in de marktsector voorzien van ruim 1% in 1998-1999 tot ruim 2% in 2000-2001.

De contractloonstijging versnelt in de projectie van 2,5% vorig jaar tot 3¼% dit jaar. Dit hangt samen met de sterkere groei van de arbeidsproductiviteit en de voortgaande daling van de werkloosheid. Volgend jaar zwakt de contractloonstijging in de projectie af tot 2¾%, als gevolg van de forse lastenverlichting en de daling van de *replacement rate* (de verhouding tussen een netto uitkering en netto loon uit arbeid) waarmee de belastinghervorming gepaard gaat. In verband met de krapte op de arbeidsmarkt is in de projectie gerekend met enige versnelling in de incidentele looncomponent. De krapte op de arbeidsmarkt zou er echter ook toe kunnen leiden dat de contractloonstijging volgend jaar beduidend hoger uitkomt (zie ook paragraaf IV.1). In dat geval neemt de werkgelegenheid op korte termijn minder toe, en moet op middellange termijn ook op productieverlies worden gerekend (zie kader). Fors hogere contractloonstijgingen bergen het gevaar in zich van een loon-prijsspiraal die sterk negatief doorwerkt op de concurrentiepositie en de winstgevendheid van het bedrijfsleven. Een autonome impuls van 2% extra loonstijging in twee opeenvolgende jaren resulteert na 8 jaar in ruim 2% minder werkgelegenheid in de marktsector. Als de daarbij optredende budgettaire problemen in de collectieve sector deels worden opgevangen in het personeelsvolume, kan het totale werkgelegenheidsverlies oplopen tot bijna 3% (circa 200 dzd personen) na 8 jaar.

De toename van de consumentenprijsindex (CPI) bedraagt dit jaar waarschijnlijk 2¼%, dat is evenveel als in 1999. Tegenover een sterkere prijsstijging van de invoer en een fors hogere gasprijs staat de afschaffing van de omroepbijdrage, die de CPI dit jaar met ½%-punt drukt. De stijging van de afgeleide CPI, die maatgevend is voor de cao-onderhandelingen, versnelt van 1,7% vorig jaar tot circa 2% dit jaar. Ook de mutatie van deze prijsindex wordt in 2000 overigens neerwaarts beïnvloed door de afschaffing van de omroepbijdrage.

Onzekerheidsvariant contractloonstijging 2001

De toenemende spanning op de arbeidsmarkt houdt het risico in dat specifieke knelpunten de aanleiding gaan vormen voor generieke extra loonsverhogingen. Daarom zijn bij wijze van onzekerheidsvariant de gevolgen berekend van een stijging van de contractlonen in 2001 die 1%-punt hoger uitkomt dan de 2¾% die in de centrale projectie ligt besloten. De werkgelegenheid neemt in dat geval volgend jaar minder toe, omdat de hogere reële arbeidskosten in een hogere arbeidsproductiviteit resulteren. Op middellange termijn komt ook de productie lager uit. Het werkgelegenheidsverlies in de marktsector loopt dan op tot 0,3%.

Effecten 1% hogere loonstijging in 2001

	2001	2005
	cumulatieve afwijkingen in %	
Contractloon	1,0	1,3
Consumptieprijs	0,2	0,4
BBP-prijs	0,4	0,7
Particuliere consumptie	0,3	0,4
Investeringsbedrijven	- 0,1	- 0,7
Uitvoer goederen (excl. energie)	- 0,1	- 1,0
Bruto binnenlands product	0,1	- 0,1
Werkgelegenheid marktsector	- 0,1	- 0,3
Arbeidsinkomensquote (niveau)	0,3	0,3

In 2001 heeft de verhoging van de indirecte belastingen in het kader van de belastingherforming een belangrijke invloed op de toename van de CPI. Zoals bekend wordt dit voor de koopkracht ruimschoots gecompenseerd door een verlaging van de directe heffingen. De arbeidskosten leveren bij de geraamde contractloonstijging volgend jaar een geringere bijdrage aan de inflatie, terwijl bovendien de bijdrage van de invoerprijzen voor dat jaar op nihil wordt geraamd. Per saldo versnelt de stijging van de CPI in de projectie tot 3¼%. Het directe effect van de verhoging van BTW en milieuheffingen op de consumentenprijsindex bedraagt 1%-punt. De afgeleide CPI neemt daarom volgend jaar nauwelijks sneller toe dan dit jaar (2¼%). Deze index is geschoond voor de invloed van de verhoging van de indirecte belastingen, een verhoging die zoals gezegd voor de koopkracht ruimschoots wordt gecompenseerd door verlaging van de directe lasten op arbeid.

Bij de geraamde ontwikkeling van lonen en prijzen neemt de koopkracht dit jaar – in tegenstelling tot vorig jaar – voor de meeste huishoudens toe, vooral dankzij de doorgevoerde lastenverlichting. In 2001 boeken de gezinnen een sterke koopkrachtwinst als gevolg van de lagere lasten die per saldo uit de belastinghervorming voortvloeien. De koopkrachtmutaties van huishoudens kennen een grote spreiding, vooral omdat het koopkrachteffect van de belastinghervorming in hoge mate afhangt van individuele omstandigheden. Zo is de invloed van de beperking van aftrekposten en de introductie van een belasting op forfaitaire vermogensinkomsten op de koopkracht van een belastingplichtige sterk afhankelijk van het gebruik van de aftrekposten respectievelijk de omvang van het vermogen.

De winstgevendheid van bedrijven verslechterde vorig jaar: de arbeidsinkomensquote steeg met 1,8%-punt. Vooral in de chemie stonden de winsten onder druk. Dit jaar blijft de arbeidsinkomensquote waarschijnlijk onveranderd. Met name de exporterende bedrijven slagen er bij de sterk groeiende internationale vraag beter in om kostenstijgingen in de prijzen door te berekenen. Vorig jaar zagen deze bedrijven, hoofdzakelijk als gevolg van de sterke prijsstijging van olie, hun marges krimpen. In de projectie voor 2001 daalt de arbeidsinkomensquote met 1%-punt, vooral dankzij de forse verlaging van de collectieve lasten op arbeid in het kader van de belastinghervorming.

I.3 Collectieve sector

De hoge groeicijfers zorgen voor forse meevallers bij de collectieve financiën, vooral aan de inkomstenkant. Hoewel de Belastingherziening 2001 een aanzienlijke inkomstenderving in het komende jaar betekent, zou de begroting voor dat jaar zonder nader beleid toch nog een overschot laten zien. Of het EMU-saldo dan ook structureel geen tekort meer vertoont, is op dit moment niet eenduidig vast te stellen. De schuldquote daalt waarschijnlijk al dit jaar onder de 60%. Verdere schuldreductie is, naast vergroting van de arbeidsparticipatie, een krachtig middel om te zijner tijd de gevolgen van de vergrijzing voor de collectieve uitgaven te kunnen helpen opvangen.

De hoge economische groei die in 1999 is gerealiseerd en de gemiddeld nog iets hogere groeicijfers die nu voor 2000 en 2001 worden geprojecteerd, betekenen dat de collectieve financiën in dit Centraal Economisch Plan forse meevallers laten zien ten opzichte van de behoedzame cijfers uit het regeerakkoord. Deze meevallers zitten vooral aan de inkomstenkant. Werd in de Miljoenennota 2000 al een structurele inkomstenmeevaller genoteerd van circa f 2½ mld over 1998-2000, thans is over 1999-2001 additioneel sprake van f 15½ mld inkomstenmeevallers ten opzichte van de daartoe opgestelde ijklat. Cumulatief ligt de reële BBP-groei over 1999-2001 in de actuele raming 4%-punt, ofwel f 33 mld, boven de behoedzame groeicijfers waarop de ijklat is gebaseerd. Bij een collectieve lastendruk van circa 40% correspondeert deze

groeimeevaller met ruim *f* 13 mld hogere inkomsten; extra meevallers zitten met name bij de gasbaten (hoge olieprijs in guldens), de overdrachtsbelasting (hoge huizenprijzen) en de consumptiebelastingen (door vermogenseffecten groeit de consumptie immers sneller dan het netto gezinsinkomen).

De collectieve uitgaven worden veel minder sterk beïnvloed door de economische groei dan de collectieve inkomsten. De hogere productiegroei leidt enerzijds tot minder uitkeringen wegens werkloosheid, maar anderzijds tot verhoging van groei-gerelateerde uitgaven, zoals de afdrachten aan de Europese Unie en de uitgaven voor ontwikkelings-samenwerking. Voorzover de hogere groei samengaat met hogere reële lonen in de marktsector, stijgen ook de reële lonen en de uitkeringen in de collectieve sector bij toepassing van respectievelijk referentiemodel en koppelingssystematiek. Los van de hogere groeicijfers is er wel een belangrijke meevaller bij de rentelasten, omdat zowel de rentestand als de financieringstekorten lager uitvallen dan waarmee in het regeerakkoord werd gerekend. Zonder nader beleid resulteren bij het actuele beeld per saldo meevallers binnen het reële uitgavenkader, van circa *f* 3½ mld dit jaar en *f* 4 mld volgend jaar.

Tabel I.4 Collectieve financiën, 1997-2001

	1997	1998	1999	2000	2001
	% BBP				
Bruto collectieve uitgaven	49,7	48,2	48,3	46,9	45,1
Collectieve lastendruk	41,0	40,6	42,0	41,4	39,8
Vorderingensaldo collectieve sector	- 1,2	- 0,8	0,5	1,1	0,8
Bruto schuld collectieve sector	70,3	67,0	63,7	57,9	53,7
	mld gld				
Reële groei netto collectieve uitgaven ^a	6	6	15½	4	- ½
Idem, conform afbakening uitgavenkader ^b	4	1	10½	4	2½
Mutatie microlastendruk	- 3	- 4½	2	- 1½	- 7
Overschrijding uitgavenkader ^b	- ½	½	- 2½	- 3½	- 4
Reële inkomstenmeevallers sinds MN 1999		½	8½	12	18 ^c

^a Conform afbakening ruimtebeslag aansluitend op EMU-saldo.

^b Reeksbreuk in 1999 door nieuwe afbakening.

^c Waarvan *f* 2½ mld al eerder bekend en aangewend.

Inclusief de extra lastenverlichting waartoe na prinsjesdag is besloten, beloopt de lastenverlichting voor dit jaar *f* 1½ mld. De herziening van het belastingstelsel per 1 januari 2001 gaat naar huidig inzicht gepaard met een lastenverlichting van *f* 7 mld. Dit is het saldo van *f* 18 mld lagere lasten op arbeid, *f* 6½ mld hogere BTW en milieuhef-

fingen, en f 5 mld hogere lasten op vermogens(-inkomsten). Het verwachte effect op het begrotingssaldo in 2001 is echter aanzienlijk groter dan f 7 mld, vooral omdat de kaseffecten van de verzwaring van belasting op vermogens(-inkomsten) vermoedelijk grotendeels in latere jaren neerslaan. Niettemin resulteert bij de huidige ramingen ook volgend jaar nog een begrotingsoverschot voor de collectieve sector als geheel: het vorderingensaldo conform EMU-definitie komt in de berekeningen zonder nader beleid uit op $\frac{3}{4}\%$ BBP, waarmee 2001 het derde jaar in successie zou worden met een begrotingsoverschot.

In deze berekeningen zijn alle uitgaven en inkomstenmeevallers waarover nog geen besluit is genomen, ten gunste van het EMU-saldo gebracht. Binnen de budgettaire spelregels kan het kabinet in de begrotingsvoorbereiding 2001 besluiten tot aanwending van de ruimte onder het uitgavenkader voor extra uitgaven en tot aanwending van de helft van de nieuwe inkomstenmeevallers voor extra lastenverlichting. Als gevolg van dergelijke besluiten kan in 2001 bij het geschetste economische beeld ook nog een begrotingstekort resulteren.

Tabel I.5 Budgettaire effecten in 2001 van vijf onzekerheidsvarianten

	A	B	C	D	E
Overschrijding uitgavenkader (in mld gld)	0	0	0	$\frac{1}{2}$	1
Overschrijding ijklat inkomsten (in mld gld)	$\frac{3}{4}$	$\frac{3}{4}$	$-\frac{3}{4}$	$-\frac{3}{4}$	1
EMU-saldo (% BBP)	0,1	0,1	- 0,1	- 0,1	0,0

In de vorige paragrafen zijn enkele varianten getoond die de belangrijkste onzekerheden rond de centrale projectie illustreren. Tabel I.5 laat zien wat de gevolgen van de onderscheiden partiële varianten zijn voor de budgettaire kerncijfers. Uiteraard zijn ook grotere impulsen en combinaties van impulsen denkbaar.

De vier varianten voor de buitenlandse economische ontwikkeling zijn vooral van invloed op de economische groei, met navenante gevolgen voor de inkomsten van de collectieve sector. Aan de uitgavenkant heeft alleen de daling van de beurskoersen een merkbare invloed.

Een 1% hogere contractloonstijging in 2001 resulteert in datzelfde jaar bij normale toepassing van het referentiemodel voor de lonen en de koppeling van de uitkeringen in f 1 mld meer reëel beslag op het uitgavenkader (per sector voor de budgetdiscipline: SZA f 0,5 mld, Zorg f 0,2 mld, RBG f 0,3 mld). Nominaal belooft het effect f 2½ mld

(SZA f 0,9 mld, Zorg f 0,5 mld, RBG f 1,1 mld), maar de hogere BBP-deflator vergroot de nominale ruimte met f 1½ mld. Op korte termijn genereert de hogere contractloonstijging ook reëel f 1 mld hogere inkomsten; op wat langere termijn wordt de inkomstenmeevaller kleiner door het geleidelijk groeiende werkgelegenheidsverlies.

Grenzen aan de schuld

Op zichzelf is een overheidsschuld niet schadelijk. Ook een bedrijf heeft meestal schulden, waartegenover waardevolle bezittingen staan. Met deze bezittingen genereert het bedrijf een rendement dat normaal gesproken ruim voldoende is om de rente en aflossing van de schuld te kunnen betalen. Tegenover de overheidsschuld staan ook bezittingen van de overheid. Het verschil met een bedrijf is dat de waarde en de rentabiliteit van overheidsbezittingen vaak niet goed zijn vast te stellen, en dat het rendement vaak niet tot uiting komt in financiële baten voor de overheid. Het directe financiële rendement van deze bezittingen is dan ook niet de belangrijkste bron voor de betaling van rente en aflossing. De kredietwaardigheid van een overheid berust vooral op haar vermogen om belasting te heffen, en is dus gerelateerd aan de belastingbasis waar zij over kan beschikken. Daarom wordt de schuldpositie van een overheid gewoonlijk gerelateerd aan het nationale BBP, en niet aan een geschatte waarde van haar bezittingen.

In de praktijk worden rente en aflossing van de overheidsschuld vaak ook voor een deel of zelfs volledig gefinancierd uit nieuwe leningen. Zo een schuldpolitiek wordt bezwaarlijk als de schuldquote (overheidsschuld in verhouding tot het nationale BBP) gestaag oploopt, zodat de belastingbasis uiteindelijk de aangegane verplichtingen niet meer zal kunnen dragen. Al ruim voor die tijd zal de slechtere kredietwaardigheid van de overheid tot uiting komen in een hogere rente op haar schuldpapieren, en zijn harde budgettaire ingrepen noodzakelijk om niet in een uitzichtloze spiraal van hogere schulden en hogere rentelasten vast te lopen. Daarom wordt aan een schuldpolitiek de eis gesteld dat zij niet mag leiden tot een gestaag oplopende schuldquote. De lidstaten van de EMU hebben afgesproken dat zij hun schuldquote beneden de 60% brengen en houden. Deze op zichzelf arbitraire referentiewaarde biedt dus een zekere garantie voor de kredietwaardigheid van de betrokken overheden.

Voor het eerst sinds 1973 heeft de collectieve sector in 1999 meer aan premies, belastingen en overige inkomsten ontvangen dan zij heeft uitgegeven. Voor de beoordeling van dit overschot zijn zowel conjuncturele als structurele overwegingen van belang. De gunstige economische conjunctuur uit zich voor de collectieve financiën in relatief hoge ontvangsten uit belasting- en premieheffing, en relatief lage uitgaven voor sociale-zekerheidsregelingen (met name werkloosheidsregelingen). Gemiddeld over de conjunctuurcyclus moet dus gerekend worden met een wat lagere opbrengst uit belastingen en premies in verhouding tot het BBP, en een wat groter beslag van sociale-zekerheidsuitgaven. De omvang van de conjuncturele component in het begrotingssaldo is voor recente jaren moeilijk vast te stellen, omdat (nog) niet duidelijk is welk cijfer gebruikt moet worden voor de trendmatige groei van het BBP. De meeste schattingsmethoden leiden tot een conjuncturele component in het EMU-saldo voor dit jaar tussen ¼% en 1¾% van het BBP, voor volgend jaar tussen ½% en 2½% van het BBP. Na correctie voor een incidenteel effect van de belastingherziening² belooft het geraamde EMU-saldo zonder nader beleid volgend jaar 1¼% BBP. Het is dus op dit moment niet eenduidig vast te stellen of het vorderingensaldo in 2001 bij de gehanteerde beleidsuitgangspunten structureel een tekort of een overschot laat zien.

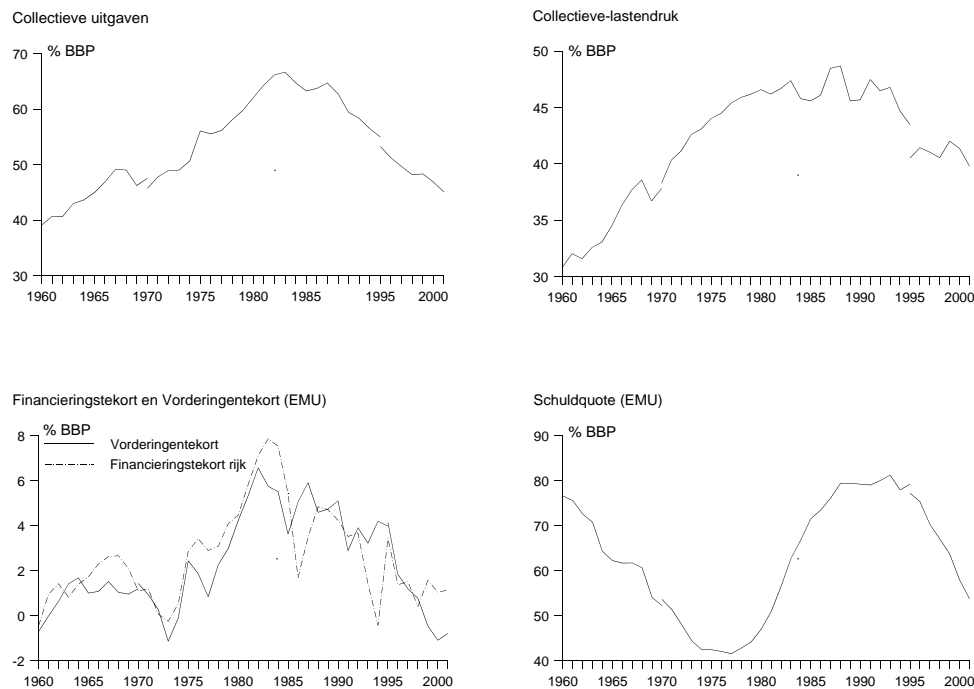
Het EU-pact voor stabiliteit en groei bepaalt dat de lidstaten op middellange termijn moeten streven naar een vorderingensaldo dichtbij evenwicht of een overschot. Daarenboven heeft de Ecofin-Raad vastgesteld dat lidstaten met een hoge overheids-schuld extra budgettaire ruimte zouden moeten inruimen vanwege de relatief grote gevoeligheid voor renteschommelingen en dat bij de beoordeling van het begrotingssaldo ook rekening moet worden gehouden met de toekomstige kosten van vergrijzing.

Het begrotingssaldo moet dus ook beoordeeld worden op zijn betekenis voor de schuldpositie van de collectieve sector, en daarmee voor de toekomstige rentelasten (zie ook bijgaand kader). Door de voortdurende tekorten in de collectieve financiën over de afgelopen vijftien jaar heeft de overheid een flinke schuld opgebouwd, die nu jaarlijks ongeveer f 35 mld (4% BBP) aan rentelasten vergt. Sinds enkele jaren zijn de financieringstekorten van de Nederlandse overheid zover teruggedrongen dat de overheidsschuld nog wel groeit, maar niet meer sneller dan het BBP: de schuldquote daalt³ en komt naar verwachting nog dit jaar onder de EMU-referentiewaarde van 60%. Waarom pleiten sommigen dan nog voor een verdere daling van de schuldquote? Dat heeft alles te maken met vooruitberekeningen voor de collectieve financiën, die aangeven dat de vergrijzing van de bevolking over enkele decennia een forse claim zal leggen op de uitgaven voor zorg en AOW. Om die voorziene uitgavenstijging op te

² In de berekeningen wordt het EMU-saldo in 2001 incidenteel met f 5 mld extra belast als gevolg van kasvertragingen in samenhang met de belastingherziening. Zie hierover verder paragraaf III.6.2.

³ Door verkoop van staatsbezit en andere vormen van balansverkorting is de schuldquote sneller gedaald dan verwacht mocht worden op grond van het vorderingensaldo en de groei van het BBP.

Grafiek I.3 Kengetallen overheidsfinanciën, 1960-2001^a

^a Reeksbreuken in 1970 en 1995 door revisies Nationale Rekeningen

vangen zonder de collectieve regelingen te beperken en/of de belasting- en premietarieven te moeten verhogen, zijn twee krachtige instrumenten beschikbaar⁴: vergroting van de arbeidsparticipatie en reductie van de schuldquote. Schuldreductie nu betekent niet alleen dat straks minder rentelasten hoeven te worden betaald, zodat op de begroting ruimte vrij valt voor het betalen van de vergrijzing. Als in de komende decennia de schuldquote flink wordt verlaagd, kunnen bovendien in tijden van hoge vergrijzingslasten weer wat grotere begrotingstekorten worden geaccepteerd zonder de directe dreiging van een gestaag oplopende schuldquote.

⁴ Minder effectief zijn maatregelen die moeten leiden tot een hogere groei van de arbeidsproductiviteit, omdat de aanspraken van de ouderen in beginsel meegroeien met de welvaart. Weliswaar leidt een hogere arbeidsproductiviteit tot meer economische groei en een groter draagvlak, maar als de collectieve aanspraken meegroeien met de gemiddelde welvaart, nemen de claims van ouderen waarschijnlijk evenveel extra toe. Het toekomstige verdelingsprobleem is dan niet kleiner geworden.

Velen wijzen erop dat er nog grote onvervulde noden en reële knelpunten in de samenleving zijn, die zeer gediend zouden zijn met toewijzing van meer financiële middelen vanuit de collectieve sector. Onderwijs en zorg zijn de twee meest genoemde beleidsvelden in een lange lijst. Zou het niet veel beter zijn om daaraan extra geld te besteden, in plaats van aan schuldreductie? Het nut van dergelijke uitgavenverhogingen zal afgewogen moeten worden tegen de kosten die gemoeid zijn met het bijeenbrengen van de financiële middelen: bij die kosten gaat het primair om het welvaartsverlies dat optreedt door de heffing van extra belastingen en premies. Als de financiering ten koste gaat van schuldreductie, dan wordt de extra heffing van belastingen en premies in feite uitgesteld tot later: een dergelijke lastenverzwaring op termijn is nu juist wat schuldreductie probeert te voorkomen.

Grafiek I.3 laat zien dat in de eerste helft van de jaren tachtig een trendbreuk is ingezet in het verloop van de collectieve-uitgavenquote en het begrotingssaldo. Het duurde toen nog wel tien jaar voordat de collectieve-lastendruk en de schuldquote op een dalend pad gezet konden worden. Inmiddels zijn al deze kengetallen terug op niveaus uit de eerste helft van de jaren zeventig. Voor de uitgavenquote en de lastendruk waren dat toen wel records, die de niveaus van de jaren zestig ruimschoots overtroffen.

I.4 Slot

De Nederlandse economie staat voor nieuwe uitdagingen. Structureel is een verdere verhoging van de arbeidsparticipatie wenselijk, en de actuele hoogconjunctuur biedt daarvoor ook goede mogelijkheden. Gelet op de risico's die verbonden zijn aan de spanning op de arbeidsmarkt, verdient stimulering van het aanbod prioriteit boven stimulering van de vraag.

Aan het begin van de 21e eeuw staat de Nederlandse economie er niet slecht voor. Na bijna twee decennia hebben de arbeidsmarkt en de collectieve financiën zich hersteld van de crisis in het begin van de jaren tachtig. De historie van de jaren zestig laat zien dat de ambities nog wel hoger kunnen liggen (grafieken I.2 en I.3). Met het oog op de vergrijzing van de bevolking zijn met name een verdere verhoging van de arbeidsparticipatie en een verdere reductie van de schuldquote welkom. De actuele krapte op de arbeidsmarkt biedt goede kansen om de arbeidsdeelname verder te verhogen.

Nieuwe uitdagingen dienen zich aan, met name op demografisch en technologisch gebied. De vergrijzing van de bevolking en de noodzaak tot integratie van allochtonen stellen opgaven aan het beleid, niet alleen op de arbeidsmarkt, maar ook in de zorg en het onderwijs. De toepassingsmogelijkheden van informatie- en communicatietechnologie zijn nog lang niet uitgeput, en kunnen een belangrijke bron van voortgaande welvaarts groei vormen. In de zich vernieuwende economie is ook de overheid op zoek naar haar juiste rol, waarbij sommige nieuwe markten vragen om regulering, en oude

markten om deregulering of herregulering. Ook heeft de overheid invloed op het onderwijs en de kennis-infrastructuur die mensen moeten toerusten met de juiste kennis en vaardigheden om de hogere welvaarts groei te kunnen realiseren. En niet in de laatste plaats zal de overheid moeten inspelen op de nieuwe technologische mogelijkheden in de voorziening van collectieve en semi-collectieve goederen en op de hoge eisen die een welvarende bevolking aan deze voorzieningen stelt.

De somberheid van een jaar geleden over de vooruitzichten op korte termijn heeft plaats gemaakt voor optimisme over een aanhoudend gunstige conjunctuur. Tegelijk kent het beeld diverse risico's, die in het voorgaande ook cijfermatig zijn geïllustreerd. De toenemende onevenwichtigheden in de economie van de Verenigde Staten kunnen in korte tijd tot ontlading komen, met belangrijke repercussies voor de wereldeconomie. Binnenslands schuilt het belangrijkste risico op de arbeidsmarkt, waar specifieke knelpunten de aanleiding zouden kunnen vormen voor algemene loonstijgingen. Dat zou een voortijdig einde betekenen aan de inschakeling van minder kansrijke groepen op de arbeidsmarkt, en het beleid gericht op verdere vergroting van de arbeidsparticipatie ondermijnen.

Bij het huidige cijferbeeld laten de afspraken uit het regeerakkoord ruimte voor extra uitgaven binnen het uitgavenkader en voor extra lastenverlichting conform de zogenoemde meevaller-formule. In beide gevallen zou de conjuncturele spanning, die vooral op de arbeidsmarkt voelbaar is, verder oplopen. Aanbodgericht beleid kan de spanning verlichten, maar sorteert meestal pas op enige termijn effect. De politiek staat daarmee voor de lastige taak om de micro-economische noden recht te doen zonder onnodige macro-economische risico's te nemen.

II De internationale conjunctuur

II.1 Ontwikkeling naar regio's

In de industrielanden zal de groei dit jaar naar verwachting licht versnellen en vervolgens weer wat afzwakken. Buiten de industriële wereld trekt de groei alom verder aan. Vooral voor Azië zijn de vooruitzichten goed, maar ook Latijns-Amerika en Oost-Europa hebben de neergang achter de rug. De Amerikaanse conjunctuur is tot nog toe verrassend krachtig gebleven, maar een groeivertraging lijkt onvermijdelijk. De Japanse economie blijft zwak. De groei in het eurogebied zou dit jaar kunnen oplopen naar 3½%, en vervolgens terugzakken naar zo'n 3%.

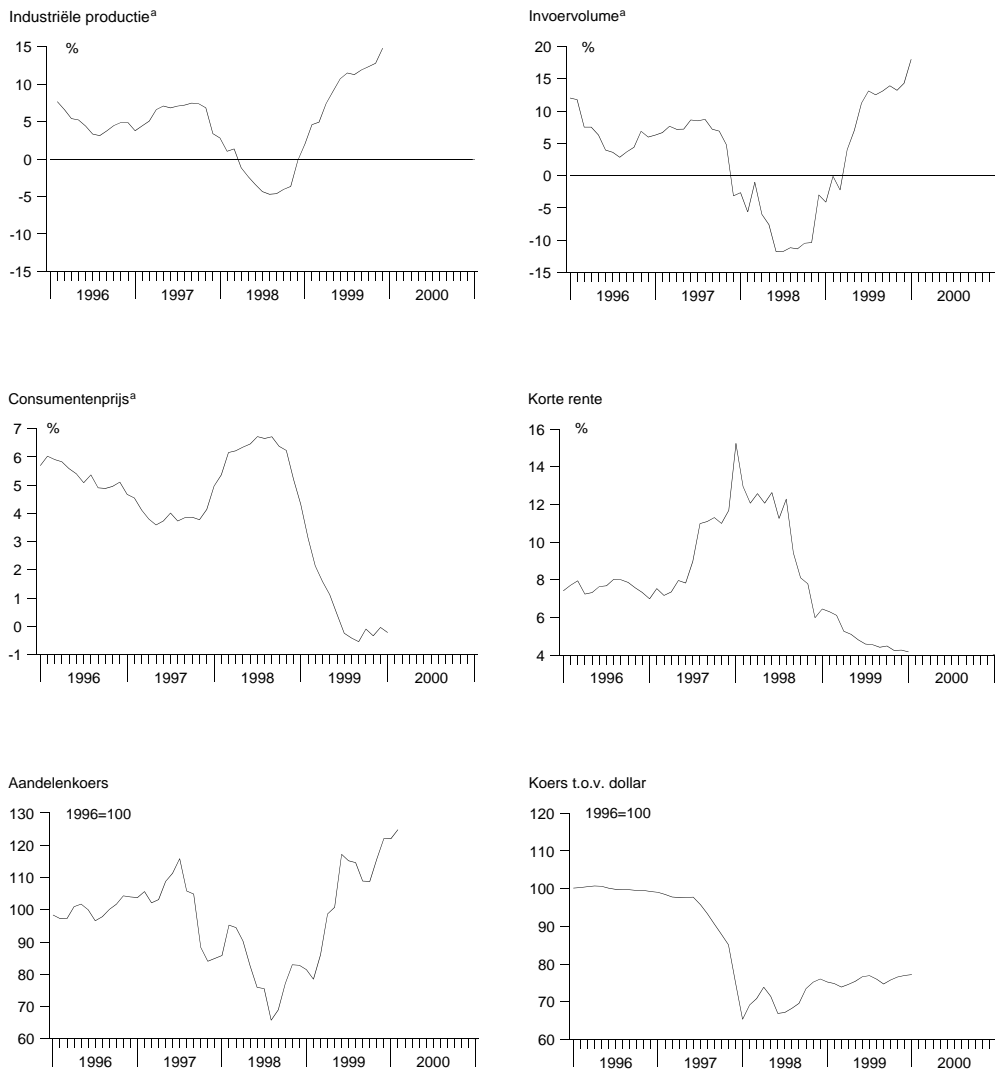
II.1.1 Niet-industrielanden

De Aziatische nieuwe industrielanden vertonen momenteel een sterkere productiegroei dan tot voor kort mogelijk werd geacht. De meeste voeren een expansief budgettair en monetair beleid, terwijl het investeringsklimaat verbetert door hervormingen in de financiële sector en de ondernemingsstructuur. Korea gaf vorig jaar al een volumegroei van het BBP te zien van ruim 10%, terwijl Thailand een kleine 4% groei wist te realiseren. Ook Indonesië, met een door sociaal-politieke problemen geremde economie, vertoont weer groei. Latijns-Amerika heeft de recessie achter zich gelaten. Brazilië wist vorig jaar al positieve groei te boeken, en Mexico en Chili gingen eveneens sterk in herstel. Het ziet er naar uit dat deze gunstige trends in de niet-industrielanden de eerstkomende jaren aanhouden. Daarbij is van belang dat zij financieel meer armslag hebben gekregen door twee-en-een-half jaar terughoudendheid bij de overheidsuitgaven en de invoer en door de ruilvoetverbetering sinds begin vorig jaar.

De situatie in de *transitielanden* is eveneens aan het opklaren. Voor de landen van Midden- en Oost-Europa wordt dit jaar een groei verwacht van 3%, aangezwengeld door de bloeiende West-Europese afzetmarkt, waar de meeste handel van de regio zich op richt. De conjunctuur van deze landen heeft zich vrij snel hersteld na de negatieve impulsen van de Russische crisis, de tragere groei van de Westerse afzetmarkten en het

Kosovo-conflict. De industriële productie van de regio is sterk aangetrokken. Voor de GOS-staten wordt dit jaar een groei verwacht van 2%. Rusland registreerde vorig jaar na een jarenlange BBP-daling voor het eerst weer enige groei, vooral in de industrie.

Grafiek II.1.1 Indicatoren voor Azië exclusief Japan

^a Mutatie ten opzichte van 12 maanden eerder in %.

Dat was mede te danken aan de forse waardedaling van de roebel. Vooral door invoersubstitutie halveerde de invoer, waardoor een enorm handelsoverschot ontstond. De stijging van de olieprijs leverde de overheid onverwacht zo'n \$3 mld aan extra inkomsten. Daardoor konden de ergste knelpunten in de schuldbetaling aan binnen- en buitenland worden verlicht.

De Russische productiegroei blijft de eerstkomende jaren bescheiden. Structurele hervormingen zijn immers amper begonnen, het bankwezen verkeert in wanorde, het investeringsniveau is uitzonderlijk laag en hetzelfde geldt voor de internationale kredietwaardigheid. Ook de economie van Oekraïne liet in de loop van vorig jaar weer enige groei zien, maar gemiddeld over het jaar was de mutatie nog negatief.

Tabel II.1.1 BBP-volume^a transitie- en ontwikkelingslanden, 1999-2001

	Aandelen in wereld-BBP ^a	1997	1998	1999	2000	2001
	%	mutaties per jaar in %				
Transitielanden	4,8	2,2	- 0,2	1,4	2,5	3,3
Midden- en Oost-Europa	2,5	3,0	2,2	1,3	3,0	4,0
GOS-staten	2,3	1,3	- 2,8	1,6	2,0	2,5
Latijns-Amerika ^b	8,9	5,3	2,1	0,0	3,7	4,1
Azië, exclusief Japan	26,0	6,5	3,0	5,7	6,0	6,1
Afrika en Midden-Oosten	8,0	3,9	3,0	1,8	3,5	3,5
Totaal	48,0	5,5	2,5	3,6	4,8	5,0

^a Op basis van koopkrachtpariteiten.

^b Inclusief Mexico.

II.1.2 Verenigde Staten

De Verenigde Staten blijven de lang-verwachte groeivertraging voor zich uitschuiven. In het laatste kwartaal van 1999 bedroeg de volumegroei van het BBP zelfs bijna 7% op jaarbasis, waarmee de groei voor dat jaar als geheel uitkwam op 4,1%. In de projectie vertraagt de Amerikaanse groei via 3¾% in 2000 naar 2¾% in 2001. De groei van de gezinsconsumptie ligt al ruim twee jaar op 5¼%, maar zal naar verwachting via 4¼% in het lopende jaar afzakken naar 2¾% in 2001. Daarbij is verondersteld dat de daling van de spaarquote van gezinnen geleidelijk tot staan komt. Tevens is verondersteld dat de vermogens-effecten die te maken hebben met het bezit van aandelen afnemen doordat de aandelenkoersen niet meer zo sterk oplopen. Het groeitempo van de overheidsconsumptie liep vorig jaar op naar 2½%, met voor het eerst sinds jaren een stijging in de defensie-uitgaven. De begrotingsvoorstellen gaan ervan uit dat de overheidsconsumptie uitgedrukt in procenten van het BBP de komende jaren licht blijft dalen, zowel absoluut als relatief. De belangrijkste bijdrage aan de afzwakking van de bestedingsgroei, zowel

absoluut als relatief, wordt verwacht van de investeringen, in het bijzonder van de woningbouw. De investeringen in woningen liggen momenteel circa 20% boven de lange-termijntrend. Het aantal afgegeven bouwvergunningen en het aantal in aanbouw genomen woningen zijn in de loop van vorig jaar al gaan dalen, mede onder invloed van de oplopende rente. Voor dit en komend jaar wordt gerekend met een daling van de woningbouwinvesteringen met circa 3%, nadat de groei in 1999 door een hoge overloop uit 1998 nog uitkwam op 7%. De bedrijfsinvesteringen laten al sinds 1991 een krachtige groei zien van gemiddeld 8½% per jaar. In 1999 bedroeg de groei bijna 9%. Door deze ontwikkeling is de hoeveelheid kapitaal per werkende in het laatste decennium enorm toegenomen, hetgeen zeker heeft bijgedragen aan de versnelling van de productiviteitsgroei in de recente jaren. Ondanks het reeds hoge niveau van de bedrijfsinvesteringen wordt een verdere toename geprojecteerd met 8% in 2000 en 6% in 2001.

Tabel II.1.2 Kerngegevens Verenigde Staten en Japan, 1999-2001

	Verenigde Staten			Japan		
	1999	2000	2001	1999	2000	2001
volumemutaties per jaar in %						
Particuliere consumptie	5,3	4¼	2¾	1,2	1¼	1¼
Overheidsconsumptie	2,6	2½	2	1,3	1¼	1
Bruto investeringen	8,2	5	3½	- 1,0	0	1
Binnenlandse vraag	5,2	4¼	2¾	0,6	¾	1¼
Uitvoer	3,6	9½	10	1,8	6½	7½
Invoer	11,8	11	8½	5,1	6½	5
BBP	4,1	3¾	2¾	0,3	1	1½
prijsmutaties per jaar in %						
BBP	1,2	2¼	2¼	- 0,6	- ¼	- ¼
Consumentenprijsindex	2,2	2½	2½	- 0,2	0	¼
Loonvoet	4,1	4½	4½	- 0,4	¼	½
niveaus in %						
Werkloosheid ^a	4,2	4	4¼	4,7	4¾	4¾
Overheidssaldo ^b	1,0	1½	1¾	- 7,7	- 8½	- 7½

^a In % van de totale beroepsbevolking.

^b Vorderingsaldo totale overheid in % van het BBP.

De inflatiedruk in de Verenigde Staten is ondanks de jarenlange hoge toename van de bedrijvigheid opvallend gering. Recente schattingen wijzen op een ½ à ¾ %-punt hogere potentiële groei (rond 3 à 3¼%) en een veel lagere natuurlijke werkloosheid dan eerdere schattingen aangaven. Desondanks suggereren zowel het verschil tussen de potentiële

en de feitelijke productie als het verschil tussen de natuurlijke en de feitelijke werkloosheid een hoge benutting van het productieapparaat. De bezettingsgraad in de industrie, die ook als maatstaf van potentiële spanningen wordt gebruikt, is de laatste jaren juist gedaald. Dat kan mede worden toegeschreven aan de forse investeringsgroei en de wat achterblijvende vraag naar Amerikaanse industrieproducten als gevolg van de dure dollar en de internationale financiële crises. De nominale ontwikkeling van de bruto lonen in de tweede helft van de jaren negentig is niet veel anders geweest dan in de voorgaande periode met een vergelijkbare conjunctuur. Toch is de loonkostenontwikkeling per eenheid product ditmaal veel gematigder, dankzij forse productiviteitsverbetering en achterblijvende werkgeverslasten. Dit heeft de opwaartse druk op de prijzen als gevolg van de stijgende grondstoffennoteringen enigszins kunnen compenseren.

Spaartekort maakt Amerikaanse economie kwetsbaar

Een zwakke plek in de Amerikaanse economie vormen de uitzonderlijk lage besparingen. De spaarquote van gezinnen bedroeg eind vorig jaar nog amper 2%. Nationaal gezien lopen de besparingen weliswaar licht op, doordat de daling bij gezinnen meer dan gecompenseerd wordt door toenemende besparingen van bedrijven en vooral de overheid. Maar desondanks is sprake van een enorm nationaal spaartekort, dat wil zeggen dat de besparingen verre van voldoende zijn om de investeringen te financieren. Zij worden daarom aangevuld met veel buitenlands kapitaal. Het spiegelbeeld daarvan is een enorm tekort op de lopende rekening, van ruim 4% van het BBP. De netto schuld aan het buitenland wordt steeds groter en dat kan niet eindeloos doorgaan. Beleggers hebben de neiging om hun risico's over landen te spreiden, hetgeen grenzen stelt aan het aandeel van beleggingen in de VS. Zolang de Amerikaanse economie krachtig expandeert zullen zij bereid zijn om veel kapitaal in de VS te beleggen, maar wanneer de conjunctuur vertraagt kan het vertrouwen snel verminderen. Zelfs een kleine verschuiving in de portefeuillesamenstelling kan grote negatieve gevolgen hebben voor de Amerikaanse aandelenkoersen en voor de koers van de dollar. Vanaf dat moment worden de binnenlandse aanpassingen afgedwongen door internationale ontwikkelingen. Dalende investeringen en hogere particuliere besparingen voeren samen met meer uitvoer in de richting van evenwichtsherstel. Dat kan een langdurig en/of ingrijpend proces zijn.

Koers-winstverhouding van aandelen in theorie

$$K/W = 100 * (D/W) / (r + k - d)$$

<i>K/W</i>	<i>koers-winstverhouding</i>
<i>D/W</i>	<i>dividend-winstverhouding ("pay-out ratio")</i>
<i>r</i>	<i>reële risicovrije rente (staatsobligaties, %)</i>
<i>k</i>	<i>aandelenrisicopremie (%)</i>
<i>d</i>	<i>verwachte reële dividendgroei (constant %)</i>

De uitkomst van de formule is zeer gevoelig voor de waarde van de laatste drie parameters. Over de hoogte van de risicovrije rente en de risicopremie valt bij benadering nog wel iets te zeggen, maar de verwachte groei van de reële dividenden is zeer onzeker. De onderstaande voorbeelden zijn daarom niet meer dan illustratieve toepassingen van de formule.

De reële risicovrije rente in de VS schommelde het laatste decennium rond 4%. Om een indruk te krijgen van de waarde van de risicopremie van beleggingen in de S&P500 wordt de verwachte groei van de dividenden in het verleden gelijkgesteld aan de feitelijke groei. Trendmatig is de risicopremie geleidelijk gedaald van 4½% in de jaren zestig naar ongeveer 1% in de jaren negentig. Dat deze premie laag kan zijn wordt bevestigd door recent onderzoek¹.

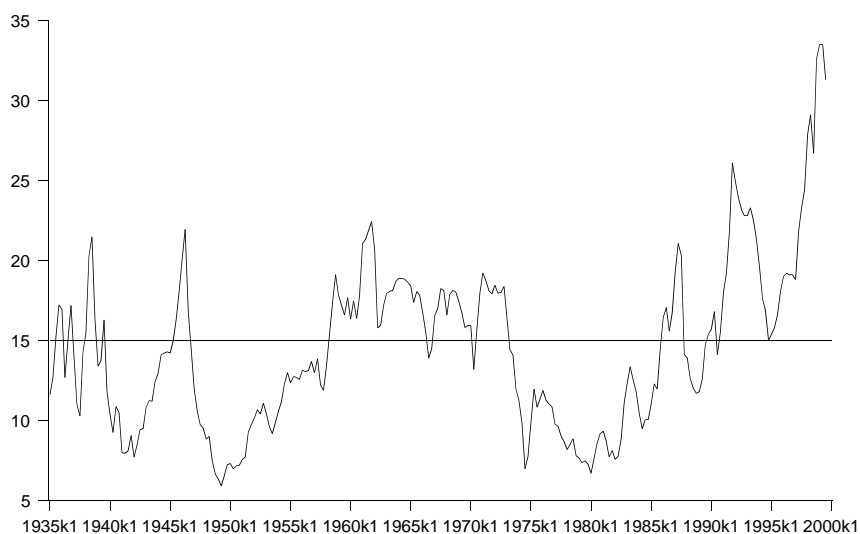
Over de toekomstige reële dividendgroei bestaat geen enkele zekerheid. Als, ter illustratie, wordt uitgegaan van een constante pay-out ratio en een constante arbeidsinkomensquote, is de verwachte reële dividendgroei gelijk aan de potentiële volumegroei van de Amerikaanse economie. Nog maar enkele jaren geleden werd die potentiële groei geschat op 2½% per jaar. Bij een (historisch weinig bewegende) pay-out ratio van 50%, een reële risicovrije rente van 4% en een risicopremie van 1% kan dan een theoretische koers-winstverhouding worden berekend van 20. Momenteel wordt de potentiële groei van de VS wel geschat op circa 3¼% per jaar, hetgeen de theoretische koers-winstverhouding onder handhaving van de overige parameterwaarden verhoogt naar 29.

Nogmaals zij benadrukt dat zo'n berekening een louter illustratief karakter heeft. De spreiding in de verwachtingen omtrent de reële dividendgroei is waarschijnlijk veel groter dan hier is aangegeven. Ook kleine veranderingen in de risicovrije rente en in de risicopremie kunnen grote invloed hebben op de uitkomst.

¹ *Eichholz c.s. concluderen zelfs dat beleggen in aandelen niet risicovoller is dan beleggen in staatsobligaties bij een tijdshorizon van dertig jaar (ESB 14-01-2000).*

De hoge koers-winstverhoudingen op de Amerikaanse aandelenmarkten worden als een risicofactor gezien voor de economische groei. Beleidsmakers zijn bezorgd voor een mogelijke koersreactie met negatieve gevolgen voor de volumeconjunctuur. De vraag of aandelen gemiddeld overgewaardeerd zijn is niet eenvoudig te beantwoorden. De recente hausse is sterk geconcentreerd op de ICT-aandelen. Het gaat hier veelal om jonge bedrijven die nog geen of nauwelijks winst maken, maar waar veel van wordt verwacht. Een gefundeerd oordeel over de huidige koersvorming van de ICT-aandelen lijkt niet mogelijk. Voor een analyse van het koersverloop van traditionele aandelen, bijvoorbeeld van de S&P500 index, bestaan wel aanknopingspunten (zie kader). Grafiek II.1.2 toont het verloop van de koers-winstverhouding van de S&P500 vanaf 1935 tot heden. Gemiddeld is de verhouding ongeveer 15, maar recentelijk is zij doorgeschooten naar waarden tussen 30 en 35. In het kader wordt ingegaan op de factoren die in theorie de koers-winstverhouding beïnvloeden.

Grafiek II.1.2 Koers-winstverhouding van de S&P500, 1935-1999

Voor de recente hausse worden meerdere verklaringen aangedragen. In de eerste plaats wordt gewezen op de aanhoudend robuuste economische groei in de VS, gekoppeld aan een lage inflatie. Deze wordt mede in verband gebracht met de sterke opkomst van de ICT-sector. Afnemende inflatieverwachtingen deden de lange rentes tot najaar 1998 dalen, en gunstiger winstverwachtingen vertaalden zich in een stijging van de aandelenkoersen, die zelfs aanhield toen de rentes weer gingen oplopen. Als tweede verklaring wordt genoemd het afnemende verschil tussen het rendement op aandelen en

dat op staatsobligaties. Steeds meer besparingen vinden plaats via institutionele beleggers en beleggingsfondsen. Deze hebben een langere-termijnstrategie en kunnen daarom genoeg nemen met een lagere risicopremie op aandelen, dat is het verschil tussen het rendement op aandelen en op staatsobligaties. Dit vertaalt zich in hogere prijzen van aandelen. Een derde verklaring is de afname van het netto-aanbod van Amerikaanse aandelen als gevolg van een massale terugkoop van eigen aandelen, die de recorduitgifte van nieuwe aandelen ruimschoots overtreft. Een vierde verklaring is een toenemend kuddegedrag bij beleggers, waardoor speculatieve bewegingen worden versterkt.

Harde conclusies kunnen op grond van deze overwegingen niet worden getrokken. Als het kuddegedrag van relatief grote betekenis blijkt kan niet worden uitgesloten dat Amerikaanse aandelen hard onderuitgaan. Een systeemshok kan zich ook voordoen als activaprijzen over de gehele linie gaan dalen en de waarde van onderpand uithollen. Een verdere monetaire verkrapping kan eveneens een beursval uitlokken. Indien deze zich voltrekt zullen de aandelenbeurzen elders in de wereld ongetwijfeld worden meege-sleept.

II.1.3 Japan

De situatie in Japan blijft onduidelijk. Enerzijds is sprake van een langzaam groeiend vertrouwen bij een fors aantrekkende industriële productie en export, die overigens al weer bedreigd wordt door de duur geworden yen. Anderzijds heeft zowel het derde als het vierde kwartaal van vorig jaar een scherpe BBP-daling laten zien, door een daling van de overheidsinvesteringen en teruglopende binnenlandse particuliere bestedingen. De derde aanvullende begroting voor 1999/2000 zal dit jaar weliswaar de overheidsuitgaven weer doen toenemen, maar voor de tweede helft van het jaar wordt een scherpe terugval van de woningbouwinvesteringen verwacht. De centrale projectie bevat een traag op gang komende BBP-groei, oplopend van ¼% in 1999 naar 1½% in 2001.

De Japanse economie bereikte ongeveer een jaar geleden een dieptepunt, na een productiedaling vanaf het 1e kwartaal van 1997 met meer dan 5%. Bedrijven besnoeiden fors op hun personele uitgaven om de inkomstendaling op te kunnen vangen, vooral door minder overuren, lagere lonen en minder bonusuitkeringen, maar ook door vermindering van het aantal banen. Daardoor daalden de besteedbare inkomens van gezinnen, terwijl de werkloosheid steeg. Tegelijkertijd laaide de discussie op over de betaalbaarheid van de gezondheidszorg en het pensioenstelsel. Al deze elementen hadden een negatief effect op de consumptie. Afzet naar het buitenland kon vanwege de Aziëcrisis weinig compensatie bieden. Om de vraag aan te zwengelen werd het begrotingsbeleid sterk expansief, via een reeks van stimuleringsprogramma's. De monetaire situatie werd verruimd door een nul-rentebeleid van de Japanse centrale bank,

veel overheidsleningen en ruime kredietgaranties. Daarmee werd de vrees voor deflatie verkleind.

In de loop van 1999 begon het vertrouwen van het bedrijfsleven langzaam terug te keren, vanaf een laag niveau. Overtollige voorraden zijn inmiddels goeddeels weggewerkt en de industriële productie is sterk toegenomen. Het winstherstel zet door, hetgeen onder meer tot uitdrukking komt in een opleving van de financiële markten. De gezinnen blijken bereid iets meer te consumeren ook al dalen hun besteedbare inkomens nog steeds. De vraag uit het buitenland is krachtiger dan zich aanvankelijk liet aanzien.

Of een en ander voldoende is om het conjunctuurherstel te dragen valt moeilijk te zeggen. Enquêtes wijzen voor dit jaar op een aanhoudende daling van de investeringsuitgaven. De bezettingsgraden in de industrie zijn laag en om de ondernemers te laten investeren moeten de rendementen fors verder verbeteren. Dat geldt vooral de grote gevestigde ondernemingen, die nog lang niet klaar zijn met hun financiële sanering. De investeringsbehoefte is veel eerder aanwezig bij kleinere en nieuwe ondernemingen in groeisectoren zoals IT en R&D.

Een andere onzekere factor is de arbeidsmarkt. Het bedrijfsleven heeft bij de herstructurering tot nog toe arbeid naar verhouding gespaard, en het is aannemelijk dat ditmaal minder nieuwe banen en minder loonstijging worden gegenereerd dan in eerdere herstelfasen. Wanneer de gezinnen meer vertrouwen in de toekomst krijgen mag wel worden verwacht dat ook in de projectieperiode hun verbruik sneller blijft stijgen dan de gezinsinkomens, mede omdat in de afgelopen periode veel consumptie is uitgesteld.

In de centrale projectie neemt de binnenlandse particuliere vraag geleidelijk de dragende rol van de overheid over; eerst de gezinsconsumptie, daarna langzaam aan ook de bedrijfsinvesteringen bij stijgende bezettingsgraden en winsten. Dan zou het overheidsbeleid zich in 2001 weer kunnen gaan richten op vermindering van het financieringstekort, dat dit jaar naar verwachting zal oplopen naar 8½% van het BBP. De bijdrage van het buitenland aan de productiegroei blijft naar verwachting bescheiden, omdat tegelijk met de uitvoer ook de invoer aantrekt. Per saldo zou de BBP-groei in de projectieperiode gemiddeld zo'n 1 à 1½% kunnen bedragen. De werkgelegenheid zal daarbij naar verwachting niet veel toenemen. De voorziene stijging van de looninkomens berust dan ook vooral op meer overwerk en hogere bonusuitkeringen.

II.1.4 Europese Unie

De bedrijvigheid in het *eurogebied* trok in de tweede helft van vorig jaar fors aan dankzij de ruime monetaire omstandigheden en het herstel van de buitenlandse afzet, die werd gesteund door de dalende euro. De plotselinge groeiversnelling was verrassend. Op de conjunctuur vooruitlopende indicatoren gaven tot juli wel aan dat het dal van de groeivertraging was bereikt, maar niets wees toen al op het krachtige herstel dat nadien aan het licht trad, met een BBP-groei in het derde en vierde kwartaal van 3½ à 4% op jaarbasis. Over geheel 1999 is de productiegroei in het eurogebied uitgekomen op 2,3%.

Het ondernemersklimaat is alom sterk verbeterd, orderportefeuilles worden beter gevuld en de voorwaarden voor investeren zijn gunstig. Het consumentenvertrouwen is groot. Voor dit jaar wordt voor het eurogebied een gemiddelde BBP-groei geprojecteerd van 3½% en voor komend jaar 3%, met een sterke expansie van de industrie. Met name Duitsland en Italië zullen veel van hun groeiachterstand inhalen. Een belangrijke motor is de uitvoer naar buiten het eurogebied. Deze versnelt in de projectie van slechts 2% vorig jaar naar zo'n 12% dit jaar, en zwakt vervolgens af naar 9%.

De werkloosheid kan de eerstkomende jaren waarschijnlijk verder dalen. Ook worden de overheidstekorten in de meeste landen kleiner (zie onder). De inflatie loopt dit jaar op tot circa 2%, vooral door de hogere grondstoffenprijzen inclusief energie. Volgend jaar zou de inflatie weer iets kunnen afnemen bij de geprojecteerde daling van de ruwe-olieprijzen en de effectieve appreciatie van de euro. Voor de totale Europese Unie, dus inbegrepen het Verenigd Koninkrijk, Zweden, Denemarken en Griekenland, is het beeld in grote lijnen gelijk aan dat van het eurogebied.

Tabel II.1.3 Kerngegevens eurogebied, 1996-2001

	1996	1997	1998	1999	2000	2001
volumemutaties per jaar in %						
Particuliere consumptie	1,4	1,4	2,9	2,6	2¾	2¾
Overheidsconsumptie	1,8	0,5	1,3	1,3	1¼	1¼
Bruto investeringen	0,9	2,2	4,3	4,6	5	5
Binnenlandse vraag	0,9	1,8	3,3	2,8	3	3
Uitvoer	4,5	9,9	6,3	3,7	10¼	8½
Invoer	3,1	8,8	8,7	5,6	9	8¼
BBP	1,3	2,2	2,8	2,3	3½	3
prijsmutaties per jaar in %						
BBP	2,1	1,6	1,6	1,3	1¾	1¾
Consumentenprijs (HICP)	2,2	1,6	1,1	1,1	2	1¾
Loonvoet	2,5	2,0	1,2	2,3	2½	2¾
niveaus in %						
Werkloosheid ^a	11,6	11,6	10,9	10,0	9¼	8½
Overheidssaldo ^b	- 4,1	- 2,6	- 2,0	- 1,3	- ½	- ½

^a In % van de totale beroepsbevolking.

^b Vorderingsaldo collectieve sector in % van het BBP (EMU-definitie).

De meeste Europese landen hebben in de tweede helft van de jaren negentig hun overheidsfinanciën onder controle weten te krijgen. Vooral Italië en België wisten in de jaren vlak voor de monetaire eenwording hun tekorten fors te verlagen. Vorig jaar is de

overheidsrekening verder verbeterd. De Angelsaksische landen, de Scandinavische landen en ook Nederland hebben inmiddels een overschot bereikt. Afgaande op de stabiliteits- en convergentieprogramma's die jaarlijks aan de Europese Raad worden voorgelegd komen daar de eerstkomende jaren geen landen bij. Wel wordt voor de meeste tekortlanden een verdere reductie verwacht, hoofdzakelijk op rekening van de aanhoudend gunstige conjunctuur. In meerdere landen, waaronder Duitsland en Frankrijk, bevat de begroting lastenverlichting, in het kader van structurele hervorming van het belastingstelsel. Het Duitse begrotingstekort zal komend jaar als gevolg van het belastingplan weer oplopen van $\frac{3}{4}\%$ naar $1\frac{1}{4}\%$ van het BBP. De overheidsschuld in procenten van het BBP blijft alom dalen, zij het in sommige landen uiterst traag.

Tabel II.1.4 Overheidssaldo en bruto schuldquote EU-landen, 1998-2001

	EMU-overheidssaldo				Bruto schuldquote			
	1998	1999	2000	2001	1998	1999	2000	2001
	% BBP				% BBP			
EMU-plafond	- 3	- 3	- 3	- 3	60	60	60	60
Duitsland	- 1,7	- 1,2	- $\frac{3}{4}$	- $1\frac{1}{4}$	60,7	61	60	58
Frankrijk	- 2,7	- 1,8	- 1	- $\frac{1}{2}$	59,3	59	57	56
Italië	- 2,8	- 1,9	- 1	- $\frac{1}{2}$	116,8	115	110	106
België	- 1,0	- 0,9	- $\frac{1}{2}$	- $\frac{1}{4}$	117,4	114	110	106
Finland	1,3	2,3	$3\frac{1}{4}$	$4\frac{3}{4}$	49,0	47	44	41
Ierland	2,1	2,0	$2\frac{1}{4}$	$3\frac{1}{2}$	55,5	52	45	38
Luxemburg	3,2	2,4	$2\frac{1}{2}$	$2\frac{1}{2}$	6,4	6	4	2
Nederland	- 0,8	0,5	1	$\frac{3}{4}$	67,0	64	58	54
Oostenrijk	- 2,5	- 2,0	- $1\frac{3}{4}$	- 2	63,5	65	64	64
Portugal	- 2,1	- 2,0	- $1\frac{3}{4}$	- $1\frac{3}{4}$	56,5	57	56	55
Spanje	- 2,6	- 1,1	- $\frac{3}{4}$	- $\frac{1}{4}$	64,9	64	62	60
Eurogebied	- 2,0	- 1,3	- $\frac{1}{2}$	- $\frac{1}{2}$	72,0	71	69	66
Verenigd Koninkrijk	0,3	1,2	1	1	48,4	46	43	39
Denemarken	1,2	3,0	$2\frac{3}{4}$	3	55,6	53	49	45
Griekenland	- 3,2	- 1,6	- $1\frac{1}{4}$	- $\frac{1}{4}$	105,4	104	100	102
Zweden	1,9	1,9	2	$2\frac{1}{2}$	72,4	66	58	53
Totaal EU-landen	- 1,5	- 0,7	- $\frac{1}{4}$	- $\frac{1}{4}$	68,4	67	64	62

Europa's grote vier

In *Duitsland* begon de uitvoer in de tweede helft van vorig jaar dankzij de opleving in de wereldvraag krachtig te groeien. Tegelijkertijd trok de gezinsconsumptie wat aan,

evenals de voorraadvorming. Daardoor werd de productiegroei dubbel zo hoog als in de eerste helft van het jaar, hoewel de investeringsgroei vrij traag bleef en er weinig beweging zat in de bouw.

Het begrotingsbeleid zal ook dit jaar nog licht restrictief uitwerken, maar gaat volgend jaar de binnenlandse vraag stimuleren, met lastenverlichting voor bedrijfsleven en gezinnen. De hervorming van de vennootschapsbelasting treedt dan in werking, en de aanvankelijk voor 2002 voorziene hervorming van de inkomstenbelasting is een jaar naar voren gehaald. Het overheidstekort daalt van 1,2% vorig jaar naar $\frac{3}{4}\%$ dit jaar en loopt komend jaar weer op naar $1\frac{1}{4}\%$. De monetaire omstandigheden zullen het conjunctuurherstel waarschijnlijk niet in de weg staan, ondanks de wat sterkere euro.

De bedrijfsinvesteringen zullen in de projectieperiode naar verwachting aantrekken, bij een gunstige winst- en afzetverwachting. Orders in de industrie en ook de hoge ifo-indicator van de afgelopen paar maanden maken aannemelijk dat de opleving in de industrie krachtig doorzet, met een geraamd groeitempo van 5%. Ook zal de bouw zich naar verwachting wat herstellen, met name in West-Duitsland. De toename van de gezinsconsumptie kan versnellen door meer reële loonstijging en een stijgende werkgelegenheid.

De daling van de werkloosheid, die eind 1997 inzette, kwam vorig jaar even tot staan doordat de conjunctuur afzwakte en werkgelegenheidsprogramma's geen nieuwe impulsen gaven. Maar in het najaar van 1999 is de daling hervat, en dat zal naar verwachting in de projectieperiode doorgaan. Vooral in West-Duitsland neemt het aantal banen toe. In Oost loopt een aantal werkgelegenheids-programma's af, verkeert de bouw in een hardnekkige malaise en zijn de arbeidskosten structureel nog steeds te hoog. De regering draagt bij aan de verbetering van de arbeidsmarkt door verlaging van de indirecte arbeidskosten, door actieve arbeidsmarktmaatregelen en door meerjarenafspraken te maken met de sociale partners over loonmatiging in ruil voor werkgelegenheid, in het kader van de Bündnis für Arbeit.

De consumptieprijsstijging komt dit jaar gemiddeld uit op $1\frac{3}{4}\%$ door de duurdere energie en hogere milieuheffingen. In 2001 zwakt het prijsstijgingstempo naar verwachting weer iets af.

Frankrijk boekte in de tweede helft van vorig jaar een groei van zo'n 4% op jaarbasis. De binnenlandse vraag die in het eerste halfjaar iets was afgezwakt, veerde weer op. Dit gold de gezinsconsumptie en in het bijzonder de bedrijfsinvesteringen. Daarbij voegde zich een sterk oplevende buitenlandse afzet, waarbij de gunstige concurrentiepositie zich vertaalde in marktwinsten. Ondanks het aantrekken van de invoer ging de externe sector daardoor een belangrijke groeibijdrage leveren. Dit jaar zou de BBP-groei mede dankzij overloop 4% kunnen bedragen en komend jaar $3\frac{1}{4}\%$. De industrie zit blijkens bedrijfsenquêtes sterk in de lift. De bedrijfsinvesteringen blijven naar verwachting krachtig groeien. De werkloosheid daalt in rap tempo dankzij een forse banengroei. Deze zal ook in de projectieperiode een belangrijke bijdrage kunnen leveren aan de

groei van de besteedbare inkomens. De positieve stemming bij gezinnen doet een aanhoudend krachtige consumptiegroei verwachten, bij een spaarquote die daalt. De stijging van de consumptieprijs zou na een tijdelijke versnelling in 2000 weer kunnen teruglopen naar 1¼%. De bezettingsgraden zijn normaal; capaciteitsspanningen doen zich vooralsnog alleen voor in de bouwsector. De opwaartse druk op de lonen is dan ook gering.

De werkloosheid is sinds eind 1997 vrijwel onafgebroken gedaald, dankzij productie-groei en omvangrijke werkgelegenheidsprogramma's: tijdelijk werk en deeltijdwerk, jeugdwerkgelegenheid en vermindering van indirecte arbeidskosten. De begin van dit jaar ingevoerde 35-urige werkweek voor ondernemingen met meer dan 20 werknemers zal de werkgelegenheid naar verwachting weinig beïnvloeden en zich vooral vertalen in een hogere productiviteit. Meer effect wordt verwacht van een verlaging van de werkgeverspremies voor de lagere loongroepen. Bij een aantrekkende productiegroei en de lopende arbeidsmarktprogramma's voor jongeren zal het aantal banen fors kunnen blijven groeien. De werkloosheid blijft in dat geval sterk teruglopen.

Tabel II.1.5 Kerngegevens Duitsland en Frankrijk, 1999-2001

	Duitsland			Frankrijk		
	1999	2000	2001	1999	2000	2001
volumemutaties per jaar in %						
Particuliere consumptie	2,1	2½	2½	2,4	3	3
Overheidsconsumptie	0,2	½	½	1,6	1½	1½
Bruto investeringen	2,1	3½	4½	6,9	6¾	5½
Binnenlandse vraag	2,1	2½	2½	2,8	3½	3¼
Uitvoer	4,0	11½	8½	3,3	10½	8½
Invoer	6,9	9	8	3,4	9	8½
BBP	1,5	3¼	2¾	2,7	4	3¼
prijsmutaties per jaar in %						
BBP	0,9	1½	1½	0,6	1¼	1¼
Consumentenprijsindex	0,6	1¾	1½	0,6	1½	1¼
Loonvoet	2,4	2½	2½	2,0	2	2½
niveaus in %						
Werkloosheid ^a	9,1	8½	7¾	11,0	9¾	9
Overheidssaldo ^b	- 1,2	- ¾	- 1¼	- 2,0	- 1¼	- ¾

^a In % van de totale beroepsbevolking.

^b Vorderingensaldo collectieve sector in % van het BBP (EMU-definitie).

In *Italië* is het producentenvertrouwen net als in de andere grote eurolanden sterk verbeterd. Er is sprake van een gunstige ontwikkeling van orders uit binnen- en buitenland, dalende voorraden en stijgende productie, vooral in bouw-gerelateerde sectoren. Anderzijds is het consumentenvertrouwen eind vorig jaar wat gedaald. Dit jaar zou de BBP-groei kunnen oplopen naar 3%, vooral door een aantrekkende uitvoer. De werkgelegenheid zou evenals vorig jaar met circa 1% kunnen stijgen (wat historisch gezien vrij veel is), met de grootste stijging in de diensten en de bouw, en dan vooral part-time banen en tijdelijke contracten. De werkloosheid kan daarbij licht blijven dalen, ook al wordt bij de sterkere productiegroei ook een hoger deelnemingspercentage verwacht.

De consumptieprijsstijging is vooral door de duurdere energie gaan versnellen naar 2¼% op jaarbasis. Het overheidstekort kwam vorig jaar met 1,9% van het BBP lager uit dan de eerder dat jaar juist naar boven herziene doelstelling, vooral dankzij onverwacht hogere belastinginkomsten. Het tekort zou verder kunnen dalen naar circa 1¼% in dit jaar en ¾% in het komende jaar. Omdat aan de inkomstenkant een lastenverlichting speelt, ligt de nadruk daarbij op ombuiging van overheidsuitgaven. Dat wordt lastiger dan in voorgaande jaren omdat de uitgaven aan rente en aflossing minder zullen dalen als gevolg van de stijgende rentes.

Tabel II.1.6 Kerngegevens Italië en Verenigd Koninkrijk, 1999-2001

	Italië			Verenigd Koninkrijk		
	1999	2000	2001	1999	2000	2001
volumemutaties per jaar in %						
Particuliere consumptie	1,7	2½	2½	4,0	3¾	2¾
Overheidsconsumptie	2,5	1½	1½	3,4	2¾	2¼
Bruto investeringen	4,4	5¼	5	5,2	3½	3½
Binnenlandse vraag	2,3	2¾	2¾	3,4	3½	2¾
Uitvoer	-0,4	9½	8½	2,6	8½	7½
Invoer	3,4	8½	8½	7,1	9½	8
BBP	1,4	3	2¾	2,0	3	2½
prijsmutaties per jaar in %						
BBP	1,7	2	2	2,2	3¼	3
Consumentenprijsindex	1,7	2¼	2	1,5	2¼	2¾
Loonvoet	2,0	2¼	2½	6,0	5	5
niveaus in %						
Werkloosheid ^a	11,3	10½	10	6,0	5¾	5¾
Overheidssaldo ^b	- 1,9	-1¼	- ¾	1,2	1	1

^a In % van de totale beroepsbevolking.

^b Vorderingsaldo collectieve sector in % van het BBP (EMU-definitie).

De economie van het *Verenigd Koninkrijk* heeft begin vorig jaar een groeivertraging laten zien, deels in samenhang met de zwakke wereldvraag. Maar dankzij een opleving in de tweede jaarhelft resulteerde voor het jaar als geheel nog een BBP-groei van 2%. Naar verwachting zal de bedrijvigheid dit jaar met 3% groeien en volgend jaar met 2½%, bij een aanhoudend sterke toename van de binnenlandse vraag en een herstellende uitvoer. De consumptiegroei blijft aanvankelijk levendig, steunend op reële inkomensverbetering en vermogenseffecten in samenhang met de sterk gestegen huizenprijzen. Daarna zou zij enigszins kunnen vertragen omdat de spaarquote naar verwachting niet verder daalt, de vermogenseffecten zwakker worden en voorts de rentestijging zich kan doen gelden. De investeringsactiviteit is in de loop van 1999 afgezwakt, na een aantal jaren van zeer hoge groei. Maar een voortzetting van de investeringsgroei met 3½% lijkt nog mogelijk gegeven de goede afzetverwachtingen, de verbeterde winsten en de hogere bezettingsgraden.

Ondanks de lage BBP-groei bleef de werkgelegenheid vorig jaar met circa 1% op jaarbasis toenemen. Deels kwam dat doordat de productiegroei zich concentreerde in de arbeidsintensieve dienstensector. De werkloosheid is naar een in decennia niet meer gekend niveau gedaald. De werkgelegenheidsgroei zou in de projectieperiode wat trager kunnen worden dan in voorgaande jaren, en ook zouden zich meer personen op de arbeidsmarkt kunnen begeven. De werkloosheid zal zich in deze situatie op een laag niveau kunnen stabiliseren. De stijging van de consumentenprijsindex zou beperkt kunnen blijven tot 2½%, omdat productiviteitsgroei de arbeidskostenstijging binnen de perken houdt, het pond sterling naar verwachting sterk blijft en de prijsconcurrentie scherp is.

II.1.5 Monetaire ontwikkelingen

In het licht van de gunstige inflatieontwikkeling verlaagde het eurosysteem begin april van vorig jaar het officiële rentetarief van 3% naar 2½%, mede ter ondersteuning van de tegenvallende Europese conjunctuur. Zowel de ontwikkeling van de geldgroei als de inmiddels aangetrokken conjunctuur deden de Europese monetaire autoriteiten in november besluiten deze renteverhoging weer terug te draaien. In het licht van de ruime monetaire verhoudingen en de inflatoire druk, mede als gevolg van de gestegen olieprijsen en de waardedaling van de euro, werd het officiële rentetarief op 3 februari met 25 basispunten opnieuw verhoogd naar 3¼%. Op 16 maart volgde een verdere verhoging naar 3½%. De *impliciete termijntrentes*¹ duiden erop dat de korte rentes verder zullen stijgen. In de projectie gaat de korte rente van 2,9% in 1999 naar 4% in 2000 en

¹ De impliciete termijntrente is afgeleid van de in de markt waargenomen rentetermijnstructuur en geeft de marktverwachting weer ten aanzien van de toekomstige korte-renteniveaus.

4½% in 2001. Naar verwachting zal de lange rente in Duitsland rond 5¾% kunnen liggen in dit en komend jaar.

In de Verenigde Staten hebben vorig jaar zowel de geldmarkt- als de kapitaalmarkt-rente een stijgende trend ingezet, mede doordat de groeivoorzichten steeds opnieuw naar boven werden bijgesteld, waarmee de inflatiedreiging toenam. Bij de Fed-vergadering van 2 februari jongstleden werd besloten tot een renteverhoging van 25 basispunten. Uit de rentetermijnstructuur kan worden afgeleid dat de markt rekt op een verdere verhoging van de geldmarktrente in de loop van dit jaar. In de projectie wordt uitgegaan van een gemiddelde korte rente van 6¼ % in 2000 en 6½% in 2001. De 10-jaars rente zal daar naar verwachting in 2001 een kwart %-punt onder komen te liggen.

De Japanse geldmarktrente staat internationaal gezien op een laag niveau. Japanse huishoudens zijn maar moeilijk tot besteden te bewegen en de bedrijven investeren amper, gegeven hun enorme overcapaciteit. De omvang van de kredietverlening door het Japanse bankwezen is bijzonder laag, een direct gevolg van de crisis in het Japanse bankwezen die zich in het vierde kwartaal van 1997 openbaarde door talrijke bank-faillissementen. Banken durven minder kredietrisico's te nemen omdat de kredietwaardigheid van gezinnen, bedrijven en regionale overheden is aangetast door de zwakke economie. Met name voor het MKB bestaat een gebrek aan kredietfaciliteiten. De korte rente in 2000 wordt geraamd op ¼% in 2000 en ½% in 2001. De Japanse centrale bank zal naar verwachting geen wezenlijke veranderingen aanbrengen in haar nul-rentebeleid, vanwege de zwakke conjunctuur, de grote overheidstekorten, en de kwetsbaarheid van de financiële sector. De geraamde kapitaalmarktrente in 2000 en 2001 is respectievelijk 2 en 2¼%.

Tabel II.1.7 Rentestanden en wisselkoersen in 1999-2001

	1999	2000	2001
	%		
Korte rente eurogebied	2,9	4	4½
Verenigde Staten	5,4	6¼	6½
Japan	0,2	¼	½
Lange rente Duitsland	4,5	5¾	5¾
Verenigde Staten	5,6	6½	6¼
Japan	1,8	2	2¼
	niveaus		
Euro per dollar	0,94	0,98	0,93
Gulden per dollar	2,07	2,15	2,05
Yen per dollar	114	105	105

II.2 Wereldhandel

Het wereldhandelsvolume is na de stagnatie in 1998 in de loop van vorig jaar sterk aangetrokken. Ultimo 1999 bedroeg de jaar-op-jaarstijging al bijna 10%. Voor dit jaar wordt een groeiversnelling voorzien die pas in de loop van 2001 weer zal temperen. De scherpe daling van de olieprijs gedurende 1998 is in de loop van 1999 ruimschoots ongedaan gemaakt. Verwacht wordt dat de olieprijs tot ver in 2000 rond \$ 25 per vat zal blijven schommelen, om daarna te zakken tot gemiddeld \$ 20 per vat in 2001. Voor de overige grondstoffen houdt het vorige jaar ingezette reële prijsherstel aan onder invloed van de gunstige wereldvraag.

II.2.1 Grondstoffenprijzen exclusief energie

Grondstoffenprijzen bewegen veel heftiger dan prijzen van industrieproducten in de wereldhandel. De verhouding tussen deze variabelen wordt ook wel aangeduid als de reële grondstoffenprijs. De mutatie van de gemiddelde reële grondstoffenprijs is in grafiek II.2.1 afgezet naast de volumegroei van de wereldhandel. Daaruit blijkt duidelijk dat de reële prijs van grondstoffen nauw samenhangt met de wereldconjunctuur. Die samenhang is het sterkst bij grondstoffen voor de industrie. Zij is wat zwakker voor voedingsmiddelen, omdat de prijs daarvan ook sterk beïnvloed wordt door onvoorspelbare oogstinvloeden. Bij de voor dit jaar geraamde wereldhandelsgroei van ruim 10% zou de reële prijsstijging van grondstoffen eveneens zo'n 10% kunnen belopen. Ook volgend jaar stijgen de grondstoffenprijzen sneller dan de industrieproductenprijzen bij een aanhoudend sterke groei van de wereldhandel.

Tabel II.2.1 Grondstoffenprijzen excl. energie (HWWA-index, in dollars), 1999-2001

	1999	2000	2001
	mutaties per jaar in %		
Grondstoffen, excl. energie	- 7,8	10	5
voedingsmiddelen	- 18,8	0	4
industriële agrarische grondstoffen	- 1,0	11	7
metalen	- 4,3	17½	3

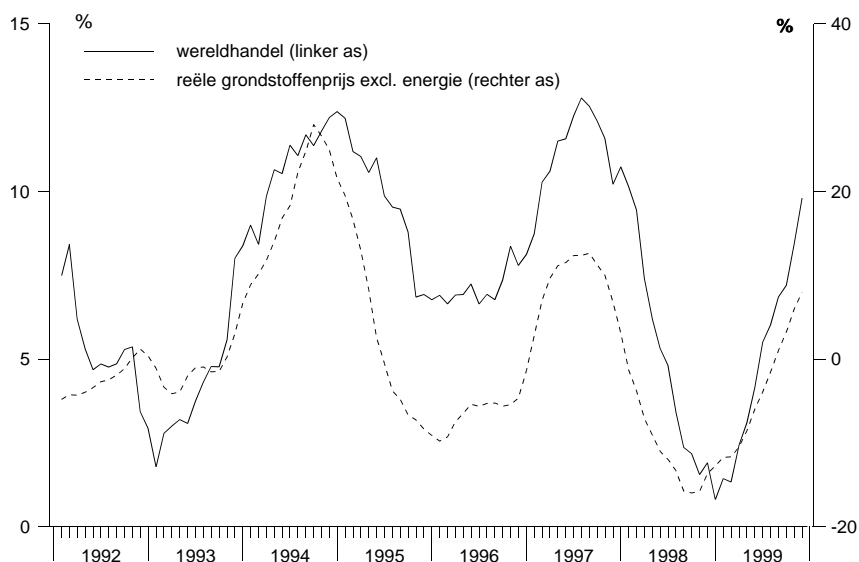
De prijzen van voedingsmiddelen, die in 1999 voor het tweede achtereenvolgende jaar over de gehele linie fors daalden, lijken inmiddels hun dieptepunt te hebben bereikt. Voor 2000 en de eerstvolgende jaren wordt enig prijsherstel verwacht. Binnen deze groep grondstoffen bestaan grote verschillen in prijsontwikkeling. Met name voor thee,

cacao en palmolie is nog sprake van een overschotsituatie en een zwakke vraag en daardoor dalende prijzen. Daarentegen wordt voor granen en sojabonen een verdere prijsstijging verwacht, als gevolg van dalende productie en afnemende voorraden.

De prijzen van agrarische grondstoffen, die in 1998 onder invloed van de Aziëcrisis meer dan 20% waren gedaald, herstelden zich in de laatste maanden van vorig jaar. De prijzen van wol, huiden, rubber en houtpulp, die in 1999 nog een prijsdaling kenden, zullen in de projectieperiode waarschijnlijk flink blijven stijgen, omdat het aanbod door verschillende oorzaken minder toeneemt en de vraagstijging naar verwachting krachtig blijft.

De prijzen van non-ferrometalen stegen in de loop van 1999 met 30%. Door het lage beginniveau lagen de prijzen in 1999 gemiddeld echter nauwelijks hoger dan in het voorafgaande jaar. Ferrometalen begonnen pas later in het jaar aan te trekken, zodat hier nog sprake was van een jaar-op-jaar daling in 1999 met 13%. Vooral door de hoge overloop zullen de metaalprijzen in 2000 naar schatting gemiddeld 17½% hoger liggen. In 2001 blijft de prijsstijging van metalen in de raming beperkt tot 3%, mede door de geprojecteerde dalende energiekosten.

Grafiek II.2.1 Reële grondstoffenprijzen en wereldhandelsvolume, 1992-1999 (mutaties t.o.v. voorafgaand jaar in %)

II.2.2 Olieprijs

In het afgelopen jaar heeft de oliemarkt de gevolgen ondervonden van de productiebeperking door (voornamelijk) de OPEC-landen. De onverwacht grote discipline onder de deelnemende landen, samenvallend met een sterke groei van de vraag naar ruwe olie, zorgde ervoor dat de olieprijs steeg van bijna \$11 per vat in januari 1999 tot \$25,50 per vat in december. Over het gehele jaar gemiddeld noteerde de Brent-olie bijna \$18 per vat. Begin maart was de Brent-notering opgelopen tot \$30 per vat. De hoge olieprijsen worden niet gezien als een voorbode van een energiecrisis zoals in 1973 of 1979. Deels komt dit doordat de energie-afhankelijkheid van de industrielanden sterk is afgenomen. In vergelijking met 1973 is het verbruik van olie per eenheid BBP in het OESO-gebied bijna gehalveerd.

Tabel II.2.2 Kerngegevens wereldenergiemarkt, 1998-2001

	1998	1999	2000	2001
mutaties per jaar in %				
BBP-volume wereld	2,3	3,1	4	3½
Volume primair energieverbruik (wereld)	1,0	1,9	2,7	2,5
Industrielanden	1,8	2,2	2,5	1,9
Overige landen	0,0	1,6	3,1	3,3
mln vaten per dag				
Vraag naar olie	74,3	75,7	77,5	79,5
Industrielanden	42,5	43,4	44,3	45,1
Overige landen	31,8	32,3	33,2	34,4
Aanbod van olie	75,7	74,2	76,2	79,5
Niet-OPEC	44,8	44,8	46,1	46,6
OPEC	30,9	29,4	30,1	32,9
Voorraadmutatie	1,4	- 1,5	- 1,3	0,0
Marktaandeel OPEC (%)	41,6	38,8	38,8	41,4
Ruwe-olieprijs (niveau, Brent,\$ per vat)	12,9	17,9	24½	20

Voor de ontwikkeling van de olieprijsen in de komende jaren is de uitkomst van het OPEC-overleg in maart van groot belang. Vooruitlopend hierop hebben enkele van de productiebeperkende landen aangegeven hun productie in geringe mate te willen uitbreiden. Naar verwachting zal de productiebeperking pas in de tweede helft van dit jaar worden opgeheven. Wel zal de discipline in de tussenliggende periode waarschijnlijk

lijk zwakker worden. Daarnaast lokken de hoge olieprijsen extra aanbod uit van landen die niet aan beperkende afspraken meedoen.

Hoewel de vraag naar olie enigszins wordt geremd door de hoge olieprijsen, blijft deze sterk toenemen als gevolg van de krachtige economische groei. Daarbij treedt dit jaar een aanzienlijke voorraadintering op, vanaf een reeds laag uitgangsniveau. Deze leidt ertoe dat de olieprijsen in de eerste helft van dit jaar nog blijven stijgen. Wanneer de OPEC haar productiebeperking versoepelt kunnen de prijzen gaan dalen, en komend jaar, met een hogere OPEC-productie, kan de situatie verder ontspannen. Voor dit jaar wordt een olieprijs verwacht van gemiddeld \$24½ per vat. Daarna zou de olieprijs kunnen dalen naar gemiddeld \$20 per vat in 2001.

II.2.3 Prijzen van industrieproducten

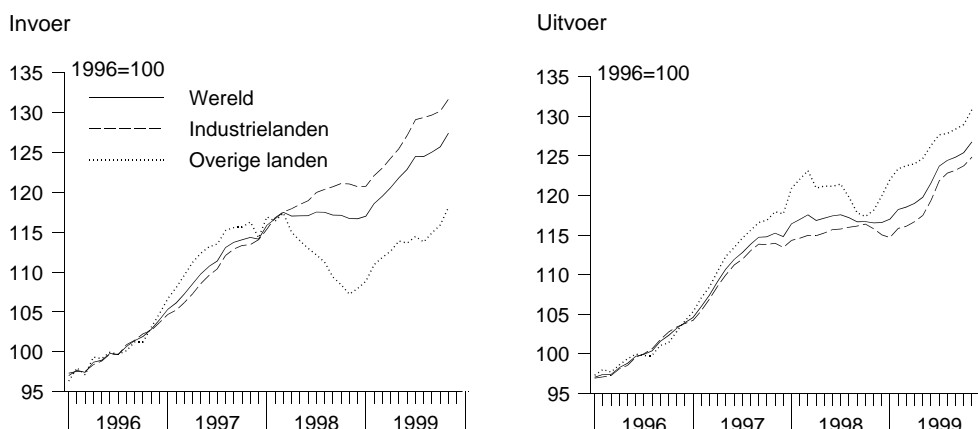
De wereldhandelsprijzen van industrieproducten daalden vorig jaar gemiddeld met 2½ à 3% bij gelijkblijvende arbeidskosten per eenheid product, alles gemeten in gewogen nationale valuta. De prijsdaling kan ten dele worden verklaard uit de vertraagde doorwerking van de tot en met het eerste kwartaal van 1999 sterk gedaalde grondstoffenprijzen (inclusief energie). Daarnaast zette de zwakke volumeconjunctuur ook de marges onder druk. Japan zag zich gedwongen de uitvoerprijzen met 10% te verlagen in antwoord op de sterke appreciatie van de yen gedurende het afgelopen jaar. In 2000 en 2001 is de situatie naar verwachting tegengesteld aan die in 1999. De gunstige wereldconjunctuur en stijgende grondstoffencosten leiden in de raming er toe dat de prijzen van industrieproducten licht oplopen in nationale valuta, ondanks lagere arbeidskosten per eenheid product in de exporterende bedrijven.

Gemeten in dollars daalden de industrieproductenprijzen vorig jaar met gemiddeld 3¼%. De uitvoerprijzen van het eurogebied daalden in dollars zelfs met 5½%, tegen een daling met 2% in de Verenigde Staten en een stijging met 3½% in Japan. Bij de geprojecteerde wisselkoersverhoudingen zijn de verschuivingen in de prijsconcurrentieposities dit jaar veel gematigder: alleen Japan verliest verder terrein. Voor 2001 wordt een duidelijke appreciatie van de euro verwacht ten opzichte van de dollar én de yen. Daardoor zullen de Europese uitvoerprijzen van industrieproducten in dollars gemeten met 4½% stijgen, bij min of meer gelijkblijvende uitvoerprijzen in de rest van de wereld, zodat de concurrentiepositie van Europa dan zou verslechteren.

II.2.4 Wereldhandelsvolume

Het wereldhandelsvolume nam *gedurende* 1999 toe met ruim 10% op jaarbasis. Omdat de volumegroei van de wereldhandel in de loop van 1998 volledig stagneerde kwam de jaar-op-jaargroei in 1999 slechts uit op 5%.

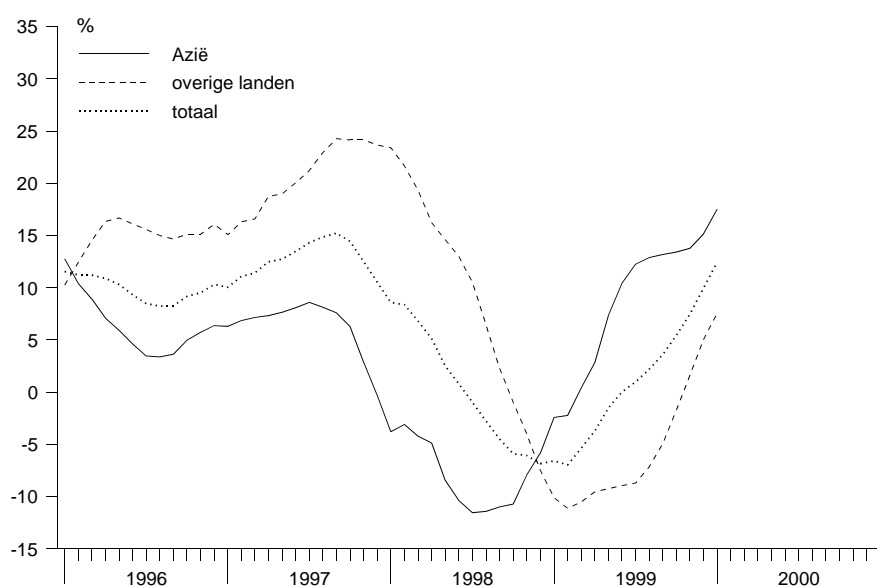
Grafiek II.2.2 Wereldinvoer- en uitvoervolume, 1996=100

Dit jaar blijft het wereldhandelsvolume naar verwachting doorgroeien met ruim 10% op jaarbasis. De belangrijkste motor achter de versnelling van de wereldhandelsgroei is het vraagherstel in de niet-industrielanden, waarbij Azië voorloopt op de overige landen (zie grafiek II.2.3). Zowel in de transitie landen, als in het Midden-Oosten en Latijns-Amerika is het vraagherstel pas onlangs op gang gekomen en verwacht wordt dat dit herstel in de projectieperiode sterk zal doorzetten. Tussen 1997 en ultimo 1999 verbeterde de handelsbalans van de niet-industrielanden met \$ 250 mld op jaarbasis. Een deel van de niet-industrielanden, in het bijzonder de transitie landen en delen van Latijns-Amerika leefden in 1997 ver boven hun financiële stand en een reductie van hun invoer was onvermijdelijk. Voorts waren veel landen in Azië voor de financiering van hun invoer (te) sterk afhankelijk geworden van kortlopend buitenlands handelskrediet en daaraan kwam met het uitbreken van de financiële crisis een abrupt einde. De netto kapitaalstroom naar de niet-industrielanden verminderde tussen 1997 en ultimo 1999 met circa \$ 150 mld op jaarbasis. De officiële hulp nam voor het eerst sinds 1992 weer toe en dat zal onder invloed van nieuwe initiatieven voor schuldreductie de komende jaren zo blijven. De particuliere kapitaalstroom werd tussen 1997 en ultimo 1999 op jaarbasis \$ 170 mld kleiner, vooral door teruglopende beleggingen in aandelen en afnemende bankleningen. De omvang van de directe buitenlandse investeringen vertoonde geen daling, mede door een stijgend aantal privatiseringen. Uit het feit dat de verbetering van de handelsbalans groter was dan de afname van de netto-kapitaalimport kan worden geconcludeerd dat de internationale reservepositie van de niet-industrielanden over de afgelopen jaren is verbeterd. Onder de veronderstelling dat de netto-

kapitaalstroom niet verder opdroogt zijn er weinig financiële belemmeringen voor een forse verhoging van de invoer in dit deel van de wereld. In de loop van 1999 is de feitelijke invoergroei al versneld tot circa 10% op jaarbasis en een verdere versnelling in 2000 en 2001 wordt verwacht bij een productiegroei die oploopt naar circa 5%.

Grafiek II.2.3 Invoervolume niet-industrielanden, 1996-1999, mutaties over 12 maanden in %

Voorals de OPEC-landen, die sterk vertraagd reageren op veranderingen in hun reële exportopbrengsten, zullen hun invoer waarschijnlijk fors uitbreiden, na een daling in 1999 met circa 11%.

De invoergroei van de Verenigde Staten neemt in de projectie iets af, maar tegelijkertijd moet voor West-Europa gerekend worden met een forse vraagversnelling. De invoer van de industrielanden neemt dan in 2000 gemiddeld toe met 10%, tegen 7¼% vorig jaar. Afgaande op de trends in de industriële productie zou de voor dit jaar geraamde invoergroei van de industrielanden zelfs nog kunnen zijn onderschat (zie kader hoofdstuk I). Komend jaar zal de productiegroei in de industrielanden waarschijnlijk weer iets afzakken, waardoor hun invoergroei terugloopt naar gemiddeld 7½%. Maar de invoervraag vanuit de rest van de wereld blijft naar verwachting krachtig groeien. De groei van het totale wereldhandelsvolume behoeft daardoor slechts licht te vertragen, van 10½% in het huidige jaar naar 10% in 2001.

Tabel II.2.3 Kerngegevens wereldhandel, 1999-2001

	1999	2000	2001
mutaties per jaar in %			
Wereldhandelsvolume goederen	5,0	10½	10
Wereldhandelsprijs totaal (dollars)	- 1,8	2¼	1
Industrieproducten	- 3,3	¼	2
Ruwe olie (fob)	- 39,3	37	- 18¼
Grondstoffen, excl. energie	- 7,8	10	5
niveaus			
Ruwe-olieprijs (Brent, \$ per vat)	17,9	24½	20

Twee jaar achtereenvolgend een hoge wereldhandelsgroei deed zich ook voor in de periode 1994-1995. Toen steeg het wereldhandelsvolume gemiddeld met ruim 10% per jaar, bij een BBP-groei in de industrielanden van 2,7%. In de huidige projectie voor 2000-2001 stijgt de wereldhandel eveneens met ruim 10%, terwijl de geraamde BBP-groei van de industrielanden met 3,0% nog een kwart punt hoger ligt dan toen. De jongstbekende handelsramingen van de internationale instituten liggen bij een vergelijkbare productiegroei een stuk lager. Voor 2000 vindt de CPB-raming steun in recente informatie: zowel recente realisatiecijfers als vooruitlopende indicatoren wijzen op een wereldhandelsgroei van 10% of meer (zie ook het kader in hoofdstuk I). De groeiverwachting voor 2001 van zowel het BBP als de wereldhandel is met veel meer onzekerheid omgeven vanwege het sterk voorwaardelijke karakter van ramingen op die termijn. Het onderzoek naar de kwaliteit van de internationale ramingen, waarvan in hoofdstuk IV.2 verslag wordt gedaan, heeft uitgewezen dat de gemiddelde absolute ramingsfout van de wereldhandelsgroei bij deze voorspelhorizon gemiddeld 2½ %-punten bedraagt.

II.2.5 Externe data voor Nederland

Het *relevante wereldhandelsvolume* nam in 1999 toe met 4%, tegenover een MEV-raming van 2%. Het verschil werd veroorzaakt door de plotselinge groeiversnelling in Europa in de tweede helft van vorig jaar. Mede vanwege een aanzienlijke overloop wordt voor dit jaar een volumegroei van de relevante wereldhandel voorzien van 9¾%, tegen 5½% in de MEV van een halfjaar geleden. Komend jaar zal de marktgroei enigszins vertragen naar 9¼%, doordat de groei in West-Europa weer afneemt.

Gemeten in gulden stegen de internationale prijzen vorig jaar door een waardedaling van de euro en door hogere olieprijzen. Exclusief energie daalden de invoerprijs en de concurrentenprijs nog met respectievelijk 1¼% en 1%. Dit jaar zal de prijzendruk

vanuit het buitenland naar verwachting toenemen, mede door de geprojecteerde hogere dollar en de verwachte aanhoudend hoge olieprijs. De invoerprijs van goederen zou kunnen stijgen met zo'n 5¼%, terwijl de concurrentenprijs exclusief energie 3% hoger zou kunnen uitkomen. Voor komend jaar wordt een lichte daling van de internationale prijzen in guldens verwacht, vooral op grond van de geprojecteerde dollardaling.

De arbeidskosten per eenheid product van de buitenlandse concurrenten stegen vorig jaar aanzienlijk minder dan in de MEV werd verwacht. De productiegroei was hoger, de loonontwikkeling gematigder. Dit jaar zullen naar verwachting de arbeidskosten bij onze concurrenten dalen. In de meeste landen zal dit ook komend jaar nog het geval kunnen zijn, maar voor de gezamenlijke concurrenten wordt een lichte stijging voorzien, vooral op rekening van het Verenigd Koninkrijk. In guldens gerekend is de beweging juist omgekeerd: dit jaar een lichte stijging en komend jaar een lichte daling van de buitenlandse arbeidskosten.

Tabel II.2.4 Externe data voor Nederland, 1999-2001

	1999	2000	2001
	mutaties per jaar in %		
Relevante wereldhandel ^a			
volume	4,1	9¾	9¼
prijs, excl. energie (gld) ^b	-1,0	3	- 1
Invoerprijs Nederland cif (gld)	0,5	5¼	- 1½
totaal, excl. energie	-1,3	2¼	¼
energie	33,0	41¾	- 18¾
Arbeidskosten pep industrie (gld)			
concurrenten totaal	2,5	1¼	- 1½
concurrenten eurogebied	0,8	- ½	- ¼
Effectieve koers gulden industrieproducten t.o.v.			
concurrenten	- 2,1	- 2	2
leveranciers	- 2,2	- 2¼	1¾
Dollarkoers (gld, niveau)	2,07	2,15	2,05

^a Dubbel-herwogen wereldinvoer goederen.

^b Concurrentenprijs.

III De Nederlandse conjunctuur

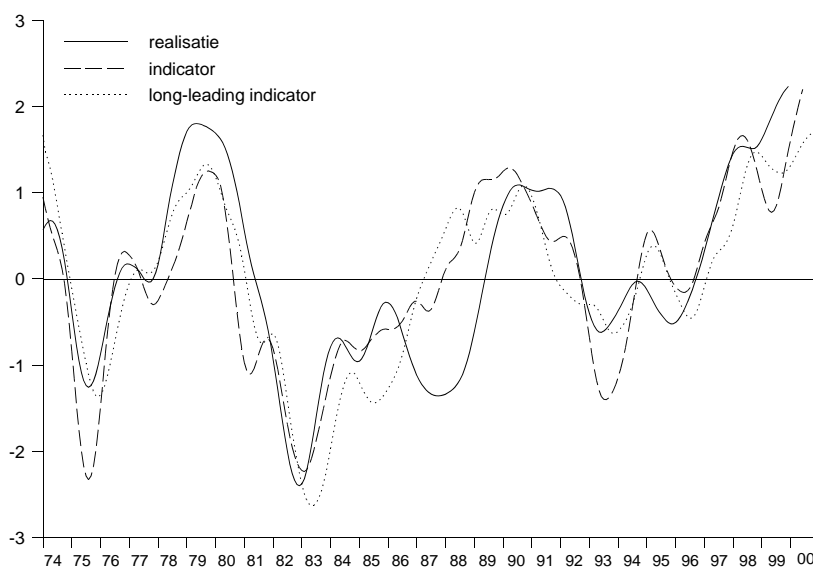
III.1 Algemeen

De Nederlandse economie is in 1999 opmerkelijk goed blijven presteren. De toename van het BBP kwam uit op 3,6% en was daarmee ongeveer even groot als in 1998. De economie ontwikkelt zich waarschijnlijk ook dit en volgend jaar voorspoedig. De economische groei versnelt in de projectie voor 2000 zelfs tot 4%, dankzij de sinds eind vorig jaar sterk aantrekkende uitvoer. Voor volgend jaar wordt weliswaar op een afzwakking van de groei gerekend, maar ook dan neemt het BBP naar verwachting krachtig toe met 3½%.

De perspectieven voor de nationale economie zijn gunstig. Voor dit jaar wordt bij de in het vorige hoofdstuk geschetste ontwikkeling van de wereldeconomie een versnelling van de economische groei in Nederland verwacht. In de projectie blijft in 2000 derhalve sprake van een opgaande beweging van de conjunctuur. De CPB-conjunctuurindicator, die een indicatie geeft van de groei van het BBP in de komende 3 à 4 maanden, ondersteunt deze verwachting. Dit instrument wijst voor de komende maanden op een stijging van het BBP die belangrijk boven de trendmatige ligt. Vooral de indicatoren voor de industriële productie en de uitvoer zijn hiervoor verantwoordelijk. Zo heeft het aantal orders uit binnen- en buitenland voor de Nederlandse industrie zich de afgelopen maanden bijzonder voorspoedig ontwikkeld. Bovendien wijzen de IFO-indicator voor Duitsland en de OESO-conjunctuurindicator voor Europa op gunstige vooruitzichten voor de Nederlandse exporteurs vanwege een krachtig aantrekken van de Europese conjunctuur. Ook de indicatoren voor de consumptieve bestedingen staan in de plus. Zo is de koopbereidheid nog steeds bijzonder hoog.

De *long-leading* indicator, die een wat verdere horizon (tot eind 2000) heeft, wijst op een iets lagere economische groei dan de *short-leading* indicator. Dit hangt met name samen met de recente stijging van de lange rente. De economische groei blijft ook volgens deze indicator evenwel boven trendmatig.

Grafiek III.1.1 CPB-conjunctuurindicator

Voor dit jaar wordt een toename van het BBP met 4% geraamd. De economie presteert ook in 2001 waarschijnlijk goed, al wordt voor dat jaar wel op een afzwakking van de economische groei tot 3½% gerekend. Deze groeivertraging komt in de projectie geleidelijk tot stand, zoals de halfjaarcijfers uit tabel III.1.1 laten zien. Bij de verwachte sterke economische groei blijft de werkgelegenheid stijgen. Voor 2000 en 2001 wordt een uitbreiding van het aantal banen voorzien met achtereenvolgens 2¼ en 2%. Deze toename van de werkgelegenheid maakt een verdere daling van de werkloosheid mogelijk van 4,0% in 1999 tot 2¾% in 2001.

Uit tabel III.1.2 blijkt dat de voor dit jaar geraamde versnelling van de economische groei voor rekening van de uitvoer komt. Ook de binnenlandse bestedingen leveren in 2000 waarschijnlijk een flinke bijdrage aan de toename van het BBP. Met name de investeringen zijn erg dynamisch. De voor volgend jaar geprojecteerde afzwakking van de economische groei hangt samen met een geringere dynamiek van de uitvoer en de investeringen.

De consumptie levert volgend jaar naar verwachting een zelfde bijdrage aan de groei van het BBP als dit jaar, hoewel de koopkracht dan uitbundig toeneemt als gevolg van de lastenverlichting in het kader van de belastinghervorming. Een deel van de door deze lastenverlichting mogelijk gemaakte stijging van de particuliere consumptie vindt echter pas in 2002 plaats, omdat de consumptie met enige vertraging op het beschikbare gezinsinkomen reageert. Van belang is ook dat consumenten dit jaar vermoedelijk

anticiperen op de BTW-verhoging per 1 januari 2001 door sommige aankopen, van vooral duurzame consumptiegoederen, vervroegd te doen. Deze anticipatie verhoogt de consumptieve bestedingen in 2000, maar drukt die in 2001.

Tabel III.1.1 Enige kerncijfers op halfjaarbasis, 1999-2001

	1999	2000	2001	1999		2000		2001	
				I	II	I	II	I	II
	mutaties in % ^a								
Volume particuliere consumptie	4¼	3¾	4¼	5¼	2¼	4	4¼	3¾	4½
Volume investeringen in woningen	2¾	4¼	2½	14	- 3½	11	- 1¼	4	3¼
Volume overige bedrijfsinvesteringen	4¾	6	6¼	4¼	4	6½	6¼	6¼	6
Volume uitvoer van goederen, exclusief energie	5¼	9¼	8¾	6	7½	10¼	8¾	8½	8
Volume invoer van goederen	5½	8¾	9	7½	4¾	10¼	9	8¾	8½
Volume bruto binnenlands product	3½	4	3½	4	4	4¼	3½	3½	3½
Werkgelegenheid ^b	2½	2¼	2	2¾	2¼	2¼	2¼	2	1½
Consumentenprijsindex	2¼	2¼	3¼	2¼	2¼	2	3	3½	3

^a Ten opzichte van de direct voorafgaande periode (op jaarbasis).

^b Personen met een baan van 12 uur of meer per week.

Tabel III.1.2 Bijdragen aan de BBP-groei, 1996-2001

	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Consumptie	1,3	1,3	1,8	1,9	1¼	1¼
Investerings in woningen	0,2	0,3	- 0,1	0,1	¼	0
Andere investeringen ^a	0,4	0,2	0,5	0,5	½	¼
Uitvoer	1,2	2,0	1,4	1,1	2	1¾
Totaal	3,0	3,8	3,7	3,6	4	3½

^a Bruto investeringen in vaste activa (exclusief woningen) en voorraadvorming.

De contractloonstijging bedroeg vorig jaar 2,5%. Voor dit jaar wordt een versnelling van deze loonstijging verwacht tot 3¼%. De inflatie komt vermoedelijk even hoog uit als vorig jaar (2¼%). Hierbij valt aan te tekenen dat de afschaffing van de omroepbijdrage het inflatiecijfer drukt met ½%. Als gevolg van de hogere reële contractloonstijging en de doorgevoerde lastenverlichting neemt de koopkracht over de hele linie toe, terwijl vorig jaar veel huishoudens enig koopkrachtverlies leden. Voor volgend jaar ligt in de projectie besloten dat de contractloonstijging afzwakt tot 2¾%, omdat de belastinghervorming gepaard gaat met lastenverlichting en een daling van de *replacement rate* (het

Waar blijft de groei van het nationaal inkomen?

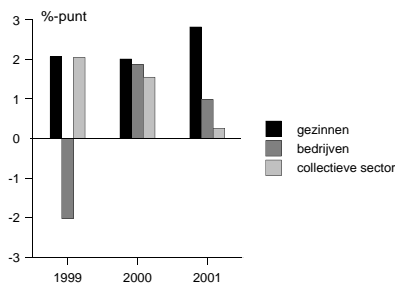
In 1999 was de toename (2%) van het reële netto nationaal inkomen (NNI) aanzienlijk lager dan die van het BBP vanwege een ruilvoetverlies en een incidenteel laag saldo van de primaire inkomens uit het buitenland (zie paragraaf III.3). Dit jaar verbetert de ruilvoet waarschijnlijk en herstelt het saldo primaire inkomens zich. Het NNI groeit daarom veel sterker (5½%) dan het BBP. Ook in 2001 ligt de groei van het NNI (4%) in de projectie vanwege een ruilvoetwinst boven die van het BBP.

De gezinnen ontvangen dit jaar, evenals vorig jaar, 2%-punt van de NNI-groei. Hun aandeel in deze groei is volgend jaar groter (2¾%-punt) vanwege de lastenverlichting in het kader van de belastinghervorming.

De bedrijven profiteerden in 1999 niet van de inkomensgroei, maar leverden flink in. De arbeidsinkomensquote (AIQ) liep namelijk op en het saldo primaire inkomens nam af. Dit jaar valt weer een deel van de inkomensgroei (1¾%-punt) aan de bedrijven toe. De AIQ blijft namelijk ongewijzigd, terwijl bovendien het saldo primaire inkomens stijgt. In 2001 ontvangen de bedrijven bij de geraamde daling van de AIQ 1%-punt van de inkomensgroei.

De overheid ontving vorig jaar 2%-punt van de NNI-groei en gebruikte haar aandeel in de groei met name voor het wegwerken van het vorderingentekort. Dit jaar legt zij in de raming beslag op 1½%-punt van de NNI-groei en wendt dit vooral aan voor vergroting van het vorderingensaldo. In 2001 legt de overheid, vanwege de lastenverlichting, slechts weinig beslag op de groei (¼%-punt).

Aandeel in de volumegroei van het NNI (in %-punten), 1999-2001

NNI-groei 2% 5½% 4%

quotiënt van netto uitkeringen en netto lonen). Tegelijkertijd neemt de inflatie, vooral als gevolg van de BTW-verhoging, naar verwachting toe van 2¼% dit jaar tot 3¼% volgend jaar. Omdat de verlaging van de inkomensheffing veel groter is dan de BTW-verhoging, stijgt de koopkracht in 2001 aanzienlijk sterker dan in 2000.

Vorig jaar verslechterde de winstpositie van de ondernemingen, getuige de stijging van de arbeidsinkomensquote met 1,8%-punt tot 82,8%. Dit jaar blijft de arbeidsinkomensquote waarschijnlijk onveranderd. In de projectie voor 2001 daalt dit kengetal vervolgens met 1%-punt, dankzij de matigende invloed die de maatregelen in het kader van de belastinghervorming op de loonontwikkeling hebben.

Grenzen aan de groei?

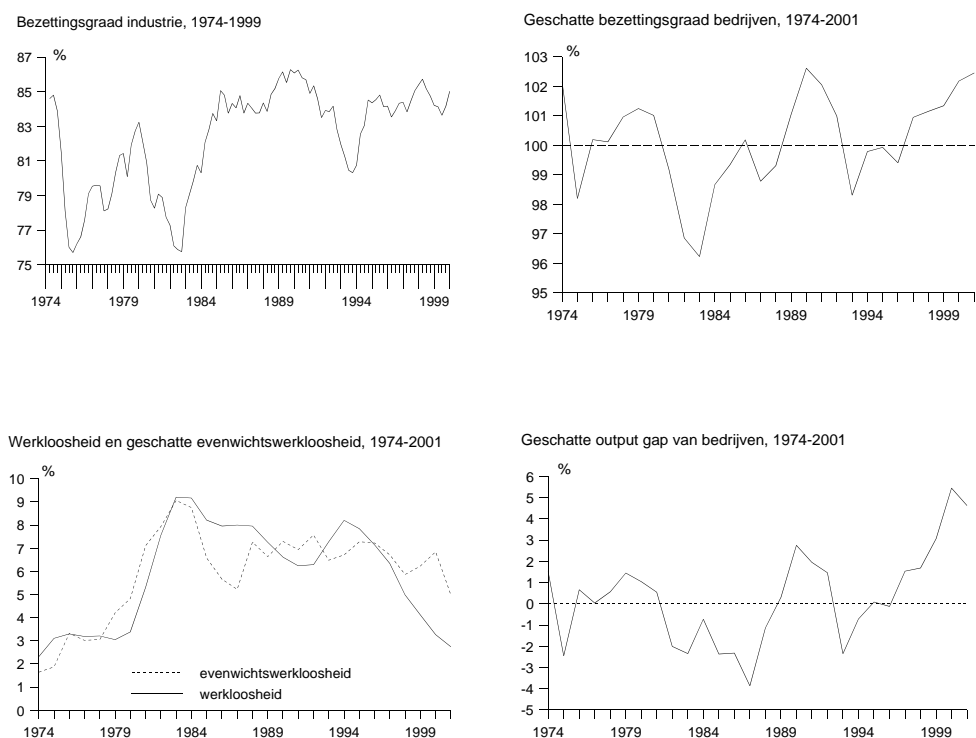
1999 was het vierde jaar op rij met een economische groei van 3% of hoger. Gemiddeld kwam de toename van het BBP over de periode 1996-1999 uit op 3,5%. Dit jaar en volgend jaar blijft de Nederlandse economie, zoals hiervoor is besproken, waarschijnlijk stevig groeien: het BBP neemt in de projectie toe met achtereenvolgens 4% en 3½%. Dit roept de vraag op of aanbodrestricties een obstakel kunnen gaan vormen voor de economische groei.

Een traditionele indicator voor de spanning op de goederenmarkt is de bezettingsgraad van de industrie. Het CBS registreert deze op basis van een enquête onder industriële ondernemers. Men wordt gevraagd aan te geven hoeveel procent de productie bedraagt van de capaciteit van de productie-installaties. De ontwikkeling van de bezettingsgraad weerspiegelt het verloop van de conjunctuur in de industrie. Zo daalde de bezettingsgraad vanaf medio 1998 als gevolg van de scherpe groeivertraging van de uitvoer en daarmee van de industriële productie (zie grafiek III.1.2). Het krachtige herstel van de uitvoer en de industriële productie, dat in de tweede helft van vorig jaar op gang kwam, leidde vervolgens tot een toename van de bezettingsgraad. In het laatste kwartaal van vorig jaar bedroeg deze spanningsvariabele 85%. Die lag daarmee nog ruim beneden de piekwaarde van de hoogconjunctuur van 1989-1990 en levert derhalve nog geen indicatie op voor een groot capaciteitsknelpunt in de industrie.

De bezettingsgraad heeft als nadeel dat dit kengetal slechts iets zegt over de situatie in de industrie en die neemt op dit moment nog maar 16% van het BBP voor haar rekening. Bovendien wordt de situatie op de arbeidsmarkt niet in de beschouwing betrokken. De bezettingsgraad van de gehele marktsector valt slechts indirect te ramen, bijvoorbeeld met behulp van een productiefunctie, die de productiecapaciteit van deze sector schat op basis van de ingezette hoeveelheden arbeid en kapitaal. Het quotiënt van de productie en de geschatte productiecapaciteit is een indicator voor de benutting van niet alleen kapitaal (zoals de door het CBS gemeten bezettingsgraad van de industrie), maar van arbeid en kapitaal tezamen. Een waarde van de bezettingsgraad onder 100% duidt op overcapaciteit, boven 100% op meer dan normale bezetting van het productieapparaat. De figuur rechtsboven in grafiek III.1.2 toont het verloop van de bezettings-

graad van de marktsector, uitgaande van de productiefunctie die onderdeel uitmaakt van een op het CPB ontwikkeld model voor de arbeidsmarkt.¹ De geschatte bezettingsgraad van de productiecapaciteit van de marktsector is in de afgelopen jaren gestegen. Deze grootte was vorig jaar hoger dan de evenwichtswaarde, maar wel lager dan in 1990.

Grafiek III.1.2 Spanningsindicatoren

Een niveau van de productie overeenkomstig de productiecapaciteit hoeft nog niet te betekenen dat deze productie duurzaam houdbaar is. Hiervoor is een berekening nodig van de potentiële productie. Deze wijkt af van de productiecapaciteit voor zover de arbeidsmarkt niet in evenwicht is. Indien de feitelijke werkloosheid – zoals nu waarschijnlijk het geval is – beneden de evenwichtswerkloosheid ligt, is de duurzaam houdbare werkgelegenheid van de marktsector lager dan de feitelijke werkgelegenheid.

¹ Zie: P. Broer, N. Draper en F. Huizinga, 1999, The equilibrium rate of unemployment, Onderzoeksmemorandum nr. 146, CPB, Den Haag. Dit model had betrekking op de sector bedrijven. De figuur is gebaseerd op eerste schattingsresultaten voor de marktsector.

De figuur linksonder laat zien dat de sterke daling van de werkloosheid sinds 1995 er toe heeft geleid dat de werkloosheid beneden de evenwichtswerkloosheid is beland.² Vorig jaar bedroeg het verschil tussen de evenwichtige en de feitelijke werkloosheid 2,1%-punt. Ook in het begin van de jaren negentig lag de werkloosheid beneden het geschatte evenwichtsniveau, maar wel in geringere mate dan in 1999.

Het verschil tussen de feitelijke en de potentiële productie van de marktsector (in % van de potentiële productie) staat bekend als de *output gap* van de marktsector. De figuur rechtsonder laat de ontwikkeling van dit kengetal zien op basis van het hier gehanteerde model voor de arbeidsmarkt. De geschatte *output gap* blijkt de afgelopen jaren gestegen te zijn. De productie van de marktsector is, met andere woorden, harder gegroeid dan de potentiële productie. Enerzijds steeg namelijk de bezettingsgraad, anderzijds nam het verschil tussen de evenwichtswerkloosheid en de werkloosheid toe. Vorig jaar bedroeg de geschatte *output gap* van de marktsector 3,1%. Deze was daarmee iets hoger dan in 1990, toen deze grootte gelijk was aan 2,8%.

Teneinde een indruk te geven van de consequenties van de geraamde ontwikkeling van de Nederlandse economie voor de spanning op de markt voor goederen en diensten en de arbeidsmarkt, zijn in de grafiek tevens ramingen voor de jaren 2000 en 2001 opgenomen. De verwachte hoge economische groei vertaalt zich in beide jaren in een verdere stijging van de bezettingsgraad van de marktsector. Deze bereikt daarmee in 2001 ongeveer het niveau van 1990.

De voor dit jaar geraamde daling van de werkloosheid resulteert in een oplopend verschil tussen de evenwichtswerkloosheid en de feitelijke werkloosheid. De spanning op de arbeidsmarkt neemt in de raming voor dit jaar dus toe. Dat is in de projectie voor volgend jaar niet het geval, hoewel ook dan de werkloosheid verder daalt. De geschatte evenwichtswerkloosheid neemt in 2001 echter sterker af, omdat de op stapel staande belastinghervorming hierop een neerwaartse invloed heeft. Zowel de verkleining van de wig als de vermindering van de *replacement rate*, waarmee deze operatie gepaard gaat, draagt aan de daling van de evenwichtswerkloosheid bij.

Het voorgaande betekent dat het verschil tussen de feitelijke en de potentiële productie van de marktsector in de projectie van dit CEP nog verder oploopt. Leidt dit nu tot de conclusie dat voor de Nederlandse economie grenzen aan de groei opdoemen? Allereerst moet worden bedacht dat de schatting van de potentiële groei van de productie van de marktsector met onzekerheden is omgeven. Zo kan de huidige spanning op de arbeidsmarkt meer aanbod op de arbeidsmarkt genereren dan in de raming het geval is. Bovendien kunnen ondernemers de kapitaalintensiteit van de productie meer verhogen dan waarmee nu is gerekend. Ook is het mogelijk dat de structurele groei van de arbeidsproductiviteit hoger uitkomt dan besloten ligt in de gehanteerde productiefunctie. Zie hiervoor ook paragraaf IV.3 over de vernieuwende

² Zie voor een toelichting bij het verloop van de evenwichtswerkloosheid: P. Broer et al., 1999, op. cit..

economie. Tot slot moet worden beklemtoond dat schattingen van de *output gap* met grote onzekerheden zijn omgeven, onder andere omdat deze grootte niet rechtstreeks valt waar te nemen. Het kader illustreert dat andere schattingsmethoden ook andere resultaten kunnen opleveren, hetgeen noopt tot het hanteren van ruime onzekerheidsmarges. Niettemin zouden de grenzen aan de groei in zicht komen als de huidige krapte op de arbeidsmarkt leidt tot bovenmatige loonstijgingen, met alle gevolgen vandien voor de werkgelegenheid.

De invloed van de gehanteerde schattingsmethode op de output gap

De output gap van een economie is gelijk aan het verschil tussen het feitelijke en het potentiële BBP (in %). Bepaling van de output gap is op verschillende manieren mogelijk. Twee groepen kunnen daarbij worden onderscheiden. De eerste bestaat uit statistische methoden, waarbij het potentiële BBP direct wordt afgeleid uit het feitelijke BBP. Dat gebeurt bijvoorbeeld door het bepalen van het voortschrijdend gemiddelde van het feitelijke BBP. De tweede groep maakt gebruik van de economische theorie. Men berekent het potentiële BBP dan meestal op basis van een productiefunctie en een model waarmee de evenwichtswerkloosheid kan worden geschat.

De schattingen van de output gap blijken sterk te kunnen verschillen naar gelang de methode die men kiest. Hanteert men bijvoorbeeld een statistische methode, dan is van belang welk gewicht bij de bepaling van het potentiële BBP wordt toegekend aan recente realisaties van het feitelijke BBP. Indien dit gewicht relatief gering is, zal de output gap in een periode met hoge economische groei relatief sterk oplopen. Bij de methoden uit de tweede groep hangt de output gap af van het gehanteerde economische model.

Een vaak toegepaste statistische methode om het potentiële BBP te berekenen is ontwikkeld door Hodrick en Prescott. Uitgaande van deze zogenoemde HP-filtermethode bedraagt de geschatte output gap volgend jaar 1%.

De figuur rechtsonder in Grafiek III.1.2 steunt op een schatting van de potentiële productie van de marktsector op basis van een productiefunctie en een model voor de bepaling van de evenwichtswerkloosheid. De in de figuur weergegeven output gap kan ook worden uitgedrukt als percentage van het potentiële BBP. Voor 2001 levert dit een geschatte output gap op van 3½%. Het voorgaande illustreert dat bij het ramen van de output gap ruime onzekerheidsmarges moeten worden gehanteerd.

De geraamde gunstige economische ontwikkeling komt ook tot uitdrukking in de collectieve financiën. Bij de uitgaven wordt dit in de eerste plaats zichtbaar in de sociale zekerheid, waar de daling van de werkloosheid voor meevallers zorgt. Ook de rentelasten vallen lager uit, in verband met gunstiger financieringssaldi in het recente verleden. Tegenvallers zijn er in de zorgsector, waar met name de uitgaven aan geneesmiddelen hoger uitkomen. De collectieve-uitgavenquote bereikt onder de gehanteerde beleidsuitgangspunten in 2001 een niveau van 45% BBP, hetgeen ruim 3%-punt lager is dan in 1999. Deze daling is mede te danken aan het noemereffect in samenhang met de hoge economische groei. De uitgaven van de collectieve sector blijven onder deze omstandigheden in 2001 *f* 4 mld onder het totale uitgavenkader. De meevallers bij de inkomsten zijn nog aanzienlijk groter dan die bij de uitgaven. De belastingmeevaller in samenhang met de economische groei loopt in de raming op tot *f* 12½ mld in 2001. Voor de premieontvangsten wordt in dat jaar een meevaller verwacht van *f* 4 mld. Daarbij komen dan nog hogere gasbaten in de sfeer van de niet-belastingmiddelen voor een bedrag van *f* 1½ mld. Van de totale meevaller van *f* 18 mld komt *f* 15½ mld tot uitdrukking in een overschrijding van de totale ijklat voor de inkomsten van de collectieve sector in 2001.

De gunstige ontwikkeling van de inkomsten en uitgaven komt tot uitdrukking in een EMU-saldo dat, na in 1999 op 0,5% BBP uit te zijn gekomen, dit jaar verder oploopt naar 1,1% BBP. Volgend jaar loopt het saldo enigszins terug tot 0,8% BBP. Rekening houdend met een incidenteel effect op het EMU-saldo van de belastingherziening van - ½% BBP zou niet van een teruglopend saldo sprake zijn geweest. De langdurige periode van hoogconjunctuur betekent dat het vorderingensaldo hoger is dan bij een evenwicht op product- en arbeidsmarkten het geval zou zijn. Hoe groot deze conjuncturele vertekening is hangt af van de hoogte van de geschatte *output gap*. De schattingen daarvan kunnen nogal uiteenlopen (zie kader). Een globale verkenning van de verschillende berekeningsmethoden indiceert een bandbreedte voor de conjuncturele component van het vorderingensaldo tussen ½ en 2½% BBP voor het jaar 2001. Inclusief het incidentele effect op het EMU-saldo van de belastingherziening, zou het structurele EMU-saldo in 2001 liggen tussen - 1¼ en ¾% BBP.

III.2 Gezinnen

De consumentenprijsindex (CPI) neemt dit jaar naar verwachting toe met 2¼%. Volgend jaar versnelt de toename van de CPI in de raming tot 3¼%, als gevolg van de verhoging van de indirecte belastingen in het kader van de belastinghervorming. De geschoonde index laat een lichte versnelling van 2% naar 2¼% zien. De koopkracht ontwikkelt zich dit jaar waarschijnlijk beter dan in 1999. In 2001 boeken veel huishoudens een grote koopkrachtwinst als gevolg van de belastingherziening. De groei van de consumptie zwakt dit jaar waarschijnlijk wat af. Volgend jaar versnelt de

consumptiegroei bij de geraamde ontwikkeling van de gezinsinkomens weer tot 4¼%. De investeringen in woningen liggen al enkele jaren op een bijzonder hoog niveau en stijgen in de projectie nog verder.

III.2.1 Inflatie

Vorig jaar is de stijging van de consumptieprijs uitgekomen op iets minder dan 2%. In de projectie wordt voor dit jaar een stijging voorzien van 2½% en voor volgend jaar 3¼%. De oorzaken van de hogere inflatie zijn echter in 2000 en 2001 niet dezelfde.

Dit jaar spelen drie factoren een rol. Allereerst stijgen de invoerprijzen in de raming sterker dan vorig jaar. Een hogere dollar, weer sterk stijgende olieprijs en de verder nog aantrekkende economische groei leiden daartoe. Ten tweede komt de toename van de olieprijs van vorig jaar dit jaar tot uiting in een fors hogere gasprijs. Tot slot leveren de arbeidskosten evenals afgelopen jaar een belangrijke bijdrage aan de stijging van de consumptieprijs. De loonvoet stijgt met 3¾%, terwijl de arbeidsproductiviteit met 2% toeneemt.

De verhoging van de indirecte belastingen in het kader van de belastingherziening is in 2001 een belangrijke factor achter de oplopende inflatie. Het algemene BTW tarief gaat van 17,5% naar 19% en de kleinverbruikersheffing wordt verder verhoogd. Het directe effect hiervan op de inflatie bedraagt 1%-punt. Zoals bekend wordt dit voor de koopkracht ruimschoots gecompenseerd door een verlaging van de directe belastingen.

In de projectie gaat vanuit de arbeidskosten een iets beperkter invloed op de inflatie uit. De bijdrage van de invoerprijzen is volgend jaar naar raming nihil. Weliswaar zet de stijging van de prijzen van finale invoer en grondstoffen (in dollars) door, maar de lagere dollar en de dalende energieprijzen, door de lagere olieprijs, compenseren dit.

Aldus resulteert voor dit en volgend jaar een behoorlijke versnelling van de inflatie. In hoeverre hangt deze versnelling nu samen met een oplopende spanning in de economie? Om deze vraag te beantwoorden is de consumptieprijs gecorrigeerd voor factoren die onafhankelijk van de conjunctuur verlopen, waardoor zicht komt op de onderliggende inflatie (zie kader). Zoals uit tabel III.2.1 blijkt ontstaat dan een beeld van de prijsstijging dat aanmerkelijk stabiel is. De onderliggende inflatie komt in de projectie in beide jaren nauwelijks boven de percentages die de afgelopen jaren zijn gerealiseerd, ondanks het oplopen van de *output gap* die in de vorige paragraaf is gesignaleerd. Daarbij speelt een rol dat de scherpe internationale concurrentie een drukkende invloed op de onderliggende inflatie heeft. Overigens bestaat een reëel risico dat de krapte op de arbeidsmarkt in 2001 een groter opwaarts effect op de contractloonsstijging, en daarmee op de inflatie, heeft dan in de raming ligt besloten.

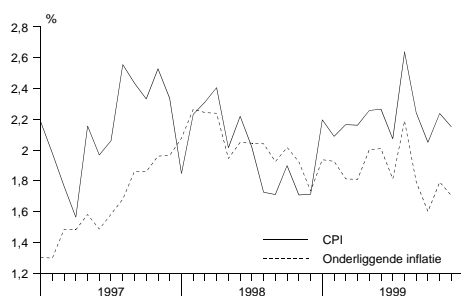
Onderliggende inflatie

De consumentenprijsindex (CPI) meet de gemiddelde prijsstijging van een pakket goederen en diensten. Als maat voor de ontwikkeling van de inflatie in samenhang met de economische conjunctuur is deze index minder geschikt, omdat hierin ook prijinvloeden voorkomen die rechtstreeks van overheidswege worden bepaald ofwel zeer grillig en onafhankelijk van de economische conjunctuur verlopen. De eerste categorie betreft indirecte en consumptiegebonden belastingen en overheidsdiensten. Onder de tweede categorie vallen oogstproducten (groente en fruit), waarvan de prijs sterk weersafhankelijk is, en energieproducten, waarbij de olieprijs een belangrijke rol speelt. Als voor deze factoren wordt gecorrigeerd ontstaat een beeld van de onderliggende inflatie.

In de figuur wordt deze indicator voor de inflatie tezamen met de CPI gepresenteerd. Zoals mocht worden verwacht, vertoont de onderliggende inflatie een rustiger ontwikkeling. De afgelopen jaren lag de prijsstijging van de voor de CPI relevante belastingen en overheidsdiensten jaarlijks hoger dan die van de index zelf, zodat eliminatie van deze categorie de inflatie drukt. Door de lage olieprijs in 1998 komt de CPI beneden de onderliggende inflatie, terwijl de oplopende olieprijs in 1999 voor het tegenovergestelde effect zorgt.

Uit de figuur blijkt dat de versnelling in de inflatie in 1999 voor een belangrijk deel wordt verklaard door de relatief sterk stijgende prijzen van groenten, fruit, energie en belastingen. De onderliggende inflatie vertoont sinds begin 1998 een licht dalende trend.

CPI en onderliggende inflatie

Tabel III.2.1 Stijging consumptieprijs naar onderdelen, 1996-2001

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	
	aandelen		bijdragen in %				
Invoer	0,36	0,4	0,9	- 0,1	0,2	1¼	0
Indirecte belastingen en niet-marktsector ^a	0,20	1,2	1,1	0,7	0,6	1	1¾
Arbeidskosten	0,44	0,8	0,2	0,5	1,0	1	¾
Bruto margeverbetering ^b	<u>n.v.t.</u>	<u>- 0,5</u>	<u>- 0,1</u>	<u>0,6</u>	<u>0</u>	<u>- ¾</u>	<u>¾</u>
Consumptieprijs	1,00	1,9	2,1	1,8	1,9	2½	3¼
Consumentenprijsindex (CPI)		2,0	2,2	2,0	2,2	2¼	3¼
Idem, geschoond ^c		1,2	1,9	1,7	1,7	2	2¼
Onderliggende inflatie ^d		1,2	1,6	2,0	1,9	2	2¼

^a Betreft de bijdrage van indirecte belastingen, aardgas, huur en kwartaire diensten. De uitsplitsing naar deze onderdelen is opgenomen in bijlage A6.

^b Inclusief afschrijvingen en rente.

^c Exclusief het effect van veranderingen in de tarieven van de kostprijsverhogende en consumptiegebonden belastingen, voor werknemersgezinnen met een laag inkomen. Dit is de afgeleide CPI, laag.

^d CPI exclusief groente, fruit, energie, overheidsdiensten, indirecte en consumptiegebonden belastingen

Uit tabel III.2.1 komt een opmerkelijk verloop van de bruto winstmarges in 2000 en 2001 naar voren. Kosten worden met een zekere vertraging doorberekend in de afzetprijzen. In de tabel worden de kosten echter onvertraagd gepresenteerd. Dit leidt ertoe dat stijgende invoerprijzen in 2000 samengaan met dalende winstmarges in dit jaar en stijgende winstmarges in het komende jaar.

De deflator van de koopkracht, de consumentenprijsindex (CPI), stijgt de laatste jaren doorgaans wat sneller dan de consumptieprijs. Dit hangt deels samen met een hogere huurquote in de CPI en met het feit dat de tariefsmutatie van consumptiegebonden belastingen wel in de CPI maar niet in de consumptieprijs tot uiting komt. Deze belastingen zijn de afgelopen jaren veelal sterker gestegen dan het algemene prijspeil (zie kader). Een ander deel van het verschil tussen de CPI en de consumentenprijs wordt verklaard uit de omstandigheid dat de CPI gebruik maakt van gewichten welke eens in de vijf jaar worden vastgesteld terwijl de consumentenprijs is gebaseerd op lopende gewichten. Wijzigingen in het consumptiepatroon worden dus met vertraging opgenomen in de CPI. Zo is bijvoorbeeld de volumeontwikkeling van de mobiele telefonie de afgelopen jaren explosief gestegen, terwijl het gewicht van de mobiele telefonie in de CPI nog steeds dezelfde is als in 1995. Voor 2000 wordt een stijging van de CPI verwacht die onder de consumptieprijsstijging ligt. De fiscalisering van de omroepbijdrage, die wel een effect heeft op de CPI maar niet op de consumptieprijs, drukt de CPI namelijk met 0,4%-punt.

Het effect van de lokale lasten op de inflatie

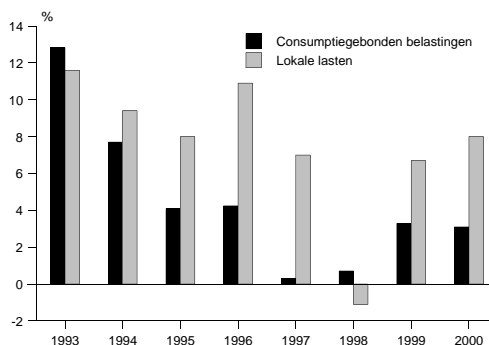
De netto opbrengst van de heffingen van gemeenten, provincies en waterschappen stijgt in 2000 met 8%. De voor de consumenten-prijsindex (CPI) relevante prijsstijging, gemeten door de post 'consumptiegebonden belastingen' bedraagt dit jaar 3,1%. De bijdrage van deze lasten aan de inflatie is dus minder fors dan de stijging van de netto opbrengst suggereert. Wat verklaart dat verschil?

Ten eerste wordt de stijging van de lokale lasten gemeten aan de hand van de begrotingsvoorstellen van de lagere overheden. Behalve door prijsstijgingen van de heffingen wordt de begrote opbrengst ook bepaald door de volumecomponent, zoals de toename van het aantal huishoudens of het aantal auto's. De stijging van de consumptiegebonden belastingen betreft uitsluitend de gerealiseerde tariefstijging.

Ten tweede spelen voor de CPI alleen die heffingen een rol die door de consument betaald worden. Heffingen voor bedrijven blijven dus buiten beschouwing. Tevens worden de lokale lasten beïnvloed door de gemeentelijke kwijtschelding en de in 1998 ingevoerde Zalmsnip. Deze twee onderdelen worden niet betrokken in de CPI.

Tot slot betreft de belangrijkste consumptiegebonden belasting de motorrijtuigenbelasting (MRB). De opbrengst daarvan gaat voor het grootste deel naar het rijk. Zo is bijvoorbeeld in juli 1997 het rijksdeel van de MRB verlaagd. Deze verlaging beïnvloedt de prijsstijging van de consumptiegebonden belastingen in 1997 en 1998, maar niet de stijging van de lokale lasten.

Prijsstijging consumptiegebonden belastingen en stijging lokale lasten

III.2.2 Lonen

De contractloonstijging is in 1999 uitgekomen op 2½%, dat is een ¼% hoger dan de stijging van de consumentenprijzen. In vergelijking met het jaar ervoor was sprake van een daling van de reële contractloonontwikkeling. Voor dit jaar wordt een forse toename van de contractloonstijging verwacht naar 3¼%, mede als gevolg van afspraken die al in 1998 en 1999 in cao's zijn gemaakt. In deze cao's zijn relatief veel niveaustijgingen afgesproken die in de tweede helft van 1999 of begin 2000 ingaan. De toename van de loonstijging dit jaar steunt op een toename van de arbeidsproductiviteit, stijgende (producenten-) prijzen en een voortgaande daling van de werkloosheid. Voor volgend jaar wordt weer een daling van de contractloonstijging verwacht naar 2¾%, vooral onder invloed van de lastenverlichting voortkomend uit de belastingherziening. Deze raming ligt ½% boven de geschoonde consumentenprijsindex, maar dankzij de belastingherziening voor de modale werknemer resulteert een koopkrachtstijging van 5¼%.

Voor iets meer dan 30% van de werknemers is voor heel 2000 een contract afgesloten met een gemiddelde mutatie van 3% op jaarbasis. Daarnaast is voor het grootste deel van de overige werknemers al een loonstijging uit de vorige cao bekend met een stijging van 2,2% op jaarbasis. Voor deze groep werknemers geldt dat ook dit jaar nog extra loonstijgingen kunnen worden afgesproken. Grafiek III.2.1 geeft een beeld van de reeds afgesloten cao's, aan de hand van de contractloonmutatie op 12-maandbasis, gerangschikt op afsluitdatum. De laatste driemaands-voortschrijdende gemiddelden laten een opwaartse trend zien. Enige voorzichtigheid bij de interpretatie daarvan is wel op zijn plaats. Deze gewogen gemiddelden zijn namelijk gebaseerd op maar een beperkt aantal cao's.

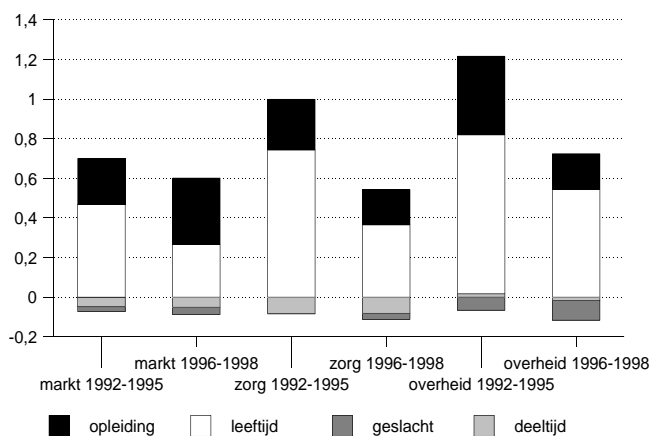
Volgend jaar staat de contractloonstijging vooral in het teken van de belastingherziening. Aan de ene kant is sprake van een sterke stijging van de indirecte belastingen die de toename van de inflatie verklaart. Het gaat hier om een bedrag van circa f 6 mld. Dit heeft op zich een loonopdrijvend effect. Hiertegenover staat echter een aanmerkelijk grotere daling van de lasten op arbeid van f 18 mld (zie tabel III.6.5). Het saldo van de verlaging van de directe lasten op arbeid en de verhoging van de indirecte belasting leidt tot een neerwaarts effect op de bruto lonen. Daarbij komt dat uitkeringen een minder groot voordeel hebben van de lastenverlichting dan de laagste arbeidsinkomens. Daardoor daalt de replacement rate (verhouding netto uitkering en netto loon), wat ook een matigend effect heeft op de lonen. De voortgaande daling van de werkloosheid oefent een opwaartse druk uit op de loonstijging. Niet uitgesloten kan worden dat de toenemende krapte op de arbeidsmarkt tot sterkere loonstijgingen zal leiden dan in de centrale projectie besloten ligt.

Het structureffect van het incidenteel loon in de jaren negentig

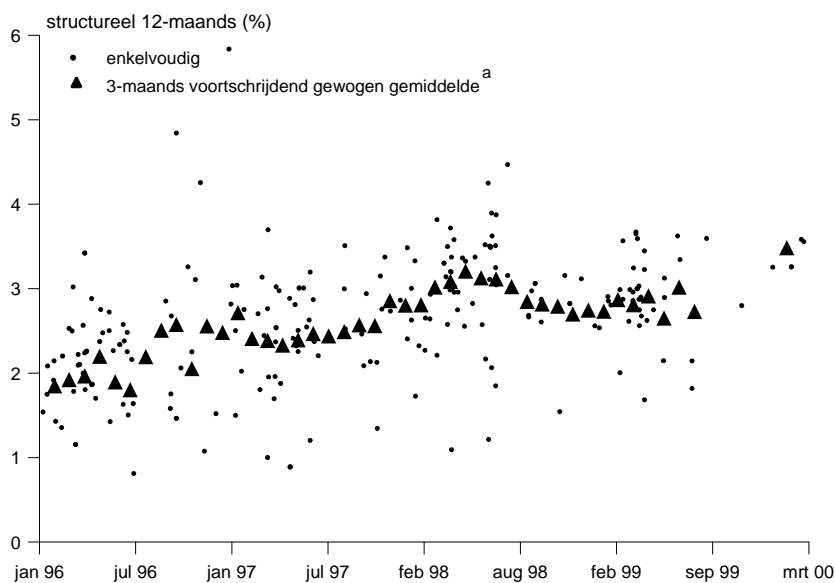
Het structureffect is dat deel van de gemiddelde loonstijging dat veroorzaakt wordt door wijzigingen in de samenstelling van de werkende beroepsbevolking. Oudere en hoger opgeleide werknemers verdienen over het algemeen meer dan jongere en lager opgeleide werknemers. Hierdoor leidt een stijging van de gemiddelde leeftijd van werknemers of van het opleidingsniveau tot een positief structureffect. Anderzijds verdienen vrouwen en deeltijdwerknemers gemiddeld minder dan mannen en voltijdwerknemers, en leidt een toename van het aandeel van vrouwen en deeltijders in de werkzame beroepsbevolking tot een negatief structureffect.

In de jaren 1992-1995 leidde het structureffect in de marktsector tot een gemiddelde toename van de bruto loonsom met 0,6% per jaar. In de zorg en bij de overheid lag dit met respectievelijk 0,9% en 1,2% aanzienlijk hoger. Dit verschil wordt met name veroorzaakt door verschillen in de ontwikkeling van de leeftijdsopbouw tussen de drie sectoren. In de jaren 1996-1998 neemt het structureffect in alle drie de sectoren af, vooral door het leeftijdseffect, dat in de zorg en bij de overheid nog wel groter blijft dan in de marktsector. Voor de markt komt het structureffect uit op 0,5%, voor de zorg op 0,4% en voor de overheid op 0,6%. Door een voortzetting van de daling van het leeftijdseffect is het structureffect in de markt de komende paar jaar kleiner dan 0,5%.

Het structureffect naar onderdelen en sector, 1992-1998

Grafiek III.2.1 Effectieve jaarlijkse contractloonmutatie per cao naar afsluitdatum, marktsector

^a Alleen afgedrukt indien meer dan 50 000 werknemers onder de afgesloten cao's vallen.

Tabel III.2.2 Opbouw loonvoetmutatie marktsector, 1996-2001

	1996	1997	1998	1999	2000	2001
	mutaties per jaar in %					
Contractloon (incl. overloop)	1,7	2,2	3,0	2,5	3¼	2¾
Incidenteel	<u>1,0</u>	<u>0,6</u>	<u>- 0,3</u>	<u>0,5</u>	<u>½</u>	<u>2½^a</u>
Brutoloon	2,7	2,8	2,7	3,0	3¾	5¼
Sociale lasten werkgevers	<u>- 1,2</u>	<u>- 0,3</u>	<u>- 0,4</u>	<u>0,4</u>	<u>0</u>	<u>- 2</u>
Loonvoet marktsector	1,4	2,5	2,4	3,4	3¾	3¼

^a De bruteringsoperatie van de overhevelingstoelage is geboekt als een stijging van de incidentele looncomponent in 2001 met 1,7%.

Brutering van de overhevelingstoelage

Op 1 januari 2001 worden de bruto lonen incidenteel verhoogd ter compensatie van het vervallen van de overhevelingstoelage (OT). Op macroniveau zal deze operatie loonkosten- en koopkrachtneutraal verlopen. Er is een effect op het incidenteel loon, het bruto minimumloon en de premiepercentages voor werknemersverzekeringen.

Het wettelijk bruteringspercentage is vastgesteld op 1,9%. Cao-partijen mogen afwijken van dit percentage bij schriftelijke (individuele of collectieve) overeenkomst. Een reden om af te wijken kan zijn dat het bruto-netto traject in een bepaalde sector anders is (bijvoorbeeld door andere sectorale premies), of omdat werknemers over een deel van het loon geen overhevelingstoelage ontvangen. Hierdoor kunnen de koopkrachteffecten van deze maatregel op microniveau (kleine) afwijkingen vertonen.

Om ervoor te zorgen dat het sociaal minimum niet verandert, wordt het bruto minimumloon verhoogd met naar verwachting 2,1%. Als gevolg hiervan stijgt het bruto minimumloon iets harder dan de bovenminimale lonen. De macro-economische effecten hiervan zijn naar verwachting gering.

De bruteringsoperatie wordt statistisch verwerkt als een stijging van het incidentele loon met 1,7%. Dat deze stijging niet gelijk is aan het bruteringspercentage heeft twee oorzaken. Ten eerste leidt aftopping (loon boven de OT-grens wordt niet gebruteerd) tot een gemiddeld lagere brutering dan 1,9%. Daarnaast zijn er loonbestanddelen, zoals spaarloon en eenmalige uitkeringen die niet OT-gerechtigd zijn. Ook hierdoor daalt het bedrag dat aan OT wordt betaald als percentage van de loonsom.

De stijging van het brutoloon leidt tot een stijging van de premieplichtige inkomens voor werknemersverzekeringen en pensioenen. Omdat de uitkeringslasten en pensioenbetalingen nagenoeg gelijk blijven, kunnen de premiepercentages dalen. Per saldo heeft de operatie nauwelijks effect op de microlastenontwikkeling.

De incidentele loonontwikkeling over 1999 komt uit op ½%, nagenoeg gelijk aan het structureffect (zie kader). Voor dit jaar wordt het structureffect op krap ½% geraamd. De loondrift heeft dit jaar naar verwachting slechts een beperkte invloed op de incidentele looncomponent. Voor volgend jaar wordt verwacht dat de loondrift wel een klein opwaarts effect heeft op de loonontwikkeling, voornamelijk door de krapte op de

arbeidsmarkt. Daarnaast leidt de bruteringsoperatie van de overhevelingstoelag in dat jaar tot een stijging van het incidenteel met 1,7% (zie kader).

Dit jaar blijven de sociale lasten voor werkgevers nagenoeg gelijk, terwijl ze vorig jaar nog met een ½% stegen, voornamelijk als gevolg van stijgende ziektekosten en de overhevelingstoelag. In de projectie voor volgend jaar nemen de sociale lasten voor werkgevers ook niet toe. Het afschaffen van de overhevelingstoelag leidt op zich wel tot een daling van de sociale lasten, maar door de bruteringsoperatie leidt dit per saldo niet tot lastenverlichting voor werkgevers.

III.2.3 Koopkracht

Voor bijna alle inkomensgroepen stijgt dit jaar de koopkracht naar huidige inzichten met ongeveer 1%, waarbij de laagste inkomens het meest profiteren. Het grootste deel van de koopkrachtstijging is het gevolg van de lastenverlichting voor gezinnen die in de Miljoenennota besloten lag en bij de algemene politieke beschouwingen verder is verruimd.

De contractlonen stijgen ¾%, ongeveer 1% meer dan de, voor de fiscalisering van de omroepbijdrage gecorrigeerde, inflatie. Deze fiscalisering van de omroepbijdrage levert elk huishouden een nominaal voordeel van f 200 op. Daar staat een verhoging van de belasting in de eerste schijf tegenover, die voor bijna alle belastingplichtigen f 160 bedraagt. Het verschil (f 40) betekent voor alleenverdieners en alleenstaanden met lagere inkomens relatief een groter inkomensvoordeel dan voor hogere inkomensgroepen. Doordat tweeverdieners twee keer de verhoging van de eerste schijf betalen en maar één keer voordeel hebben van het afschaffen van de omroepbijdrage, resulteert voor deze groep een inkomensnadeel van maximaal f 120. De toename van het arbeidskostenforfait met f 310 leidt tot een groter netto inkomensverschil tussen uitkeringsgerechtigden en werknemers met een laag loon. Verder zorgt de ingebouwde vertraging in het koppelingsmechanisme ervoor dat het minimumloon en de daaraan gekoppelde uitkeringen minder stijgen dan de contractlonen. Dit wordt gecompenseerd door de vergroting van het verschil in de tariefhoogte van eerste en tweede schijf, die vooral voor lage inkomensgroepen relatief gunstig is. Huishoudens met kinderen worden extra ondersteund door een verhoging van het basisbedrag van de kinderbijslag met f 120 per jaar.

Volgend jaar wordt het koopkrachtbeeld gedomineerd door de invoering van het nieuwe belastingstelsel. Hieronder wordt daar uitgebreid op ingegaan. Daarnaast zijn een aantal andere factoren van belang. Het minimumloon en de daaraan gekoppelde uitkeringen stijgen volgend jaar ongeveer een ½% harder dan de contractlonen door de vertraging in het koppelingsmechanisme, en het feit dat de verwachte stijging van de contractlonen in 2001 achterblijft bij die in 2000. Ter compensatie voor het wegvallen van de

overhevelingstoeslag worden de brutolonen (tot aan de OT-grens) incidenteel verhoogd met 1,9%. Dit leidt voor sommige groepen tot kleine veranderingen in de koopkracht, maar gemiddeld heeft deze operatie geen effect.

Tabel III.2.3 Koopkracht standaard huishoudens (exclusief incidenteel^a), 1996-2001

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	(2001) ^b
	mutaties per jaar in %						
Modaal	0,6	0,3	1,4	- 0,4	1	5¼	(4¼)
Modaal, alleenstaand	0,0	0,3	0,5	- 0,3	½	4¾	(3¾)
Tweeverdieners, 1½ modaal	- 0,3	0,5	1,0	- 0,2	1	5½	(4¼)
Minimum plus	0,4	0,3	2,5	- 0,3	2	7½	(6½)
Minimumuitkeringsgerechtigde met kinderen	- 0,2	0,4	2,0	0,1	1½	3½	(3¼)
Minimumuitkeringsgerechtigde zonder kinderen	- 0,2	0,5	1,9	0,1	1¼	3½	(3¼)

^a In 2001 wel inclusief het bruteringspercentage OT

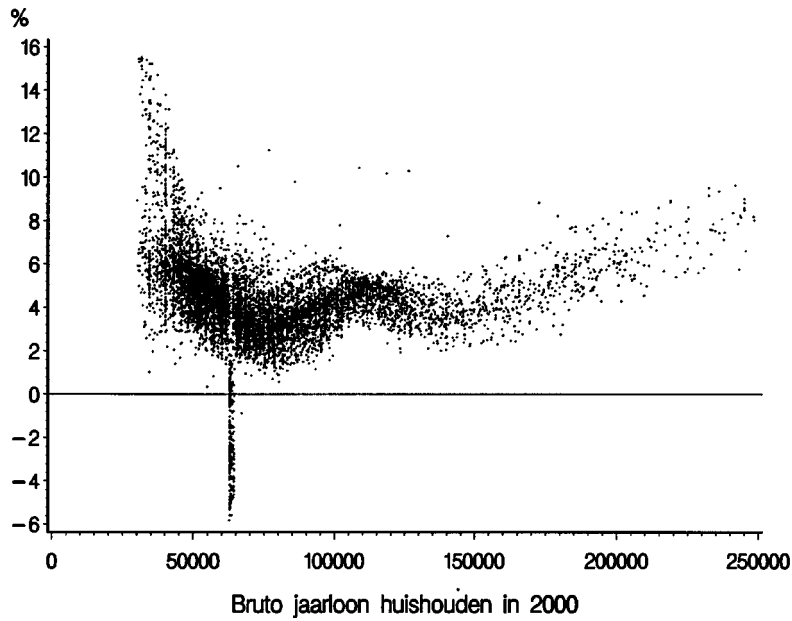
^b Inclusief gemiddeld effect grondslagverbreding en belasting op vermogensinkomsten.

Ieder jaar verlaten werknemers het ziekenfonds omdat zij vanwege (individuele) loonstijgingen boven de loongrens uitkomen. In 2000 en 2001 betreft dit een grotere groep dan in andere jaren. Conform de afspraken in het regeerakkoord wordt de ziekenfondsgrens tijdelijk aangepast aan de prijsstijging in plaats van de loonstijging. Deze maatregel dient ter compensatie van de toelating tot het ziekenfonds van zelfstandigen met een laag inkomen. Werknemers met meeverzekerde gezinsleden gaan er over het algemeen op achteruit wanneer zij het ziekenfonds verlaten (dat is duidelijk zichtbaar in grafiek III.2.2 bij de loongrens van f 66 000). Werknemers zonder meeverzekerde gezinsleden gaan er in het algemeen op vooruit.

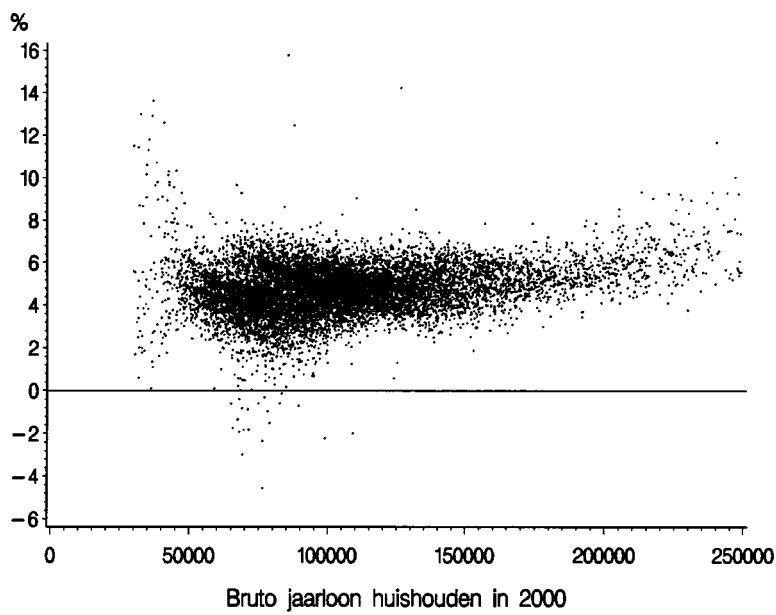
Koopkrachteffecten belastingherziening

De herziening van het belastingstelsel bepaalt in belangrijke mate het koopkrachtbeeld zoals gepresenteerd in de tabellen III.2.3, III.2.4 en de grafieken III.2.2 tot en met III.2.4. Tabel III.2.3 heeft betrekking op de koopkracht van een aantal standaard huishoudens, terwijl in tabel III.2.4 de resultaten voor een representatieve steekproef van werkelijke huishoudens weergegeven is. Met name door verschillen in huishoudsamenstelling en woonsituatie ontstaat bij weergave van de werkelijke huishoudens spreiding in koopkrachtmutaties. Hierbij past de aantekening dat niet alle effecten van de stelselherziening in beeld komen. Het gaat daarbij met name om de effecten van de grondslagverbreding en de belasting op vermogensinkomsten ad f 4½ mld. Gemiddeld leiden deze wijzigingen tot een koopkrachtverlies van 1%. Het effect per belastingplichtige is echter sterk afhankelijk van het individuele gebruik van de aftrekposten en/of de hoogte van het vermogen. De grondslagverbreding wordt onder andere gereali-

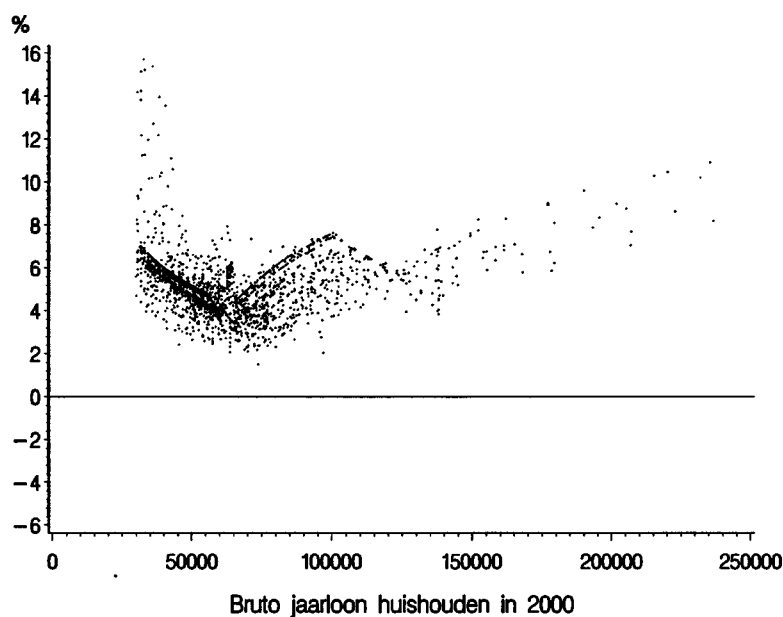
Grafiek III.2.2 Koopkracht 2001; hoofdverdiener werknemer, alleenverdiener

Grafiek III.2.3 Koopkracht 20001; hoofdverdiener werknemer, tweeverdieners

Grafiek III.2.4 Koopkracht 2001; hoofdverdiener werknemer, alleenstaande

seerd door beperking van de aftrek van lijfrenteregelingen, het reiskostenforfait en werkelijke arbeidskosten. Deze maatregelen worden normaal gesproken bij de standaardkoopkracht van tabel III.2.3 niet meegenomen omdat daar wordt uitgegaan van huishoudens die geen bijzondere bijtel- of aftrekposten hebben. Om toch een beeld te geven van deze koopkrachteffecten, is in tabel III.2.3 tussen haakjes de totale koopkracht inclusief het gemiddelde effect van de grondslagverbreding en de belasting op vermogensinkomsten weergegeven. In tabel III.2.4 zijn de effecten van deze maatregelen niet meegenomen, omdat het onderliggende databestand niet de benodigde informatie bevat. Gezien de aard van de maatregelen zal het koopkrachtverlies van deze maatregelen relatief meer bij werkenden en gepensioneerden met hogere inkomens terecht komen.

De berekende koopkrachteffecten variëren sterk met de hoogte van het inkomen. Met name in grafiek III.2.4, waar de koopkrachteffecten voor de groep werkende alleenstaanden wordt getoond, is dit goed te zien. Puntsgewijs kunnen de volgende effecten worden onderscheiden:

- Werkenden met een laag inkomen (rond WML, f 31 500) gaan er sterk op vooruit door de introductie van de arbeidskortingen, die (deels) in de plaats komen van het huidige arbeidskostenforfait.
- Inkomens net boven modaal (f 56 000) zien hun koopkracht minder sterk toenemen.

Dit wordt mede veroorzaakt doordat de verlenging van de eerste twee schijven kleiner is dan de oude heffingsvrije som. (Voor een deel wordt dit gecorrigeerd door een daling van de AWF-premie met 0,9%). Hierdoor komen sommige huishoudens eerder in de derde schijf terecht.

- Huishoudens met een inkomen tot ongeveer twee keer modaal (f 112 000) profiteren van het lagere tarief van de derde schijf. Hierdoor gaan ze er meer op vooruit dan huishoudens met een iets lager inkomen.
- Voor huishoudens met een inkomen boven twee keer modaal leidt de inkorting van de derde schijf ertoe dat hun koopkracht relatief iets minder toeneemt. Zij betalen over een deel van het inkomen het iets hogere tarief van de vierde schijf.
- Tot slot gaan de hoogste inkomens er weer relatief veel op vooruit door de verlaging van het toptarief. Wel moet worden bedacht dat vooral de hogere inkomens worden getroffen door de belastingmaatregelen rond vermogensinkomsten en grondslagverbreding, die niet in deze koopkrachtcijfers zijn opgenomen.

Tabel III.2.4 Koopkracht (exclusief incidenteel) naar huishoudtype, inkomensbron hoofdverdiener en huishoudinkomen, 2000-2001^a

Bruto huishoudensinkomen ^b	Alleenverdiener		Tweeverdiener		Alleenstaande ^c	
	2000	2001	2000	2001	2000	2001
mediaan koopkrachtmutatie in %						
Hoofdverdiener werknemer						
≤ 150% WML	1½	6	} 1	4½	1½	5½
150-250% WML	1	4¼		¾	4½	
> 250% WML	¾	4¼	¾	5	½	6
Hoofdverdiener uitkeringsgerechtigd						
≤ 120% WML	1	¾	} 1	2¾	1¾	2½
> 120% WML	½	2½		¼	2¾	
65-plusser						
≤ 120% AOW	} 1	} 1¾	1	2¾	1	¾
> 120% AOW			1	2½	½	¾

^a In 2001 exclusief effect grondslagverbreding en belasting op vermogensinkomsten als gevolg van de belastingherziening.

^b Bruto inkomen uit arbeid of uitkering; WML = bruto minimumloon, AOW = bruto 100% AOW-uitkering.

^c Inclusief alleenstaande ouders.

Werkende alleenverdieners zonder kinderen ervaren een iets minder grote koopkrachtstijging dan alleenstaanden. Hierbij spelen een tweetal effecten een rol. Ten eerste is de overdraagbare belastingvrije voet van de niet-werkende partner vervangen door de heffingskorting, die naarmate het inkomen toeneemt relatief minder waard wordt. Ten

tweede komen werkende alleenverdieners, eveneens door het afschaffen van de belastingvrije som, eerder dan in het huidige regime in een hogere schijf terecht.

De invoering van de kinderkortingen en de combinatiekorting zorgen ervoor dat ouders met een relatief laag inkomen het meest erop vooruitgaan. Gezinnen met een belastbaar huishoudinkomen van minder dan *f* 59 993 krijgen een korting van *f* 166. Huishoudens met een belastbaar inkomen dat niet hoger is dan *f* 119 986 krijgen de helft hiervan, *f* 83. Daarnaast krijgen alle werkende ouders met kinderen jonger dan 12 jaar een heffingskorting van *f* 228. Tweeverdieners ontvangen deze korting dus tweemaal. Om in aanmerking te komen voor deze kortingen moeten belastingplichtigen zelf de hoogte van het inkomen en de leeftijd van de kinderen bij de belasting opgeven. Dit betekent dat ook een groot aantal personen voor wie momenteel de loonheffing gelijk is aan de eindheffing aangifteformulieren moet gaan invullen. Bij de koopkrachtberekeningen is ervan uitgegaan dat alle rechthebbenden dat ook feitelijk zullen doen.

Bij tweeverdieners zijn de koopkrachteffecten meer gespreid dan bij andere groepen. Dit wordt veroorzaakt door de verschillende combinaties van de twee inkomens. Voor de koopkrachteffecten is het van belang of beide partners evenveel inkomen hebben, of dat de hoofdverdiener beduidend meer verdient dan de partner.

Uitkeringsgerechtigden en 65-plussers ontvangen geen arbeidskorting en worden geconfronteerd met de afschaffing van het inactievenforfait. Hierdoor blijft hun koopkrachtstijging relatief achter bij die van werkenden. Met name huishoudens die voorheen nog in het lage belastingtarief van de tweede schijf vielen, maar nu voor een deel van hun inkomen in de nieuwe derde schijf terecht komen ervaren een relatief geringe koopkrachtstijging. Het betreft hier AOW-ers met een aanvullend pensioen van circa *f* 35 000 (alleenstaanden) of *f* 40 000 (gehuwden).

De figuren maken duidelijk dat, zelfs bij gelijke inkomenshoogte, sprake is van spreiding in koopkrachtmutaties. Deze wordt met name veroorzaakt door verschillen in huishoudsamenstelling en woonsituatie. Zo wordt bijvoorbeeld de aftrek van hypotheekrente 'minder waard' door de daling van de belastingtarieven. Huishoudens met een hoge hypotheek gaan er hierdoor relatief minder op vooruit.

III.2.4 Particuliere consumptie

Dat de Nederlandse economie in 1999 sterk bleef groeien, hing ten dele samen met de opnieuw krachtige toename van de consumptieve bestedingen. Op jaarbasis steeg de particuliere consumptie met 4,2%. Dit jaar zwakt de groei van de consumptie naar verwachting af tot 3¾%. De koopkracht en het uitgekeerde winstinkomen ontwikkelen zich weliswaar gunstiger, maar daar staat tegenover dat de stimulansen vanuit de groei van de werkgelegenheid en de vermogenswinsten afnemen. Bovendien is bij de duurzame consumptie sprake van verzadigingseffecten. Hiertegenover staat wel dat consumenten waarschijnlijk anticiperen op de BTW-verhoging per 1 januari 2001 door

sommige aankopen die anders pas volgend jaar zouden plaatsvinden al voor het eind van dit jaar te doen.

Volgend jaar groeit de consumptie in de raming met 4¼%. Het beschikbare loon- en uitkeringsinkomen stijgt dan bijzonder sterk door de lastenverlichting waarmee de belastinghervorming gepaard gaat. Wel daalt het beschikbare overig inkomen van gezinnen door de introductie van de forfaitaire vermogensrendementsheffing. De groei van het totale netto gezinsinkomen versnelt per saldo aanzienlijk. Om twee redenen blijft de versnelling van de groei van de particuliere consumptie relatief beperkt. In de eerste plaats wordt niet alle koopkrachtwinst direct in hetzelfde jaar omgezet in bestedingen. Een deel van het effect op de consumptie wordt dus pas in 2002 zichtbaar. Ten tweede wordt de voor volgend jaar verwachte consumptie gedrukt doordat sommige aankopen al in 2000 worden gedaan in verband met de BTW-verhoging. Dit effect verhoogt de geraamde consumptiegroei in 2000 met 0,35% en drukt de consumptiegroei in 2001 met 0,7%.

Werkelijke individuele consumptie van gezinnen

De particuliere consumptie bestaat uit de consumptieve bestedingen die de gezinnen 'uit eigen zak' betalen. De werkelijke individuele consumptie van gezinnen is belangrijk groter, omdat ook een deel van de overheidsconsumptie aan individuele gezinnen valt toe te rekenen. Het gaat daarbij met name om consumptieve uitgaven waarvan de financiering geschiedt via zgn. uitkeringen in natura (AWBZ, Ziekenfondswet, individuele huursubsidies en dergelijke). De overige individualiseerbare overheidsconsumptie heeft hoofdzakelijk betrekking op onderwijsuitgaven.

Werkelijke individuele consumptie van gezinnen, 1998-2001

	1998	1999	2000	2001
	waarde	volumemutaties		
	mld gld	per jaar in %		
Particuliere consumptie	384,4	4,2	3¾	4¼
Uitkeringen in natura	56,1	3,9	2½	1
Overige individualiseerbare overheidsconsumptie	<u>36,5</u>	0,8	3	1¾
Werkelijke individuele consumptie van gezinnen	477	3,9	3½	3¾

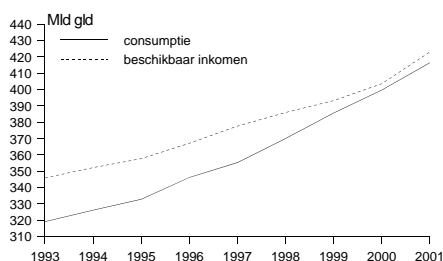
Er is reeds vaker op gewezen dat de particuliere consumptie al een reeks van jaren belangrijk meer is toegenomen dan op grond van de ontwikkeling van het reëel beschikbaar gezinsinkomen verwacht zou mogen worden (zie grafiek III.2.5). Over de periode 1993-1999 is de consumptie met maar liefst ruim 7% meer gegroeid dan het beschikbare gezinsinkomen. Dat komt overeen met een extra toename van omstreeks *f* 23 mld (in prijzen van 1993), hetgeen gelijk is aan circa 35% van de totale stijging van de consumptie over deze periode. De verklaring voor dit verschijnsel ligt vooral in het optreden van vermogens effecten. Het netto vermogen van gezinnen is in de jaren 1993-1999 in totaal met circa *f* 750 mld (in prijzen van 1993) toegenomen. Met name de waarde van het aandelenbezit en het netto huizenvermogen zijn sterk gestegen. Als gevolg van deze vermogenswinsten hebben de consumenten, met enige vertraging, hun bestedingen verhoogd.

Als gevolg van de geschetste ontwikkeling zijn de individuele besparingen van gezinnen als percentage van het beschikbare gezinsinkomen de afgelopen jaren in recordtempo afgenomen. In de projectie daalt het aandeel van deze besparingen in het beschikbare gezinsinkomen verder van 1,8% in 1999 tot 1% in 2000. De vermogens effecten zwakken weliswaar waarschijnlijk af, maar de vervroegde aankopen in verband met de BTW-verhoging drukken de individuele gezinsbesparingen. De geprojecteerde relatief sterke toename van het uitgekeerde winstinkomen beperkt de daling van de spaarquote enigszins, omdat van dit inkomen een relatief groot deel wordt gespaard.

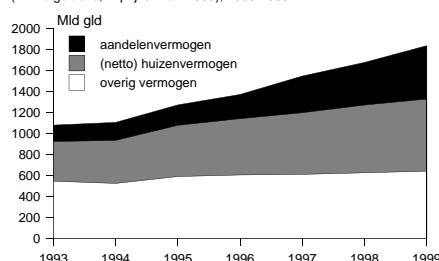
Volgend jaar neemt de spaarquote van gezinnen vermoedelijk toe (tot 1½%), hoewel dan sprake blijft van een positief vermogens effect op de consumptiegroei en het beschikbare overige inkomen van gezinnen sterk daalt. De spaarquote wordt in 2001 echter gunstig beïnvloed doordat een deel van de koopkrachtwinst als gevolg van de lastenverlichting pas in 2002 tot een hogere consumptie leidt en de anticipatie op de BTW-verhoging dan juist tot minder consumptie en dus tot meer besparingen leidt.

Grafiek III.2.5 *Consumptie, reëel beschikbaar gezinsinkomen en netto vermogen van gezinnen*

Consumptie en reëel beschikbaar gezinsinkomen
(in mld gulden, in prijzen van 1993), 1993-2001

Netto vermogen van gezinnen
(in mld gulden, in prijzen van 1993), 1993-1999

De sterke groei van de consumptie kwam vorig jaar, evenals in 1998, voor een belangrijk deel op het conto van duurzame goederen. Met name auto's en huishoudelijke apparaten werden goed verkocht. De uitgaven aan mobiel bellen, financiële en zakelijke diensten en toerisme in het buitenland namen eveneens meer dan gemiddeld toe: verwacht wordt dat deze trend zich in 2000 en 2001 zal doorzetten. De uitgaven aan voedings- en genotmiddelen groeiden daarentegen vorig jaar niet, nadat de toename van deze uitgaven ook in 1998 al laag was geweest (0,2%). Deze uitgaven nemen ook dit en volgend jaar waarschijnlijk weinig toe. Hierbij speelt de toenemende belangstelling voor eten buiten de deur een rol. Dit jaar is de geraamde afzwakking van de consumptiegroei voor een groot deel toe te schrijven aan verzadigingseffecten ten aanzien van duurzame consumptiegoederen. Zo komt het aantal autoverkopen dit jaar in de projectie uit op 600 000 stuks; 2% minder dan het record van 1999.

Tabel III.2.5 Aspecten van de particuliere consumptie, 1991-2001

	1998	1996	1997	1998	1999	2000	2001
	waarde mld gld	mutaties per jaar in %					
Loon- en uitkeringsinkomen ^a	381,4	4,2	2,7	2,0	3,0	2	5¾
Uitgekeerd winstinkomen ^a	19,6	- 22,6	6,5	7,2	- 21,7	17¼	- 14
Totaal gezinsinkomen ^a	401,0	2,6	2,9	2,2	1,9	2¾	4¾
Particuliere consumptie, volume	384,4	4,0	2,6	4,1	4,2	3¾	4¼
w.v. voedings- en genotmiddelen	58,3	1,7	2,0	0,2	0,0	½	½
duurzame consumptiegoederen	85,4	3,7	4,2	9,2	7,0	5	6
vaste lasten ^b	79,1	5,0	-1,4	0,4	1,9	2¾	3
overige goederen en diensten	161,6	4,6	4,2	4,9	5,4	4½	5
Individuele besparingen ^c	16,6	5,2	5,4	3,8	1,8	1	1½

^a Reëel beschikbaar, gecorrigeerd voor statistische vertekeningen.

^b Aardgas, woningdiensten en zorg.

^c Niveau, als percentage van het beschikbaar gezinsinkomen inclusief collectieve pensioenbesparingen.

III.2.5 Woningbouw

In 1999 namen de investeringen met 2¾% toe. Deze stijging kwam vooral voor rekening van de stijging van de overdrachtskosten in verband met de sterke toename van het aantal verkochte woningen. Daarnaast droegen ook de toenemende herstel- en verbouwactiviteiten en het gunstige weer aan de investeringsgroei bij. De nieuwbouwproductie stagneerde door de fors teruglopende aantallen vergunningen in 1998. Deze daling werkte niet alleen in 1998, maar ook in 1999 op de investeringen door. Dit laatste

als gevolg van het feit dat er enige tijd verstrijkt voordat een afgegeven vergunning tot productie leidt. In 1999 blijft het aantal vergunningen op het niveau van 1998, omdat de invloed van de welvaartsgroei en de lagere rente worden gecompenseerd door het effect van de demografische ontwikkeling.³ Per saldo was de bijdrage van het aantal vergunningen aan de investeringen in 1999 negatief. Als gevolg echter van een stijgend marktaandeel van de koopsector en de aanzienlijke kwaliteitsstijging per woningtype werd een teruggang van de nieuwbouwproductie in dat jaar voorkomen. De toegenomen inkomens, de lage rente en de verbeterde vermogenspositie van de woonconsument verklaren deze verschuiving naar duurdere koopwoningen. Desondanks blijft het aanbod van duurdere, kwalitatief betere koopwoningen achter bij de vraag.

Tabel III.2.6 Verleende bouwvergunningen, kwaliteitsstijging en investeringen in woningen, 1998-2001

	1998	1999	2000	2001
Niveaus in dzd				
Verleende vergunningen	88	88	88	87
wv huur	20	15	14	13
koop	68	73	74	74
Mutaties per jaar in %				
Investerings in woningen=1+2+3	- 0,9	2¾	4¼	2¼
1) bijdrage nieuwbouw=a+b+c	- 2,3	0	3	1¼
a) wv aantallen vergunningen	- 3	- 4	0	- ¼
b) kwaliteit	2	3½	2½	2
c) overige factoren (weer, marge architecten etc)	- 1,3	½	½	- ½
2) bijdrage herstel en verbouw	0,3	1	1	1
3) bijdrage overdrachtskosten	1,1	1¾	¼	0
Hypotheekrente (niveau)	5,6	5¼	6½	6½

De stijging van de welvaart en de groeiende vervangingsvraag (door de grotere aantallen gesloopte huurwoningen) werken positief uit op het aantal vergunningen in 2000 en 2001, en gaan in tegen het drukkende effect van de demografische ontwikkeling. De invloed van de rente is in die jaren negatief. Een en ander leidt tot een (geraamd) aantal gegunde woningen dat in 2000 ongeveer op het peil van 1999 blijft staan. In 2001 daarentegen gaat het aantal vergunningen waarschijnlijk licht dalen.

³ De demografische ontwikkeling heeft een minder sterke uitbreidingsvraag naar woningen tot gevolg en werkt derhalve negatief door op het verloop van de vergunningen.

De kwaliteit van de gegunde woningen neemt in 2000 en 2001 naar verwachting verder toe, dank zij de voortgaande economische groei. Het marktaandeel van de koopsector in de woningproductie blijft, ondanks de stijgende rente, de komende jaren toenemen. De geprojecteerde gunstige economische ontwikkeling houdt de vraag naar koopwoningen hoog. De herstel- en verbouwactiviteiten blijven in 2000 en 2001 toenemen om aan de hogere kwaliteitseisen van de woonconsument tegemoet te komen.

De bijdrage van de overdrachtskosten aan de investeringsgroei zwakt in 2000 en 2001 vermoedelijk af⁴, maar dit kan worden gecompenseerd door een grotere bijdrage van de nieuwbouw. Een en ander leidt tot een geraamde toename van de investeringen in woningen met 4¼% in 2000. In dit cijfer is ook rekening gehouden met het zachte winterweer in het begin van dit jaar. Als gevolg van het verloop van de vergunningenafgifte in 2000 en 2001 en de vermoedelijk minder sterke toename van de kwaliteit in die jaren⁵ resulteert voor 2001 een investeringsgroei van 2½%. Hierbij is uitgegaan van normaal winterweer, dat wil zeggen een geringer aantal werkbare dagen dan in 2000.

In de periode 1994-1998 is de woningvoorraad wat sterker toegenomen dan het aantal huishoudens, waardoor het kwantitatieve woningtekort verder is verminderd. Hierbij kan echter de vraag worden gesteld of de huidige woningvoorraad ook past bij de (kwalitatieve) wensen van de huidige en toekomstige woonconsument. Zo is de gewenste vraag naar koopwoningen tussen 1994 en 1998 flink toegenomen, met name de vraag naar koopwoningen in de middeldure prijsklasse. Dit is het gevolg van een bijzondere combinatie van factoren. De inkomens zijn verbeterd, het aantal tweeverdieners is fors toegenomen, de hypotheekrente is fors gedaald, de huren zijn flink omhoog gegaan en de hypotheekvoorwaarden voor tweeverdieners zijn gunstiger geworden. Tegenover een toenemende vraag naar koopwoningen stond een dalende vraag naar huurwoningen.

In een allocatief efficiënte markt zou de woningvoorraad zich via nieuwbouw, sloop en verkoop van huurwoningen tamelijk snel, rekening houdend met bouw tijden, aan de veranderende woonvoorkeuren van de consument hebben kunnen aanpassen. In werkelijkheid verloopt de (kwalitatieve) aanpassing van de woningvoorraad langzamer, waardoor het tekort aan koopwoningen en het overschot aan huurwoningen in de periode 1994-1998 verder zijn opgelopen. Het WoningBehoeftOnderzoek 1998 geeft hiervoor een globale indicatie. Uit dit onderzoek kan worden afgeleid, dat in 1998 het tekort aan

⁴ De hoge koopprijzen in combinatie met de stijgende rente hebben enige vraaguitval tot gevolg, waardoor het aantal transacties op de koopmarkt in 2000 en 2001 nauwelijks toeneemt. In 1999 is volgens het kadaster de groei van het aantal verkopen reeds fors teruggelopen.

⁵ De forse kwaliteitsverbetering van de gegunde woningen in 1999 wordt voor een deel als een (incidentele) inhaalslag beschouwd die nodig was om het aanbod van nieuwbouw beter in overeenstemming te brengen met de preferenties van de woonconsument. Er is op basis van het WoningBehoeftOnderzoek echter nog een aanbodtekort aan kwalitatief betere koopwoningen.

koopwoningen ruim 300 000 bedraagt of bijna 5% van de totale woningvoorraad. Het aanbodtekort aan koopwoningen heeft de afgelopen jaren geleid tot forse prijsstijgingen in de koopsector.

Ten dele kan de trage aanpassing worden toegeschreven aan het voorraadkarakter van de woningmarkt. Woonconsumenten zijn in hoofdzaak aangewezen op de bestaande woningvoorraad, aangezien de nieuwbouw slechts een zeer beperkt deel aan de woningvoorraad toevoegt. De afgelopen vijf jaar was dat ongeveer 1 à 1,5% per jaar van de woningvoorraad. Dit houdt in, dat in geval van grote veranderingen in de kwantitatieve en kwalitatieve woningvraag het aanbod zich slechts met grote vertraging aan de vraag kan aanpassen. Er zijn echter nog andere redenen voor de kwalitatieve 'mismatch' tussen vraag en aanbod op de woningmarkt.

Als gevolg van vertraging in de doorlooptijd van ruimtelijke ordeningsprocedures zijn in de periode 1995-2000 minder woningen gereed gekomen dan in de VINEX-akkoorden was overeengekomen. De woningbouw heeft in deze akkoorden tot doel tegemoet te komen aan de stijgende vraag naar (koop)woningen en bestaat vooral uit koopwoningen op nieuwe locaties. De achterstand (ruim 50 000 woningen) is in hoofdzaak ontstaan in de grote stadsgewesten in het westen en midden van het land. In deze gebieden is juist een grote schaarste aan koopwoningen. Dank zij extra woningbouw op het 'platteland' kon de vertraging in de woningproductie nog enigszins worden beperkt.

Niet alleen de uitbreidingsproductie, ook de sloop en vervanging van minder gewilde huurwoningen gaan in een traag tempo. Het aantal onttrekkingen aan de woningvoorraad is de afgelopen 5 jaar op een laag niveau gebleven, namelijk 12 à 15 000 woningen per jaar, of slechts 0,2% van de totale woningvoorraad. Het merendeel van deze onttrekkingen heeft betrekking op goedkope vooroorlogse en vroeg-naoorlogse huurwoningen. In ontspannen woningmarktgebieden (noordelijke provincies) en in grote steden in de Randstad wordt relatief het meest gesloopt. Een belemmering voor de sloop vormen de juridische procedures die vaak moeten worden doorlopen en het hiermee gepaard gaande langdurige overleg tussen diverse bij het sloopproces betrokken partijen.

Ook de verkoop van huurwoningen door woningcorporaties draagt maar weinig bij tot de vermindering van de spanning op de koopmarkt. Hier gaat het niet om een kwalitatieve aanpassing van de woningvoorraad. Als zittende huurders echter in staat worden gesteld om hun huurwoning te kopen, kan dit een kleinere vraag tot gevolg hebben naar woningen in de koopsector en derhalve tot een vermindering van de spanning op deze markt leiden. Reeds geruime tijd bedraagt het aantal verkochte huurwoningen slechts 15 à 20 000 per jaar of 0,7 à 0,8% van de sociale huurvoorraad (0,4% van het totale woningbestand). Relatief veel verkopen vinden plaats in ontspannen woningmarktgebieden (noordelijke provincies, Zeeland, Flevoland) en hebben betrekking op de duurder huurwoningen. Deze verkopen zijn vermoedelijk tot stand gekomen met het oog op de moeilijke concurrentie met de koopmarkt in deze

gebieden. In de Randstad met een krappe koopmarkt, maar ook met een minder ontspannen huurmarkt, zijn de verkopen erg bescheiden.

In het voorgaande is gesteld, dat de aanpassing van het aanbod fors achterbleef bij de sterke stijging van de (potentiële) vraag naar koopwoningen in de laatste jaren. Ook spoorde het aanbod niet goed met de schaarste per woningmarktgebied. In de komende vijf jaar zal het aanbod van koopwoningen naar verwachting slechts in beperkte mate toenemen. Tabel III.2.7 geeft een overzicht van de omvang en samenstelling van de jaarlijkse groei van de koopvoorraad in deze periode.

Tabel III.2.7 Omvang en samenstelling van de jaarlijkse groei koopvoorraad 1999-2004 (aantallen woningen)

Nieuwbouw koopwoningen	70 000
Sloop koopwoningen	5 000
Netto toevoeging koopvoorraad	65 000
Verkopen huurwoningen	25 000
Netto toevoeging koopvoorraad incl. verkopen	90 000

Op basis van de netto nieuwbouwproductie zal het nog bijna 5 jaar duren voordat het aanbodtekort van 1998 zal zijn weggewerkt. Als bovendien rekening wordt gehouden met een verkoop van huurwoningen van 25 000 per jaar, zal het tekort wat sneller kunnen verminderen.

Inmiddels is het tekort aan koopwoningen vermoedelijk groter geworden en het zal bij voortgaande economische groei en lage rente verder toenemen. Om tegemoet te komen aan de huidige en verwachte vraag naar koopwoningen zal derhalve een forse extra inspanning nodig zijn op het terrein van nieuwbouw, sloop en verkopen van huurwoningen.

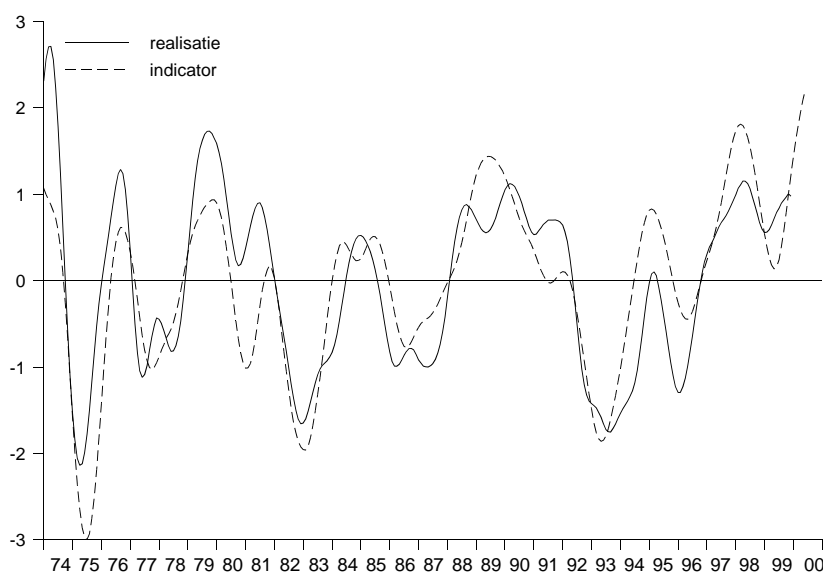
III.3 Buitenlandse handel

De uitvoer groeit in 2000 hard omdat de wereldhandel in de projectie fors aantrekt. Nederlandse exporteurs zullen er dit jaar waarschijnlijk beter dan in 1999 in slagen de sterk gestegen prijzen van grondstoffen (vooral olie) en halffabrikaten door te berekenen in de afzetprijzen. De winstmarge op uitvoer kan onder deze omstandigheden enigszins verbeteren na de forse krimp van vorig jaar. Volgend jaar vermindert de dynamiek van de uitvoer naar verwachting maar heel weinig. De invoer groeit onder deze omstandigheden in beide jaren hard.

Het buitengewoon krachtige herstel van de Nederlandse uitvoer, dat zich vanaf eind 1999 voordoet, zal zich naar verwachting dit jaar voortzetten onder invloed van een sterke buitenlandse vraag. Van jaar-op-jaar bezien zal de uitvoergroei flink versnellen

van 5¼% vorig jaar naar 9¼% dit jaar. Deze verwachting wordt ondersteund door de ontwikkeling van de *leading indicator* voor de uitvoer. Deze indicator laat een sterk stijgende lijn zien (zie grafiek III.3.1), hetgeen wijst op een uitvoer die de komende 3 à 4 maanden aanmerkelijk harder groeit dan trendmatig (op dit moment is de trendgroei ongeveer 5½% op jaarbasis).

Grafiek III.3.1 *Leading indicator voor de uitvoer*

Ondanks deze versnelling zal de uitvoergroei, naar de huidige inzichten, enigszins achterblijven bij de groei van de relevante wereldhandel, want de pakketsamenstelling van de Nederlandse uitvoer zal dit jaar een dempend effect hebben op de exportontwikkeling.⁶ Weliswaar trekt de internationale markt vraag sterk aan bij de producten van de basisindustrie en verklaart het relatief grote belang dan ook deels waarom Nederland het goed doet. Dat effect wordt echter overschaduwd door de ontwikkeling bij landbouwproducten en voedingsmiddelen. Ook het agro-cluster is namelijk van relatief groot belang voor Nederland en hier blijft in de projectie de uitvoergroei in 2000 met 3½% ongeveer dezelfde als in 1999 (voor de achtergronden zie paragraaf III.4.1).

⁶ Bij het ramen van de ontwikkeling van de relevante wereldhandel wordt maar in beperkte mate rekening gehouden met de pakketsamenstelling. Daarbij vindt namelijk slechts een herweging plaats met behulp van de aandelen in de Nederlandse uitvoer van enerzijds industrieproducten en anderzijds grondstoffen en landbouwproducten.

De concurrentiekracht van de Nederlandse exportsector verbetert dit jaar naar verwachting. De arbeidskosten per eenheid product in de Nederlandse industrie stijgen met $\frac{3}{4}\%$ terwijl die kosten in de industrie van onze belangrijkste concurrenten met $1\frac{1}{4}\%$ oplopen (in gulden). De lichte verbetering van de concurrentiekracht mag meer dan volledig op conto van de gedaalde koers van de euro worden geschreven. Ongerekend het wisselkoerseffect stijgen de Nederlandse arbeidskosten per eenheid product harder dan bij concurrenten.

Toch nemen de Nederlandse exportprijzen in de projectie met $\frac{1}{2}\%$ meer toe dan de concurrentenprijzen. Dat komt vooral omdat de betere marktomstandigheden in de chemie een doorberekening van de sterk gestegen olieprijs – basisgrondstof voor de chemie – in de afzetprijs mogelijk maken. Vanwege het energie-intensieve exportpakket van Nederland in vergelijking met andere landen, heeft dit een relatief groot opwaarts effect op de ontwikkeling van de Nederlandse exportprijzen, zonder dat dit een concurrentienadeel oplevert.

Tabel III.3.1 Aspecten goederenuitvoer (exclusief energie), 1996-2001

	1996	1997	1998	1999	2000	2001
	mutaties per jaar in %					
Uitvoervolume	4,1	9,9	6,8	5,2	$9\frac{1}{4}$	$8\frac{3}{4}$
Relevant wereldhandelsvolume	3,9	9,3	8	4	$9\frac{3}{4}$	$9\frac{1}{4}$
Marktprestatie	0,2	0,6	-1,2	1,2	$-\frac{1}{2}$	$-\frac{1}{2}$
<i>Bijdrage aan uitvoerprijsstijging^a</i>						
Invoer grondstoffen en halffabrikaten	.	1,4	-0,1	-0,9	$1\frac{1}{2}$	$\frac{1}{4}$
Energiekosten ^b	.	0,3	-0,6	0,3	$1\frac{1}{4}$	$-\frac{1}{4}$
Arbeidskosten	.	-0,5	0,1	0,6	$\frac{1}{4}$	0
Bruto margeverbetering ^c	.	0,9	0,3	-2,1	$\frac{3}{4}$	$\frac{1}{4}$
Uitvoerprijs	-0,7	2,1	-0,3	-2,1	$3\frac{1}{2}$	0
Relevante wereldhandelsprijs (in gulden)	2,7	6,3	-1,7	-1,0	3	-1
Prijsconcurrentiepositie ^d	3,4	4,1	-1,5	1,1	$-\frac{3}{4}$	-1
Effectieve koers van de gulden t.o.v. concurrenten	-1,8	-5,4	1,2	-2,2	-2	2
<i>Arbeidskosten per eenheid product verwerkende industrie (in gulden)</i>						
Nederland	0,5	-3,0	0,3	1,7	$\frac{3}{4}$	$\frac{1}{2}$
concurrenten	2,8	4	0,5	2,5	$1\frac{1}{4}$	$-1\frac{1}{2}$

^a Bijdragen in %.

^b Voornamelijk olieproducten als basisgrondstof voor de chemische industrie.

^c Inclusief afschrijvingen en rente.

^d Prijsstijging relevante wereldhandel minus prijsstijging uitvoer (goederen exclusief energie).

Nederland distributieland

Nederland is van oudsher een handelsnatie. Een belangrijk deel van de handelsstromen is te danken aan de centrale ligging en de kwalitatief hoogwaardige infrastructuur, die van ons land een logistiek centrum voor Noordwest-Europa hebben gemaakt. De statistieken maken in dit verband een onderscheid tussen de doorvoer en de wederuitvoer. Deze hebben als gemeenschappelijk kenmerk dat het om ingevoerde goederen gaat die het land in (vrijwel) onbewerkte staat weer verlaten. Van doorvoer is sprake indien geen eigendoms-overdracht van de ingevoerde goederen aan een Nederlandse ingezetene plaatsvindt. Gebeurt dit wel, dan spreekt men van wederuitvoer.

De doorvoer wordt in de handelsstatistieken niet meegenomen bij de bepaling van in- en uitvoer. De precieze waarde van deze handelsstroom is niet bekend. Naar schatting gaat het op dit moment om een bedrag van f200 à 300 mld per jaar. De in Nederland via de doorvoer gerealiseerde toegevoegde waarde bedraagt hooguit enkele procenten hiervan.

De wederuitvoer maakt in de handelsstatistieken wel onderdeel uit van de invoer en de uitvoer van goederen. Over de periode 1980-1999 nam de wederuitvoer met gemiddeld 5,2% per jaar meer toe dan de 'echte' uitvoer. Op dit moment komt maar liefst circa 40% van de Nederlandse uitvoerwaarde op rekening van de wederuitvoer. De via de wederuitvoer in Nederland gerealiseerde toegevoegde waarde bedraagt omstreeks 2½% van het BBP. Deze toegevoegde waarde bestaat vooral uit dienstverlenende activiteiten (zoals vervoer, telecommunicatie en financiële diensten).

De pakketsamenstelling van de wederuitvoer wijkt nogal af van die van de echte uitvoer. Computers en andere elektronica domineren het beeld, terwijl ook textiel een belangrijk onderdeel van de wederuitvoer is. Hoewel de Nederlandse industrie nauwelijks is gespecialiseerd in de productie van computers en textiel, is ons land wèl een aantrekkelijke vestigingsplaats voor (veelal buitenlandse) ondernemingen die deze goederen van hieruit distribueren. De wederuitvoer zelf is dan ook een uiting van de Nederlandse specialisatie in handel en vervoer. Soms liggen er ook wel relaties met het specialisatiepatroon in de goederensfeer. De wederuitvoer van bloemen, bijvoorbeeld, staat niet los van de Nederlandse expertise op het gebied van bloementeel en de veilinginfrastructuur vlakbij goede aan- en afvoerwegen (met name Schiphol).

Voor volgend jaar ligt in de projectie een verlies aan concurrentiekracht besloten. De arbeidskosten per eenheid product in de Nederlandse industrie lopen dan waarschijnlijk $\frac{1}{2}\%$ op, terwijl die in de industrie van onze concurrenten met $\frac{1}{2}\%$ dalen. Deze ontwikkeling gaat gepaard met een stabilisatie van de uitvoerprijzen, terwijl die van concurrenten met 1% omlaag gaan. De in de projectie stijgende koers van de euro is hieraan debet. Ongerekend het wisselkoerseffect blijft de prijsconcurrentiepositie bij benadering ongewijzigd. Hierbij zij aangetekend dat dit wel onder de voorwaarde is dat de loonontwikkeling vertraagt ten opzichte van 2000 (zie het kader in hoofdstuk I).

Ook volgend jaar kan de Nederlandse uitvoergroei ($8\frac{3}{4}\%$) de dynamiek van de relevante wereldhandel ($9\frac{1}{4}\%$) naar verwachting niet helemaal bijbenen. Ook dan heeft de pakketsamenstelling in de projectie een dempend effect op de export-ontwikkeling. Achter het genoemde uitvoergroecijfer gaat een toename van de buitenlandse afzet van de Nederlandse industrie schuil ($6\frac{1}{2}\%$) die maar weinig lager ligt dan die in 2000. De kar wordt volgend jaar vooral getrokken door de metaalindustrie en, in mindere mate, de chemische industrie. Vanwege het relatief geringe belang van de metaalindustrie betekent dit een negatief effect van de pakketsamenstelling. De grote vraag vanuit het continentaal-Europese achterland stuwt de wederuitvoer wederom tot grote hoogte op: voor zowel 2000 als 2001 wordt gerekend met groei in de 'dubbele cijfers' (12% à 13%). Daarmee blijft de wederuitvoer, net als in het recente verleden, aanmerkelijk harder groeien dan de buitenlandse afzet (zie kader).

Ondanks het verwachte hoge groecijfer voor de wereldhandel is de internationale concurrentie van dien aard dat Nederlandse exporteurs dit jaar maar in beperkte mate betere winstmarges op uitvoer kunnen behalen. De vorig jaar opgetreden erosie van de marge wordt dit jaar bij lange na niet goedgemaakt. De kosten per eenheid product van verbruikte grondstoffen, halffabrikaten, energie en van geleverde arbeid stijgen dit jaar met ruim 3% nauwelijks minder hard dan de exportprijs, die grotendeels door de buitenlandse markt gedictieerd wordt. Waarschijnlijk zal deze scherpe internationale concurrentie volgend jaar slechts tot een bescheiden verder margeherstel kunnen leiden.

Het krachtige herstel van de uitvoer leidt dit jaar tot een fors aantrekken van de invoervraag naar grondstoffen en halffabrikaten voor verbruik in het productieproces van de industrie. Tegenover deze grotere dynamiek staat dat de ontwikkeling van de finale goederenimport – dat wil zeggen goederen die Nederlandse consumenten en investeerders aanschaffen – iets vertraagt. De ontwikkeling van de vraag naar duurzame, veelal ingevoerde, consumptiegoederen zwakt af onder invloed van verzadiging (zie paragraaf III.2.5). Voor de investeringen worden dit jaar aanmerkelijk meer ingevoerde machines aangeschaft, en juist minder auto's en vliegtuigen. Per saldo komt de toename van de totale invoer uit op bijna 9%, hetgeen ruim 3%-punt meer is dan in 1999 is gerealiseerd.

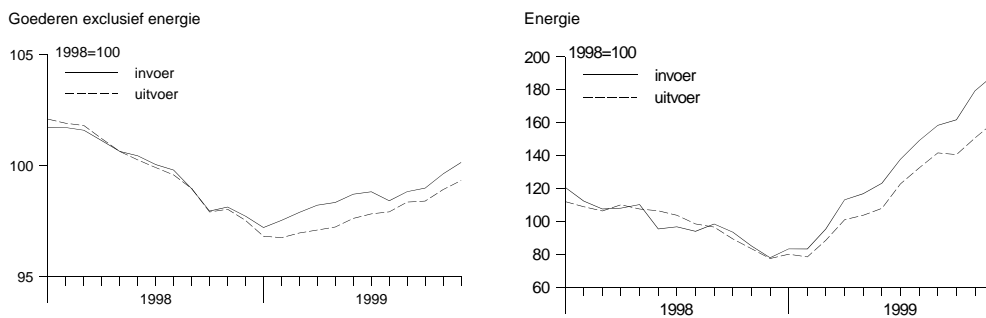
Voor volgend jaar wordt een vergelijkbaar fors invoergroecijfer geraamd. Daarmee neemt de invoer dan zelfs enigszins sterker toe dan de uitvoer, en dat komt vooral doordat de toename van de vraag naar ingevoerde investeringsgoederen versnelt.

Vorig jaar is het saldo van de lopende transacties met het buitenland ongewoon sterk achteruitgegaan (van 6% BBP in 1998 naar 4½% BBP in 1999: in nominale termen een verslechtering met meer dan *f* 10 mld). Een nadere analyse van deze verslechtering in 1999 is noodzakelijk om er achter te komen in hoeverre een herstel voor dit jaar mag worden verwacht. De verslechtering kan aan drie factoren worden toegeschreven: ruilvoetverliezen, een 'superdividend' van een grote Nederlandse multinational aan zijn buitenlandse aandeelhouders, en de dynamische binnenlandse vraag naar finale goederen en toeristische diensten.

De ruilvoetverliezen in de transacties met het buitenland raakten met name het energieverkeer. Zo zijn de invoerprijzen van energiedragers van jaar-op-jaar bezien met maar liefst 33% gestegen, tegenover de exportprijzen met 'slechts' 19%. Ook het niet-energie-goederenverkeer met het buitenland werd geconfronteerd met een ruilvoetverlies (invoerprijzen: -1½% tegenover exportprijzen: -2%). Geschaald op het BBP bedroeg het totale ruilvoetverlies 1%. Deze verliezen zijn weliswaar fors maar ze zijn nog altijd minder groot dan ten tijde van de oliecrises in 1974 en rond 1980, toen het ruilvoetverlies 3% van het BBP bedroeg.

Zoals grafiek III.3.2 laat zien dateren de ruilvoetverliezen in het niet-energie-verkeer al van begin 1999. Destijds is de toen net geboren euro flink terrein gaan verliezen aan de Amerikaanse dollar en het Britse pond. Het is gebruikelijk dat waardedalingen van een munt zich op de korte termijn vertalen in ruilvoetverliezen. Dat komt doordat een verzwakkende valuta snel leidt tot oplopende invoerprijzen terwijl die geleidelijk in de kostprijzen van exportproducten terechtkomen. Bovendien gebruiken exporteurs de verbeterde concurrentiepositie op buitenlandse markten deels om hun marktaandeel te vergroten door een minder dan evenredige verhoging van de exportprijzen. Daar komt bij dat de buitenlandse vraag gedurende de eerste helft van vorig jaar nog dermate zwak was, dat doorberekening van de hogere kosten nauwelijks mogelijk was: dat gold met name voor de chemie. Deze ruilvoetverliezen zijn in beginsel tijdelijk. Gedurende de tweede helft van 1999 is de niet-energie-ruilvoet dan ook niet verder verslechterd, maar van een wezenlijke verbetering, zoals werd verwacht in de MEV, is nog geen sprake geweest. Deze ruilvoetverbetering wordt nu voor het jaar 2000 voorzien. De geprojecteerde dynamische wereldhandelsgroei maakt het dan beter mogelijk de sterk gestegen kosten door te geven in de afzetprijzen.

Grafiek III.3.2 Prijzen van handel met het buitenland, januari 1998- december 1999

Bron: CBS Maandstatistiek van de prijzen, alsmede CBS Maandstatistiek van de internationale handel.

Een tweede factor achter de verslechtering van het saldo lopende transacties in 1999 komt voor rekening van een onverwacht sterke afname van het saldo primaire inkomens uit het buitenland. Dit saldo daalde met ruim *f* 3½ mld naar ongeveer *f* 5 mld. Aangezien vorig jaar de rentes in het buitenland (lees: de Angelsaksische landen) sterker opliepen dan in Nederland, en bovendien de euro deprecieerde tegenover de dollar en het pond, had een flinke stijging van het saldo primaire inkomens verwacht mogen worden. De vorig jaar gerealiseerde sterke afname kan voor een groot deel worden toegeschreven aan een éénmalige betaling van naar schatting *f* 5 mld aan dividend door een grote Nederlandse multinational aan zijn buitenlandse aandeelhouders.

In de derde plaats groeide het invoervolume in 1999 harder dan het uitvoervolume. Dat gold niet alleen voor het goederenverkeer met het buitenland maar ook voor de diensten. Zo waren de toeristische bestedingen van Nederlanders in het buitenland vorig jaar maar liefst 7½% hoger dan in 1998, terwijl de bestedingen van buitenlanders in ons land met een schamele 1% stegen. Ook voor dit jaar wordt een negatieve bijdrage van het toeristische verkeer aan de lopende rekening verwacht, maar wél een minder forse. Nederlanders blijven naar verwachting stevig over de grens consumeren, maar daar staat tegenover dat in de zomermaanden veel meer buitenlanders ons land weten te vinden in verband met het EK voetbal.

III.4 Bedrijven

De volumegroei van de productie van bedrijven versnelt van 3¾% in 1999 tot naar raming 4½% dit jaar. Met name de industriële productie trekt aan. In de projectie voor 2001 keert het groeitempo van het totale productievolume van bedrijven terug naar 3¾%. De sterke productiestijging van de Nederlandse economie vertaalt zich waarschijnlijk niet in een dito verbetering van de winstgevendheid. De boven-

trendmatige productiegroei, gecombineerd met de schaarste aan personeel, maakt de komende jaren diepte-investeringen noodzakelijk teneinde aan de binnen- en buitenlandse vraag te kunnen blijven voldoen. De conjunctuurgevoelige investeringen zullen derhalve naar verwachting in 2000 en 2001 sterk blijven toenemen.

III.4.1 Productie

De volumegroei van de *productie van bedrijven* versnelt van 3¾% in 1999 tot naar raming 4½% dit jaar. Met name de industriële productie trekt aan, al vanaf de tweede helft van 1999 en in lijn met de internationale conjunctuur. Bij de dynamische ontwikkeling van zowel de binnen- als buitenlandse afzet blijft de productiestijging in de tertiaire dienstverlening en in de bouw op een hoog niveau. In de projectie voor 2001 keert de groei van het totale productievolume van bedrijven terug naar 3¾%. Tabel III.4.1 geeft een overzicht van de verwachte productiegroei in de verschillende bedrijfstakken.

Het millenniumprobleem

Het Centraal Economisch Plan 1999 sprak de verwachting uit dat het millenniumprobleem geen merkbaar effect zou hebben op de productiegroei in 2000. De uitkomsten van een enquête van Deloitte & Touche Bakkenist¹ bevestigen het geschetste beeld. Uit deze enquête onder functionarissen uit diverse bedrijfstakken blijkt dat in Nederland geen significante productie-uitval is opgetreden in de eerste weken van 2000. In de vervoersector, met name in de luchtvaart, is preventief de productie voor hooguit een dag of anderhalf stilgelegd. Het vertrouwen van reizigers was zeer snel hersteld.

Wel zijn wat kleine problemen gemeld, die echter in de meeste gevallen plaatsvonden in niet-vitale systemen of die snel konden worden verholpen. Ook een onderzoek van het CBS in de Conjunctuurtesten geeft aan dat een klein deel van de bedrijven in de industrie en de zakelijke dienstverlening problemen heeft ondervonden na de jaarwisseling.² Naar verwachting van de betrokken ondernemers zullen deze problemen slechts in een beperkt aantal gevallen een negatief effect hebben op het bedrijfsresultaat.

¹ J.C. Voorhoeve, 'Inventarisatie productie-uitval als gevolg van de millenniumproblematiek', Deloitte & Touche Bakkenist, 31 januari 2000.

² Zie CBS, Millenniumproblemen ondanks uitgebreide voorbereiding, Persbericht d.d. 29 februari 2000.

Tabel III.4.1 Productievolume^a bedrijven, 1996-2001

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	
	waarde mld gld	mutaties per jaar in %					
Landbouw	21,8	- 0,7	2,6	- 3,1	6,5	½	1¼
Industrie excl. aardolie	117	0,6	5,5	2,4	2,2	4	3¾
w.o. Metaalindustrie	41,2	1,8	6,8	2,9	1,7	5¼	4¾
Chemische industrie	20,3	- 2,9	4,8	0,8	3,6	5	4
Energie	34,9	9,2	- 4,5	- 1,8	- 2,1	7¼	3½
Bouwnijverheid	38,5	- 1,6	3,3	2,3	4,1	4¼	2
Tertiaire diensten	367,3	5	5,8	5,2	5	5	4¼
w.o. Handel en reparatie	91	4,3	5,5	4,6	4,3	4½	4¼
Vervoer en communicatie	52,8	3,8	7,1	7,9	7,7	8¾	7¾
Uitzendbranche ^b	20,8	21,7	11,6	9,4	1,8	5¾	4¼
Overige tertiaire diensten ^c	103,9	4,1	6,4	6,5	5,9	5¼	4¾
Zorg	51,3	2,3	1,8	2,4	3,1	2	2¼
Totaal bedrijven	610,2	3,2	4,4	3,5	3,7	4½	3¾
Marktsector ^d	484,8	2,9	5,5	4,1	4,2	5	4¼

^a Bruto toegevoegde waarde tegen factorkosten.

^b Inclusief huishoudelijk personeel.

^c Horeca, cultuur, sport en recreatie en overige zakelijke dienstverlening.

^d Bedrijven exclusief delfstoffenwinning, verhuur van en handel in onroerend goed en zorg.

Voorals de industrie profiteert van de aantrekkende wereldhandel. Het volume van de *industriële productie* neemt dit jaar naar verwachting toe met 4%. Het herstel was het eerst zichtbaar in de chemie. De basischemie trekt als leverancier van grondstoffen en halfabrikaten vanaf het laatste kwartaal van 1999 sterk aan. Daarbij gaat een positief effect uit van toenemende voorraadvorming van afnemers die anticiperen op verwachte prijsstijgingen. In 2001 valt deze impuls weg, wat gecombineerd met de geprojecteerde lichte vertraging van de wereldhandel leidt tot een lager groeitempo. De ontwikkeling in de eindproductenchemie en de rubber- en kunststoffenindustrie loopt enigszins achter bij die in de basischemie.

Ook de vooruitzichten voor de basismetalaalindustrie zijn gunstig. Het vraagherstel op de Europese staalmarkt, dat zich eind vorig jaar aandiende, zet zich in 2000 voort. Evenals in de basischemie spelen voorraadaanpassingen daarbij een rol. Daarnaast vindt een verschuiving in het productenpakket plaats naar meer hoogwaardige producten. Dit hangt ook samen met de samensmelting van Hoogovens en British Steel en het in gebruik nemen van een nieuwe gietwalsinstallatie. De metaalverwerkende industrie zal naar verwachting een fors productieherstel te zien geven door de versnelling van de groei van de wereldhandel en met name betere afzetperspectieven in Duitsland. De afzetverwachtingen voor de transportmiddelenindustrie zijn het hoogst gespannen. Een

belangrijke impuls kan hier uitgaan van product vernieuwing, mits de proeven met extra lange vrachtautocombinaties slagen. Ook voor de elektrotechnische industrie zijn de perspectieven gunstig, want de buitenlandse afzet van deze bedrijfstak groeit in het algemeen sneller dan de totale wereldhandel, mede door de aanhoudende introductie van nieuwe producten. De productiegroei van de Nederlandse machine-industrie profiteert in 2000 en 2001 van de verwachte uitbundige binnen- en buitenlandse vraag naar investeringsgoederen.

Ondanks de gunstige internationale conjunctuur zal de voedingsmiddelenindustrie dit en volgend jaar waarschijnlijk geen hoge groeicijfers laten zien. De stagnatie in de Nederlandse landbouw werkt door in diverse onderdelen van de voedingsmiddelenindustrie zoals de zuivel, de slachterijen, de vleesverwerking en de veevoederindustrie. Daarnaast hebben de bescheiden groeiperspectieven te maken met de sterke gerichtheid van deze industrie op de markten van de Europese Unie. Vanwege de geringe bevolkingsgroei en het hoge inkomensniveau, vertonen deze markten steeds meer verzadigingsverschijnselen voor dit type producten.

In de *tertiaire dienstverlening* blijft de productiegroei -evenals in de afgelopen jaren- naar verwachting boven het gemiddelde van bedrijven. De tertiarisering van de Nederlandse economie zet daarmee door. Vanwege de uitbesteding van dienstenactiviteiten door bedrijven en de flexibilisering van de arbeidsmarkt nam de omzet van adviesbureaus, accountantskantoren, koeriersdiensten, automatiserings- en uitzendbureaus de afgelopen jaren sterk toe. De brede toepassing van informatie- en communicatietechnologie (ICT) geeft hieraan een nieuwe impuls. De komende jaren zal ICT een steeds prominenter rol gaan spelen⁷. Deze ontwikkeling biedt nieuwe uitdagingen. Zo zijn producenten van diensten op de binnenlandse markt steeds minder afgeschermd van buitenlandse concurrenten (zie kader Internationalisering dienstensector). ICT wordt niet alleen in belangrijke mate toegepast in de commerciële dienstverlening, maar wordt voor een groot deel ook aangeboden door deze sector. Het gaat dan om de telecommunicatie en de computerservice-branche, die zich de afgelopen jaren reeds stormachtig ontwikkelden. De groei blijft hier waarschijnlijk op een hoog niveau en levert daarmee een belangrijke bijdrage aan de macro-economische groei (zie ook kader in hoofdstuk I).

De gunstige structurele omstandigheden voor vele onderdelen van de tertiaire dienstverlening laten onverlet dat conjuncturele factoren ook een belangrijke rol blijven spelen in deze sector. Zo bepaalt de conjuncturele ontwikkeling van de consumptie en de export in hoge mate de groei in de handel. De groothandel profiteert vooral van de groei van de in- en uitvoer. De vooruitzichten voor de detailhandel blijven goed bij een aanhoudend hoog stijgingstempo van de consumptieve bestedingen. Dit jaar krijgt de

⁷ Zie ook paragraaf IV.3 over de vernieuwende economie.

autohandel naar verwachting een impuls van anticipatie-aankopen in verband met de BTW-verhoging in 2001. Bij ongewijzigde tarieven van de bijzondere verbruiksbelasting kunnen in 2002 de consumentenprijzen voor personenauto's in Nederland stevig stijgen als gevolg van een tendens tot egalisatie van de af-fabriek prijzen. Dit kan een stimulans vormen voor de autoverkopen in 2001.

Het bankwezen profiteerde in 1999 van een sterke toename van de rentemarge en de provisies. De productiegroei valt dit jaar en volgend jaar waarschijnlijk terug, vooral door de licht stijgende rente. Immers, de activa zijn voor een aanzienlijk deel uitgezet met een rentevaste periode (bijvoorbeeld hypotheek) die langer is dan een jaar, waardoor deze posten bij stijgende rente minder gaan renderen. Bij de meeste passiva (met name de spaargelden) dient de rentevergoeding daarentegen direct te worden aangepast. Het beeld bij de provisies is gunstiger: financiële innovatie verhoogt de provisie-inkomsten voor vermogensbeheer en bemiddeling.

De bedrijfstak 'vervoer en communicatie' kent al enige jaren een aanzienlijke volumegroei. Vooral de telecomsector ontwikkelt zich uiterst dynamisch vanwege de geeuwonger naar mobiele en internet-gerelateerde telecommunicatiediensten. Er bestaan momenteel veel files op de elektronische snelweg, die bij (gedeeltelijke) oplossing leiden tot meer telecomverkeer. Bij de postale diensten zijn de koeriersdiensten de grote groeiers, zowel in aantal bedrijven als in productie. De mondiaal opererende koeriers (integrators) groeien zeer snel door een ruim pakket aan leverings- en beheersdiensten. Ook de lokale markten voor pakketpost komen tot ontwikkeling, gestimuleerd door de snel aan betekenis winnende e-commerce. De transportsector profiteert van de aantrekkende wereldhandel. De afzetgroei wordt hier echter getemperd doordat vooral de luchtvaartmaatschappijen gedwongen zijn de gestegen energieprijzen in hun tarieven door te berekenen.

Na de onstuimige groei in de periode 1994 - 1998 lijkt de uitzendbranche in rustiger vaarwater terecht te komen. Daarvoor zijn zowel structurele als conjuncturele factoren aan te geven. De verkrapping van de arbeidsmarkt remt de flexibiliseringstrend. Als bedrijven problemen hebben met het krijgen van personeel, zijn zij eerder geneigd mensen aan zich te binden met een vaste aanstelling. Ook is de arbeidsmarktpositie van jongeren, een belangrijke categorie voor de uitzendbranche, sterk verbeterd, zodat het moeilijker wordt om nieuwe uitzendkrachten te vinden. Het conjunctuurpatroon op de traditionele uitzendmarkt wordt sterk bepaald door het verloop van de productie in de industrie, de grootste afnemer van uitzendkrachten. Door de hapering in de groei van de industriële productie bleef het aantal uitzenduren in 1999 nagenoeg stabiel. Het aantrekken van de industriële productie vormt dit jaar een stimulans. In 2001 valt deze impuls weer weg en ligt een groeivertraging op de uitzendmarkt in de lijn der verwachtingen. Banenplannen en minder traditionele markten blijven een positief effect uitoefenen op de afzetgroei. Zo groeien sommige uitzend-, uitleen- en arbeidsbemiddelingsbureaus uit tot intermediairs op gebied van 'human resources management'

waaraan grote bedrijven de werving, selectie en scholing van hun personeel geheel of gedeeltelijk uitbesteden.

De productie van de zakelijke dienstverlening blijft zich gunstig ontwikkelen. Wel is sprake van enige afvlakking van het groeitempo. Zo vallen dit jaar de activiteiten in het kader van het millenniumprobleem weg. Bovendien gaat de voor volgend jaar verwachte lichte vertraging in de macro-economische groei niet aan deze sector voorbij. Daarnaast kan de toenemende schaarste aan personeel de komende jaren de groei in de zakelijke dienstverlening remmen. Vooral hoogwaardige dienstverlenende bedrijfstakken als accountants- en computerservicebedrijven kampen met dit knelpunt, waardoor een uitbreiding van de productie moeilijker wordt. Naast het aanbieden van gunstige arbeidsvoorwaarden voor zittend en nieuw personeel, dwingt deze situatie bedrijven productiever te gaan werken. Niettemin zullen naar verwachting de computerservicebedrijven en economische adviesbureaus boven gemiddeld blijven groeien, ondanks het wegvallen van activiteiten in het kader van het millenniumvraagstuk. De invoering van de euro en het nieuwe belastingstelsel bieden enige compensatie, evenals het opzetten van internet-activiteiten voor bedrijven. Hierdoor kan de afzwakking in de productiegroei van de zakelijke dienstverlening beperkt blijven.

Daarnaast profiteren de zakelijke diensten structureel van een verdere uitbesteding van werkzaamheden door het bedrijfsleven. Wel is er een accentverschuiving gaande. Werden in het verleden vooral laagwaardige werkzaamheden uitbesteed, tegenwoordig zijn dat steeds meer hoogwaardige activiteiten. Door onderlinge samenwerking tussen verschillende branches binnen de zakelijke dienstverlening, zoals de ingenieursbureaus, accountants en computerservicebedrijven, wordt tegemoet gekomen aan de vraag van de klant naar een 'one-stop-shopping' pakket. Daarbij maken grote internationale bedrijven bij voorkeur gebruik van één aanbieder die in diverse landen opereert.

De *bouwnijverheid* draaide in 1999 op volle toeren. Vooral de investeringen in gebouwen en in grond-, weg- en waterbouw (railinfrastructuur) ontwikkelden zich uiterst dynamisch. In 2000 en 2001 zwakt de groei van deze investeringen waarschijnlijk af, omdat de lopende grote projecten nu goed op gang zijn gekomen. De volumegroei van investeringen in woningen is gelijkmatiger, maar dat kan niet voorkomen dat de productiegroei in de bouwnijverheid naar verwachting terugvalt van circa 4¼% in 1999 en 2000 tot 2% in 2001. Dit verloop wordt overigens mede bepaald door de zachte weersomstandigheden vorig jaar en begin dit jaar.

Met een stijging van 6½% nam het volume van de productie in de *landbouw* in 1999 sterker toe dan in enig ander jaar van de jaren negentig. Vooral de akkerbouw en, in iets mindere mate, de tuinbouw waren verantwoordelijk voor die groei. Dat kwam vooral door de goede weersomstandigheden. Voor 2000 en 2001 wordt slechts een geringe productiegroei voorzien. Bij de akkerbouw en de veehouderij is dat een gevolg van de

Internationalisering dienstensector

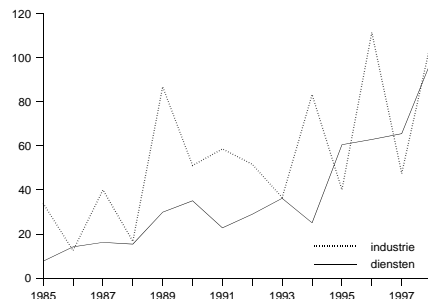
Dienstenmarkten worden steeds opener. Producenten van diensten zijn op hun nationale markt steeds minder beschermt tegen buitenlandse concurrentie. Dat komt vooral door technische ontwikkelingen, liberalisering van nationale dienstenmarkten en directe buitenlandse investeringen van dienstverlenende ondernemingen.

Bij internationale dienstenhandel is veelal een direct contact nodig tussen dienstverlener en afnemer, waarbij een van beide zich naar het buitenland verplaatst. Bij de toeristische diensten verplaatst de consument zich. Bij andere diensten gaat de dienstverlener naar de buitenlandse klant, al dan niet via een buitenlandse vestiging.

Technische verbetering in communicatiemogelijkheden maakt steeds meer diensten internationaal leverbaar zonder dat leverancier of consument van hun plek hoeven te komen. Zo kunnen bijvoorbeeld e-commerce, callcentra en teleconferenties tot nieuwe vormen van internationale dienstenhandel leiden.

Directe buitenlandse investeringen door dienstenondernemingen leiden tot intensievere concurrentie op nationale markten. Vanuit Nederland zijn directe buitenlandse investeringen van de dienstensector inmiddels groter dan die van de industrie. Ook wanneer de buitenlandse investeringen van een sector worden afgezet tegen de binnenlandse, blijkt de dienstensector nauwelijks meer onder te doen voor de industrie (zie grafiek). Voor de instromende directe investeringen geldt een soortgelijk beeld. Buitenlandse concurrentie wordt zo voor de dienstensector steeds belangrijker. Afnemende overheidsregulering stimuleert deze ontwikkeling.

Directe investeringen van Nederlandse ondernemingen in het buitenland als % van binnenlandse investeringen in vaste activa van de sector

productiebeperkende maatregelen uit hoofde van het Europese landbouwbeleid en het aangescherpte milieubeleid.

Het productieverloop in de *energiesector* wordt sterk bepaald door incidentele factoren. Weersomstandigheden hebben een grote invloed op de gasafzet. Door het relatief warme weer daalde in 1999 de vraag naar gas door kleinverbruikers. Terugkeer naar normale temperaturen leidt naar verwachting tot een toename van de gasafzet in 2001. Het energieverbruik wordt verder gestimuleerd door de gunstige economische ontwikkeling. Binnenlandse producenten verloren op de Nederlandse industriële markt terrein aan buitenlandse gasleveranciers. De import van gas neemt daardoor sterk toe.

III.4.2 Winstgevendheid

De sterke productiegroei van de Nederlandse economie vertaalt zich waarschijnlijk niet in een dito verbetering van de winstgevendheid. De kapitaalinkomensquote (KIQ) in de marktsector komt dit jaar in de projectie uit op vrijwel hetzelfde niveau als in 1999. Volgend jaar wordt weer een duidelijke verbetering van de winstgevendheid in de marktsector verwacht. De vertraging van de contractloonstijging die in samenhang met de lastenverlichting in 2001 wordt verwacht, levert hieraan een bijdrage.

Net als in 2000 ligt de toename van de arbeidsproductiviteit volgend jaar naar verwachting weer op een wat hoger niveau dan gemiddeld in de afgelopen 4 jaren. De toenemende schaarste aan personeel dwingt bedrijven productiever te werken. Een verhoging van de investeringsinspanning maakt dit ook mogelijk (zie paragraaf III.4.3).

Tabel III.4.2 *Determinanten van de arbeidsinkomensquote^a, 1996-2001*

	1996	1997	1998	1999	2000	2001
	mutaties per jaar in %					
Loonsom per werkende	1,1	2,1	1,9	2,8	3¼	2¾
Arbeidsproductiviteit	0,1	2,2	1,1	1	2	1¾
Loonkosten per eenheid product	1,1	- 0,1	0,9	1,8	1¼	1
Binnenlandse afzetprijs ^b	0,7	1,2	1,1	1	1	1½
Effect van de ruilvoet	- 0,6	0	0,3	- 1,0	0	½
Arbeidsinkomensquote	1	- 1,3	- 0,5	1,8	0	- 1
Idem, niveau	82,8	81,5	81	82,8	82¾	81¾

^a Bedrijven exclusief delfstoffenwinning, exploitatie van onroerend goed en zorg.

^b Ongerekend indirecte belastingen en subsidies.

De winstquote van de niet-financiële marktsector laat in de projectieperiode ongeveer eenzelfde ontwikkeling zien als de kapitaalinkomensquote. De oploep van de lange rente

en de voortdurend sterk stijgende vraag naar vreemd vermogen leiden tot een netto-rentelastquote die stijgt van even boven de 4% in 1999 naar 4¾% volgend jaar. Dit remt de verbetering van de winstquote. Een iets lager beslag van de winstbelasting biedt enige compensatie.

Tabel III.4.3 Aspecten winstgevendheid en vermogensverhoudingen marktsector^a, 1996-2001

	1996	1997	1998	1999	2000	2001
	%					
Kapitaalinkomensquote marktsector ^b	17,2	18,5	19	17,2	17¼	18¼
w.o. Industrie ^c	26,2	28	28,4	25,9	26	26¼
Tertiaire diensten ^d	20,1	20,8	21,6	20,9	20¾	21
w.o. Handel en reparatie	20,5	20,2	20,5	19,1	19¼	19¼
Vervoer en communicatie	23,4	28,1	28,8	27	25¾	25¾
Overige tertiaire diensten ^e	15,9	17,2	19,1	18,5	18½	19
Netto rentelastquote	3,6	3,7	3,9	4,1	4½	4¾
Belastingquote	5,8	6,1	6,3	6	5¾	5¾
Winstquote (van productie in Nederland)	10,4	11,2	11,6	10	10	10¾
Rentabiliteit eigen vermogen	9,2	10,6	10,9	9,9	10¼	11
Solvabiliteit	45,2	45,3	44,6	45,6	45¼	45¼
Lange rente	6,2	5,6	4,6	4,6	5¾	5¾
Korte rente	3	3,3	3,5	2,9	4	4½

^a De marktsector bestaat hier uit bedrijven exclusief banken, verzekeringswezen, delfstoffenwinning, verhuur van en handel in onroerend goed en zorg.

^b Inclusief banken en verzekeringswezen. Dit begrip is het complement van de arbeidsinkomensquote.

^c Exclusief aardolie-industrie.

^d Exclusief verhuur van en handel in onroerend goed.

^e Horeca, cultuur, sport en recreatie en overige zakelijke dienstverlening.

De vraag naar vreemd vermogen blijft sterk stijgen omdat vanwege de forse dynamiek van de binnen- en buitenlandse investeringen de totale vermogensbehoefte groot blijft. De eigen-vermogensvorming is in de projectie niet groot genoeg om aan die behoefte te voldoen. Er is op het moment geen aanleiding voor 2000 een grote terugval van de emissie-activiteit op de aandelenbeurs te verwachten, gezien het huidige beursklimaat.⁸ Pas volgend jaar is de vermogensvorming vanuit winstinhouding weer wat groter omdat de winstgevendheid dan verbetert. De toename van de vraag naar vreemd vermogen zal daarom zowel dit jaar als volgend jaar naar verwachting niet veel kleiner zijn dan de

⁸ In 1999 is voor naar schatting meer dan f 20 mld aandelen geëmitteerd op de Amsterdamse beurs door niet-financiële vennootschappen.

ruim 10% die vorig jaar is gerealiseerd. Daarbij speelt een rol dat de hefboomwerking de financiering met vreemd vermogen relatief aantrekkelijk maakt. Ondanks de recente stijging ligt de lange rente namelijk ruimschoots onder de rentabiliteit van het eigen vermogen (zie tabel III.4.3).

Arbeidsproductiviteit: een kwestie van meten

De arbeidsproductiviteit meet de hoeveelheid product per eenheid arbeid per tijdseenheid in een bedrijf, bedrijfstak of land. Echter, deze meting is niet gemakkelijk. Als een bandenfabrikant 5000 banden per jaar produceert met 200 werknemers, dan is de productiviteit van een werknemer 25 banden per jaar. Dit lijkt simpel. De productiviteit groeit als hetzelfde aantal banden met minder werknemers wordt gemaakt of als hetzelfde aantal mensen meer banden produceert. Maar zij stijgt ook als deze 200 mensen evenveel, maar kwalitatief betere banden produceren. Een dergelijke kwaliteitsverbetering is minder makkelijk te meten. Bij de meting van arbeidsproductiviteit komen nog meer problemen kijken, zowel bij de vaststelling van de hoeveelheid product als van de hoeveelheid arbeid.

Bedrijven maken verschillende producten, waardoor het eenvoudig optellen van fysieke eenheden niet goed mogelijk is. De productie wordt door statistische bureaus gemeten in guldens, en gecorrigeerd voor inflatie. Dit is vooral lastig in de dienstensector, waar goede prijsindices veelal ontbreken vanwege de afwezigheid van gestandaardiseerde dienstenproducten.

Een tweede complicatie bij de productiemaatstaf is het gevaar van dubbeltellingen. Meestal worden in het productieproces niet alleen arbeidsuren gebruikt, maar ook producten die door andere bedrijven zijn geleverd. De waarde van die andere producten moet niet aan de ingezette arbeid worden toegeschreven. De maatstaf voor de productie wordt daarom gecorrigeerd voor onderlinge leveringen, zodat alleen wordt gekeken naar de toegevoegde waarde. Deze productie-maatstaf is voor individuele bedrijven niet direct herkenbaar, maar weerspiegelt wel de netto bijdrage aan de nationale productie.

De vaststelling van de ingezette arbeid kent ook de nodige meetproblemen. Werknemers werken niet allemaal evenveel en even productief. Het CBS kiest ervoor om de hoeveelheid arbeid in arbeidsjaren uit te drukken en daarbij niet te corrigeren voor kwaliteit. Een arbeidsjaar is het aantal contractueel vastgelegde uren van een werknemer met een volledige werkweek. De arbeidsproductiviteit is dus in CBS- en CPB-publicaties gedefinieerd als de toegevoegde waarde per arbeidsjaar.

Toename arbeidsproductiviteit recent in teken van ICT-sector

Amerikaanse studies wijzen op de bijzondere betekenis van de ICT-sector voor de ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit (Zie ook paragraaf IV.3 over de vernieuwende economie). Ook in Nederland blijkt in de periode 1996-1998 dat de groei van de arbeidsproductiviteit in de ICT-sector veel sterker is dan in de rest van de economie. Dit geldt vooral voor de telecommunicatie en in wat mindere mate voor de computerservicebranche. Wel is het verschil tussen de ICT-sector en de resterende bedrijfstakken geringer dan in de Verenigde Staten. De toename van de arbeidsproductiviteit in de Nederlandse ICT-sector bedroeg gemiddeld 4% op jaarbasis, tegen slechts een ½% productiviteitsstijging gemiddeld bij de overige bedrijfstakken. De macro-economische productiviteitsontwikkeling nam per saldo met ¾% per jaar toe.

De zgn. 'shift-share'-methode rafelt de groei van de productiviteit uiteen in de bijdragen van de verschillende sectoren. In dit geval zijn dat de ICT-sector en alle overige bedrijfstakken.

*Verrassenderwijs draagt de ICT-sector voor bijna ½%-punt bij aan de toename van de arbeidsproductiviteit in de periode 1996-1998, ondanks het geringe gewicht in het BBP (ca. 5%). Deze onverwacht hoge bijdrage kent twee oorzaken. Ten eerste is het arbeidsproductiviteitsniveau van de sterk expanderende ICT-sector hoger dan dat van de overige bedrijfstakken en bovendien is het **groeitempo** van de productiviteit van de ICT-sector sterker.*

Naar verwachting blijft het groeitempo van de arbeidsproductiviteit bij de ICT-sector relatief hoog. De bijdrage van deze sector aan de totale productiviteitsgroei in Nederland zal waarschijnlijk wederom circa ½ à ¾%-punt bedragen in de periode 1999-2001.

De solvabiliteit verslechtert dit jaar in de projectie vanwege een verwachte negatieve herwaardering van de buitenlandse investeringen. Weliswaar komt de dollarkoers dit jaar in de raming gemiddeld 8 cent hoger uit dan vorig jaar, maar in deze raming ligt besloten dat op 29 december 2000 de slotkoers dan wel flink lager is dan de f2,19 die voor de laatste handelsdag van 1999 in de boeken terecht is gekomen. Een lagere koers van de dollar aan het eind van het jaar leidt bij omrekening naar gulden tot een neerwaartse herwaardering van de investeringsbelangen in de Verenigde Staten en in de rest van het dollargebied. Volgend jaar daalt de solvabiliteit naar verwachting niet verder. Het genoemde herwaarderingseffect treedt dan niet op; daarnaast is sprake van meer vorming van eigen vermogen door de betere winstgevendheid.

Bezien naar bedrijfstakken was in 1999 vooral de ontwikkeling van de winstgevendheid in de industrie opvallend. Hier was sprake van een aanzienlijke verslechtering. Met name de winstgevendheid van de conjunctuurgevoelige basisindustrieën stond onder druk. De eerste tekenen van een positieve omslag uitten zich hier op het prijzenvlak: de afzetprijzen herstellen vanaf de tweede helft van 1999. Maar de druk op de winstmarges blijft door de hevige concurrentie groot. Daarom wordt in 2000 en 2001, ondanks de aantrekkende groei van de arbeidsproductiviteit (tabel III.4.4), slechts een bescheiden herstel van de kapitaalinkomensquote verwacht.

In de tertiaire dienstensector zijn de ontwikkelingen binnen de bedrijfstak vervoer en communicatie het meest opmerkelijk. De groei van de arbeidsproductiviteit steekt in deze kapitaalintensieve tak met kop en schouders uit boven die in de andere dienstentakken. Dat is met name het geval in de telecomsector, waar sprake is van zeer forse productiviteitsstijgingen (zie kader). Maar bij een scherpe (inter)nationale concurrentie, leidt dit er ook toe dat de prijzen in een vlot tempo dalen. Per saldo loopt de winstgevendheid in deze sector naar verwachting terug.

In de handels- en reparatiesector staan de marges ook onder druk. Zo levert de toenemende betekenis van internet als handelskanaal weliswaar nieuwe ondernemingsactiviteiten op, maar zal ze naar verwachting de gemiddelde marges voor de detailhandel voor onder andere boeken, geluidsdragers en reizen geen goed doen. Door de gunstige volumeconjunctuur is in de raming toch sprake van een vrijwel gelijkblijvende winstgevendheid.

Belangrijke veranderingen staan op stapel in de autohandel, waar het distributiesysteem dat gebaseerd is op exclusieve dealerschappen per automerk op het punt staat te bezwijken. Dit distributiesysteem bood de auto-industrie tot nu toe mogelijkheden tot toepassing van verticale prijsbinding en prijsdifferentiatie per land. Consumenten in landen zonder een sterke binnenlandse personenauto-industrie, zoals Nederland, profiteerden van dit systeem via relatief lage af-fabrieksprijzen. Dit vormde een zekere compensatie voor de hoge belastingcomponent (bijzondere verbruiksbelasting BPM) in de Nederlandse prijs. In bijvoorbeeld Engeland liggen de af-fabrieksprijzen voor vrijwel identieke modellen flink hoger, hetgeen het afgelopen jaar tot tal van initiatieven leidde om lokale dealers te omzeilen en rechtstreeks in Nederland en België in te kopen. In 2000 zal dit opnieuw extra (weder-)uitvoer van personenauto's naar Groot-Brittannië opleveren.

De Europese Commissie heeft bepaald dat in 2002 het systeem van exclusieve dealerschappen per automerk op de helling moet. Daarmee komt een eind aan deze uitzondering op de Europese concurrentieregels. Reeds in de komende jaren zal de Europese maatregel twee effecten hebben op de Nederlandse autobranche. In de eerste plaats zal het verdwijnen van exclusieve dealerschappen tot meer prijsconcurrentie en een druk op de dealermarges leiden. In de tweede plaats zou de auto-industrie, vooruitlopend op intra-Europese homogenisering van de prijzen, de af-fabrieksprijzen

voor Nederland kunnen optrekken in de richting van het hogere ‘gemiddeld’ Europees niveau. Bij een ongewijzigd BPM-tarief kunnen de consumentenprijzen voor personenauto's in Nederland stijgen, wanneer het tweede effect domineert.

Tabel III.4.4 Arbeidsproductiviteit^a, 1996-2001

	1996	1997	1998	1999	2000	2001
	mutaties per jaar in %					
Landbouw	- 2,7	3,6	0,1	8,1	3	2¼
Industrie exclusief aardolie	1,8	4,7	1,8	1,5	3	2¾
Bouwnijverheid	- 3,9	- 1,0	- 0,7	1,2	2	1¼
Tertiaire diensten	0,1	1,9	1,2	0,8	1¼	1½
w.o. Handel en reparatie	2,1	3,6	1,7	0,5	1¼	1¼
Vervoer en communicatie	2,7	5,9	4,9	4,4	5¾	5
Overige tertiaire diensten	- 1,3	1,4	2,3	0,2	1¼	1½
Zorg	- 0,5	- 2,3	- 2,0	0,9	- ½	0
Totaal bedrijven	0,1	1,3	0,5	0,8	2	1¾
Marktsector	- 0,2	2,5	1,3	1,2	2¼	2

^a Volume bruto toegevoegde waarde tegen factorkosten per arbeidsjaar.

III.4.3 Investerings

Het volume van de conjunctuurgevoelige investeringen blijft in 2000 en 2001 naar verwachting sterk toenemen (zie tabel III.4.5). Daardoor stijgt de investeringsquote – de bruto investeringen gerelateerd aan de toegevoegde waarde – gestaag verder. Volgend jaar komt deze quote naar verwachting uit op 19¾%, 2¼%-punt hoger dan in 1996. Dit investeringsniveau kan door de revisiebreuk (zie hieronder) niet zonder meer worden vergeleken met historische cijfers. Maar het is buiten kijf dat het aanmerkelijk hoger ligt dan in de vorige conjunctuurtop in 1989. Voor deze grote investeringsinspanning is ook alle aanleiding. De productiegroei in de marktsector neemt in de periode 1999-2001 gemiddeld met ruim 4% toe. Deze boven-trendmatige groei, gecombineerd met de schaarste aan personeel, maakt de komende jaren diepte-investeringen noodzakelijk teneinde aan de binnen- en buitenlandse vraag te kunnen blijven voldoen.

Het zijn daarom vooral de investeringen in machines en computers die in de raming voor dit en volgend jaar sterk toenemen. De investeringen in bedrijfsgebouwen zullen zich na de sterke groei in 1998 en 1999 waarschijnlijk minder dynamisch ontwikkelen. De investeringen in wegvervoermiddelen vallen naar verwachting dit jaar terug, nadat in 1998 en 1999 op grote schaal bedrijfsauto's en personenauto's voor zakelijke doeleinden zijn aangeschaft. Bij de revisie van de Nationale Rekeningen is het investeringsbegrip uitgebreid met immateriële investeringen (bijvoorbeeld computer-

software, octrooien en exploratiekosten van minerale reserves). De afgelopen jaren waren deze immateriële investeringen relatief hoog in verband met het millenniumproof maken en het vervangen van software. Dit jaar valt deze impuls weg, wat de groeivoet van de investeringen in software wat drukt. Daartegenover staat echter dat bedrijven veel investeren om hun internetactiviteiten goed van de grond te krijgen.

Tabel III.4.5 Aspecten investeringen van bedrijven, 1996-2001

	1998	1996	1997	1998	1999	2000	2001
	waarde mld gld	mutaties per jaar in %					
Machines en computers	47,9	13,5	11,8	4,9	0,3	11¾	10
Bedrijfsgebouwen	20,7	- 3,1	2,9	9,2	8,6	5	3½
Wegvervoermiddelen	12,1	17,9	6,1	22,2	14	- 8	1
Overige vervoermiddelen	2,8	- 29,0	- 17,6	21,1	4,2	4	9½
Totaal exclusief woningen	104,8	6,4	8,4	8,6	4,9	6	6¼
w.o. Conjunctuurgevoelig ^a	93,2	6,3	6,3	16,3	6,8	6¾	6¾
		1996	1997	1998	1999	2000	2001
		%					
Cash flow ^b		135	137	132	122	121	123
Investeringsquote ^c		17,6	18,2	19	19,3	19½	19¾

^a Investerings van bedrijven ongerekend woningen, schepen, vliegtuigen, railvervoermiddelen en investeringen door de energiesector.

^b Afschrijvingen plus winst van de productie in de Nederlandse marktsector als percentage van de bruto investeringen in (materiële) vaste activa in Nederland.

^c Investerings in vaste activa (exclusief woningen) als percentage van de bruto toegevoegde waarde tegen factorkosten (exclusief verhuur van en handel in onroerend goed).

De introductie van de chartale euro op 1 januari 2002 zal dit jaar en volgend jaar naar verwachting geen aanleiding geven tot extra investeringsgroei. Bedrijven, met name grote bedrijven, geven aan dat ze al een gedeelte van de kosten in 1999 (en eerder) hebben gemaakt⁹. De girale euro is immers al per 1 januari 1999 ingevoerd. Bovendien is het goed mogelijk dat kosten in verband met de introductie van de euro en het ondervangen van het millenniumprobleem samen zijn gegaan. Daarom ligt in de raming besloten dat de euro-investeringen redelijk gespreid over de jaren 1998-2001 worden gemaakt.

⁹ Zie Prast, H.M. en A.C.J. Stokman, De euro in Nederland: uitkomsten van de achtste DNB-euro-enquête, Onderzoeksrapport WOE 580 (mei 1999). Er is thans geen recentere informatie van DNB.

Tabel III.4.6 Volume bedrijfsinvesteringen naar sectoren, 1996-2001

	1998	1996	1997	1998	1999	2000	2001
	waarde	mutaties per jaar in %					
	mld gld						
Landbouw	6,2	1,5	0,3	8,8	- 4,0	- 1	0
Industrie exclusief aardolie	20,9	4,1	- 3,8	25,9	1,3	10	6¼
w.o. Chemische industrie	4,7	23,8	- 10,8	25,4	0,5	0	6¼
Metaalindustrie	6,5	- 8,0	- 7,8	21	2,5	17½	10
Energie	8,8	22,8	29,2	- 37,5	- 15,1	- 3¼	0
Diensten ^a	70,3	2,8	9,2	15,1	9,4	6½	7¾
w.o. Handel en reparatie	12,5	13,3	7,7	12	8,2	4¼	7
Vervoer en communicatie	17,7	- 4,2	10,1	14,1	6,4	7¼	9¼
Andere diensten ^c	37	- 0,2	14,7	17,8	11,4	7	7¾
Bedrijven ^{a,b}	104,8	6,4	8,4	8,6	4,9	6	6¼

^a Exclusief investeringen in woningen.

^b Inclusief statistisch verschil nijverheid.

^c Bank- en verzekeringswezen, overige tertiaire diensten en zorg.

De sterk verbeterde afzetverwachtingen in de *industrie* maken nieuwe productiecapaciteit hard nodig. Na een aanzienlijke daling vanaf de tweede helft van 1998 heeft de bezettingsgraad zich eind vorig jaar weer hersteld tot het gemiddelde niveau van 1998, wat nog circa 1%-punt ligt onder de top van de jaren 1989-1990. De gunstige vooruitzichten komen ook naar voren in de CBS -najaarsenquête naar de investeringen van de nijverheid. Mede op basis daarvan wordt voor 2000 een stijging van de industriële investeringen met 10% verwacht. Het investeringsbeeld is echter niet voor alle industrietakken even gunstig. In de voedings- en genotmiddelenindustrie en de metaal versnelt de investeringsgroei in de projectie aanzienlijk. Bij de overige industrie en de chemie nemen de investeringen dit jaar waarschijnlijk nauwelijks toe. Volgend jaar nemen de industriële investeringen naar verwachting toe met circa 7%.

De investeringen in de *dienstensector* blijven in de raming uitbundig groeien. Het geringe aanbod van geschikt personeel noopt veel dienstenbedrijven tot arbeidsbesparende investeringen teneinde de productiviteit van de zittende werknemers te vergroten. De telecomsector kampt door de onstuimig groeiende vraag met acute 'bottlenecks' op de onderliggende netwerken. Dit maakt de komende jaren een aanhoudend hoge investeringsinspanning noodzakelijk. Echter, ook in minder op de markt georiënteerde dienstentakken is de investeringsgroei waarschijnlijk aanzienlijk. Zo nemen de investeringen in de zorgsector naar raming toe, met name die in gebouwen. Volgens de Zorgnota 2000 laat de raming voor de gebouwen een boeggolf zien als gevolg van vertragen bij de realisatie van bouwprojecten.

De investeringen in de *landbouw* bevinden zich al een aantal jaren op een relatief laag niveau. De verklaring hiervoor is gelegen in de combinatie van de weinig gunstige

economische vooruitzichten voor de sector en de achtergebleven inkomens in de afgelopen jaren. Vooralsnog lijkt die situatie niet veel te veranderen. Uitbreidingsinvesteringen zijn eigenlijk alleen in de glastuinbouw en de opengrond-sierteelt te verwachten. In de intensieve veehouderij, met name in de varkenshouderij, zal eerder sprake zijn van een voortgaande inkrimping van de productiecapaciteit.

De investeringen in de *energiesector* verlopen vaak grillig en vertonen weinig verband met de conjunctuur. De nutsbedrijven zijn terughoudend bij nieuwe investeringen; de onzekerheid over de herstructurering van de energiemarkt (liberalisering, buitenlandse overnames) lijkt hieraan ten grondslag te liggen. Daarnaast loopt het werk aan nieuwe warmtekrachtcentrales terug, wat geruime tijd een belangrijk bestanddeel vormde van de totale investeringen binnen deze tak.

III.5 Arbeidsmarkt

De werkgelegenheid vertoont in de raming een sterke, zij het enigszins afvlakkende, groei. Het arbeidsaanbod groeit waarschijnlijk iets langzamer dan de werkgelegenheid. De verwachtingen voor de arbeidsmarkt worden dan ook gekenmerkt door een toenemende spanning, die tot uitdrukking komt in de laagste werkloosheid sinds de jaren zeventig en het hoogste percentage vacatures sinds de meting eind jaren tachtig begon.

III.5.1 Arbeidsvraag

De werkgelegenheid nam vorig jaar met 2½% toe. De groei zet naar verwachting ook in 2000 en 2001 door, zij het in een iets afvlakkend tempo. De toenemende krapte op de arbeidsmarkt vormt in algemene zin een prikkel tot verhoging van de arbeidsproductiviteit. Meer specifiek als reactie op de arbeidskostenstijging vorig jaar, groeit de arbeidsproductiviteit dit jaar relatief sterk. Maar omdat de economische groei wat hoger ligt wordt toch nog een behoorlijke werkgelegenheidstoename van 2¼% geprojecteerd. Voor 2001 wordt de werkgelegenheidsgroei geraamd op 2%. Deze vertraging komt door de toenemende krapte op de arbeidsmarkt. Gerekend in personen die minstens twaalf uur per week werken betekent dit een toename van de werkgelegenheid met 155 000, respectievelijk 135 000 personen.

De werkgelegenheid in de industrie blijft in de raming voor 2000 en 2001 met circa 1% groeien, dus ongeveer even veel als in de voorafgaande twee jaren. Tegenover de eerder gesignaleerde stijging van de arbeidsproductiviteit staat een sterke groei van afzet en productie. In de tertiaire dienstensector bevat de raming in 2000 en 2001 een afzwakking van de werkgelegenheidsgroei. De uitzendbedrijven vertonen een werkgelegenheids-groei met forse tempowisselingen, maar grosso modo is sprake van een afvlakkende groei.

De werkgelegenheid bij de overheid vertoont in 2000 en 2001 een verdere groei, die met name voor rekening komt van de klassenverkleining in het onderwijs.

Tabel III.5.1 Werkgelegenheid naar sectoren in arbeidsjaren 1992-2001

	1998	1996	1997	1998	1999	2000	2001
	in dzd	mutaties per jaar in %					
Landbouw	232	2,1	- 0,9	- 3,2	- 1,6	- 2½	- 1
Industrie exclusief aardolie	957	- 1,1	0,7	0,6	0,7	1	¾
Bouwnijverheid	458	2,4	4,4	3,1	2,8	2¼	¾
Handel en reparatie	994	2,1	1,8	2,8	3,7	3¼	2¾
Vervoer en communicatie	373	1	1,1	2,9	3,2	2¾	2½
Banken en verzekeringen	237	3,2	3,8	5,1	5,6	2½	1½
Uitzendbedrijven	425	17,2	9,5	7,2	1,8	4½	3
Overige tertiaire diensten ^a	1008	5,6	4,9	4	5,7	4	3½
Zorg	637	2,8	4,2	4,4	2,2	2½	2¼
Totaal bedrijven	5422	3,1	3	3	2,9	2½	2
wo.open sector	1605	- 0,2	0,4	0,5	0,9	1	1
afgeschermdde sector	2664	5,5	4,3	4,2	4,3	3¾	3
Marktsector ^b	4727	3,1	2,9	2,8	3	2½	2
Overheid	706	- 0,9	0,7	0,5	0,8	¾	¼
Totaal	6128	2,6	2,8	2,7	2,6	2¼	2
Werkgelegenheid in personen > 12 uur	6758	2,4	2,8	2,5	2,5	2¼	2

^a horeca en overige zakelijke dienstverlening.

^b bedrijven excl. delfstoffenwinning, verhuur en handel in onroerend goed, zorg.

III.5.2 Arbeidsaanbod, werkloosheid, vacatures

Het arbeidsaanbod groeit in 2000 en 2001 met 1¼% of 100 000 personen. De demografische ontwikkeling draagt hieraan bij met 15 000 respectievelijk 10 000 personen. Door de veroudering van de bevolking in de beroepsgeschikte leeftijden loopt deze component steeds verder terug. Immers, het aandeel van de hogere leeftijdsgroepen, die minder participeren, neemt toe. De trendmatige stijging van de gemiddelde participatie, met name van vrouwen, is in beide jaren goed voor 35 000 personen.

Effecten van beleid vergroten het geraamde arbeidsaanbod in 2000 met 30 000 en in 2001 met 45 000 personen. Het betreft met name eerder ingezet beleid inzake de sociale zekerheid en dan vooral maatregelen ter beperking van het beroep op de WAO en de bijstand. Bij de WAO gaat het om effecten op de arbeidsaanbodgroei van beleid dat

sedert het midden van de jaren negentig is ingezet (met name TBA, PEMBA, REA). Deze maatregelen leiden tot lagere invalideringspercentages en hogere uitstroomkansen. De WAO-problematiek is nog steeds hoogst actueel (zie ook bijgaand kader). De overheveling van een deel van het bijstandsbudget naar gemeenten (decentralisatie bijstand) heeft ten opzichte van de planning in het regeerakkoord vertraging opgelopen. De decentralisatie komt vooral tot uitdrukking in het Fonds Werk en Inkomen (FWI). Via dit fonds wordt het gemeentelijke aandeel in de uitgaven voor bijstandsuitkeringen in fasen vergroot. Waarschijnlijk zal het fonds op 1 januari 2001 worden ingevoerd, wat tot gevolg zal hebben dat in eerste instantie het aandeel van de gemeenten in de uitgaven voor bijstandsuitkeringen wordt vergroot van 10% naar 25%. Gemeenten krijgen hierdoor een groter financieel belang bij vermindering van het aantal uitkeringen.

Tabel III.5.2 Vraag en aanbod op de arbeidsmarkt, 1996-2001

	1998	1996	1997	1998	1999	2000	2001
	niveaus mutaties per jaar in procenten dzd						
Werkgelegenheid							
- arbeidsjaren	6128	2,6	2,8	2,7	2,6	2¼	2
- personen totaal	7727	2,2	3,2	2,5	2,6	2¼	2
- personen vanaf 12 uur	6758	2,4	2,8	2,5	2,5	2¼	2
Beroepsbevolking	7106	1,7	1,8	1	1,6	1¼	1¼
	niveaus in dzd						
Werkloze beroepsbevolking	494	438	348	292	235	200	
Werkloosheids- en bijstandsuitkeringen							
- personen	996	917	809	721	649	609	
- uitkeringsjaren	899	831	741	664	600	564	
	niveaus in % van de beroepsbevolking						
Werkloze beroepsbevolking		7,2	6,2	4,9	4	3¼	2¾
Werkloosheids- bijstandsuitkeringen							
- personen		14,4	13	11,4	10	8¾	8¼
- uitkeringsjaren		13	11,8	10,4	9,2	8¼	7½

In de beleidseffecten ligt ook besloten dat het beleid inzake het hoger onderwijs enige positieve invloed heeft op het arbeidsaanbod in 2000 en 2001. Het gaat dan bij voorbeeld om de gevolgen van de invoering van de prestatiebeurs, de stimulering van

‘duale trajecten’ (werkend leren) in het hoger onderwijs, en de verkorting van de studieduur voor HBO-ers die instromen vanuit een verwante BOL¹⁰-studie.

Ten slotte zullen in 2001 de eerste positieve effecten van het belastingplan optreden. Door dit plan gaat de marginale belastingdruk met name voor lagere inkomens omlaag, waardoor partners worden gestimuleerd om te gaan werken of meer uren te gaan werken. Het belastingplan impliceert ook een verlaging van de *replacement rate*, de verhouding tussen uitkering en loon. Dit zal ontvangers van een uitkering stimuleren om actief op zoek te gaan naar werk.

Naast de trendmatige ontwikkeling en de effecten van beleid resteert nog een conjunctuureffect ter grootte van 20 000 en 10 000 personen in respectievelijk 2000 en 2001. Hierin is ook begrepen enig effect van extra arbeidsaanbod uit het buitenland dat verband houdt met de relatief krappe Nederlandse arbeidsmarkt. Enige stijging van het saldo van de grenspendel en een oplopend aantal arbeidsvergunningen voor werknemers van buiten de EU (in 1999 met ongeveer 50%) geven indicaties in deze richting.

De geschetste ontwikkelingen op de arbeidsmarkt hebben een verdere daling van de werkloosheid naar 2¾% in 2001 tot gevolg. Een dergelijk laag percentage is sinds de jaren zeventig niet meer voorgekomen. Beklemtoond moet echter worden dat de werkloze beroepsbevolking een economisch werkloosheidsbegrip is, dat de spanning op de arbeidsmarkt weergeeft. Het omvat uitsluitend personen die direct beschikbaar zijn en die actief op zoek zijn naar werk. Er zijn nog grote aantallen personen bij de arbeidsbureaus als werkzoekenden ingeschreven die vaak ook een werkloosheids- of bijstandsuitkering hebben, en die niet in het werkloosheidscijfer worden meegeteld. Een groot deel van hen bevindt zich op grote afstand van de arbeidsmarkt en kan daarom niet tot het effectieve arbeidsaanbod worden gerekend (zie kader). Dit is een belangrijke oorzaak van het verschil tussen de werkloze beroepsbevolking en het aantal werkloosheids- en bijstandsuitkeringen. De werkloze beroepsbevolking bestaat echter voor het overgrote deel uit personen die in de huidige krappe arbeidsmarkt wel een goede kans op een baan hebben. Toch zal de werkloze beroepsbevolking niet tot nul kunnen dalen, omdat het bij elkaar brengen van vragers en aanbieders op de arbeidsmarkt altijd enige tijd kost. Waar de bodem, de zogenaamde *frictiewerkloosheid* ligt, is echter niet precies aan te geven.

De ontwikkeling van vraag en aanbod op de arbeidsmarkt leidt niet alleen tot een verdere daling van de werkloosheid, maar ook tot een toenemend aantal vacatures. Medio 1999 bereikte dit het record van 182 000. Dit is circa 2,3% van de werkgelegen-

¹⁰ BOL staat voor ‘beroepsopleidende leerweg’ en is in de plaats gekomen van het vroegere MBO.

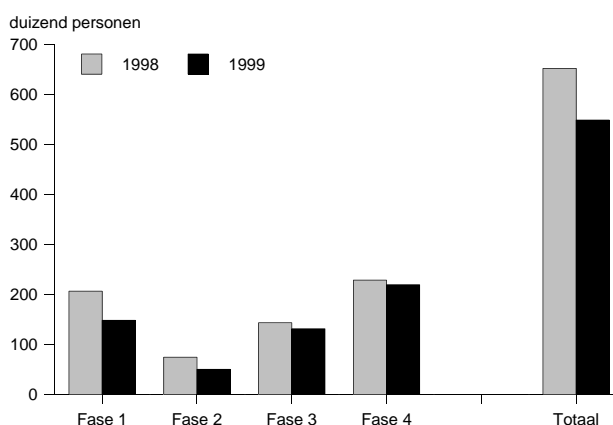
Harde kern van werkloosheid

Sinds enkele jaren worden de cliënten van de arbeidsbureaus ingedeeld in vier 'fasen', al naar gelang de mate waarin zij op dat moment bemiddelbaar worden geacht. De harde kern van werkloosheid betreft personen die zijn ingedeeld in fase 4; dit zijn personen die vooralsnog niet als bemiddelbaar worden beschouwd.

In 1999 daalde het aantal fase 4-clieënten met 9 000 personen (zie grafiek), terwijl het totale aantal ingeschrevenen afnam met 103 000 personen. Dit betekent dat de uitstroom naar werk en de doorstroom naar andere fasen niet veel groter was dan de instroom.

Wat betekent dit voor de ontwikkeling van de werkloze beroepsbevolking? Alleen zij die actief zoeken en direct beschikbaar zijn voor werk worden hiertoe gerekend. Ongeveer eenderde hiervan is niet ingeschreven bij het arbeidsbureau. Aangezien fase 4-clieënten niet direct inzetbaar zijn en daarom niet actief naar werk zullen zoeken is het niet aannemelijk dat zij in belangrijke mate tot de werkloze beroepsbevolking zullen behoren. Derhalve vormen ze geen belemmering voor een verdere daling van dit werkloosheidscijfer. Wel zal het arbeidsaanbod verder stijgen en het aantal werkloosheidsuitkeringen dalen wanneer het lukt om ook fase 4-clieënten toe te leiden naar de arbeidsmarkt. Gezien de geringe netto-uitstroom zijn hiervoor extra inspanningen nodig.

Niet werkende cliënten arbeidsbureaus, opgedeeld naar fase

Bron: Arbeidsvoorziening Nederland

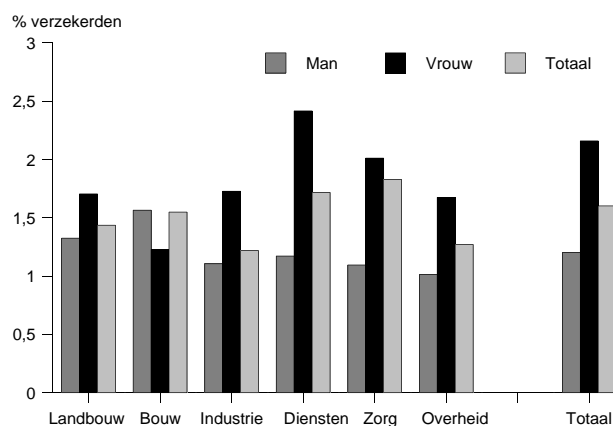
Vrouwen in de WAO

Vrouwen belanden bijna twee keer zoveel in de WAO als mannen. Daar staat tegenover dat vrouwen wat vaker uitstromen, wat de hogere instroom weer enigszins compenseert.

De hogere instroom van vrouwen geldt voor bijna alle bedrijfstakken (zie grafiek). Veel vrouwen komen in de WAO vanuit de zorgsector. Dit komt doordat daar veel vrouwen werken. Als percentage van het aantal verzekerden lag de instroom uit de zorg in 1998 niet langer boven het gemiddelde. Het gemiddelde nam sterk toe door een forse stijging van de instroom uit de commerciële dienstverlening, een sector waar eveneens veel vrouwen werken.

Waarom vrouwen meer instromen is nog niet helemaal duidelijk. Arbeidsomstandigheden blijken volgens verschillende onderzoeken niet of voor een klein deel een verklaring te bieden. Ook de reden dat vrouwen naast hun werk een groot deel van de huishoudelijke taken op zich nemen – de dubbele belasting – lijkt twijfelachtig. Vrouwen met kinderen blijken niet vaker in de WAO te komen dan vrouwen zonder kinderen. Een mogelijke verklaring is dat vrouwen eerder gezondheidsklachten hebben, of dat zij zich bij klachten eerder ziek melden. Verder kan een rol spelen dat keuringsartsen zich soepeler opstellen tegenover vrouwen. Nader onderzoek zal over de genoemde mogelijkheden meer duidelijkheid moeten verschaffen.

Instream in de WAO naar geslacht en sector in 1998 ^a

^a Bron: Lisv..

heid in personen, wat hoger is dan de laatste top in 1990. Drie maanden later was de stand 157 000 wat, rekening houdend met de toevloed van schoolverlaters naar de arbeidsmarkt in die tijd van het jaar, een voortzetting van de groei betekent. Werkgevers worden in toenemende mate geconfronteerd met knelpunten in de personeelsvoorziening. In hoofdstuk IV wordt uitgebreid ingegaan op de economische gevolgen hiervan en de voors en tegens van de verschillende beleidsopties om dit verschijnsel het hoofd te bieden.

III.6 Collectieve sector

De collectieve financiën laten zowel in 2000 als in 2001 een gunstig beeld zien. Aan de uitgavenkant zijn er meevallers bij het rijk en de sociale zekerheid, met name door lagere rentelasten en minder werkloosheidsuitkeringen. De zorgsector daarentegen laat een overschrijding van het budgettair kader zien. Aan de inkomstenkant zijn de meevallers nog groter. De sterke consumptiegroei leidt tot hogere inkomsten uit omzetbelasting en de doorzettende werkgelegenheidsgroei zorgt voor extra loon- en inkomstenbelasting. Het positieve EMU-saldo dat vorig jaar voor het eerst sinds ruim 25 jaar werd bereikt, komt dit jaar op iets meer dan 1% BBP uit. Ook bij de lastenverlichting die gepaard gaat met de belastingherziening blijft het EMU-saldo bij de verwachte voorspoedige economische groei volgend jaar positief.

III.6.1 De collectieve uitgaven

De beleidsuitgangspunten voor de overheidsuitgaven in 2000 en 2001 worden allereerst bepaald door de intensiveringen en ombuigingen uit het regeerakkoord (tabel III.6.1). In 2000 is voor een bedrag van f 3 mld intensiveringen ingeboekt en voor 2001 een bedrag van f 2¼ mld. Tijdens de Algemene Politieke Beschouwingen naar aanleiding van de Miljoenennota 2000 is bovendien tot een aantal verdere intensiveringen besloten van ruim f 0,4 mld. Ruim f 0,2 mld is uitgetrokken voor het wegwerken van knelpunten in het onderwijs, de ontwikkeling van gebruiksvriendelijke educatieve software en het aantrekken van personeel voor vredesoperaties in 2000 en latere jaren. Tevens wordt voor ruim f 0,1 mld het aantal kinderopvangplaatsen uitgebreid en worden de openingstijden van kinderopvangcentra verruimd. Eenzelfde bedrag wordt uitgetrokken voor verhoging van de AKW. Eveneens is in 2000 een bedrag van ruim f 0,3 mld bestemd voor bestrijding van de mestproblematiek. Dit bedrag wordt in de voorjaarsnota verwerkt. Het uitstel van de hogere vergoeding van de EU voor de inning van invoerrechten leidt in 2001 tot een tegenvaller van ongeveer f 0,4 mld. Ook is door het kabinet besloten tot invoering van een recht op zorgverlof met ingang van 2001. De regeling geldt voor de zorg voor zieke thuiswonende gezinsleden en voorziet in een recht op maximaal tien dagen zorgverlof per jaar, waarbij 70% van het loon wordt

doorbetaald. Deze uitgaven worden aangemerkt als 'rechtstreeks door werkgevers betaalde sociale uitkeringen'. In de raming is in 2001 nog geen herbezetting voorzien.

Tabel III.6.1 Maatregelen regeerakkoord, 1999-2001 (cumulatief)

	Ombuigingen			Intensivering		
	1999	2000	2001	1999	2000	2001
	mld gulden					
Arbeidsvoorwaarden collectieve sector	0,05	0,3	0,55	0,1	0,2	0,2
Defensie	0,4	0,4	0,4			
Onderwijs	0,05	0,05	0,05	0,35	0,6	1
Openbare orde	0,05	0,05	0,1	0,15	0,35	0,5
Overig Openbaar bestuur	0,35	0,65	0,95	0,4	0,95	1,45
Infrastructuur, milieu en volkshuisvesting		0,05	0,1	0,9	1,6	1,75
Openbaar Vervoer Subsidies		0,05	0,05			
Overige Subsidies ^a	0,05	0,05	0,1	0,15	0,3	0,45
Kredieten	0,05	0,1	0,1	0,1	0,2	0,3
Sociale Zekerheid ^b	0,2	0,7	1	0,25	0,5	0,7
Zorg				0,55	1,1	1,65
Buitenlandbeleid	0,15	0,55	1,05			
Niet-belastingmiddelen	<u>0,2</u>	<u>0,3</u>	<u>0,4</u>	—	—	—
Totaal	1,55	3,25	4,85	2,95	5,85	8

^a Inclusief IHS en kinderopvang

^b Inclusief studiefinanciering

De belangrijkste oloploop van de intensivering conform het regeerakkoord vindt plaats in het onderwijs (klassenverkleining) en bij politie en justitie, wat in alle gevallen gepaard zou moeten gaan met extra creatie van werkgelegenheid. Daarnaast wordt een verdere uitbreiding van het aantal instroom- en doorstroombanen voor langdurig werklozen voorzien. Ook voor de zogenaamde sluitende aanpak, waarbij scholing en arbeidsbemiddeling wordt aangeboden aan langdurig werklozen, wordt meer geld uitgegeven.

Voor ombuigingen is in het regeerakkoord voor de jaren 2000 en 2001 f 1 $\frac{3}{4}$ mld respectievelijk f 1 $\frac{1}{2}$ mld afgesproken. Hierbij was voor het lopende jaar gerekend met een besparing op de EU-contributie van f 425 mln. Die bezuiniging wordt in 2000 echter niet gerealiseerd, maar wordt in 2001 en 2002 ingehaald. Ook de ingangsdatum van de decentralisatie van de ABW (Fonds Werk en Inkomen) is ten opzichte van de planning in het regeerakkoord een jaar opgeschoven naar 2001. Voor driekwart is de besparing geboekt in het volume en voor een kwart in gemiddeld lagere uitkeringen. De beleids-uitgangspunten voor de zorguitgaven zijn gelijk aan die ten tijde van de laatste Macro-Economische Verkenning, met uitzondering van de beleidsbijstellingen waartoe in de najaarsbrief is besloten. Genoemde bijstellingen betreffen 50 miljoen gulden in de

Tabel III.6.2 Kerngegevens collectieve sector, 1998-2001^a

	1998	1999	2000	2001
	% BBP			
<i>I Collectieve uitgaven</i>				
Directe bestedingen	26,5	27,0	26,5	25,9
w.v. loonsom	10,0	10,1	9,9	9,6
materiële consumptie	6,3	6,4	6,1	5,8
investerings	3,0	3,2	3,3	3,3
uitkeringen in natura	7,2	7,4	7,3	7,1
Inkomensoverdrachten	14,4	14,1	13,7	13,2
w.v. binnenland	12,2	12,0	11,5	11,0
buitenland	2,2	2,1	2,3	2,2
Kostprijsverlagende subsidies	1,5	1,5	1,4	1,3
Rente	4,8	4,5	4,0	3,6
Kapitaaloverdrachten ^b	<u>1,0</u>	<u>1,1</u>	<u>1,3</u>	<u>1,0</u>
Collectieve uitgaven bruto	48,2	48,3	46,9	45,1
Nbm overig excl. gasbaten binnenland ^c	7,4	5,7	6,0	5,5
Statistische verschillen	<u>0,2</u>	<u>0,1</u>	<u>0,0</u>	<u>0,0</u>
Collectieve uitgaven netto	40,5	42,5	40,9	39,5
<i>II Collectieve lasten en gasbaten binnenland</i>				
Belastingen	25,0	25,9	25,4	25,6
Premies	<u>15,6</u>	<u>16,1</u>	<u>16,0</u>	<u>14,2</u>
Collectieve lasten	40,6	42,0	41,4	39,8
Gasbaten binnenland	0,4	0,3	0,3	0,4
<i>III Financieringssaldo</i>				
Rijk ^{b,c}	- 0,3	- 1,5	- 0,9	- 1,0
Overig centrale overheid	0,1	0,0	0,0	0,0
Lagere overheid	0,6	0,4	0,3	0,3
Sociale fondsen	<u>0,1</u>	<u>0,9</u>	<u>1,4</u>	<u>1,3</u>
Collectieve sector	0,5	- 0,2	0,8	0,6
<i>IV Overige kerngegevens</i>				
Vorderingensaldo collectieve sector	- 0,8	0,5	1,1	0,8
Bruto schuld collectieve sector (ultimo)	67,0	63,7	57,9	53,7
Bruto staatsschuld (ultimo)	54,1	51,8	47,1	44,0
Verhouding inactieven-actieven (%)	70,4	67,9	66,0	64,8
Prijsmutatie netto materiële overheidsconsumptie	0,9	1,3	2,0	2,6

^a Gecorrigeerd voor statistische vertekeningen.

^b Inclusief kredietverlening, debudgettering en studieleningen.

^c Exclusief vervroegde aflossing woningwetningen (VAW) en balansverkorting volkshuisvesting.

sfeer van zak- en kleedgeld en een even groot bedrag ten bestrijding van wachtlijsten bij ziekenhuizen.

Tenslotte is in de uitgaven rekening gehouden met meevallers voor 1999 zoals die in de Najaarsnota en de Voorlopige Rekening zijn verwerkt. Vooral de uitgaven aan grote infrastructuurprojecten vielen mee als gevolg van vertragingen bij de uitvoering. De vertraging bij de Betuwelijn en de HSL wordt in 2000 en 2001 waarschijnlijk niet ingelopen. Ook de uitgaven aan ontwikkelingshulp en asielzoekers waren lager dan begroot. Verder heeft het rijk aandelen Hoogovens verkocht voor ruim *f* 0,5 mld, maar is de verkoop van het omroepbedrijf een jaar uitgesteld. De winstuitkering van de Nederlandsche Bank viel *f* 0,5 mld tegen. Binnen het uitgavenkader rijksbegroting (in enge zin) was het daarnaast mogelijk om middelen uit te trekken voor natuurontwikkeling. Ook werd geld uitgetrokken voor computers in het basisonderwijs.

Gegeven deze beleidsuitgangspunten, bijstellingen voor 1999 en de verwachte macro-economische ontwikkelingen zoals in eerdere paragrafen geschetst, zullen de bruto-collectieve uitgaven aanzienlijk langzamer groeien dan het Bruto Binnenlands Product (BBP). De prijsstijging van de collectieve uitgaven is in 2000 en 2001 vrijwel gelijk aan de prijsstijging van het BBP, maar de volumegroei van de collectieve uitgaven ligt in beide jaren ver onder de BBP-groei, zoals blijkt uit tabel III.6.3. De bruto-collectieve uitgavenquote komt in 2001 dan op een niveau van 45% BBP, ruim 3%-punt lager dan in 1999.

Vrijwel alle uitgavencategorieën vertonen dit beeld, zoals tabel III.6.2 laat zien. Bij de directe bestedingen daalt de loonsom van de collectieve sector van 10,1% BBP naar 9,6% BBP. Wat betreft de arbeidsvoorwaarden in de collectieve sector is voor de nog niet afgesloten cao's in 2000 en 2001 aangesloten bij het referentiemodel. De loonontwikkeling bij de overheid volgt daarmee de ontwikkeling in de marktsector.

Voor de zorg is in 2000 en 2001 gerekend met een vergoeding voor de incidentele loonontwikkeling van respectievelijk 0,7% en 0,65%. Het incidenteel voor de overheid is gebudgetteerd op 0,6% per jaar. In het onderwijs komt hier in 2000 iets meer dan *f* 0,2 mld bij, zoals afgesproken in het regeerakkoord. De werkgelegenheid in de collectieve sector stijgt in 2001 met 19 000 arbeidsjaren ten opzichte van 1999.

De werkgelegenheid bij het algemeen bestuur laat een lichte stijging zien. Deze stijging is het saldo van meer werkgelegenheid door intensiveringen op het terrein van fraude- en criminaliteitsbestrijding en minder werkgelegenheid op ministeries door productiviteitskortingen. De werkgelegenheid in het onderwijs neemt in beide jaren toe, vooral door meer personeel voor klassenverkleining. Bij defensie is de teruggang van de werkgelegenheid vrijwel tot staan gekomen.

Medio 1999 waren naar schatting 38 000 banen van de voor dat jaar geplande 45 000 ID-banen gerealiseerd, voornamelijk in de sfeer van toezicht, zorg, onderwijs en

kinderopvang. De instroombanen zijn een voortzetting van wat voorheen Melkert-1 banen heetten. De doorstroombanen zijn de wat beter betaalde gesubsidieerde werkplekken. Eind 2000 moeten er 50 000 ID-banen zijn en eind 2001 zelfs 55 000. In de zorg blijft het moeilijk gesubsidieerde plekken te vullen. De grote steden zijn relatief het meest succesvol bij het aantrekken van langdurig werklozen.

De materiële bestedingen van de overheid vertonen weinig groei. De stijging van het volume van de overheidsconsumptie is zeer beperkt. Slechts de impulsen aan het onderwijs in verband met de klassenverkleining en de inspanningen op het gebied van ICT dragen bij aan de volumegroei. De investeringsuitgaven stijgen licht, uitgedrukt als percentage van het BBP. Dat houdt verband met het feit dat de uitgaven aan infrastructuur een forse volumegroei vertonen, vooral in 2000. De prijsmutatie voor infrastructuur in 2000 wordt veroorzaakt door de BTW-betalingen op openbaar vervoerprojecten. De opbrengst hiervan bedraagt dit jaar ruim *f* 0,7 mld, tegenover iets meer dan *f* 0,1 mld vorig jaar.

De subsidies laten in 2001 een volumedaling zien. De daling wordt veroorzaakt door incidenteel hogere subsidies in 2000 vanwege ruim *f* 0,3 mld aan uitgaven in het kader van het mestbeleid. Bovendien is in 2001 de afkoop van subsidies voor woningexploitanten bijna afgerond. Hiermee is in 1999 en 2000 ongeveer *f* 1 mld gemoeid. In 2001 wordt nog maar voor *f* 0,5 mld aan subsidies afgekocht.

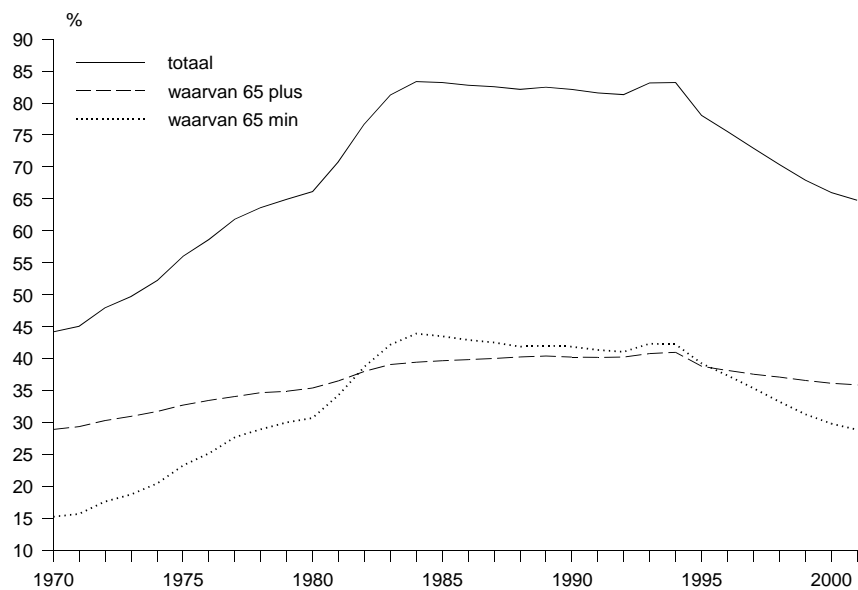
Tabel III.6.3 Bruto collectieve uitgaven naar beleidsmatige clusters, 1998-2001

	1998	2001	1999	2000	2001	1999	2000	2001
	volumemutaties					prijsmutaties		
Defensie	1,4	1,3	3,7	- 1¾	- ¾	2,9	3	3
Onderwijs	4,4	4,3	3,1	2¼	1½	3,7	3½	3
Openbaar bestuur/orde	12,0	11,4	3,2	¾	1	2,7	2¾	3
Infrastructuur	1,4	1,7	10,0	7½	2½	4	9¼	3½
Zorg	6,8	6,7	4,5	2½	1¼	2,9	3½	3½
Sociale zekerheid	12,3	11,0	- 0,3	- 1	- ¼	2,8	2¾	3¼
Subsidies	2,3	2,1	8,4	1	- 6¾	1,9	2½	3½
Overdrachten buitenland	2,3	2,4	2,5	10¼	1	1,3	3	3¼
Rentelasten	4,8	3,6	- 1,3	- 7½	- 7	1,3	3	3¼
Kredietverlening	0,5	0,5	6,3	10½	- 8	1,3	3	3¼
Coll. uitgaven (incl. kredieten)	48,2	45,1	2,5	½	- ¼	2,6	3¼	3¼
Bruto Binnenlands Product			3,6	4	3½	1,3	3	3¼

De overdrachten aan het buitenland gaan in 2000 sterk omhoog. De uitgaven voor internationale samenwerking zijn op een niveau van 1,1% gekoppeld aan het BNP. Zij bestaan voor bijna 80% uit zuivere ontwikkelingshulp, voor het overige uit vredesopera-

ties, exportbevordering, steun aan Oost-Europa en dergelijke. Vooral de afdrachten aan de Europese Unie nemen in 2000 sterk toe. Dit is een consequentie van de relatief hoge economische groei van Nederland in 1999 vergeleken met de rest van de Europa. In 2000 betaalt Nederland contributie op basis van het grotere aandeel in de EU-draagkracht en bovendien krijgt Nederland een naheffing voor de hogere groei in 1999. De beoogde bezuiniging op de EU-afdrachten wordt pas in 2001 effectief, waardoor de volumegroei van de overdrachten dan aanzienlijk lager uitvalt. De rente-uitgaven dalen volgend jaar fors, ook in absolute zin. De lange-rentevoet wordt voor zowel dit jaar als voor 2001 geraamd op 5¾%. Deze lage rente is niet alleen gunstig voor de financiering van nieuwe tekorten, maar ook voor de herfinanciering van aflossingen door het rijk en lagere overheden. De lange rente lag in 1990 3¼%-punt hoger. Herfinanciering van de schuld uit dat jaar levert nu ruim f 1 mld rentevoordeel op. Daarbij komt dan nog dat de structurele financieringsoverschotten van de lagere overheden jaarlijks tot lagere rentelasten leiden, evenals de toegenomen vermogens van de fondsen.

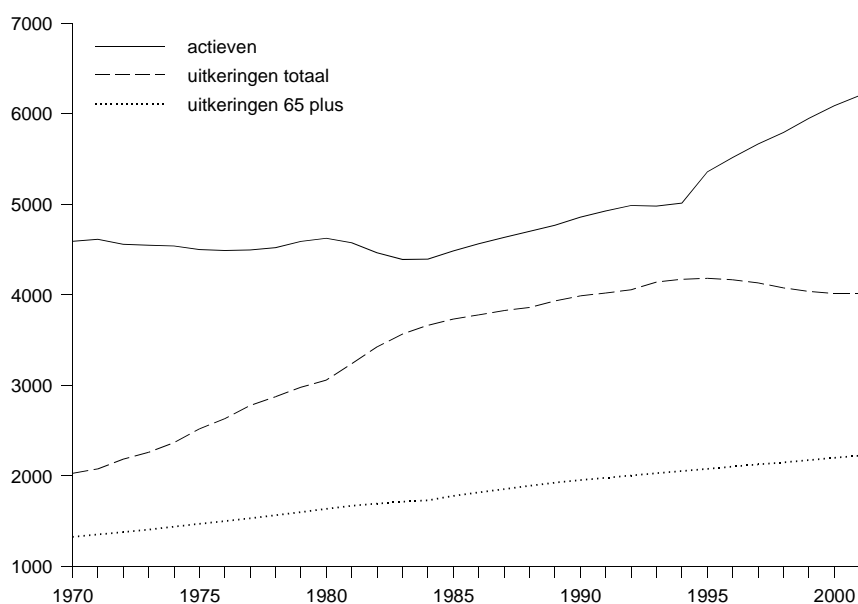
Grafiek III.6.1. Verhouding inactieven / actieven, 1970 - 2001

De ontvangsten aan niet-belastingmiddelen staan sterk onder invloed van het verloop van de olieprijs en van de dollarkoers. De gasbaten stijgen dit jaar op kasbasis met ongeveer f 1,5 mld. In 2001 stijgen ze verder met f 0,5 mld. In dat jaar nemen bovendien de verkopen van het rijk toe, doordat het rijk van de EU een hogere vergoeding ontvangt voor het innen van invoerrechten. Aangezien het BBP sneller groeit dan de niet-belastingmiddelen, dalen deze toch als percentage van het BBP.

De uitgavenquote sociale zekerheid, die vanaf 1994 gestaag is gedaald, neemt ook dit en volgend jaar verder af, tot 11% in 2001. De uitgavenquote daalt dankzij een gunstige ontwikkeling van het volume. De volumedaling is geconcentreerd bij de werkloosheidsuitkeringen en de bijstand, onder invloed van de gunstige conjunctuur. De verhouding tussen het aantal inactieven en het aantal actieven (de i/a-ratio) daalt, vanaf de top van 83,2% in 1994, naar 66,0% in 2000. Daarmee is de tweede helft van de jaren negentig het spiegelbeeld geworden van de eerste helft van de jaren tachtig (zie grafiek III.6.1 en III.6.2). Toen steeg de i/a-ratio van 66,2% in 1980 naar 83,2% in 1985. Opvallend genoeg keren ook alle deelratio's nagenoeg terug naar het niveau van 1980. Wat zijn de achterliggende ontwikkelingen en kan de i/a-ratio verder dalen in de toekomst?

Grafiek III.6.2 Aantal actieven (in arbeidsjaren) en uitkeringen totaal en 65-plus (in uitkeringsjaren), 1970-2001

In de periode 1985-1994 bleef de i/a-ratio vrij constant: de groei in het aantal arbeidsjaren ging met 12% gelijk op met die in het aantal uitkeringsjaren. De ontwikkeling van de i/a-ratio in de tweede helft van de jaren negentig is tegengesteld aan die begin jaren tachtig, maar bij de achterliggende factoren zijn er andere accenten. De daling van de ratio vindt nu vooral plaats dankzij het zogenoemde noemereffect. Het aantal arbeidsjaren neemt tussen 1995 en 2000 namelijk toe met 13%, terwijl het totaal aantal uitkeringsjaren daalt met 3%. In de eerste helft van de jaren tachtig daalde het aantal arbeidsjaren met 5% (1980-1984) en nam het aantal uitkeringen toe met 20%. Het

aantal arbeidsjaren als percentage van de bevolking in de beroepsgeschikte leeftijd daalde zelfs zeer snel, zie grafiek I.2. De sterke groei in het uitkeringsvolume was in die periode vooral geconcentreerd bij werkloosheids- en bijstandsuitkeringen, waarvan het volume meer dan verdubbelde. Daarnaast steeg ook het arbeidsongeschiktheidsvolume en het aantal AOW-ontvangers.

Voor een verdere daling van de ratio zal het noemereffect belangrijk blijven, alleen al omdat het aantal AOW-uitkeringen op demografische gronden voorlopig zal blijven stijgen en deze uitkeringen meer dan de helft uitmaken van de teller van de ratio. Ook de WAO heeft een vrij groot aandeel en blijft de komende jaren nog doorgroeien. Voor een verdere verlaging van de *i/a*-ratio in de richting van de niveaus die in de jaren zeventig vigeerden, is naast een verdere groei van het arbeidsvolume een daling in het uitkeringsvolume van 65-minners een voorwaarde.

Tabel III.6.4 Uitkeringsvolume en i/a-ratio

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Uitkeringsvolumina ^a							
AOW	2079	2106	2129	2152	2176	2201	2226
ANW	188	187	180	147	143	138	128
ZW	306	288	301	334	341	348	357
AAW/WAO ^c	752	737	743	757	767	780	794
WW	366	365	315	263	227	199	184
ABW	492	484	466	427	384	349	327
Totaal	4184	4167	4133	4078	4039	4015	4016
Actieven ^b	5358	5517	5666	5794	5949	6088	6201
<i>i/a</i> -ratio	78,1	75,5	72,9	70,4	67,9	66	64,8

^a In dzd uitkeringsjaren met uitzondering van de ABW, de IOAW en de IOAZ (in personen).

^b Het arbeidsvolume exclusief ziekteverzuim, in dzd arbeidsjaren.

^c Vanaf 1999 inclusief een statistische correctie van – 5 000 uitkeringjaren in verband met omzetting van ABP-invaliditeitspensioenen naar WAO-uitkeringen.

Toegespitst op de jaren 1999-2001 zijn bij het uitkeringsvolume nog de volgende kanttekeningen te plaatsen.

Het WAO-volume, exclusief eigen-risico-dragers, is in 1999 toegenomen tot 772 000 herleide uitkeringsjaren¹¹. Herleide uitkeringsjaren geven het aantal uitkeringsjaren weer gecorrigeerd voor de mate van arbeidsongeschiktheid. Op basis van nieuwe inzichten

¹¹ Dit betreft uitkeringen door Aok, Aof, AfZ en AfJ (WAO, WAZ en Wajong), exclusief 12 000 uitkeringsjaren in verband met dubbeltellingen en nuluitkeringen. In tabel III.6.4 is het niveau 5 000 uitkeringsjaren lager in verband met een statistische correctie (zie voetnoot c bij de tabel).

Bereik van de Ziekenfondswet

De kring van ziekenfondsverzekerden ondergaat de komende jaren forse wijzigingen. De toelating van zelfstandigen met een voldoende laag inkomen tot de Ziekenfondswet per 1 januari dit jaar betekent een forse uitbreiding van het bereik van de Ziekenfondswet. De inkomensgrens is op f 41 200 vastgesteld, hetgeen betekent dat naar verwachting 200 000 personen zich bij het ziekenfonds zullen aansluiten (hoofd- plus meeverzekerden).

Tegelijk met de toelating van zelfstandigen wordt voor de indexatie van de ziekenfondsloongrens overgestapt op de prijsindex in plaats van de loonindex. Effectief impliceert deze maatregel een aanpassing van de ziekenfondsloongrens, waardoor naar verwachting meer mensen dan gebruikelijk ten gevolge van loonstijging uit het ziekenfonds zullen groeien. De maatregel is tijdelijk: wanneer de uitstroom ten gevolge van de gewijzigde indexeringsystematiek het niveau van de instroom van zelfstandigen heeft bereikt, zal weer op de traditionele indexeringsystematiek worden overgestapt. Zodoende wordt bereikt dat de toelating van zelfstandigen tot het ziekenfonds uiteindelijk beperkte gevolgen heeft voor het aantal ziekenfondsverzekerden.

Dit jaar zullen ten gevolge van de verandering van indexerings-systematiek naar verwachting 105 000 personen overstappen op een particuliere verzekering. Voor komend jaar wordt met 170 000 personen gerekend. Dat voor volgend jaar met een hogere uitstroom wordt gerekend, is volledig toe te rekenen aan de afschaffing van de overhevelingstoeslag, welke de bruto lonen met 1,7% extra doet stijgen.

Vanaf 2002 kan naar de huidige inzichten weer worden teruggekeerd naar indexatie op basis van de loonontwikkeling. De kring van ziekenfondsverzekerden is dan een kleine 75 000 personen kleiner geworden (ongeveer 0,75% op een bestand van 10 miljoen ziekenfondsverzekerden). De samenstelling van het bestand van ziekenfondsverzekerden is wel veranderd; het verzekerdenbestand raakt meer geconcentreerd in het gebied van lage inkomens. Daarnaast verandert het karakter van het ziekenfonds. Met het in gang gezette beleid verschuift het ziekenfonds een stukje van werknemersverzekering naar volksverzekering.

van het LISV is het niveau 1999 licht neerwaarts bijgesteld, hetgeen doorwerkt naar latere jaren. Deze statistische bijstelling heeft geen consequenties voor de WAO-uitgaven. Tegenover de neerwaartse bijstelling van het volume staat namelijk een opwaartse bijstelling van de gemiddelde uitkering. De volumegroei zet dit en volgend jaar door met circa 14 000 herleide uitkeringsjaren per jaar. Voor het Plan van aanpak WAO is voor 1999 nog geen effect ingeboekt omdat de aard van de maatregelen zodanig is dat de effecten van het plan niet op die korte termijn zichtbaar worden. Voorts hebben de reeds getroffen beleidsmaatregelen PEMBA en REA een gunstig effect op in- en uitstroom in 2000 en 2001. Door de groei van de beroepsbevolking en door samenstellingseffecten neemt het WAO-volume desondanks licht toe. Als percentage van de werkgelegenheid blijft het arbeidsongeschiktheidsvolume per saldo in de raming constant vanaf 1999.

Het volume van de werkloosheidsuitkeringen daalde in 1999 met 36 000 uitkeringsjaren en het volume van de bijstand (ABW) verminderde met 43 000 uitkeringen. Daarmee daalde het aantal personen met een uitkering WW en ABW fors sneller dan de werkloze beroepsbevolking, die met 57 000 personen afnam. In de perioden van hoogconjunctuur is het niet ongebruikelijk dat het aantal uitkeringen wat sneller daalt dan de werkloze beroepsbevolking. In 1999 was de daling in historisch perspectief echter uitzonderlijk groot. Op grond van de schaarsteverhoudingen op de arbeidsmarkt zou men een continuering van die trend kunnen verwachten. Maar omdat het bestand van personen met een uitkering in toenemende mate uit fase 3 en fase 4 personen zal bestaan, met relatief grote afstand tot de arbeidsmarkt, bevat de raming voor de jaren 2000 en 2001 een daling van het aantal werkloosheidsuitkeringen die, in absolute termen, nagenoeg gelijk is aan de daling van het aantal werklozen. De sterke groei van de werkgelegenheid wordt mede mogelijk gemaakt door verdergaande uitstroom van uitkeringsgerechtigden naar de arbeidsmarkt. In 2001 dalen werkloosheid en uitkeringen WW en ABW met circa 35 000.

De overheveling van zelfstandigen naar het ziekenfonds heeft een duidelijke invloed op het verloop van de zorguitgaven. De uitgaven van de ZFW stijgen ten gevolge van deze maatregel extra hard in 2000, zij het dat het effect enigszins wordt afgezwakt door de tijdelijke overgang op indexatie van de ziekenfondsloongrens op basis van prijzen. In 2001, wanneer enkel het effect van de andere indexeringsystematiek speelt, treedt het omgekeerde effect op: de uitstroom uit de ZFW is dan relatief groot. De brutering van de lonen ten gevolge van de afschaffing van de overhevelingstoelage versterkt dit effect. Dientengevolge kan in 2002 weer op de oude indexeringsystematiek worden overgegaan (zie kader).

Het grootste deel van de stijging van zorguitgaven in 2000 en 2001 is te wijten aan prijsstijgingen. Tussen het eerste en tweede compartiment (AWBZ en ZFW) treden

weinig verschillen aan het licht: in beide jaren stijgen de prijzen naar raming met een kleine 4% per jaar. De ontwikkeling van de volumina van de twee compartimenten verschilt ook weinig. In 2000 groeit het volume van AWBZ-uitkeringen met een kleine 3%, in 2001 met ruim 2%. Het volume van ZFW-gefinancierde uitkeringen laat in 2000 eveneens een stijging met 3% zien. In 2001 resulteert daarentegen een bescheiden groei van 1%.

Deze groeicijfers worden in sterke mate bepaald door de beleidsmatige bijstellingen van het aantal ziekenfondsverzekerden. Bij de sterke groei van uitgaven aan genees- en hulpmiddelen speelt de afwezigheid van budgetteringsmechanismen een rol. Het ontbreken van de remmende werking van budgettering geeft extra ruimte aan factoren die op de vraag naar genees- en hulpmiddelen aangrijpen. Hierdoor kan ook het buitenland een belangrijke invloed uitoefenen op de uitgavengroei. Nieuwe innovaties met soms verstrekkende medische consequenties komen op wereldniveau tot stand. Weliswaar kunnen dergelijke nieuwe middelen enige tijd van vergoeding door de ZFW worden uitgesloten, het is echter moeilijk een dergelijk beleid permanent vol te houden. Het huidige beleid richt zich onder meer op de bewustwording bij met name artsen van de financiële consequenties van hun voorschrijfgedrag. Het stimuleren van het overleg tussen artsen en apothekers moet in dit licht worden gezien. Voor beduidende effecten van dit beleid zal meer aandacht moeten worden besteed aan het verbeteren van de financiële prikkels bij het voorschrijven van geneesmiddelen. Dit is in de lijn met de voorstellen van de Cie-De Vries en van Zorgverzekeraars Nederland waarover het kabinet binnenkort een standpunt zal innemen.

III.6.2 Collectieve lasten

In 2001 gaat de Belastingherziening grote verandering brengen in de omvang en de samenstelling van de collectieve lasten. Een verlaging van de directe lasten op arbeid met f 18 mld is een kernelement (zie tabel III.6.5). Daartegenover staat een verhoging van de omzetbelasting, de milieubelastingen en de belasting op vermogens (inkomsten). Per saldo resteert een lastenverlichting van f 7 mld. Het effect op het EMU-saldo is aanvankelijk f 5 mld groter, met name omdat de opbrengst van de vermogensrendementsheffing grotendeels in later jaren geïnd wordt. Over de economische gevolgen heeft het CPB reeds eerder gerapporteerd¹². En recent zijn de budgettaire gevolgen geactualiseerd, na de aanpassing van het wetsvoorstel tijdens de behandeling in de Tweede Kamer¹³. Hier wordt volstaan met een verwijzing naar die rapportages.

¹² Zie Werkdocument 115, 'Economische gevolgen van de Belastingherziening 2001', en Werkdocument 104, 'Fiscale behandeling van vermogen in Kabinetsnota Belastingstelsel 21e eeuw'.

¹³ Zie Externe Notitie 00/07, Budgettaire aspecten van de Belastingherziening 2001.

Daarnaast zijn er nog enkele kleinere beleidswijzigingen die invloed hebben op de collectieve lasten. Voor 2000 is bij de algemene en politieke beschouwingen in oktober vorig jaar, dus na publicatie van Miljoenennota en MEV, een additionele lastenverlichting van ruim $f \frac{1}{2}$ mld afgesproken. Hoofdelement van dit pakket is een verlaging van het belastingtarief in de eerste schijf met 1,4%-punt, en verhoging van het tarief in de tweede schijf met 0,9%-punt. Daarnaast werden enkele fiscale faciliteiten verruimd, werd de AWF-premie voor werknemers 0,25%-punt lager vastgesteld maar daar tegenover werd het arbeidskostenforfait f 80 minder sterk verhoogd dan eerder gepland.

Tabel III.6.5 Budgettaire gevolgen van de Belastingherziening 2001

	op transactiebasis	Microlasten 2001	andere jaren ^a	EMU-saldo 2001	andere jaren
	mld				
Omzetbelasting	5	4½	0	4½	0
Milieubelastingen	5	2	2½	2	3
Lasten op arbeid	- 21½	- 18	- 2½	- 20	- 1½
Belasting op vermogen	<u>5½</u>	<u>5</u>	<u>0</u>	<u>1½</u>	<u>4</u>
Totaal	- 7	- 7	0	- 12	5

^a Betreft de eerste en tweede tranche vergroening ad f 2,3 mld.

In 2001 blijft de verzekeringsloongrens voor het ziekenfonds nog de prijzen volgen, maar vanaf 2002 wordt de indexatie aan de lonen hervat. Verder gaat in 2001 het wettelijk zorgverlof in. Dit kost werkgevers f 0,4 mld. De helft hiervan krijgen zij gecompenseerd in de vorm van een verlaging van de overhevelingstoeslag met afgerond 0,1%-punt. Om de gezinnen op hun beurt te compenseren voor deze verlaging gaan de belastingtarieven in de eerste en tweede schijf omlaag met 0,05%-punt. Tenslotte vervalt op 1 januari 2001 de resterende 2,05%-punt overhevelingstoeslag. De loonschalen gaan zodanig omhoog dat deze operatie neutraal zal uitpakken voor de loonkosten en voor de koopkracht (zie het kader in paragraaf III.2.2). De brutering van de overhevelingstoeslag heeft wel een (positief) effect op de premiegrondslagen voor de werknemersverzekeringen. Om dat effect te neutraliseren worden die premiepercentages licht verlaagd. Afgezien daarvan is in de berekeningen voor 2001 vooralsnog uitgegaan van ongewijzigde premiepercentages voor de sociale fondsen. Dit leidt tot aanzienlijke vermogensoverschotten (zie paragraaf III.6.3).

In 2001 leidt de invoering van de belastingherziening tot een verhoging van het basistarief in de omzetbelasting. Hierdoor stijgt het aandeel van de omzetbelasting in het BBP met 0,5% BBP. Bij een vrijwel gelijke ontwikkeling van de waarde van particuliere consumptie en het BBP blijft het aandeel verder constant. De opbrengst van de loon- en inkomstenbelasting blijft als percentage van het BBP over de gehele periode

Tabel III.6.6 Sociale lasten bedrijven, 1999-2001

	Werknemers			Werkgevers		
	1999	2000	2001	1999	2000	2001
<i>Tarieven</i>	in %					
AOW-premie	17,90	17,90	17,90			
ANW-premie	1,40	1,25	1,25			
AWBZ-premie	<u>10,25</u>	<u>10,25</u>	<u>10,25</u>			
Premies volksverzekeringen	29,55	29,40	29,40			
Belastingtarief eerste schijf	6,20	4,50	2,80			
Belastingtarief tweede schijf	<u>7,50</u>	<u>8,55</u>	<u>8,20</u>			
Gecombineerd tarief eerste schijf	35,75	33,90	32,20			
Gecombineerd tarief tweede schijf	37,05	37,95	37,60			
Idem 65+ eerste schijf	17,85	16,00	14,30			
Idem 65+ tweede schijf	19,15	20,05	19,70			
Belastingtarief derde schijf	50	50	42			
Belastingtarief vierde schijf	60	60	52			
WAO-premie ^a				7,75	7,70	7,60
WW-gemiddelde wachtgeldpremie				0,95	1,05	1,05
WW-marginale AWF-premie	6,10	6,25	5,25	4,00	3,75	3,65
ZFW procentuele premie	1,55	1,75	1,70	5,85	6,35	6,25
OT-percentages	- 2,20	- 2,15		2,20	2,15	
<i>Sociale lasten bedrijven</i>	in % van het brutoloon					
Premies wettelijke sociale verzekering	19,10	19,20	17,15	13,80	13,90	11,75
w.v. WW-werkgevers				2,20	2,15	2,15
w.v. ZFW-werkgevers				3,35	3,60	3,40
Pensioenpremies	1,50	1,55	1,60	7,00	7,15	7,05
Overige particuliere sociale premies	0,15	0,15	0,10	0,25	0,25	0,20
Rechtstreeks betaalde sociale lasten				<u>4,40</u>	<u>4,25</u>	<u>4,35</u>
Totaal	<u>20,70</u>	<u>20,90</u>	<u>18,85</u>	25,45	25,50	23,35
<i>Inkomensgrenzen</i>	in gld					
Lengte eerste belastingschijf	15000	15255	32737			
Lengte tweede belastingschijf	33175	33739	26725			
Lengte derde belastingschijf	57779	58762	42488			
Overdraagbare heffingsvrije voet ^b	8380	8523	3470			
Niet overdraagbare heffingsvrije voet	419	426	0			
Maximum arbeidskostenforfait ^c	3174	3538	1940			
Aftrek niet-actieven	1055	1073	0			
Maximum premie-inkomensgrens OT				83200	85150	
Franchise AWF, per dag	108	111	117	108	111	117
Max. premie-inkomensgrens WNVZ, per dag	310	319	335	310	319	335
Max. premie-inkomensgrens ZFW, per dag	210	215	228	210	215	228
Verzekeringsloongrens ZFW	64300	64600	65700			
Nominale premie ZFW ^d	396	410	410			

^a Waarvan in 1999 0,80% gedifferentieerde premie, in 2000 1,40%, in 2001 1,6%.

^b In 2001 betreft het niet de heffingsvrije voet maar de heffingskorting.

^c In 2001 betreft het niet het arbeidskostenforfait maar de arbeidskorting.

^d Per volwassene.

vrijwel gelijk. Dit is de resultante van een daling uit hoofde van lastenverlichting en een endogene stijging. Die laatste is met name het gevolg van de progressie in de belastingen. Bij de vennootschapsbelasting domineert het effect van de oploop van de arbeidsinkomensquote in 1999, die met enige vertraging in de kasopbrengst van de vennootschapsbelasting tot uiting komt. De overige belastingen ondervinden met name een stijging als gevolg van de beleidsmatige verhoging van de milieubelastingen. De endogene daling van het aandeel in het BBP vloeit voort uit het achterwege blijven van indexeringen bij een aantal regelingen en, in 2000, uit het wegvallen van de incidenteel hogere dividendbelasting uit het vorig jaar.

In 2001 blijven de sociale premies niet alleen achter door beleidsmatige wijzigingen, ook zonder dat zouden de sociale premies zijn gedaald, althans uitgedrukt in een percentage van het BBP (zie tabel III.6.7, laatste kolommen). Dit ligt bijna geheel aan het 'noemer-effect'. Zowel de premies voor de werknemersverzekeringen alsook het grootste deel van de premies voor de volksverzekeringen worden geheven over arbeidsinkomens, en in 2001 daalt de arbeidsinkomensquote in de projectie met 1%-punt.

Tabel III.6.7 Belasting- en premieontvangsten, 1999-2001

	1999	2000	2001	2000 beleid	2001	2000 endogeen	2001
	niveau in % BBP			mutaties in % BBP per jaar			
Omzetbelasting	7,1	7,2	7,7	0,1	0,5	- 0,1	0,0
Loon- en inkomstenbelasting	5,6	5,5	5,7	- 0,3	0,1	0,2	0,1
Vennootschapsbelasting (exclusief gas)	3,9	3,7	3,6	0,0	0,0	- 0,2	- 0,1
Overige belastingen	9,1	8,9	8,7	0,1	0,0	- 0,2	- 0,2
Totaal belastingen (kasbasis)	25,7	25,3	25,8	- 0,1	0,7	- 0,3	- 0,2
idem, transactiebasis	25,9	25,4	25,9	- 0,1	0,8	- 0,4	- 0,3
Premies (transactiebasis)	16,1	16,0	14,2	0,0	- 1,7	- 0,1	- 0,1
w.v. volksverzekeringen	8,8	8,6	7,0	- 0,1	- 1,6	0,0	0,0
werknemersverzekeringen	7,4	7,4	7,2	0,1	- 0,1	- 0,1	- 0,2

Mede door het additionele lastenverlichtingspakket dat tijdens de Algemene Politieke Beschouwingen in de Tweede Kamer in 1999 werd goedgekeurd dalen de microlasten in 2000 met *f* 1½ mld. De Belastingherziening 2001 gaat gepaard met een lastenverlichting van *f* 7 mld. Overigens is dit het saldo van een forse verlaging bij de premies, vooral de premies volksverzekeringen, en een verhoging bij de belastingen. Om precies te zijn: door de stelselwijziging dalen de premies voor de volksverzekeringen met *f* 13½ mld. De premiepercentages blijven hetzelfde, maar de nieuwe heffings-, arbeids-,

ouderen- en kinderkortingen worden afgerekend tegen tarieven in de eerste schijf. Bijgevolg komt 90% van deze kortingen in mindering op de premies volksverzekeringen en slechts 10% in mindering op de belastingen. Vooralsnog is de technische veronderstelling gemaakt dat de schatkist de daardoor ontstane tekorten bij de fondsen aanvult door middel van een rijksbijdrage. Zou men daarentegen besluiten om dit tekort op te vangen door de premiepercentages te verhogen (voorzover wettelijk toegestaan), dan hoeft dit geen effect te hebben op het totaal van de lastenverlichting. In dat geval kunnen de tarieven voor de loon- en inkomstenbelasting namelijk met hetzelfde bedrag naar beneden, omdat de schatkist geen rijksbijdrage meer hoeft te verschaffen.

Tabel III.6.8 *Microlastenontwikkeling, 1997-2001^a*

	1997	1998	1999	2000	2001
	in mld gld				
Indirecte belastingen	½	½	1	1½	6½
Directe belastingen	- 5	- 3	- 1	- 1½	1
Totaal rijksbelastingen	- 4	- 2½	0	- ½	7½
OPL-belastingen	0	- 1	0	0	0
Totaal belastingen	- 4	- 3½	½	- ½	7½
Sociale premies	1½	- 1	1½	0	- 14½ ^b
Heffingen	0	0	0	- 1½	0
Totaal microlastendruk	- 3	- 4½	2	- 1½	- 7
w.v. bedrijven	- 2½	- 2	1	½	1 ^c
gezinnen	- ½	- 3	1	- 2	- 8
overheid	0	½	0	0	0

^a De lastenverlichting in 2001 vloeit nagenoeg geheel voort uit de Belastingherziening 2001. Vooralsnog is aangenomen dat de daling van de premies voor de volksverzekeringen opgevangen wordt door rijksbijdragen. De verminderde opbrengst vennootschapsbelasting bij groeifondsen (- f ½ mld) en de extra verrekening van dividendbelasting (- f ½ mld) zijn niet aangemerkt als lastenverlichting.

^b Waarvan - f 1 mld premies werknemersverzekeringen en - f 13½ mld premies volksverzekeringen.

^c De opbrengst vennootschapsbelasting stijgt initieel met f 1 mld door een afspraak met levensverzekeraars over aanpassing van het fiscale winstbegrip.

De microlasten voor bedrijven nemen volgend jaar met f 1 mld toe als resultante van hogere belastingen en lagere sociale premies. De stijging van belastingen voor bedrijven slaat voornamelijk neer bij verzekeraars. Het is het gevolg van de afspraak over een aanpassing van de regels voor de bepaling van de fiscale winst met betrekking tot levensverzekeringen. De zelfstandigen hebben baat bij de lagere sociale premies uit hoofde van de belastingherziening.

III.6.3 EMU-saldo en schuld

In 1999 is het EMU-saldo voor het eerst sinds 1973 weer positief, namelijk 0,5% BBP. In 2000 verbetert het EMU-saldo naar verwachting verder naar 1,1% BBP. Deze verbetering komt voor rekening van het rijk en de sociale fondsen. Het saldo van het rijk verbetert in 2000 met 0,2% BBP. De uitgaven stijgen met *f* 9½ mld, de middelen met *f* 10½ mld, door hogere gasbaten en hogere belastingopbrengsten. De uitgaven van de fondsen stijgen met *f* 5½ mld en de ontvangsten met *f* 9½ mld. Het saldo van de fondsen verbetert aldus met 0,4% BBP.

In 2001 daalt het EMU-saldo in de huidige projectie naar 0,8% BBP. Deze verslechtering wordt veroorzaakt door de introductie van het nieuwe belastingstelsel. Het ex-ante effect hiervan op het vorderingensaldo van het rijk is *f* 11½ mld, voornamelijk door een rijksbijdrage aan de fondsen. Uiteindelijk stijgen de uitgaven met *f* 19 mld en de inkomsten met *f* 16½ mld. Het saldo van het rijk verslechtert hierdoor met 0,2% BBP. Het vorderingensaldo van de sociale fondsen daalt licht vanwege de verlaging van de AWF-premie met *f* 1 mld en vanwege het wegvallen van incidentele ontvangsten.

Tabel III.6.9 Aansluiting financieringssaldo en EMU-saldo, 1999-2001

	1999	2000	2001
	% BBP		
Financieringssaldo Rijk	- 1,6	- 1,0	- 1,1
Verkoop staatsbezit	- 0,3	- 0,2	- 0,2
Kredietverlening e.d. ^a	<u>1,1</u>	<u>0,6</u>	<u>0,4</u>
Vorderingensaldo Rijk	- 0,8	- 0,6	- 0,8
Vorderingensaldo Overig Centrale Overheid	0,0	0,0	0,0
Vorderingensaldo Lagere Overheid	0,3	0,3	0,3
Vorderingensaldo Sociale Fondsen	<u>1,0</u>	<u>1,4</u>	<u>1,3</u>
EMU-saldo	0,5	1,1	0,8
EMU-schuld	63,7	57,9	53,7

^a Kredietverlening, deelneming in kapitaal internationale banken, kas- transactieverschillen.

Het vorderingenoverschot van de lagere overheden blijft vanuit historisch perspectief hoog. Een significante factor is de daling van de rente-uitgaven vanwege de aanhoudende financieringsoverschotten en de lagere rentevoeten bij herfinanciering van aflossingen.

In de CPB-ramingen is de ruimte onder het uitgavenkader als gevolg van de onderschrijdingen niet opgevuld met extra uitgaven, omdat nog geen maatregelen

bekend zijn. Indien deze ruimte wel wordt opgevuld, wordt het EMU-saldo ex ante ½% BBP lager in 2000 en 2001.

De bruto schuldquote van de collectieve sector (EMU-schuld) daalt met ongeveer 6% in 2000 en met ruim 4% in 2001 en komt waarschijnlijk al dit jaar uit onder de referentiewaarde van 60% BBP uit het verdrag van Maastricht. In alle beschouwde jaren leveren (niet EMU-relevante) verkopen van staatsbezit een bijdrage aan de schulddaling via balansverkorting. In 2000 en 2001 staan jaarlijks taakstellende verkooptranches ad f 2 mld uit het regeerakkoord gepland. In 2000 komt daar de verkoop van het omroepbedrijf bij, die oorspronkelijk voor 1999 was gepland.

Door het gunstige economische beeld lopen de vermogensoverschotten bij de centrale sociale fondsen op tot ruim f 13 mld eind 2000 waar in de MEV nog gerekend werd met ruim f 6 mld. Toch zijn in de raming voor 2001 de premiepercentages, bij wijze van technische beleidsveronderstelling, nagenoeg ongewijzigd gelaten. Hoe sterk zouden de premies in 2001 moeten dalen teneinde die vermogensoverschotten weer weg te werken? De AOW neemt hierbij een bijzondere positie in omdat de AOW-premie reeds vanaf 1998 boven lastendeckend niveau werd vastgesteld. Bij de centrale fondsen exclusief AOW zullen de vermogensoverschotten eind 2000 naar raming f 7 mld bedragen, en liggen de nu gehanteerde premies voor 2001 f 8 mld boven lastendeckend niveau. Wil men die vermogensoverschotten in bijvoorbeeld drie jaar wegwerken dan zouden de premies in 2001 moeten dalen met $f 8 + \frac{1}{3} * f 7 \text{ mld} = f 10\frac{1}{2} \text{ mld}$. Ruim de helft van die daling, f 6½ mld, zou voor rekening van het AWF komen op ruime afstand gevolgd door de andere fondsen. Dat komt omdat het AWF dubbel profiteert van het gunstige economische beeld, hogere inkomsten en minder uitkeringen, terwijl juist de AWF-premie 2000 al bewust boven lastendeckend niveau werd vastgesteld. Merk hierbij op dat de AWF-premie onderdeel is van de WW-premies, welke fifty-fifty verdeeld zijn over werkgevers en werknemers. Een dergelijke premiedaling heeft dus zowel consequenties voor de loonkosten als voor de koopkracht. Overigens hoeven dergelijke premiedalingen zich niet noodzakelijkerwijs te vertalen in een macro-economische lastenverlichting. Men kan immers tegelijkertijd besluiten belastingtarieven te verhogen. In dat geval zal de premiedaling de vermogensoverschotten van de fondsen doen verdwijnen terwijl de belastingverhoging bij zal dragen aan een verdere daling van de staatsschuld.

III.6.4 IJklijnen en ijklatten

IJklijnen

De toetsing van de uitgaven op de rijksbegroting laat dit jaar een onderschrijding van ongeveer f ½ mld zien en van f 1½ mld volgend jaar. Dit jaar is sprake van een

ruilvoetwinst van $f \frac{1}{2}$ mld. De reële lonen ontwikkelen zich ongunstiger dan tijdens het regeerakkoord werd voorzien, maar de reële prijs netto-materiële overheidsconsumptie laat juist een gunstiger verloop zien. Bovendien is een deel van de rijksuitgaven noch loon- noch prijsgevoelig. Het reële beslag van deze uitgaven valt door de hogere BBP-deflator juist mee. Naast een ruilvoetwinst is voorts sprake van een rentemeevaller van $f 2$ mld, vanwege de lagere tekorten en rentevoet dan waarmee in het regeerakkoord werd gerekend. Bij de ontwikkelingshulp is sprake van een overschrijding van ruim $f \frac{1}{2}$ mld omdat de volumegroei van het BBP (en ook het BNP) hoger is dan de behoedzame raming van het regeerakkoord. De intensiveringen in het onderwijs en bij defensie waartoe bij de algemene politieke beschouwingen is besloten, belasten het uitgavenkader met $f \frac{1}{4}$ mld in zowel 2000 als 2001 die echter grotendeels gedekt wordt uit de uitgaven-reserve.

In 2001 is de ruilvoetwinst groter dan in 2000: $f 1$ mld. De BBP-deflator ondergaat dan een eenmalig opwaarts effect van de BTW-verhoging, waardoor de ruilvoetwinst wordt geflatteerd. De rente-meevaller is in 2001 $f 2\frac{1}{2}$ mld. De tegenvaller bij de ontwikkelingshulp bedraagt dan $f 1$ mld.

Tabel III.6.10 Overschrijdingen uitgavenkaders rijk, sociale zekerheid en zorg, 1999-2001

	1999	2000	2001
	mld gld		
Overschrijding	- 2½	- 3½	- 4
w.v. Rijk	- ½	- ½	- ½
SZ	- 2	- 3½	- 3½
Zorg ^a	0	½	½
Uitgavenreserve	0	- ¼	- ½
Deflator voor de budgetdiscipline (1998=1)		1,046	1,0793

^a Budgettair Kader Zorg.

Bij de budgetdiscipline sector sociale zekerheid en arbeidsmarkt blijven de reële uitgaven in zowel 2000 als 2001 $f 3\frac{1}{2}$ mld achter bij de ijklijn. Deze onderschrijding wordt in beide jaren voornamelijk veroorzaakt door het kleinere aantal uitkeringen bij de WW en de ABW. Ook blijven de uitgaven aan AOW en ANW licht achter bij de ijklijn. Doordat de minimumlonen vertraagd reageren op de contractloon-ontwikkeling blijft de prijsmutatie van de uitkeringen in tijden van oplopende contractloonmutaties tijdelijk achter. Ook dit versterkt de ijklijn-onderschrijding in beide jaren. Daar staat echter een ongeveer even groot ($f \frac{1}{4}$ mld) tegengesteld ruilvoet-effect tegenover.

Voor 2000 wordt voor de zorg een bescheiden overschrijding van de ijklijn van $f \frac{1}{2}$ mld voorzien. De belangrijkste oorzaak is een overschrijding van het budget voor genees- en hulpmiddelen. Voor 2001 belooft de overschrijding eveneens afgerond $f \frac{1}{2}$ mld, wederom ten gevolge van een overschrijding bij genees- en hulpmiddelen. Overigens zijn de uitgavenramingen in de zorg altijd al betrekkelijk onzeker en zou de overschrijding in 2001 bij de huidige beleidsuitgangspunten best wel hoger uit kunnen vallen.

Ijklatten

De belastingmeevaller in 1999 komt naar huidige inzichten op $f 7$ mld uit. Dit is in vergelijking met de MEV 2000 een oploop van $f 4\frac{1}{2}$ mld. Voor een deel is de hogere opbrengst gelokaliseerd bij de dividendbelasting, als gevolg van incidenteel hoge dividenduitkeringen. Verder zijn als gevolg van de hogere groei de loonbelasting en de vennootschapsbelasting meegevallen. Voor 2000 wordt een verdere oploop van de belastingmeevaller voorzien naar $f 9\frac{1}{2}$ mld, en in 2001 naar $f 12\frac{1}{2}$ mld. Voor 2001 wordt bij de toetsing van de inkomstenmeevaller gecorrigeerd voor dat deel van de meevaller waarover reeds besluitvorming heeft plaatsgevonden. Bij de belastingen resulteert dit in een overschrijding van de actuele ijklat van $f 9\frac{1}{2}$ mld.

Tabel III.6.11 Inkomstenmeevallers sinds Miljoenennota 1999

	1998	1999	2000	2001 al in MN 2000 geconstateerd ^a	sindsdien geconstateerd ^b	totaal
	mld gld					
Belastingen c.s.	1	7	9½	2½	9½	12½
Premies	- ½	1	1½	- ½	5	4
Gasbaten ^c	<u>0</u>	<u>½</u>	<u>1</u>	<u>½</u>	<u>1</u>	<u>1½</u>
Totaal	½	8½	12	2½	15½	18

^a Meevallers die niet meer relevant zijn voor toepassing van de meevallerformule omdat over de aanwending hiervan reeds een besluit werd genomen in de Miljoenennota 2000 ($f 1,3$ mld) of eerder ($f 1,2$ mld).

^b Meevallers die nog wel relevant zijn voor toepassing van de meevallerformule.

^c Niet-belastingdeel, en exclusief aandeel FES van 41%.

De meevallende belastinginkomsten zijn voor een belangrijk deel terug te voeren op hogere opbrengsten bij de omzetbelasting. Het volume van de particuliere consumptie ligt in 2001 bijna 6% boven het niveau dat in 1998 is gebruikt bij de opstelling van de ijklatten. Ook de loon- en inkomstenbelasting laat een forse meevaller zien. Het arbeidsvolume is ruim 4% sterker gegroeid dan in de behoedzame doorrekening van het regeerakkoord was voorzien. Verder draagt de hogere loonstijging via de progressie van

het belastingstelsel bij aan hogere inkomsten. De opbrengst van de vennootschapsbelasting blijft daarentegen enigszins achter bij de ijklat, ondanks hogere opbrengsten uit de aardgaswinning. Dit komt door het achterblijven van de winstinkomens in 1999, iets wat bij de opstelling van de ijklat in 1998 niet was voorzien.

Bij de sociale premies werd tot aan de vorige raming, gepubliceerd in de MEV 2000, nog een kleine tegenvaller geconstateerd. Naar huidige inzichten is echter sprake van grote meevallers, oplopend van *f* 1 mld in 1999 naar *f* 4 mld in 2001. Deze meevallers vloeien geheel voort uit de sterke groei van het aantal werkenden. Volgens de huidige raming zal de werkgelegenheid in 2001 4½% hoger liggen dan behoedzaam werd geraamd bij het maken van de ijklaten. Dat wil niet zeggen dat de meevaller bij de premies dus 4½% (= *f* 6 mld) moet bedragen. Ook vele andere factoren spelen een rol. Eén daarvan is dat ook mensen met een uitkering premies betalen, en hun aantal ligt beduidend lager dan in de behoedzame raming van destijds.

De ijklat van de gasbaten laat een relatief forse overschrijding zien, oplopend naar *f* 1½ mld in 2001. Dit wordt verklaard door de sterke stijging van de olieprijs sinds 1998, waar het behoedzame scenario van het regeerakkoord juist een daling bevatte.

IV Speciale onderwerpen

IV.1 Knelpunten op de arbeidsmarkt: kansen en bedreigingen¹

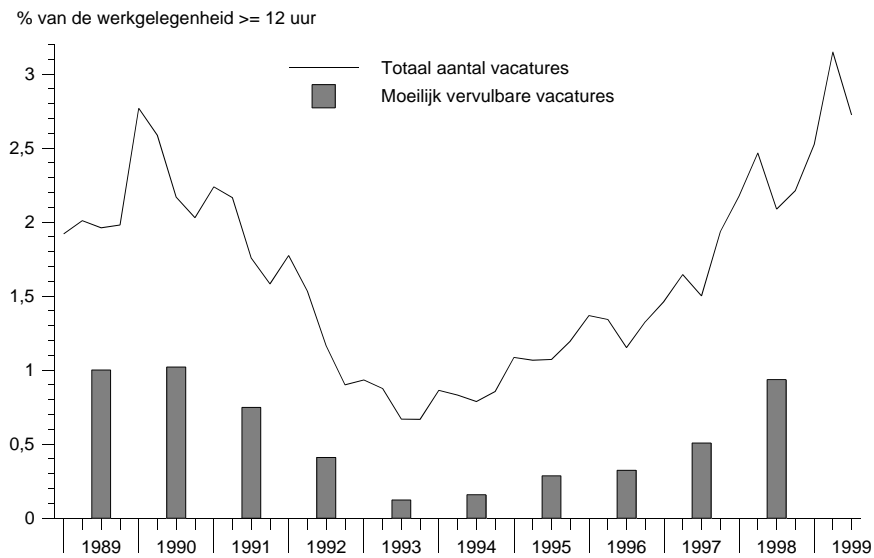
Een krappe arbeidsmarkt biedt kansen voor het beleid, maar herbergt tevens bedreigingen. De beleidsuitdaging is gebruik te maken van de huidige hoge baanvindkansen om de nog steeds hoge inactiviteit terug te dringen. Wanneer het beleid er in slaagt het effectieve arbeidsaanbod te vergroten dan kan de arbeidsmarkt in evenwicht komen bij een hogere arbeidsparticipatie en een grotere welvaart. Anders dreigen de knelpunten aanleiding te worden voor algemene loonstijgingen die de perspectieven voor zwakke groepen op de arbeidsmarkt verminderen. Vanwege de onzekerheden over omvang en samenstelling van toekomstige knelpunten verdient beleid gericht op het stimuleren van het arbeidsaanbod de voorkeur.

IV.1.1 Inleiding

Volgens de hier gehanteerde definitie is sprake van arbeidsmarktknelpunten indien het vervullen van vacatures moeilijker wordt, blijkt uit een stijgende gemiddelde vacatureduur, stijgende lonen, of stijgende opleidingskosten. Deze definitie sluit aan bij wat doorgaans onder knelpunten wordt verstaan. Knelpunten zijn wijdverbreid: van winkelpersoneel tot ICT-specialisten, van laaggeschoold tot hooggeschoold. De omvang van de knelpunten, gemeten als het aandeel moeilijk vervulbare vacatures in de werkgelegenheid, is vergelijkbaar met de omvang van knelpunten tijdens de vorige hoogconjunctuur, aan het einde van de jaren tachtig (zie grafiek IV.1.1)

¹ Deze paragraaf kwam tot stand in samenwerking met Lex Borghans en Philip Marey van het Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt (ROA), Universiteit Maastricht.

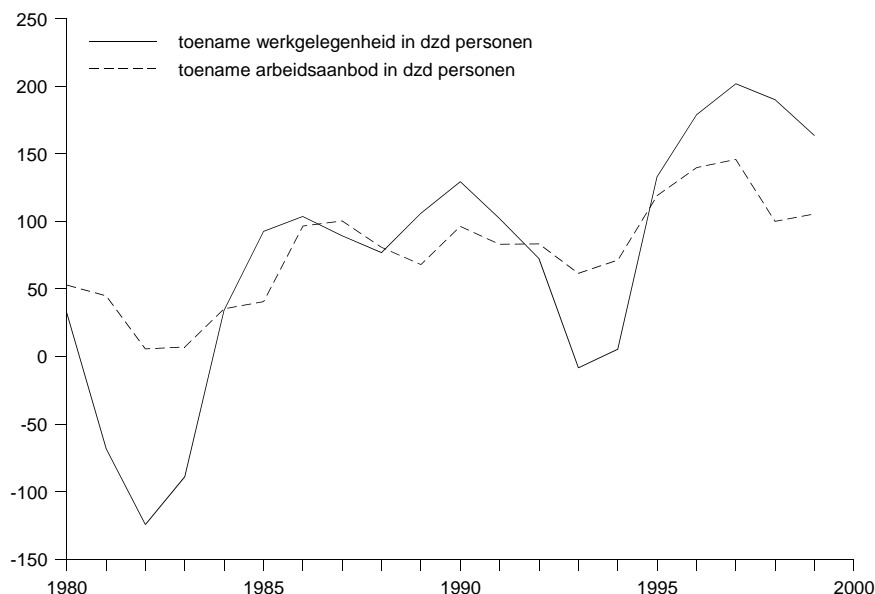
Grafiek IV.1.1 Knelpunten op de arbeidsmarkt

De oorzaak is niet moeilijk te vinden. Doordat de groei van de werkgelegenheid al vijf jaar de groei van het arbeidsaanbod overtreft raakt de effectieve arbeidsreserve voor veel beroepsgroepen uitgeput (zie grafiek IV.1.2).

Knelpunten zijn een tijdelijk verschijnsel. Door reacties vanuit de markt verdwijnen knelpunten op lange termijn 'vanzelf'. Het lange-termijn evenwicht op de arbeidsmarkt hangt af van institutionele factoren zoals minimumloon en sociale zekerheid, ontslagbescherming, belastingdruk en scholingsinstituten. Deze factoren zijn uiteindelijk bepalend voor de kwantitatieve en kwalitatieve aansluiting tussen arbeidsvraag en arbeidsaanbod. In dit lange-termijn evenwicht geldt een werkloosheidsvoet die wordt aangeduid als de natuurlijke werkloosheid. De feitelijke werkloosheid kan tijdelijk onder de natuurlijke werkloosheid dalen. Dat leidt echter via stijgende lonen tot een daling van de vraag naar arbeid en tot een stijging van de werkloosheid in de richting van de natuurlijke werkloosheid. Een permanente daling van de werkloosheid is alleen mogelijk door aan te grijpen bij de zojuist genoemde institutionele factoren, die de natuurlijke werkloosheid bepalen.

Grafiek IV.1.2 vraag en aanbod op de arbeidsmarkt

De natuurlijke werkloosheid is moeilijk vast te stellen, maar het is niet onwaarschijnlijk dat de werkloosheid daar nu onder ligt. Daarmee is de beleidsuitdaging helder. De gunstige conjunctuur biedt een unieke kans om via vergroting van de arbeidsparticipatie de inactiviteit terug te dringen. Vergroting van het effectieve arbeidsaanbod vermindert de opwaartse loondruk op deelmarkten die het gevolg is van de huidige gespannen arbeidsmarkt. Zo kan evenwicht op de arbeidsmarkt worden bereikt bij een hogere participatie, toegenomen welvaart en een meer evenwichtige welvaartsverdeling. Daarnaast kan via institutionele hervormingen, bijvoorbeeld gericht op vermindering van de werkloosheidsval, de natuurlijke werkloosheid worden verlaagd. Ook dat draagt bij tot vermindering van de loondruk en hogere werkgelegenheid. Paragraaf IV.1.4 gaat nader in op deze oplossingsrichtingen.

IV.1.2 Kosten van knelpunten

Bij de kosten van knelpunten is het van belang een onderscheid te maken tussen de kosten voor het bedrijf dat kampt met knelpunten, en de kosten voor de maatschappij als geheel. Een bedrijf in de ICT-branche loopt vanwege personeeltekorten een winstgevende opdracht mis, maar hoe erg is dit voor de maatschappij als geheel?

Misschien gaat de opdracht naar een ander bedrijf, zodat de klant geen schade ondervindt. Als de opdracht naar een buitenlands ICT-bedrijf gaat, en als ICT-bedrijven bovennormale winsten maken, dan ligt het iets ingewikkelder. Het land verliest dan de extra winst - die afhangt van het verschil in winstgevendheid tussen ICT-bedrijven en andere bedrijven - aan het buitenland.

Hieruit mag echter niet worden geconcludeerd dat het wel meevalt met kosten van knelpunten voor de maatschappij als geheel. Er is een reëel risico dat knelpunten de aanleiding vormen voor een loongolf, waardoor de gunstige perspectieven voor zwakke groepen op de arbeidsmarkt in één klap worden weggespoeld. Dat risico maakt preventief beleid tot een urgente aangelegenheid.

Werkgevers kunnen knelpunten deels opvangen door arbeidsproductiviteitsstijging: door de kapitaalintensiteit te verhogen, door werknemers effectiever in te zetten en door hen vaker te laten overwerken. In de ramingen voor dit jaar en volgend jaar is hiermee rekening gehouden. Dit positieve effect op de arbeidsproductiviteitsstijging is echter onzeker. Een negatief effect is ook denkbaar. Onderzoek naar de gevolgen van knelpunten in het VK wijst uit dat de arbeidsproductiviteitsgroei in 1983-9 gemiddeld 0,4% punt per jaar is achtergebleven door toenemende tekorten aan hoogopgeleiden.² Dit is een tijdelijk effect: wanneer tekorten weer terugkeren naar hun oorspronkelijke niveau stijgt de arbeidsproductiviteitsgroei. Per saldo blijft het niveau van de arbeidsproductiviteit onveranderd. Door het ontbreken van voldoende gegevens kan deze analyse niet worden herhaald voor Nederland.

Ander buitenlands onderzoek betreft de gevolgen van knelpunten voor loonkosten³. Bedrijven blijken terughoudend te zijn met loonsverhogingen in reactie op knelpunten. Als reden wordt genoemd dat te grote loonverschillen binnen het bedrijf de verhoudingen verstoren. Vergelijkbaar onderzoek is niet beschikbaar voor Nederland. Dat is jammer omdat het verband tussen knelpunten en lonen (of het ontbreken daarvan) iets zegt over het functioneren van de arbeidsmarkt. In een goed functionerende arbeidsmarkt reageren loonverschillen op schaarsteverhoudingen, en dragen zo via vraag- en aanbodreacties bij aan evenwichtsherstel.

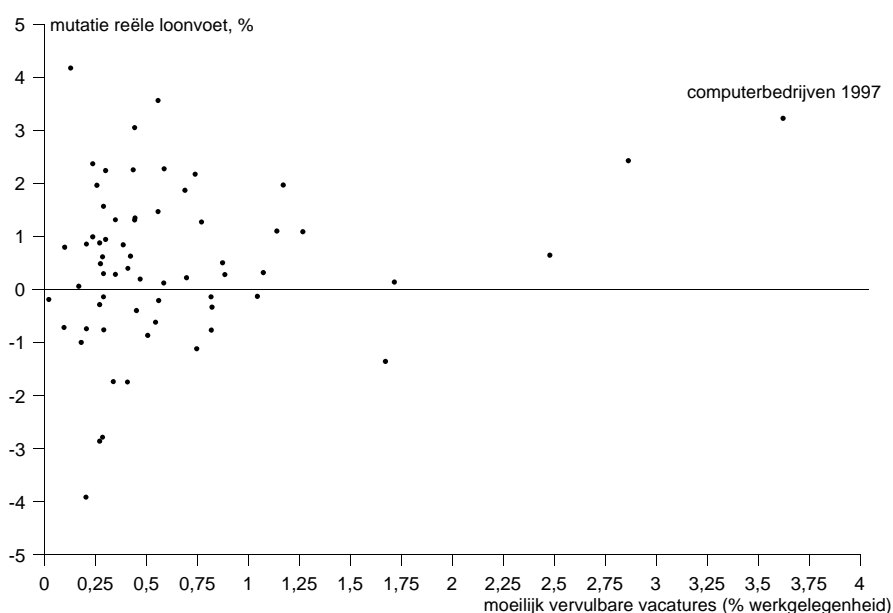
Om toch iets te kunnen zeggen over de relatie tussen knelpunten en loonverschillen in Nederland zijn gegevens over moeilijk vervulbare vacatures per bedrijfstak gekoppeld aan gegevens over de gemiddelde loonontwikkeling, eveneens per bedrijfstak. Als

² J. Haskel en C. Martin (1993), Do skill shortages reduce productivity? Theory and evidence from the United Kingdom, *Economic Journal*, blz. 386-394. De analyse is gebaseerd op jaarlijkse gegevens over 81 bedrijfstakken voor de periode 1980-86. Per bedrijfstak en per jaar zijn gegevens beschikbaar over knelpunten naar opleiding, werkgelegenheid naar opleiding, productie, kapitaalgoederenvoorraad, prijzen van grondstoffen en nog een aantal bedrijfstakkenmerken.

³ P.E. Hart en A. Shipman (1990), Skill shortages in the United Kingdom: the lessons from case studies, NIESR discussion paper 169, en J. Haskel en C. Martin (1993), The causes of skill shortages in Britain, *Oxford Economic Papers*, vol. 45, blz. 573-588.

knelpunten in alle bedrijfstakken resulteren in een combinatie van hogere lonen en moeilijk vervulbare vacatures dan uit dit zich in een positief verband tussen deze twee variabelen. Zie grafiek IV.1.3, gebaseerd op gegevens voor 1995-1997.

Grafiek IV.1.3 *Loonstijging en moeilijk vervulbare vacatures, 1995-1997*

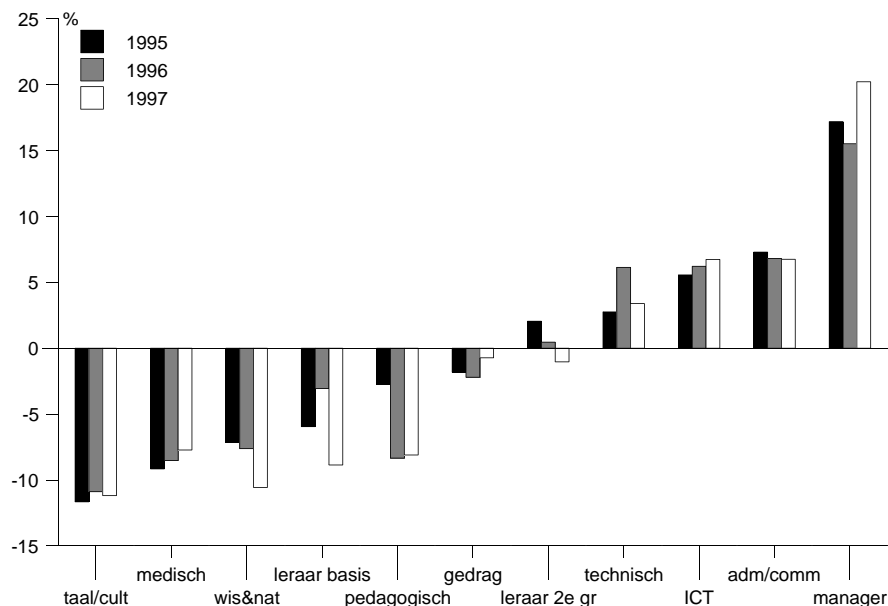

Een duidelijk verband komt hieruit niet naar voren. Statistische analyse wijst in eerste instantie op een positief en statistisch significant verband tussen moeilijk vervulbare vacatures en de stijging van het reële loon. Nadere analyse wijst echter uit dat dit resultaat wordt veroorzaakt door één bepaalde bedrijfstak in één bepaald jaar: de computerservice- en informatietechnologiebureaus in 1997. Indien deze bedrijven worden weggelaten verdwijnt het verband. Eenduidige conclusies kunnen daarom niet worden getrokken. Misschien zijn computerbedrijven anders dan andere bedrijven, maar het is ook mogelijk dat de ontwikkelingen bij de computerbedrijven een voorbode zijn van wat elders te gebeuren staat.

Verschillen tussen bedrijfstakken in de samenstelling van de werkgelegenheid ontnemen wellicht het zicht op een verband tussen lonen en knelpunten. Om te corrigeren voor deze samenstellingseffecten zijn gegevens nodig over lonen, opleiding, leeftijd, beroep en gewerkte uren. Bestanden met dergelijke gegevens zijn beschikbaar voor 1995-1997, maar deze bestanden bevatten geen informatie over moeilijk vervulbare vacatures. Met

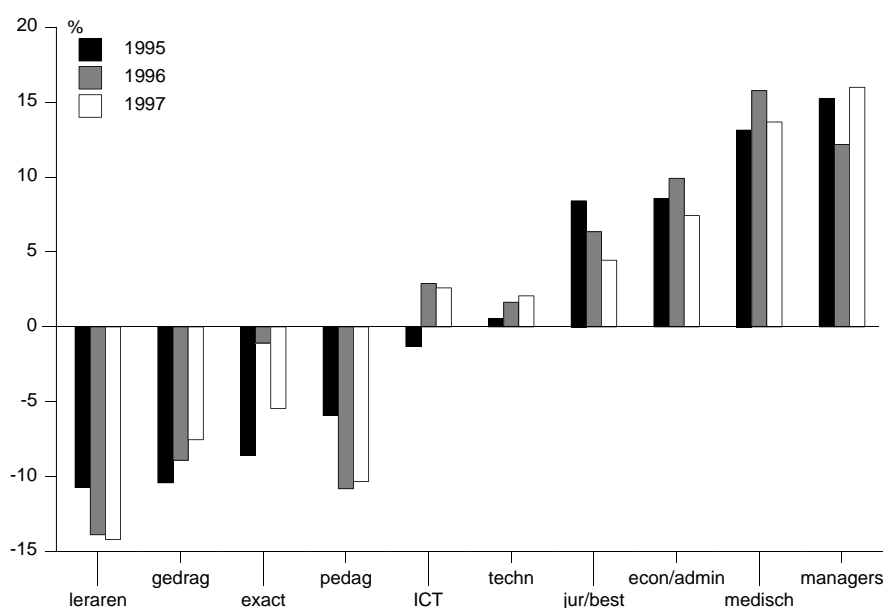
deze gegevens is de relatieve loonontwikkeling onderzocht van leraren, verpleegkundigen, technici en ICTers, beroepen waarin volgens berichten in de media de knelpunten de laatste jaren sterk zijn toegenomen. Zie grafieken IV.1.4 en IV.1.5. De grafieken geven de afwijking weer van het bruto uurloon van verschillende beroepsgroepen, ten opzichte van het gemiddelde bruto uurloon van werknemers met een vergelijkbaar opleidings- en beroepsniveau, in elk van de drie jaren 1995-1997. Hierbij is gecorrigeerd voor leeftijd, geslacht, anciënniteit, en werken in deeltijd.

Grafiek IV.1.4 Geschatte uurloonsverschillen ten opzichte van het gemiddelde uurloon, hogere beroepen, werknemers met een hbo-opleiding

Uit de grafieken komt het volgende beeld naar voren. In 1995-1997 bleven de lonen van leraren iets achter bij de gemiddelde loonontwikkeling, terwijl de relatieve lonen van werknemers met een medische opleiding (verpleegkundigen) en van ICTers en technici op hbo-niveau licht stegen. Het relatieve loon van werknemers met een technische of ICT opleiding op wo-niveau stijgt licht. De stijging was echter niet groter dan die van werknemers in beroepen op wo-niveau in de richting gedrag en maatschappij, een beroepsgroep die bestaat uit beroepen als theoloog, maatschappelijk werker, journalist en wetenschappelijk medewerker in de sociale wetenschappen. Bovendien kunnen veranderingen veroorzaakt zijn door toevalsfactoren die samenhangen met het steekproefkarakter van het datamateriaal.

Grafiek IV.1.5 Geschatte uurloonverschillen ten opzichte van het gemiddelde uurloon, wetenschappelijke beroepen, werknemers met een wo-opleiding

Al met al wijst het beschikbare datamateriaal niet op een duidelijk verband tussen knelpunten en loondifferentiatie. Dat zou betekenen dat loondifferentiatie slechts beperkt bijdraagt aan evenwichtsherstel op de arbeidsmarkt. Maar dit is slechts een voorlopige conclusie, gebaseerd op niet al te recent datamateriaal. Bovendien heeft deze conclusie alleen betrekking op loonverschillen tussen bedrijfstakken en tussen beroepsgroepen. De analyse zegt niets over het risico dat knelpunten zich vertalen in een generieke loonstijging.

IV.1.3 Toekomstige knelpunten

Naar verwachting neemt de groei van het arbeidsaanbod structureel af, van 1,5% per jaar in 1985-1995 naar 0,5 à 1% per jaar in 1996-2010 en naar 0 à 0,5% per jaar in 2010-2020⁴. Nemen daardoor knelpunten in de toekomst verder toe? Op lange termijn luidt

⁴ CBS/CPB (1997), Bevolking en arbeidsaanbod: drie scenario's tot 2020, Sdu, Den Haag.

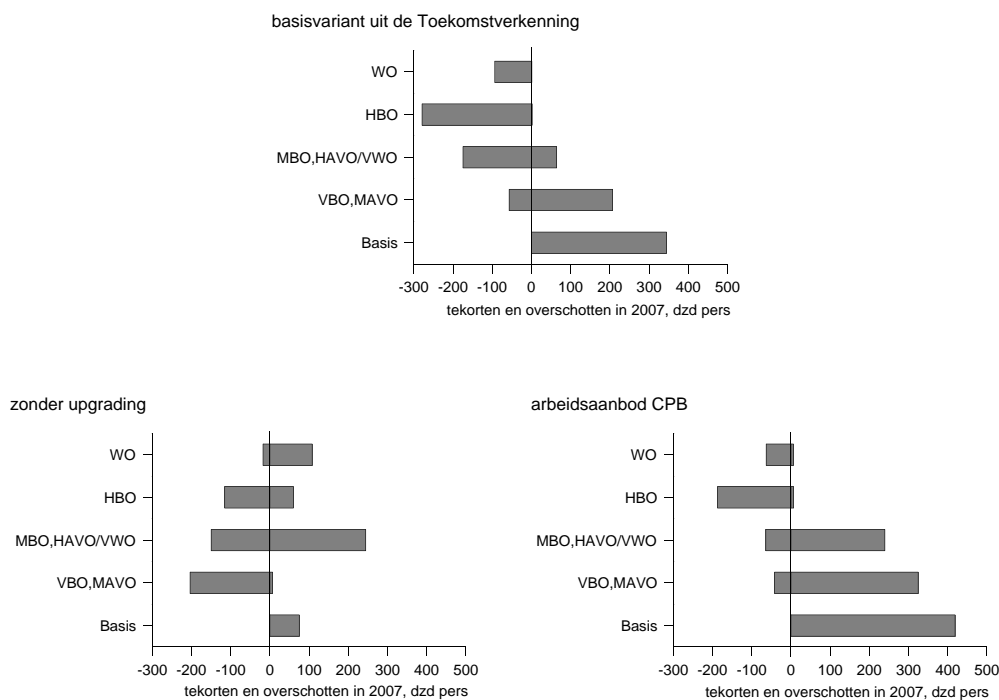
het antwoord ontkennend: zoals uiteengezet in IV.1.1 zorgen marktkrachten op lange termijn voor evenwicht op de arbeidsmarkt. Dit lange-termijn evenwicht wordt echter pas bereikt na een mogelijk langdurig aanpassingsproces. Hoe ingrijpend is dat aanpassingsproces? Dat hangt af van de ontwikkeling van arbeidsvraag en arbeidsaanbod naar opleiding, en van de substitutiemogelijkheden tussen de verschillende opleidingsrichtingen. Deze ontwikkelingen worden eens in de twee jaar geraamd door het ROA, telkens voor vier jaar vooruit. De ROA-ramingen geven aan hoe ernstig toekomstige knelpunten zijn als er niets tegen wordt gedaan. Deze ramingen moeten dus worden gezien als een indicatie van de inspanningen die werkgevers, werknemers en de overheid moeten leveren om toekomstige knelpunten te vermijden. De ROA-ramingen spelen een belangrijke rol in beleidsdiscussies over te verwachten knelpunten op de arbeidsmarkt⁵. Twee belangrijke rapporten zijn *De arbeidsmarkt naar opleiding en beroep tot 2004* en de *Toekomstverkenning arbeidsmarkt en scholing tot 2007*⁶. Zoals alle ramingen zijn ook die van het ROA gebaseerd op een aantal aannames. Deze paragraaf presenteert de uitkomsten van een gevoeligheidsanalyse van de *Toekomstverkenning* op de meest cruciale aannames.

Een eerste cruciale aanname betreft het tempo van *upgrading* van de werkgelegenheid. In het verleden is het gemiddelde opleidingsniveau in veel beroepen gestegen. Een belangrijke aanname in de *Toekomstverkenning* is dat dit proces zich in de toekomst in dezelfde mate zal voordoen als in de afgelopen decennia. Om na te gaan hoe belangrijk deze aanname is heeft het ROA een variant gemaakt zonder *upgrading*.⁷ Hierbij is zowel de verschuiving van beroepen binnen sectoren als de verschuiving van gevraagde opleidingen binnen beroepen uitgeschakeld. Dit betekent dat de opleidingsstructuur van de werkgelegenheid per bedrijfstak onveranderd blijft tussen 1997 en 2007. In het licht van recente ontwikkelingen is dat een extreme aanname. Grafiek IV.1.6 laat zien dat zonder *upgrading* tussen 1997 en 2007 de geraamde tekorten op WO-niveau en HBO-niveau sterk afnemen. Bovendien staan tegenover tekorten in sommige opleidingsrichtingen nu overschotten in andere opleidingsrichtingen. Op VBO-niveau daarentegen slaan de geraamde overschotten om in tekorten.

⁵ Zie bijvoorbeeld het SER-advies over het Hoger Onderwijs en Onderzoek Plan 2000 (SER 1999). Het advies concludeert op basis van ROA-ramingen: 'Ook als rekening wordt gehouden met de onzekerheden die behoren bij vooruitberekeningen, moet geconcludeerd worden dat er in de nabije toekomst aanbodtekorten van hoger opgeleiden zullen zijn, dat deze tekorten substantieel zullen zijn en dat ook voor de langere termijn tekorten worden voorzien. De tekorten zullen vooral betrekking hebben op de sectoren onderwijs, techniek, verzorging (paramedisch) en economie.' (SER, 1999, blz. 25).

⁶ ROA (1999), *De arbeidsmarkt naar opleiding en beroep tot 2004*, Maastricht, en L. Borghans c.s., (1998), *Toekomstverkenning arbeidsmarkt en scholing tot 2007*, Vuga, Den Haag.

⁷ De *Toekomstverkenning* presenteert drie scenario's. De gevoeligheidsanalyse is uitgevoerd voor één van deze drie scenario's, het *Global Competition* scenario.

Grafiek IV.1.6 Gevoeligheidsanalyse Toekomstverkenning ROA^a

^a Door de beperkte substitutiemogelijkheden tussen opleidingsrichtingen kunnen op elk opleidingsniveau overschotten en tekorten naast elkaar bestaan. De staven geven de totale overschotten en tekorten per opleidingsniveau weer. Alle varianten ramen op basisniveau uitsluitend overschotten.

Een tweede cruciale veronderstelling in de *Toekomstverkenning* betreft de groei van het arbeidsaanbod. In de *Toekomstverkenning* blijft de groei van het arbeidsaanbod achter bij de groei in het overeenkomstige CPB-scenario. Grafiek IV.1.6 laat zien wat de gevolgen zijn voor toekomstige knelpunten indien wordt gerekend met het hogere arbeidsaanbod uit het CPB-scenario *Global Competition*. Tekorten op WO en HBO niveau nemen af, terwijl met name op VBO/MAVO niveau de overschotten stijgen.

Deze gevoeligheidsanalyse maakt duidelijk dat de omvang van toekomstige knelpunten onzeker is. Over het toekomstige tempo van *upgrading* is weinig met zekerheid te zeggen. Enerzijds kan de snelle *upgrading* in het verleden een reactie zijn geweest op de snelle stijging van het gemiddelde opleidingsniveau aan de aanbodzijde. In dat geval ligt het voor de hand dat het tempo van *upgrading* in de toekomst veel lager zal liggen: de stijging van het gemiddelde opleidingsniveau vlt namelijk af. Anderzijds is het mogelijk dat onder invloed van globalisering en technologische ontwikkelingen, met name op het gebied van ICT, *upgrading* in een hoog tempo doorzet.

IV.1.4 **Beleidsopties**

Generiek of specifiek beleid?

Het wegnemen van belemmeringen voor het arbeidsaanbod en een meer efficiënte benutting van menselijk kapitaal zijn in ieder denkbaar scenario wenselijk - de onzekerheden over toekomstige knelpunten veranderen daar niets aan. In deze paragraaf wordt nader ingegaan op opties voor generiek beleid, gericht op terugdringing van knelpunten over de hele linie.

De argumenten voor knelpuntenreductie gericht op specifieke bedrijven of sectoren zijn niet overtuigend. Op het eerste gezicht lijkt het helder dat sommige knelpunten grotere maatschappelijke kosten met zich meebrengen dan andere. Zijn ‘innovatieberoepen’ zoals ingenieurs, technici, en informatici immers niet essentieel voor het aanpassingsvermogen en de innovatiecapaciteit van de economie? In deze visie zou het knelpuntenbeleid bij voorkeur gericht moeten zijn op het terugdringen van tekorten in dergelijke beroepen. Maar echt overtuigend is deze redenering niet. Ook andere beroepen dragen direct of indirect bij aan de vernieuwingkracht van de economie. Denk aan allerlei soorten adviseurs, financiële experts, bepaalde typen managers enzovoorts. Bovendien gaat het in de economie natuurlijk niet alleen om vernieuwing. Ook artsen, verpleegkundigen, bestuurders, zelfs beleidsambtenaren, spelen een sleutelrol in de economie.

Het is al met al onmogelijk aan te geven welke beroepen het meeste bijdragen aan de nationale welvaart. Knelpuntenbeleid gericht op specifieke sectoren kan bovendien knelpunten elders verergeren. De arbeidsmarkten van verschillende beroepsgroepen hangen immers met elkaar samen als een stelsel communicerende vaten. Dit argument speelt vooral op langere termijn. Zo kan het verminderen van de lerarentekorten door het vergroten van de instroom in lerarenopleiding de toekomstige tekorten aan bijvoorbeeld verpleegkundigen juist vergroten.

Aan specifiek knelpuntenbeleid kleeft nog een ander bezwaar. In de toekomst kunnen de knelpunten zich concentreren in andere beroepen dan nu. Beleid gericht op het terugdringen van specifieke huidige knelpunten kan daarom juist leiden tot toekomstige overschotten.

Vergroting arbeidsaanbod

Terugdringen inactiviteit: De inactiviteit is vooral hoog onder ouderen, laagopgeleiden, allochtonen en vrouwen. De verschillende groepen vragen om verschillend beleid. Een belangrijke uittreedroute voor oudere werknemers is nog steeds de WAO. Terugdringen van inactiviteit onder ouderen vergt daarom beheersing van het WAO-volume. Daarnaast kan de overheid de fiscale behandeling van VUT-premies minder gunstig maken. Een andere beleids optie is versnelde herinvoering van de sollicitatieplicht voor

oudere WWers. Het kabinet overweegt de sollicitatieplicht voor werklozen van 57,5 jaar en ouder vanaf 1 juli 2002 weer in te voeren⁸.

Voor veel laagopgeleide inactieven is het op dit moment financieel niet erg aantrekkelijk om te gaan werken. Om dat te veranderen kan bijvoorbeeld een specifieke arbeidskorting voor lage lonen worden ingevoerd. Een dergelijke maatregel kan een aanvulling vormen op bestaand beleid, dat zich vooral richt op verlaging van de loonkosten van laagbetaalden en langdurig werklozen. Overigens is een specifieke afdrachtkorting pas effectief voor inactieven met een uitkering indien de loongrens niet te laag wordt gelegd. Een specifieke arbeidskorting maakt werken aantrekkelijker voor laagopgeleide werklozen, maar verhoogt tegelijkertijd de marginale wig waardoor scholing wordt ontmoedigd. De marginale wig van laagopgeleide werkenden bedraagt nu vaak zo'n 90%. Een andere, mogelijk aanvullende, optie is inkomensafhankelijke regelingen te verminderen en de negatieve koopkrachteffecten hiervan meer generiek te compenseren: het terugdringen van de armoedeval. Aan beide maatregelen kleeft het nadeel dat de kosten relatief hoog zijn omdat ook laagbetaalden die al werken ervan profiteren.

Het terugdringen van de inactiviteit onder allochtonen vergt naast maatregelen die werken aantrekkelijk maken ook een andere instelling van werkgevers. Onderzoek wijst uit dat discriminatie door werkgevers bijdraagt aan de slechte arbeidsmarktpositie van allochtonen⁹. Voorschoolse programma's gericht op het verminderen van de taalachterstand van allochtone kinderen kunnen hun onderwijsprestaties verbeteren en hun kansen op arbeidsmarkt vergroten¹⁰.

Uitbreiding van gesubsidieerde kinderopvang leidt tot extra arbeidsaanbod van vrouwen. Modelberekeningen laten zien dat een uitbreiding met 25 000 plaatsen (kosten f0,3 mld) het arbeidsaanbod in personen met 22 000 doet toenemen¹¹. Gedurende deze kabinetsperiode wordt de capaciteit voor kinderopvang op verschillende manieren uitgebreid¹². In 2002 is met deze uitbreiding structureel een bedrag van f0,5 mld gemoeid.

⁸ Ministerie voor Sociale Zaken en Werkgelegenheid (2000), *In Goede Banen: een aanpak van de knelpunten op de arbeidsmarkt*, Den Haag.

⁹ K.W.H. van Beek, C.C. Koopmans en B.M.S. van Praag (1997), *Shopping at the labour market: A real tale of fiction*, *European Economic Review*, vol. 41, blz. 295-317, en Sociaal en Cultureel Planbureau (1999), *Rapportage minderheden 1999*, Den Haag, blz. 302-304.

¹⁰ Sociaal en Cultureel Planbureau (1999), *Rapportage Minderheden 1999*, blz. 235-237.

¹¹ *Macro Economische Verkenning 1999*, blz. 139.

¹² Ministerie voor Sociale Zaken en Werkgelegenheid, op. cit.

Arbeidsmigratie: Een van de mogelijkheden om een tekort aan arbeidskrachten aan te vullen is arbeidsimmigratie. Hieraan kleven echter ook nadelen en risico's:

- Arbeidsmigratie leidt tot een stijging van de bevolkingsomvang. Het kan hierbij gaan om grote aantallen. Op grond van ervaringen uit het verleden moet, voorzover het gaat om arbeidsmigranten uit niet-westerse landen, gerekend worden met een omvangrijke volgmigratie door gezinsvorming en -hereniging. Immigratie wordt vaak genoemd als middel tegen de vergrijzing. Het CBS heeft erop gewezen dat een migratiesaldo van 150 duizend per jaar nodig is om het percentage 65-plussers in de bevolking op lange termijn niet veel hoger te laten zijn dan het huidige percentage¹³. Aan het eind van de 21e eeuw zou Nederland dan 50 miljoen inwoners tellen.
- Om tekorten weg te werken moeten meer arbeidsmigranten worden toegelaten dan overeenkomt met de omvang van deze tekorten. Immers, een grotere bevolking leidt tot extra arbeidsvraag. Het meest evident is dit bij demografie-gerelateerde activiteiten als woningbouw, zorg en onderwijs. Of per saldo nog een bijdrage wordt geleverd aan het terugdringen van de knelpunten zal afhangen van de participatiegraad van de arbeidsmigranten.
- De integratie van immigranten uit niet-westerse landen verloopt moeizaam. Een groot deel is langdurig aangewezen op de sociale zekerheid. Dit hoeft natuurlijk niet te gelden voor toekomstige arbeidsmigranten. Ten aanzien van hun volgmigranten is de onzekerheid op dit punt echter weer groter.

Al met al lijkt arbeidsmigratie als middel tegen een generiek arbeidsaanbodtekort geen aantrekkelijke optie. Arbeidsmigratie kan mogelijk wel een bijdrage leveren aan het oplossen van bestaande knelpunten op specifieke deelmarkten. De vraag is dan waar deze arbeidsmigranten vandaan moeten komen. Het ligt voor de hand om allereerst te denken aan migratie uit EU-landen. Integratie in de Nederlandse samenleving van immigranten uit deze landen verloopt relatief soepel en het risico van een omvangrijke volgmigratie zal, wegens de minder extreme welvaartsverschillen, kleiner zijn. Hoewel binnen de EU sprake is van vrij verkeer van personen, is de mobiliteit van werknemers laag door verschillen in taal en cultuur en institutionele barrières. Deze barrières hebben betrekking op de gebrekkige afstemming van sociale zekerheid- en pensioenstelsels en de soms onvolkomen wederzijdse erkenning van diploma's. Zolang dergelijke belemmeringen niet zijn opgeheven kan men niet veel verwachten van migratie uit andere EU-lidstaten voor het verminderen van de krapte op de nationale arbeidsmarkt.

Hogere lonen in het onderwijs: De overheid is cao-partner bij de salarisonderhandelingen in het onderwijs, en kan dus via loonsverhogingen tekorten tegengaan. Via verschillende kanalen leidt dit tot extra arbeidsaanbod. Op korte termijn kunnen zittende

¹³ CBS (2000), Maandstatistiek voor de bevolking, februari 2000.

leraren meer of minder gaan werken. Op korte termijn kan ook extra aanbod van herintredende vrouwen worden uitgelokt, en instroom vanuit andere beroepen. Op langere termijn kan het aanbod verder stijgen als meer studenten kiezen voor een opleiding tot leraar. Over de omvang van de verschillende effecten is weinig bekend. De invloed van een loonsverhoging op extra aanbod van leraren is voor Nederland onderzocht door Webbink¹⁴. Volgens zijn schattingen is de keuze voor het lerarenberoep vrij gevoelig voor het loon, maar de auteur benadrukt dat deze conclusie is gebaseerd op een niet-representatieve steekproef. Over de gevolgen van een loonsverhoging voor additionele zij-instroom zijn geen schattingen bekend. Volgens recent CPB-onderzoek zou een stijging van het bruto uurloon van docenten in het voortgezet onderwijs met 10 procent ertoe leiden dat de reeds werkzame docenten ruim 2 procent langer gaan werken. Vanwege beperkingen van het datamateriaal kent deze uitkomst echter een ruime onzekerheidsmarge.

Aan knelpuntenbestrijding in het onderwijs via een generieke loonsverhoging kleeft een aantal bezwaren. In de eerste plaats kan een forse algehele loonstijging de cao-onderhandelingen in andere sectoren beïnvloeden, en zo het startsein geven voor een loongolf. Ten tweede is generieke loonsverhoging een buitengewoon duur instrument, tenzij de reactie van het aanbod op het loon zeer fors is (en daarvoor bestaan geen aanwijzingen). Om een indicatie te geven: een generieke loonsverhoging in het primair en voortgezet onderwijs van 1% kost bijna f0,2 mld. Ten derde kunnen verhogingen van het cao-loon moeilijk worden teruggedraaid. Als knelpunten in de toekomst meevallen dan zit de overheid nog lange tijd vast aan de hogere lonen. Een vierde bezwaar heeft betrekking op de al genoemde samenhang tussen deelmarkten. Door vakken als leraar en verpleegkundige aantrekkelijker te maken kunnen knelpunten elders toenemen. De eerste drie bezwaren kunnen worden ondervangen door te kiezen voor flexibele vormen van beloning. Extra loonruimte zou kunnen worden gereserveerd voor bepaalde tekortvakken of -regio's. Het laatste bezwaar zou kunnen worden ondervangen door loonruimte vooral in te zetten voor het bevorderen van extra aanbod van zittende personeel of van herintredende vrouwen. Mogelijke instrumenten zijn royalere reiskostenvergoedingen voor docenten met deeltijdaanstellingen op verschillende scholen en uitbreiding van kinderopvang.

Scholing

Scholing van werkenden: In principe kunnen werkgevers en werknemers zelf zorgen voor het op peil houden en uitbreiden van kennis en vaardigheden van werkenden, eventueel via cao-afspraken¹⁵. Bovendien doet de overheid al het een en ander om

¹⁴ H.D. Webbink (1999), *Student decisions and consequences*, academisch proefschrift, SEO, Amsterdam.

¹⁵ Macro Economische Verkenning 1999, blz. 113-126.

financiële belemmeringen die scholing in de weg staan te verminderen, bijvoorbeeld via fiscale scholingsfaciliteiten. Verdere verruiming van scholingsmogelijkheden voor werkenden kan bijdragen aan knelpuntenreductie, wanneer werkenden na scholing doorstromen naar beroepen met tekorten. Bovendien ontstaan zo baanopeningen aan de onderkant van de arbeidsmarkt, waardoor de baanvindkansen stijgen voor laagopgeleide inactieven. Overigens is het ook denkbaar dat scholing de knelpunten doet toenemen, als een deel van het arbeidsaanbod zich terugtrekt om zich bij of om te scholen.

Scholing van inactieven: De ervaringen met scholing van kansarme inactieven geven aan dat de vormgeving van de uitvoering, de combinatie met financiële prikkels en de motivatie van deelnemers bepalend zijn voor de effectiviteit. Onderzoek komt vaak tot teleurstellende conclusies over de effectiviteit van scholingsbeleid voor werklozen zoals dat tot dusverre gevoerd wordt¹⁶.

Verhoging instroom hoger onderwijs: Om toekomstige tekorten aan hoogopgeleiden te voorkomen pleit de SER voor het vergroten van de doorstroom van MBO naar HBO¹⁷. Hierbij kan een aantal kanttekeningen worden geplaatst. In de eerste plaats zijn de financiële prikkels tot het volgen van hoger onderwijs in het algemeen waarschijnlijk adequaat¹⁸: de opbrengsten van studeren vallen grotendeels toe aan de student terwijl hij slechts een deel van de kosten draagt¹⁹. Financiële drempels vormen waarschijnlijk evenmin een belemmering, hoewel hierbij de kanttekening past dat verder verschuiving naar een leningenstelsel ontmoedigend kan werken op studenten uit gezinnen met lage inkomens²⁰. De problemen die MBOers op het HBO ondervinden zijn voornamelijk van andere aard, en hebben volgens de SER te maken met ‘.. het hoge abstractieniveau dat in het HBO is vereist.’ De SER wil dit oplossen door ‘.. dualisering en praktisering van theoretische abstracties, bijvoorbeeld door probleemgestuurd onderwijs’²¹. Hier dreigt het risico dat het niveau van HBO opleidingen wordt verlaagd om MBOers binnen de boot te houden. Bovendien kan verhoging van de instroom in het hoger onderwijs leiden tot een toename van de knelpunten vanwege de langere gemiddelde verblijfsduur in het

¹⁶ Voor een samenvatting van binnenlands en buitenlands onderzoek, en voor aanvullende schattingen voor Nederland, zie CPB (2000), Arbeidsbemiddeling en reïntegratie van werklozen, Werkdocument no. 118, Den Haag.

¹⁷ Sociale Economische Raad (1999), Advies Hoger Onderwijs en Onderzoek Plan, blz. 61.

¹⁸ Wellicht met uitzondering van bepaalde beroepen in de quataire sector, zie boven.

¹⁹ Voor een literatuuroverzicht zie R.J.G. Venniker, Social returns to education, CPB Report, te verschijnen.

²⁰ H.D. Webbink, op. cit. blz. 53.

²¹ SER, op. cit. blz. 61.

onderwijs. Mogelijk nemen na een paar jaar de knelpunten op HBO-niveau af, maar op MBO-niveau kunnen knelpunten juist toenemen.

Tegengaan van uitval in het onderwijs: Vermindering van de ongediplomeerde uitval in het onderwijs vermindert arbeidsmarktknelpunten indien daardoor de inzetbaarheid van betrokkenen in beroepen met tekorten toeneemt. Voor *drop outs* in het middelbaar en in het secundair beroepsonderwijs is dit duidelijk het geval. Ongediplomeerden uit het *hoger* onderwijs vinden vaak prima een baan - sommigen stoppen met studeren omdat zij een baan hebben gevonden. Als deze groep ertoe wordt overgehaald toch de studie af te ronden gaat dit ten koste van het arbeidsaanbod op korte termijn. Overigens kan verhoging van de leeftijdsgrens voor studiefinanciering studenten in staat stellen om hun studie tijdelijk te onderbreken voor een baan, om na een aantal jaren de studie af te ronden. Het arbeidsaanbod neemt dan op korte termijn toe.

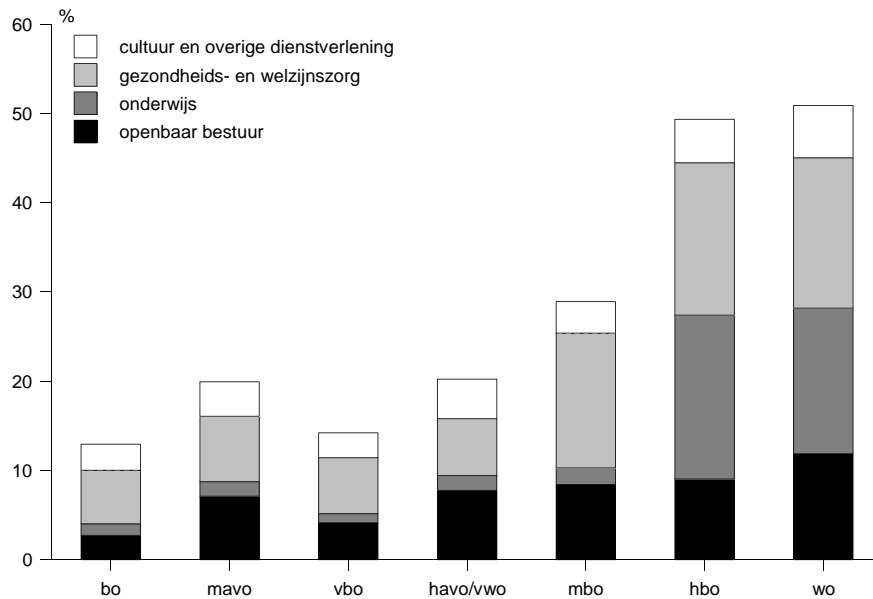
Verbetering aansluiting onderwijs - arbeidsmarkt: Werkgevers klagen regelmatig dat de vaardigheden van schoolverlaters en pas afgestudeerden slecht aansluiten bij hun behoefte. Een actievere rol van het bedrijfsleven is een mogelijke remedie, bijvoorbeeld bij het vaststellen van curricula of door het beschikbaar stellen van stageplaatsen. Als dit leidt tot een betere uitwisseling van informatie over vaardigheidseisen is dat winst.

Stimuleren studierichtingen met tekorten: Zoals aangegeven aan het begin van deze paragraaf is het onmogelijk aan te geven in welke beroepsgroepen de knelpunten maatschappelijk gezien het ernstigst zijn. Bij de vaststelling van numerus fixi voor een specifieke studierichting als geneeskunde zijn keuzes echter onvermijdelijk. De regering neemt hierover dit voorjaar een beslissing. Ook als de vraag zo goed mogelijk wordt geraamd blijft de omvang van de toekomstige knelpunten onzeker. Het aantal opleidingsplaatsen hangt daarom deels af van een politieke afweging tussen de maatschappelijke kosten van overschotten en de maatschappelijke kosten van tekorten aan artsen.

Efficiënte benutting menselijk kapitaal

Deregulering: De overheid heeft via wet- en regelgeving grote invloed op vraag en aanbod van arbeid in de marktsector. Zo leidt ingewikkelde fiscale wetgeving tot een grote vraag naar fiscalisten, die hun talenten ook elders hadden kunnen inzetten. Voor zover de op handen zijnde hervorming van het belastingstelsel resulteert in belastingvereenvoudiging, leidt dit tot vermindering van de maatschappelijke verspilling van talent.

Grafiek IV.1.7 Aandeel publieke sector in de totale werkgelegenheid naar opleidingsniveau, 1997

Een andere vorm van deregulering (beter gezegd: re-regulering) betreft de kwalificatie-eisen voor beroepen in de quartaire sector. Bestaande opleidingseisen stammen vaak uit een periode met een overvloedig aanbod van hoger opgeleiden. In zo'n arbeidsmarkt konden werkgevers de opleidingseisen gemakkelijk opschroeven. Onder het huidige arbeidsmarktregime zijn overdreven opleidingseisen echter buitengewoon kostbaar. In reactie op knelpunten komen bij verschillende beroepen reeds initiatieven tot stand gericht op het verkorten van de opleidingsduur. Zo wordt nagedacht over het verkorten van de opleidingsduur voor docenten in de onderbouw van het primair onderwijs. Op dit moment is dit een HBO-opleiding, terwijl voor de vroegere kleuterschool een MBO-diploma vereist was. Een ander voorbeeld betreft de versnelde opleiding tot rechter in reactie op dreigende tekorten bij de rechterlijke macht. Ook onder huisartsen en medisch specialisten vallen pleidooien te beluisteren voor verkorting van de opleidingsduur.

Betere benutting menselijk kapitaal: De overheid is een belangrijke werkgever (zie grafiek IV.1.7). Overheid en quartaire sector zijn samen goed voor ongeveer een derde van de totale werkgelegenheid in personen. Onder hoger opgeleiden is het aandeel nog hoger: ongeveer de helft. Overigens is dit aandeel gedurende de laatste decennia gedaald: begin jaren tachtig werkte twee op de drie hoger opgeleiden in de quartaire

sector²². Een betere benutting van menselijk kapitaal bij de overheid kan dus een bijdrage leveren aan vermindering van tekorten op de arbeidsmarkt. Naast efficiencyverhoging valt te denken aan het op vrijwillige basis terugdraaien van ADV: degenen die dat willen gaan meer werken - anderen behouden hun ADV. De klassenverkleining in het primair onderwijs vergt weliswaar meer inzet van arbeidsuren, maar draagt positief bij aan de aantrekkelijkheid van een baan in het onderwijs en kan daardoor ook stimulerend zijn voor het arbeidsaanbod. De optie van (vrijwillig) terugdraaien van ADV kan ook in de marktsector een bijdrage leveren aan knelpuntenreductie.

Slot

De meeste van de genoemde beleidsopties verhogen het arbeidsaanbod pas op termijn. Opties die op korte termijn een bijdrage kunnen leveren aan vermindering van knelpunten zijn: een betere benutting van menselijk kapitaal, minder strenge opleidings-eisen, en intensivering van WAO-beleid. Voor sommige beroepsgroepen zijn aanvullend nog specifieke maatregelen mogelijk, zoals versoepeling van cao-afspraken over arbeidsduurverkortening en verkorting van de opleidingsduur voor artsen. Met dergelijke maatregelen kunnen de knelpunten misschien wat worden verlicht. Dat levert tijdswinst op zodat maatregelen die pas op langere termijn het arbeidsaanbod vergroten - en die uiteindelijk veel effectiever zijn - een kans kunnen krijgen.

IV.2 Trefzekerheid van CPB-ramingen voor het buitenland

Voor een tiental internationale variabelen is de trefzekerheid van de CPB-ramingen over de periode 1984-1998 geanalyseerd en vergeleken met de kwaliteit van de ramingen van de OESO en de Europese Commissie. De belangrijkste conclusie is dat de trefzekerheid van de CPB-ramingen meestal beter is dan die van de internationale instellingen die op dat moment beschikbaar zijn. De CPB-ramingen zijn overigens niet véél beter. Voorts blijkt dat alle ramingen voor de korte termijn in eerste instantie vooral trendmatig zijn. Pas als er meer feitelijke informatie beschikbaar komt krijgen de ramingen een meer conjunctureel profiel. Zoals verwacht mag worden verbetert de trefzekerheid van alle ramingen naarmate het (einde van het) prognosejaar dichterbij komt.

IV.2.1 Inleiding

In het Centraal Economisch Plan 1999 werd de trefzekerheid geanalyseerd van de CPB-prognoses voor Nederland voor de korte termijn. De belangrijkste foutenbron bleek een onjuiste inschatting van de buitenlandse economische ontwikkeling. In deze paragraaf

²² Sociaal en Cultureel Planbureau (1999), Tussen Overschot en Tekort, blz. 164.

worden voor een aantal belangrijke buitenlandse grootheden de CPB-ramingen en realisaties met elkaar vergeleken. Ook wordt gezien hoe de ramingen van het CPB zich verhouden tot die van de OESO en de EC.

Het door het CPB ontwikkelde buitenlandbeeld is in eerste instantie gebaseerd op de ramingen van de OESO en de Europese Commissie, alsmede die van het IMF en buitenlandse conjunctuurinstituten. Historische gegevens worden zoveel mogelijk ontleend aan de databanken van de OESO. Voorzover voor het recente verleden nog geen data beschikbaar zijn worden ze bijgeschat. Ook wordt rekening gehouden met conjuncturele ontwikkelingen die na de totstandkoming van de ramingen van anderen hebben plaatsgevonden. Uitgaande van inzichten van de internationale instellingen worden eigen oordelen verwerkt over het verloop van grondstoffenprijzen en wisselkoersen, en over beleidsuitgangspunten. Actuele beleidswijzigingen van grote landen worden in de projectie verwerkt voorzover ze cijfermatig zijn onderbouwd en er niet kennelijk sprake is van normatieve ramingen. Naast de centrale projectie worden zo nodig varianten gepresenteerd om de belangrijkste onzekerheden in kaart te brengen.

IV.2.2 Kerngegevens en hun beschikbaarheid

De volgende buitenlandse kerngegevens komen voor een vergelijking het meest in aanmerking:

- BBP-volume van de industrielanden en de Europese Unie
- Consumptieprijzen van de industrielanden en de Europese Unie
- Wereldhandelsvolume, ongewogen en herwogen voor Nederland
- Invoerprijzen en de concurrentenprijzen van Nederland, exclusief energie
- Guldenskoersen van de dollar
- Ruwe-olieprijzen.

Viermaal per jaar publiceert het CPB buitenlandramingen voor de korte termijn. In het Centraal Economisch Plan, in de Macro Economische Verkenning en in de tussenliggende kwartalen in beknopte vorm in het CPB Report. De analyse in deze paragraaf beperkt zich tot de MEV- en CEP-ramingen. De MEV bevat standaard een raming voor het komende jaar, het CEP pas vanaf 1989. In verband met de onvolledige beschikbaarheid van oudere data is de onderzoeksperiode beperkt tot de jaren 1984-1998.

De OESO en de EC presenteren tweemaal per jaar nieuwe ramingen. De verschijningsdata - in het midden en aan het eind van elk jaar - liggen precies tussen die van de MEV en het CEP. Om een goede indruk te krijgen van de trefzekerheid zijn steeds per bron zes opeenvolgende ramingen voor een bepaald jaar onderzocht, te beginnen in het voorjaar voorafgaand aan het prognosejaar en eindigend in het najaar volgend op het prognosejaar. De laatste twee van deze 'ramingen' hebben eigenlijk al het karakter van

voorlopige realisatiecijfers. De allerlaatste wordt in deze exercitie als realisatie beschouwd: later doorgevoerde revisies zijn derhalve niet meegenomen.

Deze beschouwing spitst zich toe op de resultaten van een vergelijkend onderzoek voor twee ramingsronden: de MEV-raming van het komende jaar en de CEP-raming van het net aangevangen jaar. Zij worden vergeleken met de direct voorafgaande ramingen van de OESO in de 'Economic Outlook' en die van de Europese Commissie in de 'Economic Forecasts'. Bij de interpretatie van de gegevens wordt soms gebruikgemaakt van de uitkomsten voor de andere ramingsronden.

De trefzekerheid van de internationale ramingen wordt gezien aan de hand van een drietal kengetallen:

- (i) Gemiddelde waarde van het verschil tussen raming en realisatie
- (ii) Gemiddelde absolute ramingsfout
- (iii) Ongelijkheidscoëfficiënt. Dit kengetal vergelijkt de $RMSE^{23}$ van de voorspellingen met de $RMSE$ van naïeve ramingen, in dit geval de (geschatte) realisatie in het voorafgaande jaar. Bij een coëfficiënt kleiner dan één is de afgegeven prognose beter dan de naïeve raming, bij een coëfficiënt groter dan één is zij slechter.

Een uitgebreid overzicht van de berekende resultaten is te vinden in tabel IV.2.2.

IV.2.3 Trefzekerheid van de CPB-ramingen

De resultaten van de trefzekerheidsanalyse van de MEV- en CEP-ramingen zijn samengevat in tabel IV.2.1. De uitkomsten worden gegeven voor een aantal groepen variabelen. De groepering is gemaakt op basis van de standaarddeviatie van de realisaties: naarmate de standaarddeviatie groter is wordt het moeilijker om trefzeker te ramen. De eerste groep bevat de binnenland-variabelen: BBP-volumegroei en inflatie in de OESO en de EU. De tweede groep heeft betrekking op de volumegroei van de ongewogen en de herwogen wereldhandel. De derde groep omvat de internationale prijsmutaties in guldens, *in casu* de invoerprijs en de concurrentenprijs van Nederland. De twee onderzochte niveauvariabelen worden apart vermeld, mede omdat de ramingsfouten hier relatief groot zijn.

De *gemiddelde ramingsfout* van de variabelen is op alle ramingstijdstippen klein. Dit betekent dat de ramingen trendmatig gezien redelijk correct zijn. De belangrijkste uitzondering daarop vormen de internationale prijzen in guldens en in gewogen nationale valuta. Deze werden systematisch overschat. Hieruit blijkt dat onvoldoende

²³ De $RMSE$ is de wortel van de gemiddelde gekwadrateerde voorspelfout.

rekening is gehouden met de relatief krachtige productiviteitsontwikkeling in de exporterende industrie.

Tabel IV.2.1 Gemiddelde fout en standaarddeviatie van de jaarramingen voor groepen variabelen

	Gemiddelde ramingsfout		Gemiddelde absolute ramingsfout		Ongelijkheidscoëfficiënt		Standaard deviatie
	MEV	CEP	MEV	CEP	MEV	CEP	Realisatie
jaarmutaties in %							
Binnenlandse productie en inflatie	0,1	0	0,8	0,5	0,8	0,6	1,2
Wereldhandelsvolume	-0,3	-1	2,1	1,6	0,7	0,5	2,3
Internationale prijzen (gld)	2,6	0,4	4,2	2	0,7	0,4	5
Dollarkoers	1,4	-1	9,5	6	0,8	0,5	11,1
Ruwe-olieprijs	6,1	-1	17,5	9	1	0,7	22,3

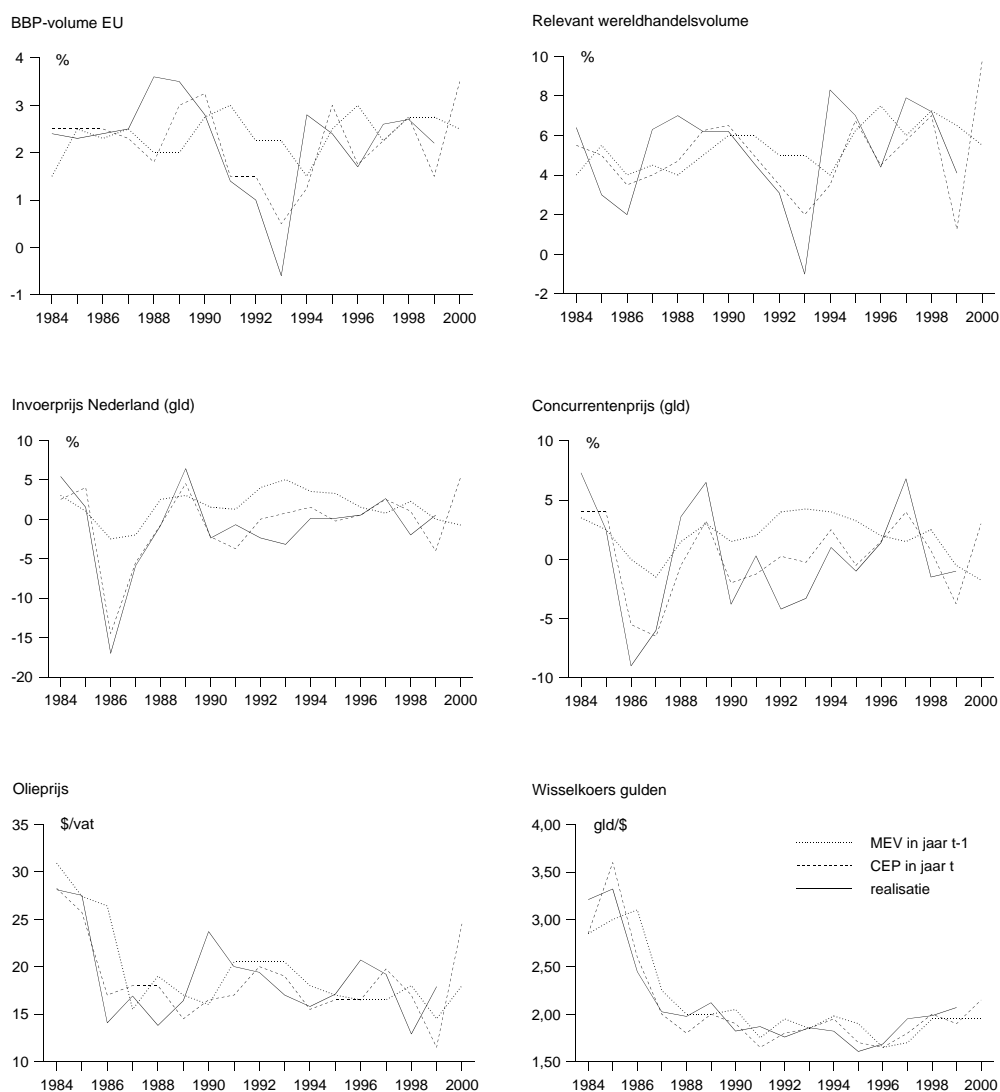
De *gemiddelde absolute ramingsfouten* zijn groter naarmate de standaardafwijking van de variabele groter is. De ramingsfouten worden kleiner naarmate het prognosejaar naderbij komt (zie ook grafiek IV.2.1). De absolute ramingsfouten van de internationale prijzen in guldens zijn ten dele het gevolg van foutieve inschattingen van wisselkoersen en olieprijsen. De absolute ramingsfouten van de internationale prijzen (exclusief energie en gemeten in gewogen nationale valuta) zijn ten tijde van de MEV- en CEP-ramingen ongeveer een kwart kleiner.

De *ongelijkheidscoëfficiënten* van de MEV- en CEP-ramingen zijn voor alle variabelen kleiner dan één (zie tabel IV.2.2). Dit impliceert dat de gemaakte prognoses beter zijn dan naïeve voorspellingen. Bij de naïeve voorspelling wordt de raming gelijkgesteld aan de (voorlopige) realisatie in het voorafgaande jaar. De ongelijkheidscoëfficiënten van de CEP-ramingen zijn in alle gevallen lager dan die van de MEV-ramingen. Daaruit blijkt dat de kwaliteit van de voorspellingen verbetert naarmate het prognosejaar dichterbij komt. Dat is niet verrassend en bleek ook al uit de afnemende absolute ramingsfouten.

De trefzekerheid van de internationale CPB-ramingen kan moeilijk worden vergeleken met die voor de Nederlandse economie. Voorspelfouten in de nationale ramingen kunnen een rechtstreeks gevolg zijn van fouten in de internationale ramingen. De trefzekerheid van de productie- en inflatieramingen in de (ons omringende) industrielanden

den blijkt overigens niet wezenlijk te verschillen van de trefzekerheid van de CPB-ramingen voor de Nederlandse productie en inflatie²⁴.

Grafiek IV.2.1 MEV-ramingen, CEP-ramingen en realisaties, 1984-1999

²⁴ Vergelijk CEP 1999, pagina 139 e.v.

Is de trefzekerheid van de internationale CPB-ramingen in de loop van de tijd verbeterd? De onderzoeksperiode is te kort om daarover verantwoorde uitspraken te doen. Uit het beschikbare cijfermateriaal blijkt wel dat de ramingsfouten in het tweede deel van de onderzoeksperiode gemiddeld iets kleiner zijn. Maar dat heeft ongetwijfeld ook te maken met een rustiger geworden conjunctuur- en prijzenbeeld.

IV.2.4 Trefzekerheid CPB in vergelijking met de OESO en EC

De trefzekerheid van de internationale CPB-ramingen is vergeleken met die van de OESO en de Europese Commissie. De CPB-prognoses zijn mede gebaseerd op de ramingen van deze instellingen, die circa drie maanden eerder zijn gemaakt. Ook informatie uit andere bronnen en van meer recente aard worden in het ramingsproces betrokken.

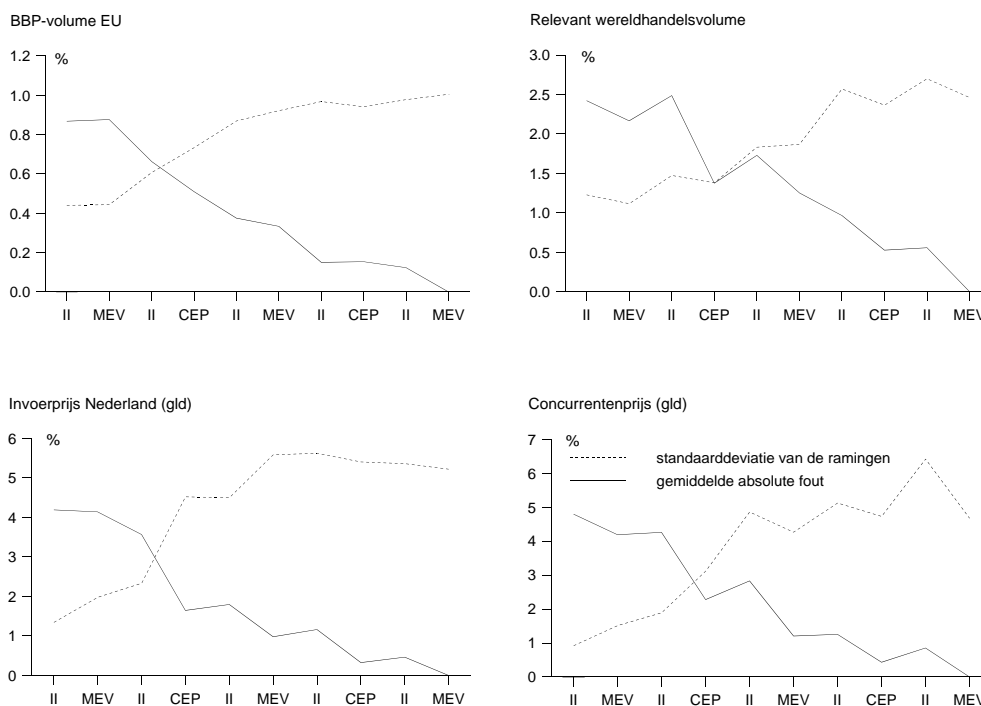
De eerste vraag die zich opdringt is of de CPB-prognoses daarmee beter zijn dan de voorliggende ramingen van de OESO en de EC (zie tabel IV.2.2). Dat blijkt inderdaad zo te zijn. Afgemeten aan de gemiddelde absolute ramingsfouten en de ongelijkheidscoëfficiënten scoren de MEV-ramingen in meer dan 70% van de gevallen beter (vergelijk eerste met derde en vijfde kolom), terwijl de CEP-ramingen altijd beter scoren (vergelijk tweede met vierde en zesde kolom). Daarbij moet onmiddellijk worden aangetekend dat de CPB-ramingen niet véél beter zijn. Afgemeten aan de absolute ramingsfouten is het verschil bij de productiegroei en de inflatie in de OESO en EU minder dan 0,1%-punt per jaar²⁵. De volumegroei van de (relevante) wereldhandel wordt door het CPB circa 0,5 %-punt per jaar beter geraamd, de jaarmutatie van het concurrerend uitvoerprijspeil bijna 1 %-punt beter en de mutatie van het invoerprijspeil 1,4 %-punt beter. De prijsramingen van het CPB zijn vooral beter doordat de internationale instellingen, meer nog dan het CPB, de wereldmarktprijsstijging van industrieproducten stelselmatig te hoog hebben ingeschat. De dollarkoersraming van het CPB ligt gemiddeld een stuiver dichter bij de uiteindelijke uitkomst en het geraamde niveau van de ruwe-olieprijs gemiddeld 62 dollarcent per vat.

Dat de CPB-ramingen beter zijn dan de laatstbekende ramingen van de OESO en EC moet grotendeels worden toegeschreven aan de informatievoorsprong. Zo kunnen onverwachte of moeilijk te voorspellen veranderingen in wisselkoersen en olieprijsen het internationale beeld in korte tijd drastisch wijzigen. Dat deze informatievoorsprong van doorslaggevend betekenis is voor de kwaliteit van de ramingen blijkt uit het feit

²⁵ Bijvoorbeeld is in de MEV-publicaties de gemiddelde absolute ramingsfout van de BBP-groei van de industrielanden in het daaropvolgende jaar 0,85% (eerste kolom, tweede regel). In de voorjaarsramingen van de OESO en EC is deze fout respectievelijk 0,83% en 0,88% (derde en vijfde kolom, tweede regel).

dat de trefzekerheid van de CPB-ramingen meestal ligt tussen de trefzekerheid van de OESO- en EC-ramingen die drie maanden eerder en die drie maanden later zijn gemaakt. Grafiek IV.2.2 geeft het verloop van de gemiddelde absolute ramingsfout bij opeenvolgende ramingen van het CPB en de internationale instellingen. De uitkomst bij de productieramingen voor de EU is illustratief voor alle andere variabelen, met uitzondering van die welke van direct belang zijn voor de Nederlandse economie. Dat zijn de eveneens in beeld gebrachte herwogen wereldhandel, de concurrentenprijs en de invoerprijs. Afgemeten aan de gemiddelde absolute ramingsfouten blijkt dat het CPB deze variabelen in meer dan 80% van de gevallen ook beter raamt dan de internationale instellingen dat drie maanden later doen.

Grafiek IV.2.2 Standaarddeviatie van de ramingen en gemiddelde absolute ramingsfout bij opeenvolgende ramingen van internationale instellingen (II is OESO en EC gemiddeld) en het CPB, 1984-1998. De ramingen lopen van zes maanden vóór tot negen maanden na de prognosejaren

Tabel IV.2.2 Kengetallen^a ramingen internationale variabelen door CPB, OESO en EC, 1984-1998

Publicatie Maand (jaar)		CPB		OESO		EC	
		MEV 9 (t-1)	CEP 3 (t)	Economic Outlook 6 (t-1)	12 (t-1)	Economic Forecasts 6 (t-1)	12 (t-1)
Variabele		mutaties per jaar in %					
BBP-volume industrielanden	GF	0,08	-0,09	0,02	-0,14	-0,07	-0,12
	GAF	0,85	0,64	0,83	0,68	0,88	0,71
	OC	0,81	0,63	0,86	0,69	0,83	0,67
BBP-volume Europese Unie	GF	0,11	-0,07	0,06	-0,03	0,11	0,02
	GAF	0,88	0,51	0,88	0,65	0,85	0,67
	OC	0,90	0,62	0,89	0,76	0,86	0,67
Consumentenprijs OESO	GF	0,32	0,10	0,43	0,33		
	GAF	0,94	0,49	0,71	0,57		
	OC	0,91	0,64	1,05	0,89		
Consumentenprijs Europese Unie	GF	-0,07	-0,02	-0,06	0,04	-0,18	-0,17
	GAF	0,60	0,34	0,49	0,34	0,58	0,47
	OC	0,74	0,49	0,78	0,59	0,87	0,91
Wereldhandels- volume	GF	-0,67	-1,07	-0,24	-0,51	-0,49	-0,58
	GAF	2,12	1,76	2,39	2,12	2,68	2,34
	OC	0,64	0,54	0,70	0,64	0,81	0,63
Relevant wereld- handelsvolume	GF	0,09	-0,34	-0,10	-0,06		
	GAF	2,17	1,38	2,42	2,49		
	OC	0,74	0,52	0,90	0,75		
Invoerprijs Nederland (gld)	GF	3,06	0,54	3,07	2,07	2,66	2,88
	GAF	4,14	1,65	4,12	3,47	4,27	3,67
	OC	0,63	0,30	0,71	0,62	0,66	0,52
Concurrentenprijs Nederland exclusief energie (gld)	GF	2,23	0,21	2,50	2,03		
	GAF	4,19	2,28	4,79	4,26		
	OC	0,70	0,43	0,73	0,69		
Gulden/dollarkoers (niveau)	GF	0,03	-0,02	0,07	0,01	-0,01	0,05
	GAF	0,20	0,13	0,26	0,17	0,27	0,15
	OC	0,81	0,54	0,97	0,69	0,95	0,65
Ruwe-olieprijs (\$/vat, niveau)	GF	1,14	-0,23	1,06	1,59	0,66	1,48
	GAF	3,30	2,31	3,11	3,58	3,26	3,79
	OC	0,97	0,68	0,98	1,12	0,99	1,06

^a GF gemiddelde fout, GAF gemiddelde absolute fouten OC ongelijkheidscoëfficiënt.

IV.2.5 Overeenkomstige kenmerken van de ramingen

De meest opvallende karakteristiek van de opeenvolgende ramingen per variabele is de toenemende standaarddeviatie (zie ook grafiek IV.2.2). Daaruit blijkt dat alle instellingen in eerste instantie vooral trendmatige ramingen afgeven. Dit is tevens de voornaamste bron van alle ramingsfouten. Kennelijk zijn de makers zich sterk bewust van de beperkte mogelijkheden om de conjunctuur juist te voorspellen. Voorzover macro-modellen bij de ramingen worden gebruikt doen zich de ingebouwde stabilisatoren gelden: terugkoppelingsmechanismen zorgen ervoor dat de voorspelde waarden naar de ingebouwde 'steady state' weerkeren. Met het verstrijken van de tijd komt er meer dynamiek in de prognoses voor een gegeven jaar. Het zijn vooral de feitelijke ontwikkelingen die de korte-termijnramingen de goede kant opsturen.

Voor alle instellingen geldt dat het ramingsgemiddelde per variabele over de onderzoeksperiode nauwelijks verandert met het ramingstijdstip en dus ook nauwelijks verschilt van de gemiddelde realisatie over die periode. De belangrijkste uitzondering daarop vormen de internationale prijzen in guldens (en in gewogen nationale valuta) die in alle ramingen systematisch worden overschat. Dat geldt ook voor de CPB-ramingen, al bewegen de geraamde prijzen daarin sneller naar de uiteindelijke realisaties.

Voor alle beschouwde instellingen en variabelen geldt dat de absolute voorspelfouten en ongelijkheidscoëfficiënten systematisch kleiner worden naarmate het prognosejaar dichterbij komt. Slechts in enkele gevallen zijn de ongelijkheidscoëfficiënten van de voorjaarsramingen ten behoeve van het daaropvolgende jaar groter dan één. De naïeve prognoses zijn dus zelden beter.

IV.2.6 Mogelijkheden voor kwaliteitsverbetering

Hoe kan de kwaliteit van de internationale ramingen worden verbeterd? De trefzekerheid van de internationale ramingen blijkt sterk te verbeteren van de MEV-raming in het voorafgaande jaar via de CEP-raming naar de MEV-raming in het lopende jaar. In beide stappen vermindert de gemiddelde absolute ramingsfout met circa 40%. Met name in deze periode wordt het trendmatige karakter van de ramingen ingeruild voor een meer conjuncturele benadering. Het beschikbaar komen van feitelijke korte-termijninformatie, niet alleen van realisaties maar ook van op de conjunctuur vooruitlopende indicatoren, zal daaraan niet vreemd zijn. Een verdere kwaliteitsverbetering van de CEP- en MEV-ramingen in het lopende jaar mag worden verwacht van een nog intensiever gebruik van alle beschikbare korte-termijninformatie. Die weg wordt momenteel al bewandeld, waarbij intensief gebruik wordt gemaakt van het internet.

Sommige variabelen zullen zich altijd moeilijk laten ramen op de korte termijn. Daarbij moet met name worden gedacht aan wisselkoersen en olieprijsen. Momenteel wordt een zeker gewicht toegekend aan de termijnkoersen van deze variabelen, maar ook deze voorspellers zijn zwak. De grilligheid van deze variabelen bemoeilijkt een goede raming van de internationale prijzen, met name bij vertaling naar één bepaalde valuta, zoals de gulden of de euro.

IV.3 De vernieuwende economie

Informatie- en communicatietechnologie (ICT) heeft alle kenmerken van een doorbraaktechnologie, die bijdraagt aan het vernieuwingsproces in de economie. Op microniveau zijn er voor de Verenigde Staten aanwijzingen dat dit productiviteitsverhogend werkt. Dat over de hele breedte van de economie de productiviteitsgroei structureel hoger zou zijn dan in het verleden is niet eenduidig aangetoond. ICT verlaagt transactiekosten in bijna alle markten. Markten voor ICT-goederen en voor informatiegoederen ondervinden meer diepgaande veranderingen. Effecten van ICT op de macro-economische conjunctuurcyclus en de inflatie zijn niet of nauwelijks te verwachten. Als specifieke aandachtspunten voor het beleid komen naar voren: onderwijs, levenslang leren, mededinging in markten voor ICT-goederen en voor informatiegoederen, en kennisdiffusie over aan ICT gerelateerde organisatorische veranderingen.

Na ‘Nieuwe regels voor de nieuwe economie’ volgen ‘Oude regels voor de nieuwe economie’ en na ‘Nieuwe economie is de toekomst’ volgt ‘Eerst geloven dan zien’.²⁶ Is er nu wat aan de hand of is de nieuwe economie niet meer dan een hype? Op welke gebieden tekenen zich conclusies af en wat is nog onzeker?

De nieuwe economie gaat over fundamentele veranderingen in de economie. Informatie- en communicatietechnologie (hard- en software, automatiseringsdiensten en telecommunicatie; afgekort ICT) staat daarin centraal. ICT vormt een doorbraaktechnologie die doorwerkt op een groot aantal aspecten van het economisch proces. Volgens sommigen verandert ICT het economisch proces zo fundamenteel dat oude economische ervaringen en inzichten niet meer gelden. De economie zou op de drempel staan van een periode van blijvend hoge groei, gedragen door hogere productiviteitsgroei, met lage inflatie en zonder conjunctuurgolven. Daarbij zouden ook nieuwe economische wetten gelden: informatiegoederen zoals software vereisen zeer hoge ontwikkelkosten maar zijn vervolgens nagenoeg gratis te reproduceren. Daardoor verdwijnt het verband tussen

²⁶ Zie respectievelijk: Kevin Kelly (1997), ‘New rules for the new economy’, Wired, <http://www.wired.com/wired/archive/5.09/newrules.html>, J.B. DeLong (1997) ‘Old rules for the new economy’, http://econ161.berkeley.edu/Comments/for_hudson.html, Intermediair (2 december 1999, p 48), NRC (12 december 1999, p 17).

marginale kosten en prijs. Anderen zijn hier erg sceptisch over. Met name empirische aanwijzingen voor de beweerde fundamentele veranderingen zouden grotendeels ontbreken.

Deze bijdrage spreekt liever van ‘vernieuwende economie’ dan van ‘nieuwe economie’. Dat geeft aan dat er sprake is van een aanzienlijke mate van continuïteit: ICT is de volgende stap in een voortdurend veranderingsproces. De volgende subparagraaf laat zien dat vanuit een historisch perspectief de kenmerken van ICT overeenkomen met die van eerdere doorbraaktechnologieën. Zij vernieuwen en ondersteunen het economische ontwikkelingsproces. Vervolgens richt de discussie zich op de gevolgen voor de productiviteit en op de vraag of oude wetten en ervaringen nog gelden. De laatste vraag laat zich analyseren vanuit micro- en vanuit macroperspectief. Het microperspectief richt zich op het functioneren van markten, het macroperspectief op conjunctuurbewegingen en inflatie. In beide gevallen treden er substantiële veranderingen op, economische wetten veranderen echter niet fundamenteel.

IV.3.1 ICT als doorbraaktechnologie

Op elke kantoorkamer en in menige woning staat tegenwoordig een PC. De penetratiegraad van PC's in Nederlandse gezinnen steeg tot 60% in 1998. Dat feit op zich maakt ICT echter nog niet tot een doorbraaktechnologie. Ook gloeilampen zijn op vele plaatsen aan te treffen, maar de uitvinding van de gloeilamp wordt niet beschouwd als een doorbraakinnovatie (in tegenstelling tot de uitvinding van elektriciteit, zie onder). Wat maakt een innovatie dan wel tot doorbraaktechnologie?

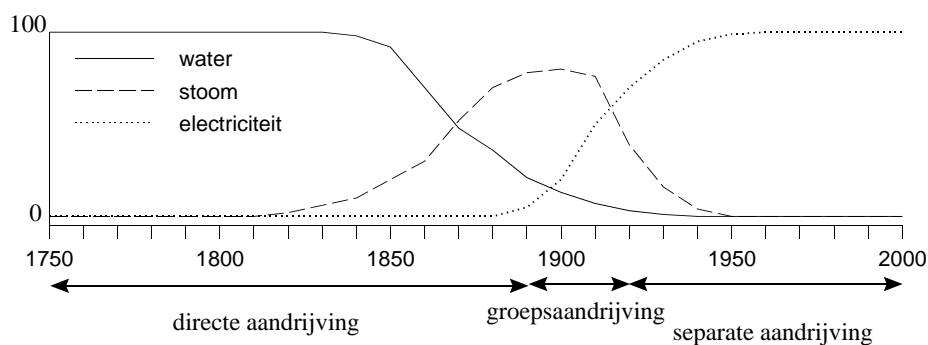
Lipsey *et al.* (1998) onderscheiden vier kenmerken waaraan een doorbraaktechnologie moet voldoen.²⁷ Het eerste kenmerk is ruimte voor verbetering. Doorbraaktechnologieën maken een evolutionair proces door waarin de technologie verbetert en toepassingskosten dalen. De uitvinding en ontwikkeling van elektriciteit is een voorbeeld. Ten tweede heeft een doorbraaktechnologie een grote variëteit aan toepassingen. De technologie is te vinden in een groot aantal verschillende producten en processen, voor elektriciteit bijvoorbeeld toepassingen in elektromotoren, radio's, verlichting en aluminiumproductie (elektrolyse). Als derde hebben doorbraaktechnologieën een groot bereik, ze zijn op veel plaatsen in de economie te vinden. Dit verschilt van het vorige kenmerk: zowel elektriciteit als de gloeilamp hebben een groot bereik, echter alleen elektriciteit heeft een grote variëteit aan toepassingen. Tenslotte is een doorbraaktechnologie complementair met bestaande of potentieel nieuwe technologieën. Dit betekent dat de doorbraaktechnologie niet alleen technologische aanpassingen en

²⁷ R.G. Lipsey, C. Bekar en K. Carlaw (1998), 'What requires explanation?', in E. Helpman (ed), *General Purpose technologies and economic growth*, MIT Press, p15-54 .

innovaties op andere terreinen mogelijk maakt, maar deze ook nodig heeft om volledig tot zijn recht te komen.

De inrichting van een fabriek vormt een mooi voorbeeld van een organisatorische innovatie die complementair is aan de uitvinding van elektriciteit (zie grafiek IV.3.1).²⁸

Grafiek IV.3.1 Aandeel primaire krachtbron (percentage) en dominante vorm van aandrijving van machines in bedrijven, 1750-2000

Bron: Freeman en Soete (1997), *The economies of industrial innovation*, Pinter.

Ten tijde van de industriële revolutie vormde waterkracht de centrale krachtbron waar de hele inrichting van een fabriek op was afgesteld. Alle machines waren door overbrenging verbonden met een centrale aandrijfjas. Stoomkracht bracht iets meer flexibiliteit door groepen machines aan te drijven. Pas met de elektromotor kwam de aparte aandrijving per machine, waardoor een inrichting van de fabriekshal mogelijk was die meer aansloot bij het productieproces in plaats van bij de krachtbron. Bovendien werd het productieproces minder storingsgevoelig: een hapering in de krachtbron zette niet langer het hele proces stil.²⁹

²⁸ Zie P.A. David (1991), *Computer and dynamo: the modern productivity paradox in a not too distant mirror*, in OECD (ed), *Technology and productivity: the challenge for economic policy*, Parijs; P.A. David and G. Wright (1999), *General purpose technologies and surges in productivity: historical reflections on the future of the ICT revolution*, paper presented on the international symposium on Economic challenges of the 21st century in historical perspective, Oxford, England, 2nd-4th July 1999.

²⁹ Naast organisatorische veranderingen leidde de opkomst van elektriciteit ook tot een grotere geografische spreiding van industriële activiteit. Met waterkracht als krachtbron moest een fabriek in de buurt van een stroom staan, en stoomkracht vereiste spoorwegen om kolen aan te voeren. Met elektriciteit vervielen deze

ICT voldoet aan alle kenmerken van een doorbraaktechnologie. ICT heeft al een aanzienlijke evolutie doorgemaakt, maar er is zeker op het gebied van netwerken nog veel mogelijk. De grote variëteit komt tot uiting in een scala aan toepassingen zoals besturing van vliegtuigen, scans in de gezondheidszorg, CD-spelers, communicatie, tekstverwerking, etc. Het grote bereik is evident. Er zijn weinig plaatsen waar ICT niet in een of andere vorm te vinden is. Complementaire technische innovaties hebben zich voorgedaan in de zojuist genoemde toepassingen. Daarnaast verandert ICT productieprocessen, marketing, financiering en organisatie in ondernemingen.

Het kost vaak veel tijd voordat een doorbraaktechnologie op grote schaal doordringt in de economie. Meestal zitten er verscheidene decennia tussen de eerste uitvinding en grootschalige toepassingen. Grafiek IV.3.1 illustreert dit. Het principe van stoomkracht was al zeven decennia bekend voordat stoomkracht waterkracht begon te vervangen. Hetzelfde geldt voor de invoering van elektriciteit. Analoge aanpassingsperioden zijn bekend voor de vervanging van ijzer door staal en later van staal door synthetische materialen of voor de toepassing op grote schaal van de benzinemotor in transport.³⁰

Om een aantal redenen treden grote vertragingen op bij de diffusie van een nieuwe doorbraaktechnologie. Tijd is gemoeid met complementaire innovaties en structurele veranderingen op een veelheid van gebieden. Bovendien kosten leerprocessen tijd, zowel binnen bedrijven als bij de overheid. Een doorbraaktechnologie vraagt vaak om nieuwe vormen van regulering en aanpassing van instituties, waarvan de specifieke vorm pas na enige tijd duidelijk wordt. Onzekerheid en verzonken kosten vormen een volgende reden. Invoering van doorbraaktechnologieën impliceert vaak aanzienlijke kosten, die moeilijk meer ongedaan gemaakt kunnen worden. Te denken valt aan investeringen in aangepaste machines of omscholing van werknemers. Door onzekerheid over de technologische ontwikkeling loopt een bedrijf het risico te vroeg te investeren in de verkeerde technologieën. Het heeft daarom de neiging te wachten tot een dominante technologie zich heeft uitgekristalliseerd. Adoptie-externaliteiten samenhangend met complementaire technologieën versterken dit: de sector die de doorbraaktechnologie produceert heeft pas voldoende prikkels om te innoveren als er voldoende toepassingen zijn en de toepassende sectoren innoveren pas als de doorbraaktechnologie ver genoeg ontwikkeld is.³¹

Ook een geleidelijke diffusie van de doorbraaktechnologie ICT is daarom zeer wel denkbaar. Niet zozeer de desktop-PC op zich, maar veeleer de opkomst van internet en organisatorische aanpassingen zouden tot de doorbraak kunnen leiden. Internet verbetert

restricties.

³⁰ Zie bijvoorbeeld C. Freeman en L. Soete, *The economics of industrial innovation*, third edition, Pinter, 1997, dat in het eerste deel een uitgebreid overzicht geeft van technologische ontwikkelingen in het verleden.

³¹ T.F. Bresnahan en M. Trajtenberg (1995), General purpose technologies: 'Engines of growth'?, *Journal of Econometrics*, 65, 83-108.

communicatiemogelijkheden, maakt samenwerking op afstand mogelijk en boort nieuwe markten aan. Organisatorische aanpassingen zijn nodig omdat in toenemende mate computers laaggeschoold administratief werk vervangen. Computersystemen verrichten meer en meer routinematige taken, zoals facturering, boekingen, administratie. Dit strekt zich uit tot eenvoudige beslissingen nemen en taken in de toezichhoudende sfeer. De overgebleven taken krijgen een meer dienstverlenend karakter: adviseren en meedenken met klanten over producten die steeds complexer worden en steeds meer zijn toegesneden op individuele voorkeuren. Dit vraagt niet alleen meer opleiding maar vooral ook meer vaardigheden om met mensen om te gaan en meer autonomie voor werknemers. Het geleidelijke proces van organisatorische aanpassingen en de opkomst van internet droegen er aan bij dat ICT in de jaren negentig een hoge vlucht nam.

IV.3.2 Productiviteit en economische groei

Indien de historische analogie juist is en ICT nu aan belang wint, onder andere door complementaire innovaties in organisatie en netwerken, staat de economie dan aan de vooravond van een periode van structureel hoge productiviteitsgroei en hoge economische groei?³² Om twee redenen is dat niet vanzelfsprekend: ten eerste de complexiteit van de relatie tussen de penetratie van ICT en de productiviteitsgroei op macro-economisch niveau, en ten tweede de lange-termijn-invloed van een doorbraaktechnologie op de productiviteit. Een andere (theoretische) reden maakt hogere productiviteitsgroei weer iets waarschijnlijker: ICT kan leiden tot efficiënter onderzoek en ontwikkeling.

Complexiteit impliceert geleidelijkheid. De diffusie van technologische vindingen heeft vaak een s-vormig verloop: na een fase van geleidelijke opbouw volgt een periode van groei, die uiteindelijk weer afvlakt wanneer verzadiging plaatsvindt. De productiviteit die samenhangt met een dergelijke nieuwe technologie laat een vergelijkbaar patroon zien. De macroproductiviteitsgroei resulteert echter uit de opeenstapeling van een aanzienlijke hoeveelheid individuele technologieën, die ook nog eens in een verschillende fase van ontwikkeling zijn. Daarom hoeft er van een s-vormig verloop van de productiviteit op macroniveau in het geheel geen sprake te zijn. De opkomst van een doorbraaktechnologie komt dus pas zeer geleidelijk in de macroproductiviteit tot uiting en een sterke versnelling op macroniveau treedt niet noodzakelijkerwijs op.

Een doorbraaktechnologie voorkomt op lange termijn eerder het afvlakken van de productiviteitsgroei dan dat deze leidt tot een stijging ervan. Doorbraaktechnologieën met daaraan gerelateerde complementaire innovaties vernieuwen het proces van economische ontwikkeling. Indien doorbraaktechnologieën uitblijven, nadert

³² Voor een recent overzicht van de discussie over productiviteit en nieuwe economie zie B. van Ark (2000), 'Measuring productivity in the 'new economy': towards a European perspective', *De Economist* 148, no. 1.

uiteindelijk op vele fronten de technologische ontwikkeling het verzadigingspunt en zwakt de totale productiviteitsgroei af. Een doorbraaktechnologie verjongt het groeiproces in de economie door een geheel nieuwe reeks kansen voor verdere ontwikkeling te scheppen. Daarmee houden doorbraaktechnologieën op lange termijn de productiviteitsgroei in stand.

De productiviteitsgroei zou op lange termijn wel hoger kunnen uitkomen indien ICT het innovatieproces zelf productiever maakt.³³ Daarmee zou ICT zich dan onderscheiden van eerdere doorbraaktechnologieën. Empirisch is over dit effect weinig bekend.

Empirie: de Verenigde Staten

De empirie zou uitsluitsel moeten geven over de invloed van ICT op productiviteit en groei, maar biedt nog veel onzekerheden. De empirische discussie concentreert zich op de ontwikkelingen in de Verenigde Staten. De arbeidsproductiviteit in de private sector exclusief landbouw groeide daar in 1950-1972 gemiddeld met 2,65% per jaar.³⁴ In de daaropvolgende periode, 1972-1995, zakte deze in tot 1,47%. Vanaf 1995 tot en met 1999 is met 2,58% de gemiddelde groei weer bijna terug op de waarde uit de gouden jaren vijftig en zestig.

Eén zwaluw maakt echter nog geen zomer: er kunnen andere redenen dan ICT ten grondslag liggen aan de hogere productiviteit. Tabel IV.3.1 presenteert er een aantal, ontleend aan studies van Gordon en van het Congressional Budget Office (CBO).³⁵ De eerste reden betreft een cyclisch effect. Ook in de jaren zeventig en tachtig was de productiviteit in enkele jaren relatief hoog. Vaak trad dit op na een recessie, wanneer bedrijven eerst onderbenutte capaciteit inzetten, waardoor de productie toeneemt zonder dat het aantal gewerkte uren significant stijgt. Hierdoor stijgt de productiviteit. Gordon schat het cyclisch effect in 1995-1999 op 0,41 %-punt, het CBO komt iets lager uit. De structurele arbeidsproductiviteitsgroei ligt daardoor respectievelijk 0,66 en 0,8 %-punten hoger dan in de voorafgaande periode 1972-1995 (zie tabel IV.3.1). Een betere meting van inflatie (een lagere inflatie impliceert hogere volumegroei bij gelijke waardemeting) verklaart 0,19 of 0,1 %-punt.

Vanaf dit punt lopen beide analyses enigszins uiteen. De structureel hogere groei hangt volgens Gordon geheel samen met de zeer sterke productiviteitsgroei in het

³³ Dit is uitgewerkt in het endogene groeimodel van Romer (1990), *Endogenous technological change*, *Journal of Political Economy*, Vol. 98, pp. 71-102.

³⁴ R.J. Gordon (1999), *Has the 'New economy' rendered the productivity slowdown obsolete?*, juni 1999, nieuwe cijfers ontleend aan de presentatie tijdens de OECD Workshop over productiviteitsgroei, december 1999.

³⁵ Gordon (1999), *op cit.*; Congressional Budget Office (2000), *The budget and economic outlook; fiscal years 2001-2010*, p114-115.

vervaardigen van computers (35% per jaar) en van software (10% per jaar). Weglaten van deze sectoren reduceert de versnelling van de structurele productiviteitsgroei tot nul. Een invloed van ICT op de productiviteit in de private sector exclusief de computer-industrie is volgens Gordon daarom niet aangetoond. Het CBO beperkt zich tot de sector 'vervaardigen van computers' en verklaart daardoor slechts 0,2 %-punt. Kapitaalintensivering verklaart nagenoeg het gehele resterende deel. De Amerikaanse arbeidsmarkt is krap in de tweede helft van de jaren negentig, waardoor bedrijven kapitaalintensiever zijn gaan produceren. Dit verhoogt de arbeidsproductiviteit. Het CBO schat dat de meer dan gemiddelde groei in de hoeveelheid kapitaal per werknemer 0,4 %-punten verklaart van de structurele arbeidsproductiviteitsgroei vanaf 1995.³⁶

Tabel IV.3.1 Decompositie productiviteitsontwikkeling Verenigde Staten, 1995-1999

	Gordon (in %)	CBO (in %)
	mutaties per jaar in %	
Feitelijk 1995-1999	2,54	2,6
Cyclisch	0,41	0,3
Structureel 1995-1999	2,13	2,3
Structureel 1972-1995	1,47	1,5
Versnelling	0,66	0,8
Inflatiemeting	0,19	0,1
Computerindustrie	0,51 ^a	0,2 ^b
Kapitaalintensivering	.	0,4
Onverklaard	- 0,04	0,1

^a Vervaardiging van computers en software.

^b Vervaardiging van computers.

Nu betekent dit niet dat ICT alleen invloed heeft binnen de computerindustrie en nergens daarbuiten. De kapitaalintensivering die het CBO berekent, bestaat voor het merendeel uit investeringen in ICT.³⁷ Gordon gaat niet in op de productiviteitsgroei in afzonderlijke sectoren van de rest van de private sector exclusief landbouw en computerindustrie. Er kunnen heel goed sectoren zijn die door de invloed van ICT een

³⁶ Het Economic Report of the President (Washington, februari 2000) ondersteunt deze analyse. Het schrijft 0,23 %-punt van de arbeidsproductiviteitsstijging toe aan het vervaardigen van computers en 0,47 %-punt aan kapitaalintensivering.

³⁷ In reële termen stegen de Amerikaanse investeringen in informatieverwerkende apparatuur en software van 1% van het BNP in 1979 tot 2% in 1989 en 3% in 1995 om vervolgens te versnellen tot bijna 6% in 1999. Bron: Economic Report of the President, *op cit.*, p 29, zie ook p 80.

structureel hogere productiviteitsgroei laten zien, en andere sectoren, die door welke oorzaak dan ook een lagere structurele productiviteitsgroei vertonen vergeleken met de voorafgaande periode.³⁸ Dit kan bijvoorbeeld komen doordat de penetratie van ICT gepaard gaat met een herstructureringsproces waarin bepaalde sectoren verdwijnen en andere opkomen. Wat geldt voor afzonderlijke sectoren binnen de gehele economie, geldt analoog voor individuele bedrijven binnen een sector.

Bovendien rijst de vraag wat het goede referentiekader is. Bovenstaande studies analyseren of ICT de productiviteitsgroei verhoogt ten opzicht van het verdere verleden. De juiste, maar op macro- of sectorniveau niet te onderzoeken, vraag luidt of er een stijging plaats vindt ten opzichte van een ontwikkeling zonder ICT. Omdat de historische analogie aangeeft dat zonder een doorbraaktechnologie de productiviteitsgroei op termijn afzwakt, kan een in de tijd gemiddeld gelijkblijvende structurele productiviteitsgroei toch een invloed van ICT impliceren.

Op microniveau bestaan er voor de VS aanwijzingen dat ICT de productiviteit verhoogt. In de eerste plaats rapporteren individuele bedrijven aanzienlijke efficiencywinsten door het gebruik van ICT. Distributie profiteert van verbeteringen in logistiek, voorraden nemen af door betere aansluiting tussen de wensen van afnemers en leveringen, geautomatiseerde reserveringssystemen optimaliseren de bezetting van vliegtuigen, etc. In de tweede plaats wijst onderzoek met microdata op efficiencywinst door ICT indien dit gepaard gaat met een groter aandeel hoger opgeleiden en veranderingen in bedrijfsorganisatie.³⁹ Bedrijven die veel gebruik maken van ICT en veel hoog opgeleiden in dienst hebben, zijn productiever dan bedrijven met relatief weinig van deze beide factoren. Bovendien is de productiviteit van bedrijven, die of alleen in ICT geïnvesteerd hebben of alleen een groter aandeel hoog opgeleiden in dienst hebben, lager dan de productiviteit van bedrijven, die *geen* van beide investeringen hebben verricht. Dit opmerkelijke resultaat bevestigt de complementariteit tussen ICT investeringen en het opleidingsniveau van werknemers. Analoge resultaten gelden voor de combinatie van ICT en aanpassingen in de bedrijfsorganisatie. Complementariteiten en grote aanpassingskosten van veranderingen in bedrijfsorganisatie leiden tot een heterogene groep bedrijven met wisselende productiviteitsniveaus. De productiviteit is relatief hoog in leidende bedrijven die in elk van de complementaire factoren hebben geïnvesteerd, terwijl bedrijven die op een of meer van deze terreinen achterblijven een lagere productiviteit te zien geven.

³⁸ Gordon's nieuwe cijfers laten zien dat ook in de Amerikaanse dienstensector enige acceleratie van productiviteit optreedt sinds het midden van de jaren 90 (bron: communicatie met B. van Ark).

³⁹ Zie T.F. Bresnahan, E. Brynjolfsson en L.M. Hitt (1999), Information technology, workplace organisation and the demand for skilled labor: firm level evidence, NBER Working Paper 7136. In deze analyse staat de totale factorproductiviteit centraal: de auteurs corrigeren voor de productiefactoren arbeid en kapitaal.

Lage productiviteit nieuwe bedrijven in zakelijke dienstverlening

De groei van de arbeidsproductiviteit liep in de Nederlandse commerciële dienstensector terug van gemiddeld 1½% per jaar in de tweede helft van de jaren tachtig tot ¼% in de eerste helft van de jaren negentig. Bovendien bleef deze groei achter bij de stijging in andere landen. Een belangrijke bedrijfstak binnen de commerciële dienstensector is de zakelijke dienstverlening, een bedrijfstak waar ICT de mogelijkheden van het productieproces heeft verruimd. De zakelijke dienstverlening omvat branches als accountancy, economische adviesbureaus, architectenbureaus en computerservicebedrijven.

De grote dynamiek in de Nederlandse zakelijke dienstverlening leidt niet tot productiviteitsgroei. Deze conclusie is gebaseerd op gegevens van individuele ondernemingen in de zakelijke dienstverlening voor de periode 1987 tot en met 1995.¹ De dynamiek in de zakelijke dienstverlening was groot: ruim driekwart van de bedrijven die in 1995 actief waren, bestond nog niet in 1987. Theoretisch wordt verwacht dat hoge aantallen toe- en uittrekkende bedrijven een impuls vormen voor productiviteitsverbetering. Nieuwe bedrijven, gebruik makend van de jongste ICT-technieken, introduceren nieuwe producten en prikkelen bestaande bedrijven tot verdere vernieuwing. Bedrijven die sterk verouderd zijn en ondermaats presteren verdwijnen. Vooralsnog heeft dit in deze tak echter niet geleid tot een beduidende verbetering van de productiviteit, in tegenstelling tot wat zichtbaar is in de industrie.

Het hoge aantal toetreders in de zakelijke dienstverlening drukte juist de jaarlijkse arbeidsproductiviteitstoename. Nieuwe bedrijven waren bij aanvang minder productief dan de al bestaande bedrijven en gemiddeld genomen even productief als de verdwijnende bedrijven. Weliswaar verbeterde een deel van de nieuwe bedrijven binnen enkele jaren hun productiviteitsniveau en marktaandeel, maar het overgrote andere deel is dan al weer van de markt verdwenen. Daarnaast verhoogden ook de bestaande bedrijven hun productiviteit gemiddeld genomen nauwelijks. Achter dit laatste gaan wel grote verschillen schuil. Bij sommige bestaande bedrijven nam de arbeidsproductiviteit jaarlijks met gemiddeld 3% toe, terwijl tegelijk de werkgelegenheid steeg.

¹ Zie H.P. van der Wiel (1999), *Firm turnover in Dutch Business Services: The effect on labour productivity*, CPB Onderzoeksmemorandum no. 159.

Empirie: Nederland

Een hogere productiviteitsgroei is in recente cijfers voor Nederland niet terug te vinden: in 1995-1998 steeg de macro-arbeidsproductiviteit met gemiddeld $\frac{3}{4}$ % per jaar. Na 1986 is vooral de productiviteitsgroei in de dienstensector gering. In de eerste helft van de jaren negentig blijft de productiviteitsontwikkeling in de tertiaire dienstensector achter bij die in de VS. Hieraan dragen vooral de handel en het bank- en verzekeringswezen bij. De productiviteit in de transportsector stijgt juist harder dan in de VS.⁴⁰ In een aantal sectoren waar de invloed van ICT zich zou kunnen doen gelden is daarvan in Nederland dus nog niet veel waar te nemen in de productiviteitscijfers.

Micro-onderzoek voor de zakelijke dienstverlening bevestigt dit beeld (zie kader). Deze bedrijfstak, die een aantal belangrijke toepassers van ICT omvat, liet in de periode 1987-1995 in Nederland nauwelijks groei van de arbeidsproductiviteit zien, ondanks een groot aantal nieuw toetredende bedrijven. In de periode 1996-1998 ligt de groei met gemiddeld $1\frac{1}{2}$ % per jaar wel wat hoger. Ten opzichte van de VS blijven dit echter magere cijfers. Een oorzaak kan gelegen zijn in het uitblijven van complementaire innovaties in de vorm van voldoende aanpassing van de bedrijfsorganisatie aan ICT.

Binnen de zakelijke dienstverlening steekt de computerservicebranche nog gunstig af met een jaarlijkse productiviteitsstijging van 3% vanaf 1995. De computerservicebranche maakt, als aanbieder van ICT-technologie, ook deel uit van de ICT-sector. Vergeleken met de rest van de economie is de groei van de arbeidsproductiviteit in de Nederlandse ICT-sector met 4% op jaarbasis eveneens indrukwekkend. Dit is echter nog steeds beduidend lager dan in de VS. Gordon meldt voor de computerservicebranche in de VS een stijging met bijna 10% per jaar. Bovendien is het aandeel van de ICT-sector in het totaal bijna twee keer zo groot in de VS als in Nederland en vindt er in de Amerikaanse ICT-sector een productiviteitsversnelling plaats en in Nederland niet.

Conclusie

Ontwikkelingen in de VS wijzen op een vernieuwende economie. Productiviteitsgroei door bovengemiddelde investeringen van bedrijven in ICT, de uitkomsten van micro-onderzoek en de sterke productiviteitsgroei in ICT-producerende bedrijfstakken bieden daartoe indicaties. Vooral betere communicatiemogelijkheden (telecommunicatie en internet) en organisatorische veranderingen zijn de aanleiding voor hogere productiviteit door ICT. Functionerend als doorbraaktechnologie zou ICT zo het groeiproces kunnen

⁴⁰ Zie voor cijfers (tabel 4.4, blz 26) en een uitgebreide analyse: H.P. van der Wiel (1999), Sectoral labour productivity growth: a growth accounting analysis of Dutch industries, 1973-1995, CPB Onderzoeksmemorandum, 158.

verjongen en de draaggolf voor economische groei in de toekomst vormen. Voor de economie als geheel is niet eenduidig aangetoond dat de productiviteitsgroei sinds 1995 structureel hoger zou zijn dan in het verleden. Indien ICT als doorbraaktechnologie echter voorkomt dat op termijn de productiviteitsgroei afvlakt kan ook een gelijkblijvende groeivoet een invloed van ICT impliceren.

Vergeleken met de VS komt de doorbraak van ICT in Nederlandse ICT producerende bedrijfstakken minder tot uitdrukking. Alhoewel de bijdrage van de ICT-sector aan de groei van de arbeidsproductiviteit hoog is (zie het kader over ICT en toenemen arbeidsproductiviteit in hoofdstuk 3), leidt dit in Nederland nog niet tot een versnelling zoals in de VS. Analoog aan de VS treedt geen versnelling van de productiviteitsgroei op in de rest van de economie in de periode 1995-1998 ten opzichte van de periode 1991-1995. Daarbij ligt de Nederlandse productiviteitsgroei beduidend onder die in de VS.

IV.3.3 Het functioneren van markten

Gaat verjonging van het groeiproces door ICT gepaard met een verandering in het functioneren van markten? Bij de analyse van deze vraag is het zinvol onderscheid te maken tussen markten voor ICT-goederen, markten voor informatiegoederen en markten in het algemeen. ICT-goederen zijn onder andere hard- en software, automatiseringsdiensten, telecommunicatie-netwerken en spraak- en data-transportdiensten. Deze markten maakten in 1998 ruwweg 4,5% van het BBP uit. Informatiegoederen, zoals nieuws, informatie en amusement, kunnen in principe digitaal opgeslagen, getransporteerd en weergegeven worden. Draggers van informatiegoederen zijn bijvoorbeeld boeken, CD's, internet-sites en TV-programma's. De markten voor informatiegoederen beslaan in 1998 zo'n 2,5% van het BBP. Markten in het algemeen zijn alle overige sectoren in de resterende 93% van de economie.⁴¹

Het functioneren van een markt betreft de mate waarin vragers en aanbieders efficiënt en effectief op elkaars behoeften kunnen inspelen, dat wil zeggen zó dat er een goede kwaliteit/prijs-verhouding tot stand komt, dat afnemers voldoende keuzemogelijkheden hebben, en dat innovaties tot stand kunnen komen. ICT kan met name op markten voor ICT-goederen en op markten voor informatiegoederen tot marktfalen leiden, doordat ICT externaliteiten⁴² of marktmacht genereert. Zoals zal blijken is dit marktfalen

⁴¹ CBS (1999), ICT-markt in Nederland 1995-1998, Voorburg.

⁴² Externaliteiten zijn afhankelijkheden tussen economische agenten die niet in het prijsmechanisme tot uiting komen. Daardoor geven prijzen onjuiste signalen en functioneert de markt onvoldoende.

echter vaak latent: bedrijven ontwikkelen strategieën waardoor het marktfalen afneemt of zelfs verdwijnt.⁴³ Dit beperkt de noodzaak van interventies door overheidsbeleid.

Markten voor ICT-goederen

ICT-goederen onderscheiden zich van de rest van de economie door de prominente aanwezigheid van netwerk-externaliteiten en omschakelkosten. Door netwerk-externaliteiten neemt het nut voor een gebruiker van een bepaald product of een bepaalde technologie toe met het aantal gebruikers van producten die compatibel zijn:⁴⁴ hoe meer mensen email hebben, des te nuttiger het is zelf een email-adres te openen. Bij aanwezigheid van netwerk-externaliteiten hebben afnemers baat bij een gemeenschappelijke standaard. Echter, standaardisatie mislukt soms (voorbeeld: Chipper versus Chipknip), terwijl afnemers moeilijk met elkaar kunnen overleggen om voor dezelfde standaard te kiezen. Omschakelkosten ervaart een gebruiker die overstapt naar een andere technologie, bijvoorbeeld een ander softwareprogramma.⁴⁵ Hieronder vallen opstartkosten en leerkosten om met de nieuwe technologie om te gaan.

Zowel omschakelkosten als netwerk-externaliteiten impliceren dat afnemers ingesloten kunnen raken in een bepaalde technologie of product. Producenten met een groot marktaandeel beschikken daardoor over meer marktmacht (bijv. Microsoft) dan in andere sectoren gebruikelijk is. De belangrijkste tegenkracht is innovatie door toetreders en concurrenten. Nieuwe producten moeten echter zeer grote voordelen bieden om afnemers te laten overstappen. Dit geeft gevestigde aanbieders meer ruimte om hoge prijzen te vragen. Mededingingstoezicht dient daarom extra alert te zijn op misbruik van marktmacht. Overheidsbeleid kan een rol spelen bij het faciliteren van standaardisatie en innovatie.

Markten voor informatiegoederen

Digitalisering verruimt de mogelijkheden tot ordenen en vastleggen van informatie en kennis. Groei van en innovatie in elektronische communicatie (internet) en apparatuur (computers) vereenvoudigt de opslag, het transport en de weergave van informatiegoederen. Aldus neemt de verhandelbaarheid van informatiegoederen toe. Deze ont-

⁴³ Zie: C. Shapiro en H.R. Varian (1999), *Information Rules*, Harvard Business School Press, en de CPB-studie onder redactie van M. Canoy (2000), *Publishers caught in the web: strategies, performance and public policy*.

⁴⁴ Zie J. Tirole (1988), *The Theory of Industrial Organization*, MIT Press.

⁴⁵ Zie P. Klemperer (1995), 'Competition when Consumers have Switching Costs: An Overview with Applications to Industrial Organization, Macroeconomics, and International Trade', *Review of Economic Studies*, 62, p 515-539.

wikkeling verlaagt transactiekosten en verbetert het functioneren van informatiemarkten.

Door de karakteristieken van de markt zijn er enkele vormen van latent marktfalen aanwezig.⁴⁶ Hoge vaste kosten van productie van informatiegoederen gaan gepaard met lage marginale kosten van reproductie, terwijl digitalisering perfecte kopieën mogelijk maakt. Als concurrentie zou resulteren in prijzen gelijk aan marginale kosten, dan produceert niemand deze goederen meer, omdat vaste kosten niet terugverdiend kunnen worden. Vooral nog ziet het er echter niet naar uit dat dit probleem hardnekkig of onoplosbaar is. Hieraan dragen bestaande institutionele oplossingen bij, bijvoorbeeld copyrights of patenten. Ook zorgen ondernemingsstrategieën ervoor dat het latent marktfalen zich niet hoeft te manifesteren. Te denken valt aan het uitgeven van verschillende versies, het combineren van informatiegoederen met advertenties en dienstverlening, en het distribueren via decoders.

ICT maakt het in toenemende mate mogelijk dat producenten (artiesten, auteurs, musici) zelf informatiegoederen uitgeven en eventueel ook distribueren, vooral wanneer de fysieke verschijningsvorm van de informatie niet van cruciaal belang is. Sommige artiesten verspreiden hun muziek al zelf via internet. Het ligt daarom in de lijn der verwachting dat zij minder afhankelijk worden van gevestigde uitgevers – of tenminste een sterkere onderhandelingspositie krijgen – wat betreft artistieke vrijheid en intellectueel eigendomsrecht. Deze ontwikkelingen zijn nog in volle gang. Innovatie bevordert toegankelijkheid en verspreiding van informatiegoederen, en is in principe goed voor producenten en consumenten, uiteraard mits latent marktfalen vermeden kan worden. Uitgevers daarentegen hebben vanuit het oogpunt van winstmaximalisatie niet altijd belang bij brede verspreiding en een pluriform, vernieuwend aanbod tegen lage prijzen. Het is onzeker of zij hun huidige posities weten te handhaven, bijvoorbeeld door nieuwe toegevoegde waarde te creëren, of door verdere concentratie en samenwerking (bijvoorbeeld met internet-providers) en het creëren van encryptie- en distributiestandaarden (om kopiëren tegen te gaan en grip te houden op verspreiding). Tot slot krijgen sectoren voor informatie zonder fysieke verschijningsvorm (zoals muziek) waarschijnlijk een krachtige impuls zodra betalen via internet gemeengoed wordt.

Markten in het algemeen

Uiteraard resulteert ICT in nieuwe producten en diensten, en in nieuwe mogelijkheden om deze te produceren, te promoten en te verkopen, maar dat impliceert nog niet dat alle markten en bedrijfstakken anders gaan functioneren of allemaal in gelijke mate

⁴⁶ Zie J.B. DeLong en A.M. Froomkin (1999), 'Speculative microeconomics for tomorrow's economy', 22 november, mimeo, <http://personal.law.miami.edu/~froomkin/articles/spec.htm>.

veranderen.⁴⁷ Zo is in business-to-business markten optimalisering van ketenprocessen niets nieuws, maar geeft internet hier wel een nieuwe impuls aan. Een voorbeeld is het plan van Ford en GM om de gehele inkoop via internet te gaan afhandelen.⁴⁸ Ook het belang van geografie verandert: afstanden kunnen in fracties van seconden overbrugd worden. De noodzaak tot inzicht in lokale markten blijft echter een stabiliserende factor (zo betrad Amazon de Europese markt door overname van Duitse en Britse on-line boekhandels⁴⁹).

ICT heeft naar verwachting gunstige effecten in markten waar intermediairs een rol kunnen vervullen, zoals markten voor onroerend goed en financiële diensten. Nieuwe technologie, bijvoorbeeld internet, maakt toetreding van buitenstaanders eenvoudiger en dwingt gevestigde intermediairs tot innovatie in dienstverlening en contacten met klanten. Afnemers kunnen profiteren van effectievere dienstverlening (bijvoorbeeld een betere filtering van informatie) en worden minder afhankelijk van huidige bemiddelaars, zoals tussenpersonen in de verzekeringsbranche.

Grosso modo nemen transactiekosten af en neemt de transparantie in markten toe. Internet vergroot de variatie in distributiekanaal: consumenten kunnen fysieke goederen zowel in winkels kopen als via internet bestellen in combinatie met verzending per post. Consumenten kunnen effectief productinformatie verzamelen en prijzen vergelijken via zoekmachines op internet, waardoor bestaande markten beter gaan functioneren. Bovendien kunnen vragers en aanbieders die elkaar voorheen niet konden vinden, nu wel met elkaar in contact komen, bijvoorbeeld via veilingen op internet. Ook kunnen consumenten zich eenvoudiger organiseren via een gebruikersgroep op internet om gezamenlijk kortingen te bedingen. Deelnemers in gebruikers- en nieuwsgroepen kunnen zeer snel informatie uitwisselen over ervaringen met leveranciers. Daardoor kunnen nieuwe bedrijven sneller een reputatie opbouwen en wordt toetreding eenvoudiger.

Hier staan een beperkt aantal potentiële belemmeringen tegenover. Met name voor ervaringsgoederen ontstaan nieuwe informatie-asymmetrieën, omdat afnemers on-line winkels niet kunnen bezoeken en dus ook moeilijk kunnen beoordelen.

Bovendien moeten consumenten en aanbieders leren met de nieuwe technologie om te gaan. On-line winkelen lijkt nog niet zodanig rijp te zijn dat prijsdruk toeneemt of prijsdispersie afneemt.⁵⁰

⁴⁷ Zie ook M.E. Porter (1999), 'The Net Won't Transform Everything', *Inter@ctive Week Online*, 25 oktober, <http://www.zdnet.com/intweek/stories/news/0,4164,2381095,00.html>

⁴⁸ *The Economist*, 6 november 1999.

⁴⁹ *The Economist*, 23 oktober 1999.

⁵⁰ M. Smith, J. Bailey en E. Brynjolfsson (1999), 'Understanding digital markets: review and assessment', mimeo MIT Sloan School, <http://ecommerce.mit.edu/papers/ude/ude99.pdf>.

Conclusie

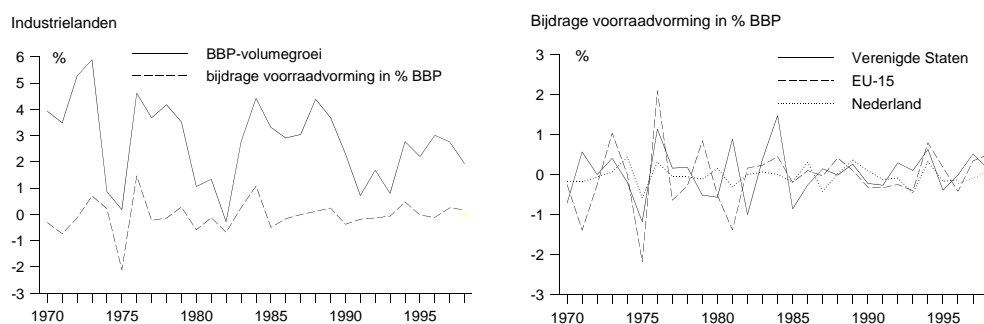
Alles overziend is er geen éénduidige conclusie te trekken over het functioneren van markten in de economie als geheel. Wel nemen transactiekosten af in diverse markten. Het belang hiervan voor de welvaart is potentieel groot. Diverse markten kunnen transparanter worden door snelle verspreiding van informatie via internet. Twee groepen van markten, die samen ongeveer 7% van het BBP uitmaken, ondervinden meer diepgaande veranderingen. In markten voor ICT-goederen beschikken gevestigde aanbieders over meer marktmacht dan in andere markten. Van belang zijn hier verder vooral innovatie en standaardisatie. In markten voor informatiegoederen waar de fysieke verschijningsvorm niet cruciaal is, dient internet zich aan als verkoop- en distributiemedium en is het onzeker of gevestigde uitgevers hun positie zullen weten te handhaven.

IV.3.4 Het einde van de conjunctuur?

Voor de Verenigde Staten zijn er empirische aanwijzingen dat conjunctuurbewegingen gedurende de twintigste eeuw zijn afgenomen. Na 1953 is er gemiddeld minder verlies aan productie tijdens recessies vergeleken met de eerste helft van de eeuw, zelfs afgezien van de Grote Depressie. Bovendien is de gemiddelde lengte van expansies na 1953 toegenomen terwijl de lengte van recessies daalde. Tussen 1982 en 1998 waren fluctuaties in het BNP en de werkloosheid gemiddeld 20% kleiner dan tussen 1954 en 1981 en waren fluctuaties in de inflatie minder dan half zo groot.⁵¹

Als ICT hieraan ten grondslag ligt, hoe zou ICT conjunctuurbewegingen dan kunnen verminderen? De belangrijkste directe reden vormt de voorraaddynamiek. Van dag tot dag vangen bedrijven schommelingen in de vraag op door in te teren op voorraden of door voorraden op te laten lopen als de vraag wat achterblijft. Om daar zo goed mogelijk voor te zijn toegerust, streven bedrijven op wat langere termijn naar een voorraad die in een vaste verhouding staat tot de productie. Dit laatste maakt voorraadbewegingen op kwartaal- of jaarbasis echter procyclisch: zij versterken de conjunctuurcyclus. Als de conjunctuur aantrekt stijgt het productieniveau en daarmee het gewenste voorraadniveau. Dit uit zich in een toename van de voorraadvorming, die de conjuncturele impuls versterkt (zie grafiek IV.3.2). Bij een inzinking van de conjunctuur treedt een tegengesteld effect op. Financiële overwegingen kunnen dit mechanisme nog versterken. Indien winsten onder druk komen in tijden van conjuncturele zwakte ligt bezuinigen op voorraden voor de hand. In betere tijden is er dan ruimte om de krappere voorraden weer aan te vullen. Ook dit gedrag werkt procyclisch uit.

⁵¹ Zie Economic Report of the President (2000), United States Government Printing Office, Washington, p75.

Grafiek IV.3.2 *BBP-groei en bijdrage voorraadvorming aan BBP-groei, 1970-1998*

Ontwikkelingen samenhangend met ICT, zoals just-in-time leveringen of efficiëntere distributie in de detailhandel, verminderen het gewenste en daarmee het feitelijke voorraadniveau. Bijgevolg zou ook de invloed van voorraadbewegingen op mutaties in de productie moeten afnemen. Dit proces is al geruime tijd aan de gang, het is dus geen gevolg van recente ontwikkelingen in ICT. In Nederland daalt het voorraadniveau van meer dan 50% van de toegevoegde waarde aan het begin van de jaren tachtig tot rond de 30% tegenwoordig. Grafiek IV.3.2 illustreert dat vanaf de tweede helft van de jaren tachtig de fluctuaties geringer zijn in de bijdrage van de voorraadvorming aan de groei van het BBP, met name in de VS en de EU als geheel. In Nederland blijven de fluctuaties ruwweg gelijk, maar is de voorraadvorming op zich al van minder belang voor de BBP-groei. Dit alles betekent niet dat de investeringen in voorraden tegenwoordig geen enkele bijdrage aan de conjunctuurbeweging meer leveren, wel dat deze bijdrage is afgenomen.

Enkele andere structurele factoren zouden eveneens aanleiding geven tot zwakkere conjunctuurbewegingen, maar zijn omstreden, te beperkt om het einde van de conjunctuur in te luiden of hebben niet of slechts ten dele een verband met ICT.⁵² Allereerst zou van de toename van het aandeel van diensten in de economie een stabiliserende werking uitgaan. Door het relatief grote aandeel investeringsgoederen dat zij produceren, waren in het verleden de industrie en de bouw conjunctuurgevoeliger dan de sector diensten. Bovendien waren diensten minder gevoelig voor (internationale) concurrentie. Dit laatste verandert sterk en er zijn aanwijzingen dat diensten meer cyclisch worden, waardoor dit argument aan kracht inboet. Ten tweede zou deregulering de concurrentie en daarmee de prijsflexibiliteit vergroten in een aantal sectoren, zoals de luchtvaart of banken en verzekeringen, en zo fluctuaties in hoeveelheden verminde-

⁵² Deze punten zijn grotendeels ontleend aan V. Zarnowitz (1999), 'Theory and history behind business cycles: are the 1990s the onset of a golden age?', *Journal of Economic Perspectives*, vol 13, p69-90.

ren. Indien echter in het verleden bedrijven in deze sectoren fluctuaties opvingen door relatief grote overcapaciteit, hoeft meer mededinging in deze sectoren niet altijd tot minder fluctuaties in productie te leiden. Ten derde maakt internationalisering nationale economieën minder gevoelig voor binnenlandse vraagfluctuaties. Invoer vangt tegenwoordig bijvoorbeeld een relatief groot deel op van de vraagtoename in de VS, waardoor minder binnenlandse spanning ontstaat. De andere kant van de medaille is dat schokken zich sneller en meer synchroon kunnen verspreiden door de wereldeconomie.

Naast deze structurele factoren is het economisch beleid stabiel, zowel in de VS als in Europa. Behoedzaam budgettair beleid kwam in de plaats van interventionistisch beleid dat vaak procyclisch werkte. In Europa dragen de EMU-normen en het stabilisatiepact hier zeker aan bij. Centrale banken, met de Fed voorop, reageren effectief op monetaire ontwikkelingen, deels onder sterkere invloed van financiële markten, die zeer gevoelig zijn voor monetaire ontwikkelingen en beleidsmaatregelen.

Deze argumenten overziend, komen vooral economisch beleid en voorraadvorming naar voren als redenen voor minder sterke conjunctuurgolven. Deze zijn echter slechts ten dele gerelateerd aan ICT. Bovendien blijft de interactie tussen financiële markten, winsten en investeringen een belangrijke impuls voor conjunctuurbewegingen. De bewering dat ICT tot het einde van de conjunctuur leidt overtuigt daarom niet, hoogstens zwakt ICT conjunctuurbewegingen enigszins af.

IV.3.5 Structureel lage inflatie?

Vanaf de eerste helft van de jaren tachtig kenmerken lage inflatievoeten de OESO-landen. Dit komt voor een belangrijk deel door het monetaire beleid en de arbeidsmarkt-situatie. Het monetaire beleid verkrapte sterk in het begin van de jaren tachtig om de toenmalige hoge inflatie een halt toe te roepen. Sinds die tijd is het beleid gericht geweest op het laag houden van de inflatie. Van de hoge werkloosheid in het begin van de jaren tachtig ging tevens een drukkende werking op de looninflatie uit.

Opnieuw liggen recente ontwikkelingen in de VS ten grondslag aan een discussiepunt, namelijk de opvatting dat ICT zou leiden tot structureel lagere inflatie. Hoe kan het anders dat er ondanks een langdurige periode van economische groei weinig inflatoire druk ontstaat in de VS? Om te beginnen kan het anders, doordat de waardeverhoging van de dollar en na de Azië-crisis de lage grondstoffenprijzen een matigende invloed hadden op de inflatie. Bovendien ontstond er weinig inflatoire druk doordat er geen capaciteitstekorten optraden. De oorzaken hiervoor waren de hoge investeringen, die tot een forse uitbreiding van de productiecapaciteit leidden, en het opvangen van een deel van de vraag door een forse toename van de importen.

Op zich is er dus weinig invloed van ICT te bespeuren bij deze ontwikkelingen, die vooral betrekking hebben op de markt voor goederen en diensten. ICT kan een bescheiden rol spelen doordat het prijscompetitie in een aantal markten vergroot. De invloed hiervan heeft echter grotendeels een eenmalig karakter: meer concurrentie

verlaagt winstmarges en daarmee het prijspeil van de betreffende goederen. Dit leidt echter niet tot een structureel lagere groeivoet van lonen en prijzen.

De voornaamste doorwerking van ICT zou dan via de arbeidsmarkt moeten lopen. Immigratie heeft een deel van de druk op de arbeidsmarkt in de VS weggenomen. Daarbij komt een daling van de 'Non Accelerating Inflation Rate of Unemployment (NAIRU)' ofwel het werkloosheidsniveau waarvan geen inflatoire druk uitgaat. Voor het jaar 1995 werd de NAIRU in de VS geschat op 5¾%.⁵³ Volgens recente schattingen komt de NAIRU aan het eind van de jaren negentig uit op 4 à 4½ %. Dit zou betekenen dat van de huidige lage werkloosheid in de VS nog altijd geen opwaartse druk op de lonen uitgaat.

Waarom zou de NAIRU gedaald zijn in de VS? Komt dat door ICT? Allereerst kan de toename van uitzendarbeid tot een lagere zoekwerkloosheid geleid hebben, omdat werknemers die hun baan verliezen tijdelijk via een uitzendbureau aan de slag kunnen. Het aandeel van uitzendarbeid steeg van 0,5 % van de werkgelegenheid aan het begin van de jaren tachtig tot 2,3% in 1999. Dit heeft echter niet al te veel met ICT te maken.

Een tweede oorzaak heeft dat duidelijk wel: efficiëntere aansluiting van vraag en aanbod op de arbeidsmarkt via Internet. Zowel werkzoekenden als werkgevers maken meer en meer gebruik van internet om elkaar te vinden, tegen aanzienlijk lagere kosten dan traditionele methodes via advertenties. Indien het aantal succesvolle aansluitingen tussen vraag en aanbod per tijdseenheid hierdoor stijgt, daalt de NAIRU. Hierbij speelt echter ook een tegengesteld effect. Als ICT het proces van creatieve destructie versterkt neemt het aantal baanwisselingen toe. Dus elke individuele aansluiting kan efficiënter tot stand komen, maar op geaggregeerd niveau is daar minder van te merken omdat het aantal benodigde aansluitingen toeneemt.

Ten derde daalt de NAIRU door de toename van de productiviteitsgroei in de VS na 1995, hetgeen volgens paragraaf IV.3.2 samenhangt met ICT. In beginsel vertaalt hogere productiviteit zich in hogere lonen. De lonen passen zich echter geleidelijk aan en het kan enige tijd duren voordat in het proces van loononderhandelingen duidelijk is geworden dat een periode met hogere productiviteitsgroei is aangebroken. In die tussentijd ligt de NAIRU op een lager niveau. Dit betreft echter maar een tijdelijk effect. Wanneer verwachtingen over de productiviteit zich na enige tijd hebben aangepast, keert de NAIRU terug naar het oorspronkelijke niveau. Een analoog tijdelijk effect op de NAIRU zou kunnen zijn uitgegaan van de daling van de invoerprijzen in 1997 en 1998.

Dit alles overziend resteert het effect van ICT via de aansluiting van vraag en aanbod op de arbeidsmarkt. De overige effecten zijn ofwel tijdelijk, en zullen dus in de naaste toekomst wegebben, dan wel ongerelateerd aan ICT. Efficiëntere aansluiting tussen vraag en aanbod op de arbeidsmarkt verklaart hoogstens enkele tienden %-punten daling

⁵³ Een groot deel van deze analyse van de NAIRU in de VS is ontleend aan: Economic report of the President (2000), *op cit.*, p 87-92.

van de NAIRU. Dit maakt de structurele invloed van ICT op de inflatievoet zeer bescheiden.

IV.3.6 Gevolgen voor het beleid

Wat is de rol van het beleid in de vernieuwende economie? In algemene zin past ruimte scheppen voor spelers in de markt: zij zijn eerst aan zet. Een doorbraaktechnologie gaat vaak gepaard met veranderingen in instituties, die zich pas na een leerproces in een duidelijke vorm uitkristalliseren. Grote onzekerheden en de informatie-achterstand van de overheid in een snel veranderende omgeving beperken de effectiviteit van overheidsinterventie, regulering en publieke voorzieningen. Coördinatie via de markt biedt daarentegen mogelijkheden voor experimenteren en selecteren. Bovendien blijken bedrijfsstrategieën latente marktfalens vaak goed te kunnen oplossen. Van belang is daarom volgende flexibiliteit in product- en arbeidsmarkten om innovatief en creatief op de uitdagingen die ICT biedt te reageren.

Op een aantal specifieke terreinen vraagt de opkomst van ICT om nadere aandacht van het beleid. Complementariteit tussen ICT en hoog opgeleide werknemers, samen met het optreden van leerprocessen, onderschrijven het belang van onderwijs en leren tijdens de loopbaan (zie ook paragraaf IV.1 over knelpunten op de arbeidsmarkt). Daarbij gaat het in de eerste plaats om het toerusten van (toekomstige) werknemers met voldoende kwalificaties en om het bieden van mogelijkheden om deze kwalificaties te kunnen blijven ontwikkelen en aanpassen. In de tweede plaats rijst de vraag of het gebruik van ICT de kwaliteit van het onderwijs zelf kan verhogen.

ICT stuurt beleid in de richting van organisatorische veranderingen. Complementariteit van ICT met organisatorische veranderingen roept de vraag op of alle segmenten van het bedrijfsleven, met name het MKB, voldoende informatie en prikkels hebben om deze veranderingen ook uit te kunnen voeren. De vervolgvraag is of hier dan een rol is voor een overheid als initiator en intermediair (bijvoorbeeld door voorbeeldprojecten) of dat private consultants deze rol net zo goed of beter kunnen vervullen.

ICT beïnvloedt uiteraard ook het functioneren van de collectieve sector zelf. Niet alleen de organisatie van de overheid is van belang. ICT biedt ook aanzienlijke mogelijkheden voor hogere efficiëntie en effectiviteit in de uitvoering van het overheidsbeleid. Indien de arbeidsproductiviteit in de collectieve sector hierdoor toeneemt, beperkt dit de wet van Baumol: de kosten per eenheid product in de collectieve sector stijgen minder snel dan voorheen en komen meer in de pas met die in de industrie.

ICT raakt aan diverse aspecten van de relatie tussen overheid en bedrijfsleven. ICT bemoeilijkt soms de rol van de overheid als toezichthouder, bijvoorbeeld in financiële markten waar ICT innovaties mogelijk maakt en tegelijkertijd financiële stromen minder grijpbaar. Het compliceert eveneens belastingheffing op elektronische handel. Nadere analyse is gewenst over de afbakening van de rol van overheid en private sector in

investeringen in de ICT-infrastructuur. Publieke investeringen liggen aan de wieg van internet, het is echter geenszins vanzelfsprekend dat de publieke sector ook het voortouw moet hebben bij verdere uitbreiding van het netwerk, eens te meer nu er in toenemende mate commerciële toepassingen ontstaan.

Markten voor ICT-goederen en informatiegoederen vragen om extra aandacht vanuit het mededingingsbeleid. Zonder gemeenschappelijke standaarden of krachtige impulsen door innovatie vanuit de markt beschikken gevestigde aanbieders in markten voor ICT-goederen over meer marktmacht dan in andere sectoren. Een aandachtspunt in markten voor informatiegoederen is of machtsconcentraties technologische ontwikkelingen naar hun hand zetten ten koste van toetreding en innovatie.

Beleidsuitdagingen in de vernieuwende economie overstijgen in een aantal gevallen de nationale dimensie. Voor Nederland spelen daarbij vooral ontwikkelingen op Europees niveau.⁵⁴ Internationalisering betekent dat complementariteiten tussen technologie, menselijk kapitaal en organisatie steeds minder alleen binnen landsgrenzen optreden. Schaalvoordelen treden op als binnen Europa technologische standaarden op elkaar aansluiten. Europese samenwerking in onderzoek, productontwikkeling en productie levert betere resultaten op indien in alle Europese landen onderzoekers, bedrijven en werknemers vaardig met nieuwe technologieën om kunnen gaan. Eenduidige regelgeving en instituties op relevante terreinen vergemakkelijkt grensoverschrijdende concurrentie, (elektronische en niet-elektronische) handel of samenwerking. Beleidsinitiatieven op deze terreinen komen Europa als geheel en daarmee dus ook de afzonderlijke landen ten goede.

Een combinatie van een nuchtere en een open visie op de invloed van ICT op beleid past ook de vernieuwende economie zelf. Het is zeker niet alleen maar een hype. ICT brengt op een aanzienlijk aantal terreinen grote veranderingen met zich mee. Het is ook zonde er een hype van te maken, want de ene hype duurt slechts tot de volgende zich aandient. Op het grensvlak van ICT, kennis en economie dient zich een aantal boeiende ontwikkelingen aan die nu al hun uitstraling hebben naar de maatschappij, het beleid en het economisch onderzoek.⁵⁵

⁵⁴ Zie ook W. Kok en A. Jorritsma-Lebbink, Europa moet aanzet geven tot economische vernieuwing, NRC, 22 maart 2000.

⁵⁵ Dit komt ook tot uiting in het thema Kenniseconomie op de onderzoeksagenda van het CPB. Het is de bedoeling volgend jaar een studie te publiceren over de kenniseconomie, die vooral ingaat op de micro-economische en beleidsmatige gevolgen van kennis en ICT voor de Nederlandse economie.

Bijlagen

Vorig jaar heeft het CBS een revisie van de Nationale Rekeningen doorgevoerd. De cijfers in de bijlagen A, C en D voor de jaren vanaf 1995 sluiten aan bij de Nationale Rekeningen 1998, die op de nieuwe definities zijn gebaseerd. De gevolgen van de revisie voor eerdere jaren zijn nog niet bekend. In 1995 treedt dientengevolge een reeksbreuk op. Voor het jaar 1995 zijn daarom – indien mogelijk – twee cijfers opgenomen, te weten van vóór en na revisie.

De cijfers voor Nederland in de B-bijlagen kunnen door definitieverschillen afwijken van die elders in deze publicatie. De cijfers voor Duitsland hebben voor de gehele periode betrekking op de Bondsrepubliek in de huidige samenstelling. De gegevens vóór 1991 zijn CPB- schattingen. In bijlage B2 zijn de Nationale Rekeningendata van de Europese landen vanaf 1996 volgens de nieuwe ESA-definitie.

Als industrielanden worden aangeduid West-Europa, Canada, de Verenigde Staten, Japan, Australië en Nieuw-Zeeland.

De in de bijlagen opgenomen gegevens zijn op diskette (kosten f 50,-) verkrijgbaar. Deze diskette bevat voor zover mogelijk gegevens vanaf 1969 en kan schriftelijk worden besteld bij de bibliotheek van het Centraal Planbureau, Postbus 80510, 2508 GM, 's-Gravenhage.

Deze gegevens zijn kort na het verschijnen van deze publicatie ook beschikbaar op de website van het Centraal Planbureau, te bereiken via <http://www.cpb.nl>.

Bijlage A1.1 Middelen en bestedingen 1999 (mld gld, mutaties per jaar in %)

	1998 in prijzen 1998	Volume- mutatie	1999 in prijzen 1998	Prijs- mutatie	1999 in prijzen 1999
Binnenlands product, factorkosten afkomstig van:					
bedrijven					
looninkomen	327,97	3¼	338,65	3½	350,80
overig inkomen	185,05				182,65
overheid	<u>64,83</u>	¾	65,35	5	<u>68,60</u>
Binnenlands product, factorkosten	577,86				602,05
Kostprijsverhogende belastingen minus subsidies	<u>83,68</u>				<u>92,00</u>
Netto binnenlands product, marktprijzen	661,53	3¾	685,60	1¼	694,05
Afschrijvingen:					
a. bedrijven	97,15	3¾	100,75	1¼	102,05
b. overheid	<u>17,48</u>	1¼	<u>17,70</u>	2¼	<u>18,10</u>
Totaal afschrijvingen	114,63	3¼	118,45	1½	120,15
Bruto binnenlands product, marktprijzen	776,16	3½	804,05	1¼	814,20
Invoer:					
a. goederen c.i.f.	364,27	5½	384,05	½	386,00
b. diensten	<u>65,90</u>	5	<u>69,15</u>	1¾	<u>70,30</u>
Totaal invoer	430,17	5¼	453,20	¾	456,30
Totaal	1206,33	4¼	1257,25	1	1270,50
Betaalde primaire inkomens	78,18				90,50
Betaalde inkomensoverdrachten	13,67				14,50
Saldo betalingsbalans (lopende rekening)	<u>46,50</u>				<u>36,25</u>
Totaal	138,35				141,25

	1998 in prijzen 1998	Volume- mutatie	1999 in prijzen 1998	Prijs- mutatie	1999 in prijzen 1999
Particuliere consumptie	384,43	4¼	400,65	2	408,30
Overheidsconsumptie					
a. uitkeringen in natura	56,14	4	58,35	3	60,05
b. andere overheidsconsumptie	<u>122,10</u>	3	<u>125,65</u>	3¼	<u>129,75</u>
Totaal overheidsconsumptie	178,24	3¼	184,00	3¼	189,80
Totaal consumptie	<u>562,67</u>	4	<u>584,65</u>	2¼	<u>598,10</u>
Bruto investeringen door bedrijven in:					
a. woningen	44,91	2¾	46,15	3	47,55
b. overige vaste activa	104,85	4¾	109,95	1	111,00
c. voorraden	1,42		0,50		0,15
Bruto investeringen door de overheid	<u>18,83</u>	9¾	<u>20,65</u>	3	<u>21,25</u>
Totaal bruto investeringen	170,00	4¼	177,25	1½	179,95
Totaal nationale bestedingen	<u>732,67</u>	4	<u>761,90</u>	2	<u>778,05</u>
Uitvoer:					
a. goederen f.o.b.	391,31	4¾	409,70	- 1	405,85
b. diensten	<u>82,35</u>	4	<u>85,65</u>	1	<u>86,60</u>
Totaal uitvoer	473,66	4½	495,35	- ½	492,45
Totaal	<u>1206,33</u>	4¼	<u>1257,25</u>	1	<u>1270,50</u>
Uitvoersaldo	43,49				36,15
Ontvangen primaire inkomens	86,80				95,50
Ontvangen inkomensoverdrachten	<u>8,06</u>				<u>9,60</u>
Totaal	138,35				141,25

Bijlage A1.2 Middelen en bestedingen 2000 (mld gld, mutaties per jaar in %)

	1999 in prijzen 1999	Volume- mutatie	2000 in prijzen 1999	Prijs- mutatie	2000 in prijzen 2000
Binnenlands product, factorkosten afkomstig van:					
bedrijven					
looninkomen	350,80	3	361,05	3¾	374,90
overig inkomen	182,65				198,70
overheid	<u>68,60</u>	¾	<u>69,05</u>	4	<u>71,90</u>
Binnenlands product, factorkosten	602,05				645,50
Kostprijsverhogende belastingen minus subsidies	<u>92,00</u>				<u>100,65</u>
Netto binnenlands product, marktprijzen	694,05	4¼	723,95	3	746,15
Afschrijvingen:					
a. bedrijven	102,05	3¾	105,80	2¼	108,25
b. overheid	<u>18,10</u>	- ½	<u>18,00</u>	2½	<u>18,45</u>
Totaal afschrijvingen	120,15	3	123,80	2¼	126,70
Bruto binnenlands product, marktprijzen	814,20	4	847,75	3	872,85
Invoer:					
a. goederen c.i.f.	386,00	8¾	419,80	5¼	441,90
b. diensten	<u>70,30</u>	5½	<u>74,20</u>	3¼	<u>76,65</u>
Totaal invoer	456,30	8¼	494,00	5	518,55
Totaal	1270,50	5½	1341,75	3¾	1391,40
Betaalde primaire inkomens	90,50				97,00
Betaalde inkomensoverdrachten	14,50				16,85
Saldo betalingsbalans (lopende rekening)	<u>36,25</u>				<u>49,05</u>
Totaal	141,25				162,90

	1999 in prijzen 1999	Volume- mutatie	2000 in prijzen 1999	Prijs- mutatie	2000 in prijzen 2000
Particuliere consumptie	408,30	3¾	423,20	2½	433,95
Overheidsconsumptie					
a. uitkeringen in natura	60,05	2½	61,50	3¼	63,50
b. andere overheidsconsumptie	<u>129,75</u>	1¼	<u>131,25</u>	2¾	<u>134,80</u>
Totaal overheidsconsumptie	189,80	1½	192,75	3	198,30
Totaal consumptie	<u>598,10</u>	3	<u>615,95</u>	2¾	<u>632,25</u>
Bruto investeringen door bedrijven in:					
a. woningen	47,55	4¼	49,55	2¾	50,90
b. overige vaste activa	111,00	6	117,55	2¼	120,15
c. voorraden	0,15		1,20		1,20
Bruto investeringen door de overheid	<u>21,25</u>	5¾	<u>22,45</u>	5	<u>23,55</u>
Totaal bruto investeringen	179,95	6	190,75	2¾	195,80
Totaal nationale bestedingen	<u>778,05</u>	3¾	<u>806,70</u>	2¾	<u>828,05</u>
Uitvoer:					
a. goederen f.o.b.	405,85	9¼	443,20	5¾	468,25
b. diensten	<u>86,60</u>	6	<u>91,85</u>	3½	<u>95,10</u>
Totaal uitvoer	492,45	8¾	535,05	5¼	563,35
Totaal	<u>1270,50</u>	5½	<u>1341,75</u>	3¾	<u>1391,40</u>
Uitvoersaldo	36,15				44,80
Ontvangen primaire inkomens	95,50				109,00
Ontvangen inkomensoverdrachten	<u>9,60</u>				<u>9,10</u>
Totaal	141,25				162,90

Bijlage A1.3 Middelen en bestedingen 2001 (mld gld, mutaties per jaar in %)

	2000 in prijzen 2000	Volume- mutatie	2001 in prijzen 2000	Prijs- mutatie	2001 in prijzen 2001
Binnenlands product, factorkosten afkomstig van:					
bedrijven					
looninkomen	374,90	2½	383,85	3½	396,90
overig inkomen	198,70				212,35
overheid	<u>71,90</u>	¼	<u>72,10</u>	4	<u>74,90</u>
Binnenlands product, factorkosten	645,50				684,15
Kostprijsverhogende belastingen minus subsidies	<u>100,65</u>				<u>114,35</u>
Netto binnenlands product, marktprijzen	<u>746,15</u>	3½	772,80	3¼	798,50
Afschrijvingen:					
a. bedrijven	108,25	3¾	112,40	2¼	114,95
b. overheid	<u>18,45</u>	0	<u>18,45</u>	2¾	<u>18,95</u>
Totaal afschrijvingen	126,70	3¼	130,85	2¼	133,90
Bruto binnenlands product, marktprijzen	872,85	3½	903,65	3¼	932,40
Invoer:					
a. goederen c.i.f.	441,90	9	481,60	- 1½	473,90
b. diensten	<u>76,65</u>	6¾	<u>81,85</u>	2	<u>83,55</u>
Totaal invoer	518,55	8¾	563,45	- 1	557,45
Totaal	1391,40	5½	1467,10	1½	1489,85
Betaalde primaire inkomens	97,00				106,50
Betaalde inkomensoverdrachten	16,85				17,55
Saldo betalingsbalans (lopende rekening)	<u>49,05</u>				<u>51,70</u>
Totaal	162,90				175,75

	2000 in prijzen 2000	Volume- mutatie	2001 in prijzen 2000	Prijs- mutatie	2001 in prijzen 2001
Particuliere consumptie	433,95	4¼	452,15	3¼	466,95
Overheidsconsumptie					
a. netto materiële consumptie	63,50	1	64,15	3½	66,45
b. lonen en salarissen	<u>134,80</u>	1¼	<u>136,40</u>	3	<u>140,35</u>
Totaal overheidsconsumptie	198,30	1¼	200,55	3	206,80
Totaal consumptie	<u>632,25</u>	3¼	<u>652,70</u>	3¼	<u>673,75</u>
Bruto investeringen door bedrijven in:					
a. woningen	50,90	2½	52,20	4	54,35
b. overige vaste activa	120,15	6¼	127,75	2	130,30
c. voorraden	1,20		2,80		2,85
Bruto investeringen door de overheid	<u>23,55</u>	1¾	<u>23,95</u>	3½	<u>24,80</u>
Totaal bruto investeringen	195,80	5½	206,70	2¾	212,30
Totaal nationale bestedingen	828,05	3¾	859,40	3	886,05
Uitvoer:					
a. goederen f.o.b.	468,25	8¼	506,75	- 1	501,35
b. diensten	<u>95,10</u>	6¼	<u>100,95</u>	1½	<u>102,45</u>
Totaal uitvoer	563,35	7¾	607,70	- ¾	603,80
Totaal	1391,40	5½	1467,10	1½	1498,85
Uitvoersaldo	44,80				46,35
Ontvangen primaire inkomens	109,00				120,00
Ontvangen inkomensoverdrachten	<u>9,10</u>				<u>9,40</u>
Totaal	162,90				175,75

Bijlage A2 Middelen en bestedingen, 1987-1998

	1987	1988	1989	1990	1991
	mld gld in lopende prijzen				
Binnenlands product, factorkosten:					
<i>bedrijven</i>					
looninkomen	193,2	199,9	206,7	219,9	234,2
overig inkomen	111,0	116,7	131,6	141,1	146,2
<i>overheid</i>	46,2	45,9	46,1	47,8	49,7
Binnenlands product, factorkosten	350,3	362,4	384,4	408,8	430,1
Kostprijsverhogende belastingen minus subsidies	39,4	41,7	43,6	48,0	49,7
Binnenlands product, marktprijzen	389,8	404,1	428,0	456,8	479,7
Afschrijvingen:					
<i>bedrijven</i>	47,8	50,1	53,3	56,0	58,9
<i>overheid</i>	3,3	3,4	3,6	3,8	4,0
Bruto binnenlands product, marktprijzen	440,8	457,7	485,0	516,5	542,6
Invoer:					
<i>goederen (cif)</i>	177,8	190,8	214,5	220,7	229,3
<i>diensten</i>	29,7	31,6	34,3	35,1	38,0
Totaal invoer	207,6	222,4	248,8	255,8	267,4
Totaal middelen	648,4	680,1	733,7	772,4	810,0
Particuliere consumptie	267,9	271,6	284,5	303,1	322,5
Overheidsconsumptie:					
<i>uitkeringen in natura</i>
<i>andere overheidsconsumptie</i>	70,0	70,5	72,1	75,1	78,6
Bruto investeringen:					
<i>woningen</i>	23,2	26,5	27,0	27,0	26,2
<i>overige vaste activa</i>	57,5	59,3	65,0	67,6	71,1
<i>voorraden</i>	- 0,4	0,3	5,4	6,5	5,4
<i>overheid</i>	10,9	11,6	12,1	13,3	13,1
Totaal nationale bestedingen	429,1	439,8	466,0	492,6	516,9
Uitvoer:					
<i>goederen (fob)</i>	182,4	200,0	223,5	232,3	241,9
<i>diensten</i>	36,9	40,3	44,2	47,5	51,2
Totaal uitvoer	219,3	240,3	267,7	279,7	293,1
Totaal bestedingen	648,4	680,1	733,7	772,4	810,0
Uitvoersaldo	11,7	17,9	18,9	23,9	25,7
Saldo primaire inkomens	- 1,2	- 3,5	- 0,2	- 0,9	- 0,9
Saldo secundaire inkomensoverdrachten	- 2,1	- 0,4	2,5	- 6,3	- 10,3
Saldo lopende rekening betalingsbalans	8,5	14,0	21,2	16,7	14,4

1992	1993	1994	1995	1995	1996	1997	1998
			vóór revisie	na revisie			
247,3	253,9	258,9	267,5	281,7	294,3	310,0	328,0
146,0	146,5	165,7	170,9	156,4	162,1	177,0	185,1
53,0	54,9	55,9	57,8	59,3	60,0	61,9	64,8
446,2	455,3	480,5	496,2	497,5	516,3	548,9	577,9
54,0	57,6	62,8	69,8	67,8	73,1	76,6	83,7
500,2	512,9	543,3	566,0	565,4	589,4	625,4	661,5
61,8	64,3	66,6	69,0	84,4	88,1	92,3	97,2
4,1	4,3	4,4	4,6	16,2	16,7	17,1	17,5
566,1	581,5	614,3	639,7	666,0	694,3	734,9	776,2
228,1	215,5	232,4	251,0	290,7	306,9	344,4	364,3
41,1	42,0	42,8	45,8	52,9	55,9	61,1	65,9
269,2	257,5	275,2	296,8	343,6	362,8	405,5	430,2
835,3	839,0	889,4	936,5	1009,7	1057,1	1140,3	1206,3
340,9	351,7	369,5	382,2	326,7	346,1	362,8	384,4
.	.	.	.	49,9	48,8	52,8	56,1
83,0	86,2	88,0	91,8	110,1	111,7	115,8	122,1
28,8	29,2	31,5	32,8	37,2	40,2	43,9	44,9
70,6	68,2	68,7	73,6	81,0	87,0	95,5	104,8
3,1	- 3,8	2,3	1,0	4,6	1,5	1,0	1,4
13,9	14,2	15,0	15,6	17,0	19,1	18,1	18,8
540,4	545,8	575,0	596,9	626,5	654,4	689,9	732,7
241,3	237,1	255,6	278,1	318,9	333,8	373,7	391,3
53,6	56,1	58,9	61,4	64,2	68,8	76,7	82,4
294,9	293,2	314,4	339,6	383,2	402,7	450,4	473,7
835,3	839,0	889,4	936,5	1009,7	1057,1	1140,3	1206,3
25,7	35,7	39,3	42,7	39,6	39,9	44,9	43,5
- 2,3	- 0,6	1,7	0,9	8,0	3,5	13,1	8,6
- 10,4	- 9,8	- 8,5	- 5,6	- 4,9	- 5,5	- 6,5	- 5,6
13,0	25,3	32,5	38,1	42,6	37,8	51,5	46,5

Bijlage A3 Middelen en bestedingen, 1987-1998

	1987	1988	1989	1990	1991
	volume-mutaties per jaar in %				
Binnenlands product, factorkosten					
<i>bedrijven</i>					
looninkomen	2,0	2,3	2,6	3,1	2,0
<i>overheid</i>	0,8	- 0,8	- 0,4	- 0,4	- 1,1
Binnenlands product, marktprijzen	1,2	2,5	4,9	4,2	2,1
Afschrijvingen:					
<i>bedrijven</i>	3,4	3,3	3,2	3,3	3,4
<i>overheid</i>	2,4	2,1	2,2	2,6	3,3
Bruto binnenlands product, marktprijzen	1,4	2,6	4,7	4,1	2,3
Invoer:					
<i>goederen (cif)</i>	4,6	8,0	6,9	4,7	4,3
<i>diensten</i>	1,5	5,4	5,9	1,0	3,3
Totaal invoer	4,2	7,6	6,7	4,2	4,1
Totaal middelen	2,3	4,2	5,3	4,1	2,9
Particuliere consumptie	2,7	0,8	3,5	4,2	3,1
Overheidsconsumptie:					
<i>uitkeringen in natura</i>
<i>andere overheidsconsumptie</i>	2,6	1,4	1,5	1,6	1,5
Bruto investeringen:					
<i>woningen</i>	1,6	11,3	0,7	- 2,5	- 5,4
<i>overige vaste activa</i>	0,4	1,6	7,4	2,2	3,1
<i>mutatie voorraadvorming (mld gld)</i>	- 3,9	0,2	5,1	1,2	- 1,6
<i>overheid</i>	1,7	5,7	1,7	7,2	- 3,5
Totaal nationale bestedingen	1,4	1,8	4,6	3,4	1,8
Uitvoer:					
<i>goederen (fob)</i>	4,5	9,2	6,3	5,2	4,8
<i>diensten</i>	1,8	7,9	8,3	6,3	4,2
Totaal uitvoer	4,0	9,0	6,6	5,3	4,7
Totaal bestedingen	2,3	4,2	5,3	4,1	2,9

1992	1993	1994	1995	1995	1996	1997	1998
			vóór revisie	na revisie			
1,4	-0,5	-0,7	2,0	.	2,9	3,1	3,5
-0,9	-0,4	-1,2	-1,7	.	-1,0	0,7	0,5
1,9	0,5	3,3	2,2	.	3,2	3,9	3,8
3,3	3,1	2,7	2,8	.	2,0	3,6	3,6
2,8	3,8	2,2	0,7	.	1,3	1,5	0,3
2,0	0,8	3,2	2,3	.	3,0	3,8	3,7
1,4	-2,7	8,1	7,9	.	4,5	9,3	8,0
6,2	1,5	-0,1	5,5	.	3,4	7,0	6,1
2,1	-2,1	6,7	7,5	.	4,4	9,0	7,7
2,0	-0,1	4,3	3,9	.	3,5	5,6	5,1
2,5	1,0	2,2	2,0	.	4,0	2,6	4,1
.	-2,5	5,0	3,0
1,7	1,5	0,6	0,8	.	0,6	2,6	3,5
6,4	-0,3	6,2	1,2	.	4,1	6,5	-0,9
-2,2	-4,4	0,0	7,0	.	6,4	8,4	8,6
-2,1	-7,3	5,8	-0,3	.	-3,2	-0,5	0,4
4,2	0,7	4,4	2,3	.	10,8	-6,6	2,4
1,6	-1,1	3,0	2,4	.	2,8	3,5	4,2
2,6	1,0	7,3	7,2	.	4,3	9,1	6,5
4,0	3,8	3,9	4,2	.	6,1	8,7	6,1
2,9	1,5	6,7	6,7	.	4,6	9,0	6,4
2,0	-0,1	4,3	3,9	.	3,5	5,6	5,1

Bijlage A4 Kerngegevens, 1987-2001

	1987	1988	1989	1990	1991
	mutaties per jaar in %				
<i>Internationaal</i>					
Relevante wereldhandel	7,2	7,0	7,8	4,0	3,2
Prijspeil goedereninvoer	- 3,1	- 0,6	5,2	- 1,7	- 0,3
Relevante wereldhandelsprijs	- 6,2	5,4	6,2	- 4,6	0,9
Olieprijs (Brent, niveau, dollars per vat)	18,4	15,0	18,3	23,7	20,0
Arbeidskosten per eenheid product verwerkende industrie in concurrerende landen (in guldens)	- 1,3	1,0	3,5	0,5	7,3
<i>Lonen en prijzen</i>					
Contractloon marktsector	0,8	0,8	1,4	2,9	3,5
Loonsom per werknemer marktsector	1,6	1,1	0,8	3,0	4,4
Arbeidskosten per eenheid product, verwerkende industrie (excl. olie-industrie)	2,5	- 2,3	- 2,8	1,5	3,7
Prijspeil goederenuitvoer (excl. energie)	- 1,6	2,0	4,0	- 2,6	- 0,6
Consumentenprijsindex	- 1,0	0,5	1,1	2,5	3,1
<i>Volume bestedingen en productie</i>					
Particuliere consumptie	2,7	0,8	3,5	4,2	3,1
Bruto investeringen bedrijven (excl. woningen)	0,4	1,6	7,4	2,2	3,1
Investeringen in woningen	1,6	11,3	0,7	- 2,5	- 5,4
Goederenuitvoer (excl. energie)	5,1	11,0	6,5	5,9	4,9
Goedereninvoer	4,6	8,0	6,9	4,7	4,3
Productie bedrijven	2,0	2,7	5,0	4,4	2,8
Bruto binnenlands product	1,4	2,6	4,7	4,1	2,3
Reëel nationaal inkomen	- 0,2	2,5	5,5	4,4	1,9
<i>Arbeidsmarkt</i>					
Werkgelegenheid in arbeidsjaren	1,7	1,6	1,9	2,3	1,3
Werkgelegenheid in personen (\geq 12 uur/week)	1,7	1,5	2,0	2,4	1,8
Arbeidsaanbod in personen	1,8	1,4	1,2	1,6	1,4
<i>Collectieve sector</i>					
Financieringssaldo rijk (% BBP)	- 6,8	- 5,7	- 5,1	- 4,6	- 3,7
Vorderingensaldo collectieve sector (% BBP)	- 5,9	- 4,6	- 4,8	- 4,7	- 2,9
Bruto schuld collectieve sector (ultimo jaar, % BBP)	76,1	79,4	79,4	79,2	79,0
Collectieve lastendruk (% BBP)	48,5	48,7	45,6	45,7	47,5
<i>Diversen</i>					
Koopkracht modale werknemer (excl. incidenteel)	1,5	1,1	2,1	2,4	0,2
Nominaal beschikbaar gezinsinkomen	2,8	2,5	5,9	8,0	3,0
Arbeidsproductiviteit marktsector (excl. delfstoffenwinning, factorkosten)	- 0,2	1,9	2,8	2,0	0,8
Prijs toegevoegde waarde marktsector (idem)	0,8	1,8	1,6	1,1	1,4
Reële arbeidskosten (idem)	0,7	- 0,7	- 0,9	1,8	2,7
Arbeidsinkomensquote (idem, niveau, %)	87,0	84,6	81,5	81,2	82,9
Besparingen van gezinnen (% BBP)	8,3	9,1	9,5	10,3	9,0
bedrijven (% BBP)	14,9	15,9	17,6	16,9	16,3
overheid (% BBP)	- 0,6	- 0,5	- 0,1	- 1,8	- 1,3
Lange rente (%)	6,4	6,4	7,2	8,9	8,7
Korte rente (%)	5,3	4,8	7,3	8,7	9,3

1992	1993	1994	1995	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
				vóór revisie	na revisie					
4,0	- 0,1	8,9	9,1	.	3,9	9,3	8,0	4,0	9¼	9¼
- 1,9	- 2,8	- 0,2	0,2	.	1,0	2,6	- 2,0	0,5	5¼	- 1½
- 3,2	- 2,4	1,8	- 1,9	.	2,7	6,3	- 1,8	- 1,0	3	- 1
19,4	17,1	15,8	17,1	.	20,7	19,2	12,9	17,9	24½	20
0,5	0,4	- 2,7	- 5,1	.	2,8	4,0	0,5	2,5	1¼	- 1½
4,3	3,1	1,8	1,4	.	1,7	2,2	3,0	2,5	¾	2¾
4,1	2,9	2,4	1,3	.	1,4	2,5	2,4	3,4	¾	¾
4,7	1,7	- 6,7	- 2,5	.	0,5	- 3,0	0,3	1,7	¾	½
- 1,6	- 2,6	0,8	1,7	.	- 0,7	2,1	- 0,3	- 2,0	¾	0
3,2	2,6	2,7	2,0	.	2,0	2,2	2,0	2,2	2¼	¾
2,5	1,0	2,2	2,0	.	4,0	2,6	4,1	4,2	¾	4¼
- 2,2	- 4,4	0,0	7,0	.	6,4	8,4	8,6	4,9	6	6¼
6,4	- 0,3	6,2	1,2	.	4,1	6,5	- 0,9	2,8	4¼	2½
2,8	1,2	8,0	7,6	.	4,2	9,9	6,8	5,2	9¼	8¾
1,4	- 2,7	8,1	7,9	.	4,5	9,3	8,0	5,4	8¾	9
1,8	0,4	3,5	2,7	.	3,2	4,4	3,5	3,7	4½	¾
2,0	0,8	3,2	2,3	.	3,0	3,8	3,7	3,6	4	¾
1,0	0,9	4,0	2,6	.	1,9	5,5	3,2	2,1	5½	4
1,0	- 0,1	- 0,3	1,4	.	2,6	2,8	2,7	2,6	2¼	2
1,2	- 0,2	0,1	2,3	.	2,4	2,8	2,5	2,5	2¼	2
1,4	1,0	1,1	1,9	.	1,7	1,8	1,0	1,6	1¼	1¼
- 3,8	- 3,2	- 1,9	- 2,3	- 2,2	- 1,4	- 1,5	- 0,3	- 1,5	- 0,9	- 1,0
- 3,9	- 3,2	- 4,2	- 4,0	- 4,2	- 1,8	- 1,2	- 0,8	0,5	1,1	0,8
80,0	81,2	77,9	79,2	77,2	75,3	70,3	67,0	63,7	57,9	53,7
46,5	46,8	44,7	43,5	40,5	41,5	41,0	40,6	42,0	41,4	39,8
0,5	0,6	- 0,4	0,8	.	0,6	0,3	1,4	- 0,4	1	5¼
5,3	3,6	4,7	3,0	.	4,6	5,0	4,0	3,8	5¼	8¼
0,4	- 0,1	4,4	1,1	.	- 0,2	2,5	1,3	1,2	2¼	2¼
1,7	1,7	2,0	0,8	.	0,4	1,3	1,7	0,1	1½	2¼
2,5	1,5	0,6	0,4	.	1,0	1,2	0,6	3,3	2¼	1
84,8	86,4	82,7	82,1	81,8	82,8	81,5	81,0	82,8	82¾	81¾
8,5	8,9	8,2	8,3	8,8	7,8	7,8	6,8	5,5	4¾	5
15,8	15,7	17,8	18,3	19,5	18,7	19,9	19,3	18	19¼	19½
- 1,4	- 1,7	- 1,6	- 1,3	- 0,9	0,3	0,8	1,8	3,0	4	4
8,1	6,4	6,9	6,9	6,9	6,2	5,6	4,6	4,6	5¾	5¾
9,4	6,9	5,2	4,4	4,4	3,0	3,3	3,5	3,0	4	4½

Bijlage A5 *Volume consumptie, investeringen en invoer; winstindicatoren, 1987-2001*

	1987	1988	1989	1990	1991
	mutaties per jaar in %				
<i>Consumptie</i>					
Voedings- en genotmiddelen	1,0	1,0	3,1	2,3	0,6
Duurzame consumptiegoederen	3,4	-0,7	4,1	8,6	4,8
Vaste lasten	2,5	0,9	2,1	3,8	3,7
Overige goederen en diensten	3,4	1,7	4,5	2,8	2,6
Uitgaven voor toerisme in het buitenland	7,2	1,7	3,9	-5,6	9,4
Totaal	2,7	0,8	3,5	4,2	3,1
Idem, excl. vaste lasten	2,8	0,8	4,1	4,4	2,8
<i>Investerings</i>					
Machines en computers	2,2	0,2	3,0	4,7	-2,2
Bedrijfsgebouwen	10,5	8,7	7,4	2,0	8,4
Wegvervoermiddelen	4,0	-17,8	5,9	7,0	6,8
Overige vervoermiddelen	-42,9	4,6	115,0	-21,0	24,6
Totaal bedrijven (excl. woningen)	0,4	1,6	7,4	2,2	3,1
Idem, excl. overige vervoermiddelen en energiesector	4,0	1,8	8,0	4,4	1,8
Woningen	1,6	11,3	0,7	-2,5	-5,4
Overheid	1,7	5,7	1,7	7,2	-3,5
<i>Invoer goederen</i>					
Consumptiegoederen	6,2	2,3	4,4	9,1	7,5
Investeringsgoederen	2,2	2,5	13,6	4,6	1,5
Energie	7,2	4,6	0,4	-1,6	-1,2
Overige grondstoffen en halffabrikaten	4,1	11,3	7,3	4,7	4,9
Totaal	4,6	8,0	6,9	4,7	4,3
<i>Winstgevendheid en vermogensverhoudingen marktsector</i>					
	niveaus, in %				
Kapitaalinkomensquote	13,0	15,4	18,5	18,8	17,1
Winstquote (van productie in Nederland) ^a	7,0	9,8	11,7	12,0	10,2
Rentabiliteit eigen vermogen ^a	8,3	9,5	10,9	9,7	9,1
Solvabiliteit ^a	43,5	43,4	43,6	43,6	42,9

^a Ongerekend banken en verzekeringswezen.

1992	1993	1994	1995	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	
				vóór revisie	na revisie						
2,7	- 0,3	1,7	1,8	.	1,7	2,0	0,2	0,0	½	½	
0,8	- 1,6	1,8	1,7	.	3,7	4,2	9,2	7,0	5	6	
2,1	2,6	1,5	2,4	.	5,0	- 1,4	0,4	1,9	2¾	3	
3,9	1,7	3,3	2,0	.	4,6	4,2	4,9	5,4	4½	5	
4,6	- 2,8	- 0,9	6,3	.	- 0,1	5,3	8,0	7,5	6	9¼	
2,5	1,0	2,2	2,0	.	4,0	2,6	4,1	4,2	3¾	4¼	
2,7	0,3	2,5	1,9	.	3,7	3,7	5,1	4,8	4	4½	
- 0,6	0,9	- 1,6	7,8	.	13,5	11,8	4,9	0,3	11¾	10	
- 8,9	- 12,8	- 4,4	- 5,1	.	- 3,1	2,9	9,2	8,6	5	3½	
1,3	- 27,2	- 10,3	35,9	.	17,9	6,1	22,2	14,0	- 8¼	1	
- 23,7	13,6	41,9	- 0,1	.	- 29,0	- 17,6	21,1	4,1	4	9½	
- 2,2	- 4,4	0,0	7,0	.	6,4	8,4	8,6	4,9	6	6¼	
- 1,6	- 10,5	- 1,2	11,2	.	6,3	6,3	16,8	6,9	6¾	6¾	
6,4	- 0,3	6,2	1,2	.	4,1	6,5	- 0,9	2,8	4¼	2½	
4,2	0,7	4,4	2,3	.	10,8	- 6,6	2,4	9,7	5¾	1¾	
1,5	- 3,2	3,5	0,9	.	8,8	4,2	8,7	5,9	4¾	5	
- 1,9	- 5,1	2,0	11,3	.	9,0	12,0	13,0	6,3	5¾	10¼	
2,2	1,0	4,4	3,8	.	8,6	5,2	2,5	1,5	8	6½	
1,8	- 2,7	10,9	9,5	.	2,9	10,4	7,9	5,6	10	9¾	
1,4	- 2,7	8,1	7,9	.	4,5	9,3	8,0	5,4	8¾	9	
15,2	13,6	17,3	17,9	18,2	17,2	18,5	19,0	17,2	17¼	18¼	
7,7	5,7	9,1	10,1	11,3	10,4	11,2	11,6	10,0	10	10¾	
6,9	5,3	8,9	9,9	10,4	9,2	10,6	10,9	9,9	10¼	11	
44,0	45,4	45,0	45,7	44,3	45,2	45,3	44,6	45,6	45¼	45¼	

Bijlage A6 Inkomens en prijzen, 1987-2001

	1987	1988	1989	1990	1991
	mutaties per jaar in %				
<i>Loonvoet marktsector</i>					
Contractloon (incl. overloop)	0,8	0,8	1,4	2,9	3,5
Incidenteel	<u>1,3</u>	<u>0,5</u>	<u>0,8</u>	<u>0,0</u>	<u>0,0</u>
Bruto loon	2,1	1,3	2,2	2,9	3,5
Sociale lasten werkgevers	-0,5	-0,2	-1,4	0,1	0,9
Loonvoet marktsector	<u>1,6</u>	<u>1,1</u>	<u>0,8</u>	<u>3,0</u>	<u>4,4</u>
Loonvoet bedrijven	1,5	1,1	0,8	3,2	4,4
<i>Opbouw consumptieprijis</i>					
Finale invoer	-0,2	-0,2	0,6	-0,0	0,3
Invoer grondstoffen en diensten	-0,4	0,2	0,4	-0,3	0,2
Invoer energie	-0,1	-0,3	0,5	0,2	0,0
Indirecte Belastingen	0,6	0,0	-0,5	0,2	0,3
Huur	0,3	0,4	0,3	0,4	0,6
Aardgas	-1,3	-0,2	0,0	0,3	0,2
Kwartaire Diensten	-0,1	0,1	0,2	0,5	0,7
Arbeidskosten	0,2	-0,3	-1,0	0,1	1,0
Bruto margeverbetering (inclusief afschrijvingen en rente)	<u>1,1</u>	<u>0,8</u>	<u>0,8</u>	<u>1,0</u>	<u>-0,1</u>
Consumptieprijis	0,2	0,5	1,2	2,2	3,2
<i>Overige prijsindices</i>					
Consumentenprijsindex	-1,0	0,5	1,1	2,5	3,1
Afgeleide index, laag	-1,6	0,6	2,1	2,4	2,6
<i>Koopkracht modaal (exclusief incidenteel)^a</i>					
Brutoloon	0,8	0,8	1,4	2,9	3,5
effect sociale lasten	0,0	-0,1	1,7		0,2
effect loonheffing/overheveling	0,0	0,5	-0,4	2,1 ^b	-0,5
effect kinderbijslag	<u>-0,3</u>	<u>0,5</u>	<u>0,5</u>		<u>0,1</u>
Nominaal vrij beschikbaar inkomen	0,5	1,6	3,2	5,0	3,3
Reëel vrij beschikbaar inkomen	1,5	1,1	2,1	2,4	0,2
<i>Koopkracht andere categorieën</i>					
Minimum plus	1,3	1,1	1,1	0,7	0,0
Minimumuitkeringsgerechtigde	0,9	0,5	0,2	1,5	-0,2
Idem, zonder kinderen	1,2	-0,2	0,2	1,4	-0,4
<i>Gemiddelde wig (markt)^c</i>	niveaus in %				
Minimum plus	31	31	30	29	29
Modaal	45	44	42	41	42
2x modaal	55	54	54	52	52
<i>Netto Replacement Rate</i>					
Minimum uitkering/minimumloon	98,6	98,7	99,2	99,5	99,5
Minimum uitkering/0,8 x gemiddeld loon	81,2	80,5	78,6	78,0	77,7

^a In 2001 wel inclusief het bruteringspercentage OT.

^b Totaal effect van belasting- en premieheffing niet nader uitgesplitst in verband met de herziening van het belastingstelsel (Oort).

^c Kinderbijslag gebaseerd op kinderen tussen 6 en 11 jaar. Vanaf 1995 zijn de bedragen gewijzigd door de invoering van nieuw systeem.

1992	1993	1994	1995	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	
				vóór revisie	na revisie						
4,3	3,1	1,8	1,4	.	1,7	2,2	3,0	2,5	3¼	2¾	
-0,7	-0,4	0,5	-0,3	.	1,0	0,6	-0,3	0,5	½	2½	
3,6	2,7	2,3	1,1	.	2,7	2,8	2,7	3,0	3¾	5¼	
0,5	0,2	0,1	0,2	.	-1,2	-0,3	-0,4	0,4	0	-2	
4,1	2,9	2,4	1,3	.	1,4	2,5	2,4	3,4	3¾	3¼	
4,1	3,2	2,7	1,3	.	1,5	2,1	2,2	3,6	3¾	3½	
0,3	0,0	-0,1	-0,2	.	0,2	0,5	0,0	0,0	¼	0	
-0,1	-0,3	0,1	0,1	.	-0,1	0,4	0,2	-0,1	½	0	
-0,2	-0,2	-0,1	-0,0	.	0,3	0,1	-0,3	0,3	½	-¼	
0,3	0,1	0,2	0,1	.	0,5	0,2	0,2	0,3	¼	1	
0,8	0,8	0,8	0,7	.	0,6	0,5	0,4	0,5	½	½	
-0,1	-0,2	0,1	0,0	.	0,0	0,3	0,0	-0,3	¼	¼	
0,4	0,4	0,3	0,2	.	0,1	0,1	0,1	0,1	¼	¼	
1,1	1,1	-0,7	-0,2	.	0,8	0,2	0,5	1,0	1	¾	
0,7	0,4	2,3	0,5	.	-0,5	-0,1	0,6	0,0	-¾	¾	
3,1	2,1	2,8	1,4	.	1,9	2,1	1,8	1,9	2½	3¼	
3,2	2,6	2,7	2,0	.	2,0	2,2	2,0	2,2	2¼	3¼	
2,4	2,2	2,3	1,6	.	1,2	1,9	1,7	1,7	2	2¼	
4,3	3,1	1,8	1,4	.	1,7	2,2	3,0	2,5	3¼	4¾	
0,6	-1,1	-0,5	1,3	.	0,7	0,2	4,7	-0,6	-½	¾	
-1,3	1,3	1,1	0,6	.	0,1	0,1	-4,7	0,0	0	3¼	
0,1	-0,2	-0,2	-0,5	.	0,1	0,0	0,1	-0,1	½	-¼	
3,7	3,2	2,3	2,8	.	2,6	2,5	3,2	1,8	3¼	8¾	
0,5	0,6	-0,4	0,8	.	0,6	0,3	1,4	-0,4	1	5¼	
1,4	0,8	-0,6	0,7	.	0,4	0,3	2,5	-0,3	2	7½	
0,1	-0,4	-2,1	-0,1	.	-0,2	0,4	2,0	0,1	1½	3½	
0,0	-0,4	-2,0	-0,4	.	-0,2	0,5	1,9	0,1	1¼	3½	
29	28	27	27	27	22	20	14	15	15	8	
42	42	42	42	43	40	39	40	40	40	37	
54	54	54	54	54	51	51	51	52	52	49	
98,9	99,1	98,5	98,6	98,6	98,1	98,3	97,9	98,0	97,7	93,4	
77,5	76,6	75,8	75,3	73,9	72,9	72,1	72,3	72,6	72,4	70,6	

Bijlage A7 Kerngegevens arbeidsmarkt^{a,b}, 1987-2001

	1987	1988	1989	1990	1991
Bevolking (dzt personen)	14665	14760	14849	14952	15070
w.v. 15-64 jaar ^c	10111	10187	10245	10305	10372
w.v. in volledig dagonderwijs	1223	1179	1160	1144	1141
werkend (12 uur of meer per week)	5237	5318	5425	5553	5661
werkloosheids- of bijstandsuitkering	876	860	844	796	793
uitkering wegens arbeidsongeschiktheid	817	835	857	891	907
uitkering wegens ziekte	338	348	374	409	405
VUT- of ANW-uitkering	258	268	289	311	322
Participatiegraad 20-64 jaar (%)	61	61	62	62	62
w.v. mannen	80	80	79	79	79
vrouwen	42	43	44	45	46
Beroepsbevolking (dzt personen) ^d	5767	5848	5916	6013	6096
Arbeidsvolume (dzt arbeidsjaren)	4911	4989	5084	5203	5273
w.v. overheid	714	708	705	702	694
bedrijven	4197	4281	4379	4501	4579
w.v. loontrekkers	3585	3668	3765	3883	3960
zelfstandigen	612	613	614	618	619
Verhouding personen/arbeidsjaren werkgelegenheid (%)	119	119	120	120	121
Werkgelegenheid (dzt personen)	5834	5951	6090	6257	6383
Idem, 12 uur of meer per week (dzt personen)	5281	5358	5464	5594	5696
Werkloze beroepsbevolking (dzt personen)	486	490	452	419	400
Idem, in % van de beroepsbevolking	8,4	8,4	7,6	7,0	6,6
Vacatures (dzt) ^e	76	76	90	115	98

^a Cijfers voor werkgelegenheid en beroepsbevolking zijn gebaseerd op de Arbeidsrekeningen, de Enquête Beroepsbevolking en de Nationale Rekeningen.

^b Inclusief personen ouder dan 65 jaar, tenzij anders vermeld.

^c De onderscheiden categorieën sluiten elkaar niet altijd uit. Dit geldt met name voor werkenden en uitkeringsontvangers.

^d De beroepsbevolking is gelijk aan de som van het aantal werkzame personen met een baan van 12 uur of meer per week en de werkloze beroepsbevolking.

^e Exclusief het aantal vacatures bij overheid en onderwijs. Vóór 1994 ook exclusief het aantal vacatures bij sociale werkplaatsen, uitzendbureaus en uitleenbedrijven.

1992	1993	1994	1995	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	
				vóór revisie	na revisie						
15184	15290	15383	15459	15459	15530	15611	15707	15811	15913	16014	
10434	10490	10535	10569	10569	10604	10642	10687	10739	10794	10854	
1135	1142	1147	1145	1145	1134	1119	1104				
5734	5725	5732	5870	6232	6382	6563	6722	6893	7047	7182	
816	892	1011	1012	1012	996	917	809	721	649	609	
921	930	921	886	886	869	877	899	911	927	944	
396	394	336	352	352	334	347	380	388	395	404	
326	328	330	324	324	320	313	279	278	276	268	
63	63	64	65	68	69	70	70	71	71	72	
78	78	78	79	81	82	83	83	83	83	83	
47	48	48	50	55	55	56	57	58	59	60	
6179	6241	6312	6432	6795	6908	7034	7106	7221	7319	7419	
5328	5323	5305	5380	5663	5808	5968	6128	6290	6437	6559	
688	685	677	666	705	698	703	706	712	717	719	
4640	4638	4628	4714	4958	5110	5265	5422	5578	5719	5839	
4015	3995	3966	4044	4213	4338	4474	4631	4782	4921	5039	
625	643	662	670	745	772	791	791	796	798	800	
121	121	123	123	126	126	126	126	126	126	126	
6460	6464	6511	6610	7148	7307	7538	7727	7932	8116	8277	
5768	5760	5765	5899	6262	6414	6596	6758	6929	7084	7219	
411	481	547	533	533	494	438	348	292	235	200	
6,7	7,7	8,7	8,3	7,8	7,2	6,2	4,9	4,0	3¼	2¾	
71	41	41	55	55	68	85	123				

Bijlage A8 Kerngegevens collectieve sector, 1987-2001

	1987	1988	1989	1990	1991
<i>I Collectieve uitgaven</i>					
Directe bestedingen	19,7	19,3	18,7	18,4	18,3
w.v. loonsom	11,0	10,5	10,0	9,7	9,6
materiële consumptie	6,0	6,0	6,0	5,9	5,9
investeringen	2,7	2,8	2,7	2,8	2,8
uitkeringen in natura
Inkomensoverdrachten	30,2	30,0	29,0	28,2	28,6
w.v. binnenland	28,2	28,0	27,0	26,2	26,3
buitenland	2,0	2,0	2,1	2,0	2,3
Kostprijsverlagende subsidies	2,4	2,3	2,3	2,2	2,3
Rente	6,5	6,3	5,9	5,8	6,0
Vermogensoverdrachten	<u>3,1</u>	<u>2,4</u>	<u>1,9</u>	<u>1,7</u>	<u>1,3</u>
Collectieve uitgaven bruto (excl. kredieten)	61,9	60,3	57,8	56,2	56,6
Kredietverlening	<u>2,9</u>	<u>2,5</u>	<u>1,6</u>	<u>1,3</u>	<u>1,0</u>
Collectieve uitgaven bruto (incl. kredieten)	64,7	62,8	59,4	57,5	57,6
Niet-belastingmiddelen overig	7,7	7,6	8,4	7,6	7,2
Statistische verschillen	<u>- 0,4</u>	<u>- 0,3</u>	<u>0,0</u>	<u>0,0</u>	<u>0,2</u>
Collectieve uitgaven netto	57,5	55,5	51,1	49,9	50,2
<i>II Collectieve lasten en gasbaten binnenland</i>					
Collectieve lasten	48,5	48,7	45,6	45,7	47,5
Gasbaten binnenland	<u>1,2</u>	<u>0,8</u>	<u>0,6</u>	<u>0,0</u>	0,8
Totaal	49,8	49,5	46,2	46,4	48,3
<i>III Financieringssaldo</i>					
Rijk	- 6,8	- 5,7	- 5,1	- 4,6	- 3,7
Overige Centrale Overheid
Lagere overheid	- 1,2	- 0,8	0,0	0,0	0,1
Sociale fondsen	<u>0,3</u>	<u>0,5</u>	<u>0,3</u>	<u>0,8</u>	<u>1,4</u>
Collectieve sector	- 7,7	- 5,9	- 4,9	- 3,8	- 2,2
<i>IV Overige kerngegevens</i>					
Vorderingensaldo collectieve sector ^a	- 5,9	- 4,6	- 4,8	- 4,7	- 2,9
Bruto schuld collectieve sector (EMU; ultimo) ^{a,b}	76,1	79,4	79,4	79,2	79,0
Bruto staatsschuld (ultimo) ^a	56,9	60,1	61,2	62,0	62,8
Verhouding inactieven/actieven (%)	82,6	82,1	82,5	82,1	81,6
BBP-deflator
Prijsmutatie netto materiële overheidsconsumptie	- 0,1	0,7	3,1	2,1	2,2

^a Tussen 1988 en 1995 (voor revisie) in % geharmoniseerd BBP.

^b Bij internationale vergelijking is relevant dat Nederland, anders dan de andere landen van de EU, een vermogen van ruim 30% BBP (1997) heeft afgezonderd in het ABP ter dekking van de ambtenarenpensioenen.

1992	1993	1994	1995	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	
				vóór revisie	na revisie						
18,6	18,8	18,4	18,2	27,6	27,0	26,5	26,5	27,0	26,5	25,9	
9,8	10,0	9,6	9,6	10,6	10,2	10,0	10,0	10,1	9,9	9,6	
6,0	6,0	6,0	5,8	6,4	6,5	6,3	6,3	6,4	6,1	5,8	
2,8	2,8	2,8	2,7	3,0	3,2	3,0	3,0	3,2	3,3	3,3	
.	.	.	.	7,5	7,0	7,2	7,2	7,4	7,3	7,1	
29,3	29,3	28,2	27,2	16,1	16,5	15,5	14,4	14,1	13,7	13,2	
27,1	27,0	26,0	25,1	14,0	14,3	13,4	12,2	12,0	11,5	11,0	
2,2	2,3	2,2	2,2	2,1	2,1	2,2	2,2	2,1	2,3	2,2	
2,3	2,1	2,0	1,3	1,1	1,2	1,5	1,5	1,5	1,4	1,3	
6,0	6,2	5,9	5,6	5,9	5,5	5,1	4,8	4,5	4,0	3,6	
<u>1,2</u>	<u>1,2</u>	<u>1,1</u>	<u>1,6</u>	<u>0,9</u>	<u>0,6</u>	<u>0,4</u>	<u>0,6</u>	<u>0,7</u>	<u>0,7</u>	<u>0,6</u>	
57,5	57,5	55,6	53,9	51,6	50,7	49,2	47,7	47,8	46,4	44,6	
<u>0,9</u>	<u>0,8</u>	<u>0,8</u>	<u>1,8</u>	<u>1,8</u>	<u>0,5</u>	<u>0,5</u>	<u>0,5</u>	<u>0,5</u>	<u>0,5</u>	<u>0,5</u>	
58,4	58,3	56,4	55,7	53,3	51,2	49,7	48,2	48,3	46,9	45,1	
7,4	7,7	8,0	8,6	9,3	7,7	7,2	7,4	5,7	6,0	5,5	
<u>-0,1</u>	<u>0,0</u>	<u>0,2</u>	<u>-0,2</u>	<u>-0,1</u>	<u>0,0</u>	<u>-0,1</u>	<u>0,2</u>	<u>0,1</u>	<u>-0,0</u>	<u>0,0</u>	
51,1	50,6	48,2	47,2	44,1	43,6	42,6	40,5	42,5	40,9	39,6	
46,5	46,8	44,7	43,5	40,5	41,5	41,0	40,6	42,0	41,4	39,8	
<u>0,8</u>	<u>0,7</u>	<u>0,6</u>	<u>0,5</u>	<u>0,5</u>	<u>0,5</u>	<u>0,6</u>	<u>0,4</u>	<u>0,3</u>	<u>0,3</u>	<u>0,4</u>	
47,2	47,5	45,3	44,0	41,0	41,9	41,6	41,0	42,3	41,7	40,2	
-3,8	-3,2	-1,9	-2,3	-2,2	-1,4	-1,5	-0,3	-1,5	-0,9	-1,0	
.	.	.	.	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	
-0,1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,3	0,5	0,6	0,4	0,3	0,3	
<u>0,0</u>	<u>0,1</u>	<u>-1,1</u>	<u>-1,0</u>	<u>-0,8</u>	<u>-0,6</u>	<u>0,0</u>	<u>0,1</u>	<u>0,9</u>	<u>1,4</u>	<u>1,3</u>	
-3,9	-3,1	-2,9	-3,3	-3,0	-1,6	-1,0	0,5	-0,2	0,8	0,6	
-3,9	-3,2	-4,2	-4,0	-4,2	-1,8	-1,2	-0,8	0,5	1,1	0,8	
80,0	81,2	77,9	79,2	77,2	75,3	70,3	67,0	63,7	57,9	53,7	
63,9	64,2	60,9	62,6	60,0	58,9	55,9	54,1	51,8	47,1	44,0	
81,3	83,2	83,2	82,4	78,1	75,5	72,9	70,4	67,9	66,0	64,8	
.	100,0	101,6	104,6	107,9	
1,4	1,2	2,3	2,1	2,1	1,8	1,2	0,9	1,3	2,0	2,6	

Bijlage A9 Collectieve uitgaven naar beleidsmatige clusters, 1987-2001

	1987	1988	1989	1990	1991
	volumemutaties				
Defensie	- 4,2	2,3	- 2,7	- 0,4	- 2,2
Onderwijs	1,7	- 0,9	- 0,4	1,9	- 0,6
Openbaar bestuur/openbare orde	4,2	4,2	4,4	2,4	4,1
Infrastructuur en milieu	- 1,8	3,0	- 4,9	9,8	- 1,2
Zorg	3,4	1,1	0,0	4,9	4,4
Sociale zekerheid	0,8	1,5	0,9	1,6	0,2
Subsidies	3,3	5,2	5,7	- 2,7	1,3
Overdrachten buitenland	0,6	6,1	6,4	- 2,1	20,0
Rentelasten	4,3	- 0,7	- 2,2	2,2	6,6
Collectieve uitgaven (excl. kredietverlening)	2,0	1,9	1,1	2,0	2,7
Kredietverlening ^a	3,7	- 25,0	- 38,5	- 19,4	- 33,9
Collectieve uitgaven (incl. kredietverlening)	2,1	- 0,1	- 1,2	1,3	1,7
Bruto binnenlands product	1,4	2,6	4,7	4,1	2,3
	prijsmutaties				
Defensie	0,2	0,4	2,1	2,6	2,8
Onderwijs	0,4	- 0,9	0,4	3,0	3,2
Openbaar bestuur/openbare orde	0,4	- 0,7	1,0	2,2	3,0
Infrastructuur en milieu	0,3	1,1	2,2	2,4	2,5
Zorg	2,1	2,0	3,7	2,8	5,0
Sociale zekerheid	- 0,3	1,2	0,4	3,1	3,5
Subsidies	0,0	0,8	1,3	2,4	3,1
Overdrachten buitenland	- 0,7	1,2	1,2	2,3	2,7
Rentelasten	- 0,7	1,2	1,2	2,3	2,7
Collectieve uitgaven (excl. kredietverlening)	0,2	0,7	1,3	2,7	3,4
Kredietverlening ^a	- 0,7	1,2	1,2	2,3	2,7
Collectieve uitgaven (incl. kredietverlening)	0,2	0,8	1,3	2,7	3,4
Bruto binnenlands product	- 0,7	1,2	1,2	2,3	2,7

^a Inclusief WIR, KST en debudgetteringen.

1992	1993	1994	1995	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	
				vóór revisie	na revisie						
- 0,9	- 5,5	- 3,5	- 5,4	.	- 0,2	- 3,9	- 4,9	3,7	- 1 $\frac{3}{4}$	- $\frac{3}{4}$	
1,7	0,1	0,7	1,8	.	4,8	2,9	2,0	3,1	2 $\frac{1}{4}$	1 $\frac{1}{2}$	
2,3	4,1	3,3	1,4	.	1,4	2,5	4,2	3,2	$\frac{3}{4}$	1	
5,5	3,5	4,9	- 3,1	..	13,8	- 8,2	6,7	10,0	7 $\frac{1}{2}$	2 $\frac{1}{2}$	
4,2	0,6	2,0	3,6	.	3,9	2,9	2,1	4,5	2 $\frac{1}{2}$	1 $\frac{1}{4}$	
0,6	0,6	0,9	- 0,4	.	- 0,2	- 1,2	- 2,1	- 0,3	- 1	- $\frac{1}{4}$	
2,3	- 8,9	- 1,8	- 10,2	.	- 10,1	16,1	6,3	8,4	1	- 6 $\frac{3}{4}$	
- 3,3	2,1	0,4	0,8	.	5,7	4,7	2,5	2,5	10 $\frac{1}{4}$	1	
2,3	3,1	- 1,3	- 3,3	.	- 3,4	- 2,8	- 4,1	- 1,3	- 7 $\frac{1}{2}$	- 7	
1,7	0,7	0,9	- 0,4	.	1,0	1,1	0,9	2,5	$\frac{1}{2}$	- $\frac{1}{4}$	
- 12,4	- 7,7	- 3,7	- 24,4	.	5,0	- 0,6	- 0,3	6,3	10 $\frac{1}{2}$	- 8	
1,4	0,6	0,8	- 0,7	.	1,0	1,1	0,9	2,5	$\frac{1}{2}$	- $\frac{1}{4}$	
2,0	0,8	3,2	2,3	.	3,0	3,8	3,7	3,6	4	3 $\frac{1}{2}$	
.											
5,3	0,7	- 1,3	1,8	.	2,7	2,4	2,7	2,9	3	3	
4,5	2,0	2,6	3,1	.	- 1,4	- 0,4	2,5	3,7	3 $\frac{1}{2}$	3	
3,6	2,3	2,0	2,5	.	0,6	1,9	2	2,7	2 $\frac{3}{4}$	3	
1,9	1,5	1,2	1,3	.	1,7	1,5	1,5	4,0	9 $\frac{1}{4}$	3 $\frac{1}{2}$	
3,4	4,0	1,2	2,1	.	- 1,4	2,4	3,8	2,9	3 $\frac{1}{2}$	3 $\frac{1}{2}$	
4,7	0,8	- 0,3	- 1,5	.	0,2	0,6	0,7	2,8	2 $\frac{3}{4}$	3 $\frac{1}{4}$	
2,9	2,2	2,4	2,0	.	1,7	2,9	2,5	1,9	2 $\frac{1}{2}$	3 $\frac{1}{2}$	
2,3	1,9	2,3	1,8	.	1,2	2,0	1,9	1,3	3	3 $\frac{1}{4}$	
2,3	1,9	2,3	1,8	.	1,2	2,0	1,9	1,3	3	3 $\frac{1}{4}$	
3,8	1,9	1,3	1,2	.	0,3	1,5	2	2,6	3 $\frac{1}{4}$	3 $\frac{1}{4}$	
2,3	1,9	2,3	1,8	.	1,2	2,0	1,9	1,3	3	3 $\frac{1}{4}$	
3,7	1,9	1,3	1,2	.	0,3	1,5	2	2,6	3 $\frac{1}{4}$	3 $\frac{1}{4}$	
2,3	1,9	2,3	1,8	.	1,2	2,0	1,9	1,3	3	3 $\frac{1}{4}$	

Bijlage A10 Sociale zekerheid, 1987-2001

	1987	1988	1989	1990	1991
	mld gld				
<i>I Exploitatierkening sociale verzekeringen</i>					
Uitkeringen	87,0	89,7	88,6	101,3	108,4
Werkgeverspremies over SV-uitkeringen	6,4	6,5	6,3	3,6	4,1
Kapitaaloverdrachten gezinnen	0,1	0,1	0,1	0,4	0,2
Administratiekosten	3,3	3,5	3,5	3,9	4,2
Exploitatiesaldo	1,7	4,1	2,3	-0,5	2,4
Premies werkgevers bedrijven en overheid	36,2	36,8	35,8	18,7	19,9
Premies gezinnen	54,1	57,1	55,6	69,2	77,5
Werkgeverspremies over SV-uitkeringen	6,4	6,5	6,3	3,6	4,1
Per saldo ontvangen inkomensoverdrachten overheid	0,9	2,5	1,9	15,6	16,2
Per saldo ontvangen inkomensoverdrachten bedrijven	-0,0	-0,0	-0,0	-0,0	-0,0
Kapitaaloverdrachten overheid	0,2	0,2	0,3	0,2	0,2
Ontvangen rente	0,7	0,8	1,1	1,3	1,3
<i>II Inactieven/actieven</i>					
inactieven (dzd uitkeringsjaren)	3828	3862	3933	3991	4021
werkloosheidsuitkering en bijstand (dzd uitkeringsjaren)	835	813	796	755	747
arbeidsvolume (dzd mensjaren, excl. Ziektewet)	4635	4702	4769	4858	4928
i/a- ratio (%)	82,6	82,1	82,5	82,1	81,6
i/a- deelratio's (%):					
AOW	40,0	40,3	40,4	40,3	40,2
AWW / ANW	3,6	3,5	3,6	3,8	3,8
ZW / AAW / WAO	21,6	21,8	22,5	23,4	23,3
WW / Vorstverlet / IOAW / IOAZ	4,9	4,4	4,1	3,8	4,2
ABW	12,5	12,2	11,8	10,9	10,1
<i>III De koppeling</i>					
	mutaties per jaar in %				
contractloon ^a	0,8	0,8	1,4	2,9	3,5
bruto minimum loon	0,0	0,5	0,0	1,8	3,1
netto minimum uitkering	0,0	0,5	3,0	3,9	3,1

^a Tot en met 1991: contractloon bedrijven; daarna gewogen contractloon bedrijven en overheid volgens WKA.

1992	1993	1994	1995	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
			vóór revisie	na revisie						
116,2	121,8	121,2	123,7	111,7	111,3	117,6	117,8	123,6	128,9	134,8
4,4	4,4	3,3	2,8	2,7	2,3	2,0	3,7	3,9	4,1	4,2
0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
4,7	5,1	5,2	5,3	4,9	4,9	4,7	4,5	5,0	4,8	4,8
1,4	-2,1	-4,5	-2,8	-5,5	-3,9	-0,1	1,6	8,1	12,4	12,3
21,0	21,2	19,6	22,3	13,1	13,5	13,1	34,5	37,3	40,2	42,2
83,8	86,4	96,9	98,7	93,7	93,9	100,6	84,0	94,0	99,8	88,4
4,4	4,4	3,3	2,8	2,7	2,3	2,0	3,7	3,9	4,1	4,2
15,7	15,8	4,2	4,2	4,2	5,0	9,0	6,4	6,6	6,8	21,3
-0,0	-0,0	-0,0	0,0	-0,2	-0,3	-0,5	-0,9	-1,1	-1,1	-1,2
0,2	0,2	0,2	0,2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
1,6	1,3	1,0	0,7	0,4	0,2	-0,1	-0,1	0,0	0,4	1,1
4056	4142	4173	4183	4184	4167	4133	4078	4039	4015	4016
762	823	904	907	907	899	831	741	664	600	564
4988	4980	5014	5074	5358	5517	5666	5794	5949	6088	6201
81,3	83,2	83,2	82,4	78,1	75,5	72,9	70,4	67,9	66,0	64,8
40,2	40,8	41,0	41,0	38,8	38,2	37,6	37,1	36,6	36,2	35,9
3,8	3,8	3,8	3,7	3,5	3,4	3,2	2,5	2,4	2,3	2,1
23,0	23,0	21,5	20,9	19,7	18,6	18,4	18,8	18,8	18,8	18,9
4,7	6,0	7,3	7,2	6,8	6,6	5,6	4,5	3,8	3,3	3,0
9,7	9,6	9,7	9,7	9,2	8,8	8,2	7,4	6,5	5,7	5,3
4,2	3,1	1,5	1,2	.	1,6	2,0	2,8	2¾	3¼	2½
3,1	0,7	0,0	0,0	.	1,4	1,7	2,7	3	3	5
4,2	2,1	0,8	1,7	.	2,2	2,3	3,3	3	3	6½

Bijlage A11 Zorg, 1987-2001

	1987	1988	1989	1990	1991
	mutaties per jaar in %				
<i>Uitgaven</i>					
Gehandicapten en geestelijke gezondheidszorg	2,6	3,3	2,7	6,9	6,5
Verzorgings- en verpleeghuizen, gezinsverzorging	1,4	1,6	2,6	5,6	4,8
Ziekenhuiszorg en specialistische hulp	0,5	1,5	3,4	7,0	9,3
Huisartsen, tandheelkunde en paramedici	5,6	3,4	3,8	6,8	8,1
Genees- en hulpmiddelen	12,1	3,9	6,8	12,3	8,8
Preventie, beheer en diversen	0,6	3,5	8,4	5,6	6,1
Totaal	2,6	2,4	3,8	7,0	7,4
Idem in mld gld	43,0	44,0	45,6	48,8	52,4
Idem in % BBP	9,7	9,6	9,4	9,5	9,7
<i>Financiering</i>					
	mld gld				
AWBZ ¹	10,4	10,5	14,0	15,0	16,4
ZFW	15,3	15,6	14,8	15,7	17,3
Particulier	7,2	7,3	7,2	7,7	8,7
Overheid	6,1	6,1	4,8	5,0	5,4
Eigen betalingen/overig ²	4,5	4,8	4,7	4,4	4,5
Financieringsachterstand (enkelvoudig)	- 0,5	- 0,2	0,3	1,0	0,1
<i>Aantal verzekerden tweede compartiment</i>					
	dvd personen				
Ziekenfondswet	8973	9022	9145	9188	9235
Particulier	5550	5604	5518	5557	5619
<i>Volume-indicatoren</i>					
	mutaties per jaar in %				
Bezette bedden inst. vers. gehandicapten	0,4	0,9	1,7	1,1	1,3
Bezette bedden psychiatrische ziekenhuizen	0,9	0,7	- 1,6	0,7	0,6
Bewoners verzorgingshuizen	- 1,2	- 1,3	- 1,4	- 0,8	- 1,2
Bezette bedden verpleeghuizen	0,7	1,1	1,0	0,4	0,9
Bezette bedden ziekenhuizen	- 3,7	- 2,0	- 1,3	- 3,2	- 1,8
Contacten met de huisarts ³	6,3	- 1,2	- 1,2	4,3	3,5
Contacten met de tandarts ³	0,6	0,7	0,7	- 9,0	6,1
Contacten met de fysiotherapeut ³	5,2	6,4	6,4	9,0	0,8
Consumptie geneesmiddelen en farmaceutische producten	6,6	8,7	8,0	10,9	6,4
<i>Prijsindicatoren</i>					
Verpleging in ziekenhuizen e.d.	0,1	0,5	1,2	4,5	5,6
Diensten van artsen en verpleegkundigen	- 0,8	1,8	1,2	2,8	3,7
Geneesmiddelen en farmaceutische producten	2,5	- 4,0	- 2,9	- 1,2	0,1
Medische verzorging totaal	0,2	0,3	0,6	3,1	4,2
<i>Werkgelegenheid in arbeidsjaren</i>					
Instellingen voor verst. gehandicapten	2,5	2,3	2,5	2,8	2,2
Psychiatrische ziekenhuizen	13,0	1,9	0,4	3,1	2,0
Verzorgingshuizen	0,6	- 0,1	0,3	0,8	0,2
Verpleeghuizen ⁴	4,3	1,1	1,5	1,2	1,8
Ziekenhuizen	0,9	0,0	0,6	1,0	0,6

¹ Inclusief eigen betalingen.² Exclusief eigen betalingen AWBZ.³ 1988 en 1989 (contacten met de huisarts ook 1995 en 1996) geconstrueerd uit tweejaarscijfers.⁴ Vanaf 1985 inclusief verzorgingshuizen met een bijzondere functie (waaronder kloosterbejaardenoorden).

1992	1993	1994	1995	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
				vóór revisie	na revisie					
6,5	6,1	5,8	5,5	.	4,5	4,3	10,3	5,6	5¾	3¼
4,4	4,7	3,8	2,7	.	3,3	3,2	6,0	4,5	8½	5½
6,5	1,7	9,6	- 1,9	.	2,8	5,8	2,4	6,6	4	3
4,7	2,6	- 15,3	- 21,6	.	- 5,4	6,7	3,6	7,2	3¾	2¾
8,5	8,7	1,5	7,3	.	3,2	6,4	11,4	7,7	- ½	7¼
6,2	4,0	- 4,4	7,3	.	7,7	8,7	- 0,8	3	- 6¼	3½
6,0	4,0	2,1	1,0	.	2,7	4,7	6,0	5,6	4¼	4¼
55,6	57,8	59,0	59,6	.	61,2	64,1	68	71,8	74¾	78
9,8	9,8	9,9	9,6	.	9,3	8,8	8,7	8,7	8¾	8½
22,9	24,8	25,6	26,9	.	20,6	26,8	28,4	29,8	32½	34¼
15,1	15,8	16,5	16,3	.	21,8	23,0	24,3	26,8	27¾	29
7,8	8,1	8,0	7,1	.	9,5	9,5	9,5	10,1	10½	10¾
5,5	5,7	5,6	6,0	.	6,0	2,8	3,3	3,7	3	2¾
4,8	3,9	3,8	3,2	.	3,3	2,3	2,3	1,6	1½	1½
- 0,4	- 0,5	- 0,5	0,2	.	0,1	- 0,2	0,1	- 0,3	- 0,1	- 0,1
9328	9428	9570	9711	.	9771	9902	9915	9960	10010	9991
5650	5673	5660	5544	.	5566	5465	5524	.	.	.
1,6	1,8	2,3	1,4	.	0,8
- 0,5	0,4	- 0,4	- 2,0	.	- 0,3
- 1,2	- 2,2	- 2,4	- 3,0	.	- 3,8
1,6	1,9	1,5	1,9	.	1,8
- 2,1	- 1,4	- 1,7	- 2,1	.	- 1,1
6,1	- 1,8	- 1,6	- 1,0	.	- 2,2
0,8	- 4,3	22,2	- 8,2	.	- 4,3
4,4	- 9,7	0,9	- 3,4	.	- 7,6
8,9	7,0	4,9	4,6	.	5,0
3,5	3,7	2,6	2,5	.	1,4	4,4
1,9	- 1,3	0,4	1,2	.	1,5	- 2,0
1,8	- 1,1	- 0,3	- 0,4	.	- 6,1	- 2,4
2,8	1,6	1,6	1,7	.	0,2	1,7
3,4	1,9	1,9	3,2
1,9	1,0	0,5	0,7
1,9	- 1,2	- 2,0	- 0,3
2,2	1,5	0,8	2,4
1,9	0,0	- 1,7	0,1

Bijlage B1 Externe data voor Nederland, 1986-2001

	1986	1987	1988	1989	1990
	mutaties per jaar in %				
<i>Wereldhandelsvolume</i>					
Goederen en diensten	2,5	5,8	7,7	8,0	4,5
Goederen	3,9	6,2	8,1	7,5	3,9
Industrieproducten	2,8	6,9	10,0	8,5	4,4
Energie	11,3	3,2	6,0	3,9	2,6
Overige grondstoffen	0,4	5,3	0,5	4,9	2,3
Diensten	- 3,3	4,3	6,0	10,2	7,2
<i>Wereldhandelsprijs (dollars)</i>					
Goederen en diensten	7,5	11,4	5,8	0,5	9,1
Goederen	5,2	11,0	5,7	0,9	8,9
Industrieproducten	16,5	11,8	6,7	- 0,4	8,3
Energie	- 37,1	8,0	- 13,2	12,9	24,0
Overige grondstoffen	8,9	9,0	14,4	0,8	2,6
Diensten	18,3	13,1	6,3	- 0,9	10,0
Grondstoffen excl, energie (HWWA)	6,2	5,1	22,6	- 2,4	- 2,1
Ruwe olie fob	- 47,0	21,7	- 18,2	18,8	28,5
<i>Dubbelherwogen wereldinvoervolume</i>					
Goederen, excl, energie	4,7	7,2	7,0	7,8	4,0
Industrieproducten	4,4	7,7	10,4	9,7	4,3
Grondstoffen	5,3	6,0	- 0,9	3,3	3,4
<i>Dubbelherwogen wereldinvoerprijs (gld)</i>					
Goederen, excl, energie	- 11,4	- 6,2	5,4	6,2	- 4,6
Industrieproducten	- 8,6	- 5,1	3,5	5,6	- 3,0
Grondstoffen	- 17,5	- 8,8	10,2	7,8	- 8,8
<i>Invoerprijs Nederland cif (gld)</i>					
Goederen	- 17,9	- 3,1	- 0,5	5,2	- 1,7
Consumptiegoederen	- 0,4	- 1,4	- 1,8	1,8	- 0,8
Investeringsgoederen	- 2,6	1,4	1,4	2,9	- 0,7
Energie	- 54,4	- 10,5	- 15,2	24,4	5,3
Overige grondstoffen en halfabrikaten	- 10,2	- 2,8	1,8	3,7	- 3,0
<i>Diversen</i>					
Effectieve koers gulden t.o.v, concurrenten	12,6	7,6	0,0	- 1,7	6,9
Effectieve koers gulden t.o.v, leveranciers	9,2	5,5	0,0	- 1,3	5,0
Arbeidskosten pep industrie concurrenten (gld)	- 3,2	- 1,3	1,0	3,5	0,5
Arbeidskosten pep industrie leveranciers (gld)	- 2,3	0,4	0,7	3,2	2,2
	niveaus				
Dollarkoers (gld)	2,45	2,03	1,98	2,12	1,82
Lange rente Verenigde Staten	7,7	8,4	8,8	8,5	8,6
Lange rente Duitsland	6,2	6,2	6,5	6,9	8,7
Investeringsquote bedrijven concurrenten	12,6	12,7	13,2	13,7	13,9

1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
2,9	4,9	4,6	8,9	9,7
2,9	4,7	4,5	9,8	10,5	7,5	11,1	5,0	5,0	10½	10
3,2	5,4	4,2	10,8	11,5
0,6	1,2	7,4	5,3	4,9
2,8	3,5	4,1	7,2	7,4
3,3	5,6	5,3	5,1	6,9
- 0,8	2,2	- 5,0	2,4	7,6
- 1,2	1,8	- 5,0	2,4	7,6	- 2,5	- 6,7	- 6,2	- 1,8	2¼	1
- 0,0	2,7	- 4,2	2,4	7,2	- 3,6	- 7,8	- 4,0	- 3,4	- ¼	2
- 7,2	- 4,9	- 9,3	- 3,6	6,2
- 3,4	1,3	- 7,0	6,1	10,9
0,7	3,4	- 4,9	2,4	7,3
- 10,8	- 1,5	- 5,6	20,6	12,1	- 9,6	0,8	- 13,7	- 7,8	10	5
- 13,5	- 4,4	- 11,9	- 5,0	10,7	21,0	- 7,3	- 32,9	39,3	37	- 18¼
3,2	4,0	- 0,1	8,9	9,1	6,1	9,2	8,0	4,1	9¾	9¼
2,5	3,9	- 0,1	9,3	10,2
4,8	4,2	0,0	8,0	6,3
0,9	- 3,2	- 2,4	1,8	- 1,9	1,5	6,9	- 1,9	- 1,0	3	- 1
2,2	- 2,8	- 1,2	1,0	- 2,6
- 2,2	- 4,3	- 5,2	3,8	- 0,1
- 0,4	- 1,9	- 2,8	- 0,2	0,1	1,0	2,6	- 2,0	0,5	5¼	- 1½
0,9	0,7	- 0,8	- 1,3	- 1,4	0,1	2,3	- 0,1	0,0	1½	0
1,1	- 0,4	- 1,0	- 0,2	- 2,0	- 0,4	- 0,4	- 0,1	- 0,8	1½	0
- 5,8	- 12,0	- 8,6	- 6,5	- 1,2	19,5	5,7	- 25,9	33,0	41¾	- 18¾
- 0,0	- 1,3	- 2,7	0,7	0,8	- 0,5	2,7	0,0	- 1,8	2½	¼
- 1,0	3,6	1,4	1,3	6,6	- 1,9	- 5,4	1,3	- 2,1	- 2	2
- 0,8	2,8	2,1	1,2	5,6	- 1,4	- 5,4	0,9	- 2,2	- 2¼	1¾
7,3	0,5	0,4	- 2,7	- 5,1	3,0	4,6	0,6	2,5	1¼	- 1½
7,4	1,1	- 0,1	- 2,7	- 4,2	2,6	4,7	0,6	2,4	1¼	- 1½
1,87	1,76	1,86	1,82	1,61	1,69	1,95	1,98	2,07	2,15	2,05
7,9	7,0	5,9	7,1	6,6	6,4	6,4	5,3	5,6	6½	6¼
8,4	7,8	6,4	6,8	6,8	6,2	5,7	4,6	4,5	5¾	5¾
13,5	12,7	11,7	11,6	11,8	11,9	12,3	12,7	13,2	13½	13¾

Bijlage B2 Bestedingscomponenten voor een aantal industrielanden, 1986-2001

Verenigde Staten						
	1995	1986	1987	1988	1989	1990
	mld \$	volume-mutaties per jaar in %				
Particuliere consumptie	4954	3,7	3,0	3,9	2,4	1,6
Bruto investeringen	1231	1,4	- 0,7	2,1	1,6	- 1,7
Uitvoer goederen en diensten	820	6,7	9,8	15,8	11,3	7,8
Invoer goederen en diensten	903	6,6	5,2	3,5	3,1	3,1
Bruto binnenlands product	7270	2,9	2,7	3,8	3,3	1,2
Japan						
	1995	1986	1987	1988	1989	1990
	mld \$	volume-mutaties per jaar in %				
Particuliere consumptie	3090	3,5	4,2	5,3	4,8	4,4
Bruto investeringen	1464	4,8	9,1	11,5	8,2	8,5
Uitvoer goederen en diensten	483	- 5,7	- 0,5	5,9	9,1	6,9
Invoer goederen en diensten	407	1,9	9,5	20,9	18,6	7,9
Bruto binnenlands product	5140	2,9	4,2	6,2	4,8	5,1
Duitsland						
	1995	1986	1987	1988	1989	1990
	mld \$	volume-mutaties per jaar in %				
Particuliere consumptie	1395	3,5	3,4	2,7	2,8	5,1
Bruto investeringen	552	3,3	1,8	4,3	6,2	9,1
Uitvoer goederen en diensten	602	- 0,6	0,4	5,5	10,2	0,4
Invoer goederen en diensten	585	2,7	4,2	5,1	8,3	5,5
Bruto binnenlands product	2459	2,4	1,5	3,7	3,6	3,2
Frankrijk						
	1995	1986	1987	1988	1989	1990
	mld \$	volume-mutaties per jaar in %				
Particuliere consumptie	862	3,9	2,9	3,3	3,1	2,7
Bruto investeringen	292	4,5	4,8	9,6	7,9	2,8
Uitvoer goederen en diensten	350	- 1,4	3,1	8,1	10,2	5,4
Invoer goederen en diensten	328	7,1	7,7	8,6	8,1	6,1
Bruto binnenlands product	1553	2,5	2,3	4,5	4,3	2,5

1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
- 0,7	2,9	3,1	3,5	2,8	3,3	3,7	4,9	5,3	4¼	2¾
- 7,0	5,7	6,3	7,6	6,2	8,3	7,5	10,6	8,2	5	3½
6,0	6,5	3,2	8,9	13,8	8,3	12,7	2,2	3,6	9½	10
- 1,3	7,2	9,0	12,6	10,5	8,6	13,7	11,6	11,8	11	8½
- 1,0	2,8	2,4	3,7	2,6	3,7	4,5	4,3	4,1	3¾	2¾

1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
2,5	2,1	1,2	1,9	2,1	2,9	1,0	- 1,1	1,2	1¼	1¼
3,3	- 1,5	- 2,0	- 0,8	1,8	11,1	- 1,9	- 8,8	- 1,0	0	1
5,2	4,9	1,3	4,6	5,4	6,3	11,6	- 2,3	1,8	6½	7½
- 3,1	- 0,7	- 0,3	8,9	14,2	11,9	0,5	- 7,5	5,1	6½	5
3,8	1,0	0,3	0,6	1,5	5,1	1,4	- 2,8	0,3	1	1½

1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
5,4	2,8	0,1	1,2	1,8	0,8	0,7	2,3	2,1	2½	2½
9,8	3,5	- 5,6	3,5	- 0,0	- 1,1	0,5	1,4	2,1	3½	4½
- 2,5	- 0,3	- 5,0	7,9	6,6	5,1	10,9	7,0	4,0	11½	8½
9,3	2,0	- 5,9	7,7	7,3	3,2	8,3	8,5	6,9	9	8
2,4	2,2	- 1,2	2,7	1,2	0,8	1,5	2,2	1,5	3¼	2¾

1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
1,4	1,3	0,2	1,4	1,7	1,4	0,2	3,6	2,4	3	3
0,0	- 2,8	- 6,7	1,3	2,5	0,0	0,5	6,1	6,9	6¾	5½
4,1	4,9	- 0,4	6,0	6,3	3,1	10,6	6,9	3,3	10½	8½
3,0	1,2	- 3,5	6,7	5,1	1,3	6,4	9,4	3,4	9	8½
0,8	1,2	- 1,3	2,8	2,1	1,2	2,0	3,4	2,7	4	3¼

Bijlage B2 Bestedingscomponenten voor een aantal industrielanden (vervolg)

Verenigd Koninkrijk						
	1995	1986	1987	1988	1989	1990
	mld \$	volume-mutaties per jaar in %				
Particuliere consumptie	716	6,8	5,3	7,5	3,2	0,6
Bruto investeringen	184	2,6	10,3	13,9	6,0	- 3,5
Uitvoer goederen en diensten	319	4,5	5,8	0,5	4,7	5,0
Invoer goederen en diensten	324	6,9	7,8	12,6	7,4	0,5
Bruto binnenlands product	1124	4,4	4,8	5,0	2,2	0,4
Italië						
	1995	1986	1987	1988	1989	1990
	mld \$	volume-mutaties per jaar in %				
Particuliere consumptie	653	4,2	4,3	4,6	3,6	2,5
Bruto investeringen	201	2,0	4,4	6,9	4,4	3,6
Uitvoer goederen en diensten	271	0,8	4,4	5,0	7,7	7,1
Invoer goederen en diensten	241	4,3	12,0	6,1	9,0	9,4
Bruto binnenlands product	1097	2,8	3,1	3,9	2,9	2,2
Nederland						
	1995	1986	1987	1988	1989	1990
	mld \$	volume-mutaties per jaar in %				
Particuliere consumptie	203	2,6	2,7	0,8	3,5	4,2
Bruto investeringen	84	6,9	0,9	4,6	4,9	1,5
Uitvoer goederen en diensten	239	1,8	4,0	9,0	6,6	5,3
Invoer goederen en diensten	214	3,5	4,2	7,6	6,7	4,2
Bruto binnenlands product	415	3,0	1,4	2,7	4,7	4,1
België						
	1995	1986	1987	1988	1989	1990
	mld \$	volume-mutaties per jaar in %				
Particuliere consumptie	149	2,0	2,3	3,2	3,7	2,9
Bruto investeringen	57	3,5	6,3	16,4	11,4	9,7
Uitvoer goederen en diensten	193	2,7	4,4	9,1	8,2	4,3
Invoer goederen en diensten	182	4,5	6,1	9,7	9,4	4,9
Bruto binnenlands product	276	1,5	2,4	4,7	3,6	3,0

1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
- 2,2	- 0,1	2,5	2,8	1,7	3,6	3,9	3,4	4,0	3¼	2¾
- 9,5	- 1,5	0,6	4,3	1,5	4,9	7,5	9,9	5,2	3½	3½
- 0,7	4,4	3,5	9,3	7,8	7,5	8,6	2,0	2,6	8½	7½
- 5,2	6,9	3,0	5,5	4,2	9,1	9,2	8,4	7,1	9½	8
- 2,0	- 0,5	2,1	4,3	2,7	2,6	3,5	2,2	2,0	3	2½

1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
2,7	1,3	- 3,4	0,9	1,4	0,9	2,5	1,8	1,7	2½	2½
0,8	- 1,8	- 12,8	0,5	7,1	2,3	0,9	3,5	4,4	5¼	4
0,1	6,8	9,8	10,3	12,0	0,9	5,2	1,1	- 0,4	9½	8½
3,3	7,4	- 8,8	6,8	9,6	- 0,8	10,1	6,0	3,4	8½	8½
1,1	0,6	- 1,2	2,2	2,9	0,9	1,5	1,3	1,4	3	2¾

1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
3,1	2,5	1,0	2,2	2,0	4,0	2,6	4,1	4,2	3½	4¼
0,2	0,6	- 2,7	2,2	5,0	6,3	5,9	5,2	4,8	5½	4¾
4,7	2,9	1,5	6,7	6,7	4,6	9,0	6,4	4,6	8¾	7¾
4,1	2,1	- 2,1	6,7	7,5	4,4	9,0	7,7	5,4	8¼	8¾
2,3	2,0	0,9	3,2	2,3	3,0	3,8	3,7	3,6	4	3½

1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
2,9	2,3	- 1,4	1,4	1,1	1,2	2,3	3,4	2,0	2¼	2¼
- 4,7	1,3	- 3,6	- 0,1	3,2	0,9	6,3	3,7	3,5	3	2½
3,1	3,5	- 0,7	9,5	6,8	1,2	7,1	3,4	3,0	8¾	9½
2,8	4,1	- 0,7	8,2	6,1	1,0	6,0	5,2	2,5	8	8½
1,6	1,5	- 1,5	2,4	2,1	0,9	3,2	2,9	2,8	3	3

Bijlage B2 Bestedingscomponenten voor een aantal industrielanden (vervolg)

Eurogebied						
	1995	1986	1987	1988	1989	1990
	mld \$	volume-mutaties per jaar in %				
Particuliere consumptie	3916	3,6	3,6	3,5	3,5	3,5
Bruto investeringen	1426	4,1	4,5	7,7	7,3	5,5
Uitvoer goederen en diensten	2003	0,3	3,1	6,9	8,7	3,9
Invoer goederen en diensten	1892	4,7	7,5	7,7	8,9	6,3
Bruto binnenlands product	6914	2,4	2,5	4,1	3,9	2,9
EU-15						
	1995	1986	1987	1988	1989	1990
	mld \$	volume-mutaties per jaar in %				
Particuliere consumptie	4932	4,1	3,8	4,0	3,3	2,9
Bruto investeringen	1702	3,8	5,0	8,1	7,1	3,8
Uitvoer goederen en diensten	2500	1,2	3,6	5,9	7,8	4,0
Invoer goederen en diensten	2382	5,1	7,4	8,2	8,5	5,1
Bruto binnenlands product	8573	2,7	2,7	4,1	3,5	2,4
Industrielanden						
	1995	1986	1987	1988	1989	1990
	mld \$	volume-mutaties per jaar in %				
Particuliere consumptie	13945	3,7	3,5	4,1	3,2	2,5
Bruto investeringen	4728	2,9	4,1	7,1	5,5	2,8
Uitvoer goederen en diensten	4311	1,8	4,2	7,7	8,2	5,3
Invoer goederen en diensten	4172	5,3	6,7	8,4	7,9	4,4
Bruto binnenlands product	22625	2,8	3,0	4,4	3,7	2,4
Industrielanden						
	1995	1986	1987	1988	1989	1990
	KKP	volume-mutaties per jaar in %				
Particuliere consumptie	11902	3,8	3,5	4,2	3,1	2,4
Bruto investeringen	3816	3,0	4,0	6,9	5,2	2,3
Uitvoer goederen en diensten	3685	1,7	4,5	7,7	8,2	5,3
Invoer goederen en diensten	3623	5,3	7,1	8,4	7,6	4,5
Bruto binnenlands product	19069	2,8	3,0	4,3	3,6	2,2

1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
3,1	2,0	-0,8	1,3	1,8	1,4	1,4	2,9	2,6	2¾	2¾
2,8	-0,4	-7,2	2,4	2,9	0,9	2,2	4,3	4,6	5	5
1,5	3,5	1,0	8,6	8,0	4,5	9,9	6,3	3,7	10¼	8½
5,3	3,4	-4,4	7,8	7,5	3,1	8,8	8,7	5,6	9	8¼
1,5	1,4	-1,1	2,7	2,2	1,3	2,2	2,8	2,3	3½	3

1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
2,2	1,5	-0,4	1,6	1,8	1,8	1,8	3,0	2,7	3	2¾
0,9	-0,9	-6,5	2,6	3,2	1,6	2,9	5,0	4,5	5	4¾
1,3	3,5	1,5	8,8	8,0	4,8	9,7	5,5	3,7	9¾	8½
3,4	3,8	-3,1	7,7	7,2	4,0	8,9	8,4	5,7	9	8½
1,0	1,0	-0,6	3,0	2,3	1,6	2,4	2,7	2,3	3½	3

1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
1,1	2,1	1,3	2,5	2,2	2,6	2,4	2,7	3,3	3	2½
-0,9	0,5	-1,6	3,2	3,2	6,6	3,0	2,0	3,7	3¼	3¼
2,7	4,5	2,5	8,2	8,7	5,8	10,3	3,9	3,8	9½	8¾
1,6	4,0	0,5	9,2	8,5	6,0	9,4	7,3	7,1	9¼	8
0,7	1,6	0,8	2,8	2,2	3,1	3,0	2,2	2,7	3	2½

1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
0,9	2,2	1,4	2,6	2,3	2,7	2,7	3,2	3,6	3¼	2½
-1,3	0,9	-1,0	3,8	3,6	6,3	4,1	3,7	4,6	3¾	3½
2,9	4,7	2,7	8,5	9,1	5,9	10,3	4,0	3,9	9½	8¾
1,5	4,4	1,1	9,3	8,4	6,0	10,0	7,8	7,5	9½	8¼
0,5	1,7	1,0	3,0	2,3	3,0	3,2	2,6	2,9	3¼	2¾

Bijlage B3 Overige kerngegevens buitenland, 1986-2001

	1986	1987	1988	1989	1990
<i>Werkgelegenheid in personen</i>	mutaties per jaar in %				
Verenigde Staten	1,7	2,9	2,8	2,5	0,6
Japan	0,5	0,4	1,2	1,5	1,7
Duitsland	1,4	0,7	0,8	1,5	-0,3
Frankrijk	0,4	0,3	0,9	1,2	1,0
Verenigd Koninkrijk	0,1	2,1	3,5	3,1	1,0
Italië	0,8	0,3	0,6	0,2	0,8
Nederland	2,0	1,7	1,5	2,0	2,4
België	0,6	0,5	1,5	1,5	1,3
Eurogebied	0,8	1,0	1,1	1,4	0,9
EU-15	0,7	1,2	1,5	1,6	0,9
Industrielanden	1,1	1,7	1,9	1,9	0,9
<i>Gestandaardiseerde werkloosheid</i>	% totale beroepsbevolking				
Verenigde Staten	7,0	6,2	5,5	5,3	5,6
Japan	2,8	2,8	2,5	2,3	2,1
Duitsland	6,0	5,8	5,8	5,2	4,4
Frankrijk	10,2	10,4	9,8	9,3	9,0
Verenigd Koninkrijk	11,5	10,6	8,7	7,3	7,1
Italië	9,2	9,9	10,0	10,0	9,1
Nederland	8,3	8,0	7,5	6,9	6,2
België	10,3	10,0	8,9	7,5	6,7
Eurogebied	9,7	9,6	9,3	8,6	7,9
EU-15	9,7	9,5	8,9	8,1	7,6
Industrielanden	7,5	7,1	6,6	6,1	6,0
<i>Loosom per werknemer bedrijven (nationale valuta)</i>	mutaties per jaar in %				
Verenigde Staten	4,2	4,3	5,1	3,1	6,1
Japan	2,9	3,5	3,9	4,7	5,7
Duitsland	3,7	3,3	3,2	3,0	7,9
Frankrijk	4,2	4,0	4,5	4,3	5,2
Verenigd Koninkrijk	8,5	7,2	8,1	8,7	9,7
Italië	6,9	7,8	8,4	9,3	8,6
Nederland	2,8	1,5	1,3	0,9	3,1
België	4,7	2,7	3,2	2,9	7,8
Eurogebied	5,5	4,9	4,9	4,8	7,4
EU-15	6,2	5,3	5,7	6,1	8,0
Industrielanden	4,8	4,7	5,2	4,6	6,7

1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
- 0,7	- 0,3	1,6	2,5	2,3	1,4	2,2	1,5	1,5	$\frac{3}{4}$	$\frac{1}{2}$
2,0	1,1	0,4	0,1	0,2	0,4	1,1	- 0,6	- 0,9	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{4}$
- 2,1	- 1,8	- 1,7	- 0,7	- 0,4	- 0,7	- 0,8	0,4	0,2	$\frac{1}{4}$	$\frac{3}{4}$
0,1	- 0,8	- 1,2	- 0,1	1,0	0,1	0,4	1,4	1,5	$1\frac{1}{2}$	$1\frac{3}{4}$
- 3,2	- 2,2	- 1,5	0,7	1,1	1,1	1,6	1,2	0,7	$\frac{3}{4}$	1
0,7	- 1,0	- 2,8	- 1,4	- 0,3	0,5	0,4	1,1	1,1	$1\frac{1}{4}$	$1\frac{1}{2}$
1,8	1,2	- 0,2	0,1	2,2	2,4	2,8	2,5	2,5	$2\frac{1}{4}$	2
0,0	- 0,6	- 1,3	- 1,4	0,4	0,4	1,2	1,4	1,2	$\frac{3}{4}$	2
- 0,3	- 1,2	- 1,9	- 0,6	0,4	0,3	0,6	1,3	1,4	$1\frac{1}{4}$	$1\frac{1}{2}$
- 0,9	- 1,4	- 1,9	- 0,3	0,6	0,5	0,7	1,4	1,3	$1\frac{1}{4}$	$1\frac{1}{4}$
- 0,3	- 0,5	- 0,1	0,9	1,2	0,8	1,3	1,1	1,0	1	$\frac{3}{4}$
6,8	7,5	6,9	6,1	5,6	5,4	4,9	4,5	4,2	4	$4\frac{1}{4}$
2,1	2,2	2,5	2,9	3,1	3,4	3,4	4,1	4,7	$4\frac{3}{4}$	$4\frac{3}{4}$
5,9	6,8	7,9	8,4	8,2	8,9	9,9	9,4	9,1	$8\frac{1}{2}$	$7\frac{3}{4}$
9,5	10,4	11,7	12,3	11,7	12,4	12,3	11,7	11,0	$9\frac{3}{4}$	9
8,8	10,1	10,5	9,6	8,7	8,2	7,0	6,3	6,0	$5\frac{3}{4}$	$5\frac{3}{4}$
8,8	9,0	10,3	11,4	11,9	11,7	11,7	11,9	11,3	$10\frac{1}{2}$	10
5,8	5,6	6,6	7,1	6,9	6,3	5,2	4,0	3,1	$2\frac{1}{4}$	$1\frac{3}{4}$
6,6	7,3	8,9	10,0	9,9	9,7	9,4	9,5	9,0	$8\frac{1}{2}$	8
8,5	9,4	11,1	11,8	11,6	11,6	11,6	10,9	10,0	$9\frac{1}{4}$	$8\frac{1}{2}$
8,4	9,4	10,9	11,3	10,9	10,8	10,6	9,9	9,2	$8\frac{1}{2}$	8
6,8	7,6	8,1	8,0	7,6	7,7	7,4	7,1	6,7	$6\frac{1}{4}$	6
3,9	5,9	3,6	2,7	2,5	2,5	4,0	4,9	4,1	$4\frac{1}{2}$	$4\frac{1}{2}$
4,8	1,1	0,7	2,0	1,0	0,6	1,3	- 0,2	- 0,4	$\frac{1}{4}$	$\frac{1}{2}$
10,3	10,5	3,7	3,6	3,6	2,0	1,3	1,3	2,4	$2\frac{1}{2}$	$2\frac{1}{2}$
4,3	4,3	2,7	2,1	2,3	2,0	1,8	1,4	2,0	2	$2\frac{1}{2}$
7,6	3,5	3,1	5,0	3,2	3,8	6,0	6,8	6,0	5	5
9,0	6,2	3,9	2,8	5,1	5,0	4,1	- 1,5	2,0	$2\frac{1}{4}$	$2\frac{1}{2}$
3,9	4,2	3,4	2,2	1,3	1,5	2,1	2,2	3,6	$3\frac{3}{4}$	$3\frac{1}{2}$
7,1	6,2	3,4	4,4	2,4	0,8	1,0	2,1	1,8	$1\frac{3}{4}$	2
7,9	8,1	5,1	3,6	3,9	2,5	2,0	1,2	2,3	$2\frac{1}{2}$	$2\frac{3}{4}$
7,9	6,7	3,8	3,6	3,2	3,0	3,0	2,4	3,1	3	$3\frac{1}{4}$
5,4	5,3	3,0	2,8	2,5	2,4	3,3	3,0	2,8	$3\frac{1}{4}$	$3\frac{1}{4}$

Bijlage B3 Overige kerngegevens buitenland, 1986-2001 (vervolg)

	1986	1987	1988	1989	1990
<i>Arbeidskosten pep verwerkende industrie (nat.valuta)</i>	mutaties per jaar in %				
Verenigde Staten	2,6	3,7	0,9	3,9	3,4
Japan	5,3	- 3,1	- 2,8	0,6	1,7
Duitsland	4,0	6,9	0,5	1,5	6,3
Frankrijk	2,7	2,4	- 3,0	0,3	3,5
Verenigd Koninkrijk	4,4	5,3	0,7	2,5	7,3
Italië	2,9	3,2	2,2	6,6	7,3
Nederland	1,6	5,7	- 3,0	- 3,6	0,7
België	1,8	2,1	- 2,0	0,4	4,1
Eurogebied	4,2	4,9	0,1	2,1	6,0
EU-15	4,1	4,7	0,6	2,7	6,4
Industrielanden	3,8	2,9	0,3	2,7	4,2
<i>Arbeidsinkomstenquote verwerkende industrie</i>	indices, 1991 = 100				
Verenigde Staten	104,2	101,3	98,9	98,2	98,9
Japan	100,9	99,6	97,8	98,2	99,0
Duitsland	95,0	98,7	97,8	97,7	98,6
Frankrijk	104,6	104,1	98,6	97,5	97,8
Verenigd Koninkrijk	96,2	97,2	94,2	92,5	95,5
Italië	92,7	92,2	90,4	91,7	95,3
Nederland	106,5	111,8	104,5	98,7	97,6
België	96,8	98,6	92,5	90,3	92,5
Eurogebied	97,2	98,8	96,2	95,5	97,3
EU-15	97,0	98,5	96,2	95,4	97,2
Industrielanden	101,2	100,2	97,6	97,3	98,8
<i>Prijs particuliere consumptie (nationale valuta)</i>	mutaties per jaar in %				
Verenigde Staten	2,7	3,9	4,2	4,9	5,0
Japan	0,7	0,5	0,5	2,1	2,6
Duitsland	- 0,6	0,5	1,3	2,9	2,4
Frankrijk	2,7	3,1	2,6	3,4	2,8
Verenigd Koninkrijk	4,0	4,4	5,0	5,9	5,5
Italië	6,2	5,3	5,9	6,6	6,2
Nederland	0,3	0,2	0,5	1,2	2,2
België	1,0	2,2	1,2	4,0	3,3
Eurogebied	2,7	2,7	3,0	4,3	4,0
EU-15	3,8	3,6	3,9	5,0	4,8
Industrielanden	3,0	3,4	3,6	4,5	4,6

1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
4,5	2,6	0,6	-3,5	-5,9	-6,3	-1,0	0,6	-2,0	- $\frac{3}{4}$	- $\frac{1}{4}$
2,1	4,3	5,0	0,9	-5,0	-0,9	-2,8	7,0	-2,2	- $5\frac{1}{4}$	-2
7,8	5,5	3,1	-2,3	1,7	0,8	-3,4	-1,1	0,8	- $1\frac{1}{4}$	- $\frac{3}{4}$
5,3	2,2	1,8	-4,9	-1,8	1,1	-3,7	-0,9	0,5	- $1\frac{1}{2}$	- $\frac{1}{4}$
5,9	1,0	0,5	-1,4	1,9	3,4	3,0	5,0	-0,5	-1	$1\frac{3}{4}$
8,0	2,6	2,5	-3,3	-0,4	5,9	2,1	-2,3	1,5	- $\frac{3}{4}$	- $\frac{1}{2}$
4,3	3,7	-0,7	-6,4	-2,5	0,5	-3,0	0,3	1,8	$\frac{3}{4}$	$\frac{1}{2}$
5,7	2,2	2,2	-4,5	-1,2	1,3	0,2	0,6	1,5	$\frac{1}{2}$	1
7,0	4,2	3,4	-3,2	1,4	1,2	-1,8	-1,1	1,0	- $\frac{3}{4}$	- $\frac{1}{4}$
6,6	3,4	1,9	-2,9	1,1	2,3	-1,1	-0,1	0,5	- $\frac{3}{4}$	0
4,7	3,2	1,9	-2,2	-2,5	-1,5	-1,4	1,6	-1,0	- $1\frac{3}{4}$	- $\frac{1}{2}$
100,0	100,4	99,7	96,3	93,8	93,1
100,0	103,7	109,9	114,1	112,9	112,8
100,0	101,8	103,6	101,4	102,8	102,5
100,0	100,8	100,8	97,3	95,7	96,9
100,0	98,2	95,1	91,6	89,3	89,1
100,0	100,1	98,3	93,8	89,4	90,4
100,0	102,7	100,5	94,0	81,8	82,8
100,0	99,5	99,2	93,0	89,3	92,0
100,0	101,2	101,8	98,2	97,9	97,9
100,0	100,6	100,1	96,6	96,0	96,1
100,0	101,2	101,5	100,0	98,6	98,7
4,0	3,1	2,7	2,3	2,2	2,0	1,7	0,9	2,2	$2\frac{1}{2}$	$2\frac{1}{2}$
2,5	1,9	1,2	0,7	-0,5	0,1	1,4	0,4	-0,2	0	$\frac{1}{4}$
4,8	4,7	4,1	3,0	1,8	1,9	1,7	0,9	0,8	1	$1\frac{1}{2}$
3,2	2,4	2,2	2,1	1,6	1,9	1,4	0,7	0,6	$1\frac{1}{2}$	$1\frac{1}{4}$
7,5	5,1	3,4	2,2	2,6	3,1	2,5	2,0	1,9	3	3
6,9	5,6	5,4	4,6	5,7	4,4	2,6	2,3	1,7	$2\frac{1}{4}$	2
3,2	3,1	2,1	2,8	1,1	1,9	2,1	1,8	1,9	$2\frac{1}{2}$	$3\frac{1}{4}$
3,3	2,3	3,5	2,8	1,7	2,0	1,6	0,7	1,3	2	2
5,0	4,4	3,8	3,2	2,5	2,5	1,9	1,3	1,2	$1\frac{3}{4}$	$1\frac{3}{4}$
5,8	4,7	4,1	3,3	3,0	2,8	2,1	1,6	1,4	2	2
4,5	3,5	3,0	2,3	2,1	2,0	1,8	1,1	1,5	2	2

Bijlage B3 Overige kerngegevens buitenland, 1986-2001 (vervolg)

	1986	1987	1988	1989	1990
<i>Vorderingensaldo totale overheid (NRbasis)</i>	% bruto binnenlands product				
Verenigde Staten	- 4,5	- 3,6	- 3,1	- 2,8	- 3,8
Japan	- 0,9	0,5	1,5	2,5	2,9
Duitsland	- 1,8	- 2,3	- 2,6	- 0,4	- 2,3
Frankrijk	- 2,7	- 1,9	- 1,7	- 1,2	- 1,6
Verenigd Koninkrijk	- 2,9	- 1,6	- 0,2	- 0,0	- 1,5
Italië	- 11,4	- 11,0	- 10,7	- 9,8	- 11,1
Nederland	- 4,7	- 5,6	- 4,3	- 4,6	- 5,0
België	- 9,2	- 7,6	- 6,8	- 6,2	- 5,5
Eurogebied	- 4,7	- 4,4	- 4,2	- 3,1	- 4,2
EU-15	- 4,2	- 3,7	- 3,3	- 2,4	- 3,6
Industrielanden	- 3,5	- 2,5	- 1,9	- 1,3	- 2,2
<i>Saldo lopende rekening</i>	% bruto binnenlands product				
Verenigde Staten	- 3,4	- 3,5	- 2,4	- 1,8	- 1,4
Japan	4,3	3,6	2,8	2,0	1,3
Duitsland	3,5	3,4	3,5	4,1	2,8
Frankrijk	0,5	- 0,2	- 0,3	- 0,5	- 1,0
Verenigd Koninkrijk	- 1,1	- 2,1	- 4,8	- 5,4	- 4,5
Italië	0,3	- 0,3	- 0,8	- 1,5	- 1,6
Nederland	3,1	1,9	2,8	3,5	3,8
België	1,2	0,9	1,4	1,4	0,8
Eurogebied	1,7	1,1	1,0	0,7	0,1
EU-15	1,0	0,5	- 0,1	- 0,5	- 0,7
Industrielanden	- 0,3	- 0,5	- 0,5	- 0,6	- 0,7
<i>Investeringsbedrijven, excl. woningen</i>	% bruto binnenlands product				
Verenigde Staten	12,3	11,7	11,6	11,5	11,1
Japan	17,6	17,5	18,5	19,6	20,6
Duitsland	11,6	11,7	11,9	12,3	13,5
Frankrijk	11,0	11,4	12,1	12,6	12,8
Verenigd Koninkrijk	11,3	12,1	13,6	14,2	13,4
Italië	10,6	11,0	11,6	11,9	11,8
Nederland	12,9	13,1	13,0	13,4	13,1
België	10,5	10,9	12,0	13,3	14,3
Eurogebied	11,4	11,9	12,4	12,9	13,3
EU-15	11,6	12,0	12,6	13,2	13,3
Industrielanden	13,1	13,1	13,6	13,9	13,9

1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
- 4,5	- 5,6	- 4,7	- 3,3	- 2,9	- 2,2	- 0,9	0,4	1,0	1½	1¾
2,9	1,5	- 1,6	- 2,3	- 3,6	- 4,2	- 3,4	- 5,9	- 7,7	- 8½	- 7½
- 3,3	- 2,8	- 3,5	- 2,6	- 3,3	- 3,4	- 2,6	- 1,7	- 1,2	- ¾	- 1¼
- 2,2	- 4,1	- 6,1	- 6,0	- 5,4	- 4,1	- 3,0	- 2,7	- 1,8	- 1	- ½
- 2,6	- 6,3	- 7,9	- 6,9	- 5,8	- 4,4	- 2,0	0,3	1,2	1	1
- 10,1	- 9,6	- 10,0	- 9,6	- 6,9	- 6,5	- 2,8	- 2,8	- 1,9	- 1	- ½
- 2,5	- 3,6	- 3,0	- 3,6	- 4,2	- 1,8	- 1,2	- 0,8	0,5	1	¾
- 6,3	- 6,9	- 7,1	- 4,9	- 3,9	- 3,1	- 1,9	- 1,0	- 0,9	- ½	- ¼
- 4,6	- 4,8	- 5,8	- 5,2	- 7,2	- 4,1	- 2,6	- 2,0	- 1,3	- ½	- ½
- 4,3	- 5,1	- 6,3	- 5,6	- 6,9	- 4,1	- 2,4	- 1,5	- 0,7	- ¼	- ¼
- 2,8	- 3,7	- 4,2	- 3,8	- 4,3	- 3,3	- 1,8	- 1,4	- 1,3	- 1	- ¾
0,1	- 0,8	- 1,2	- 1,8	- 1,6	- 1,7	- 1,8	- 2,6	- 3,8	- 4¾	- 4¾
2,3	3,0	3,1	2,8	2,2	1,4	2,2	3,2	2,5	2¾	3¼
- 1,2	- 1,1	- 1,1	- 1,4	- 1,3	- 0,2	- 0,1	- 0,3	- 1,0	- 1	0
- 0,5	0,1	1,0	1,0	1,5	1,3	2,8	2,8	2,5	2½	3
- 2,3	- 2,5	- 2,5	- 1,8	- 1,9	- 0,1	0,8	- 0,1	- 1,0	- ¼	- 1
- 2,1	- 2,4	1,0	1,4	2,3	3,3	2,8	1,7	1,2	¼	1½
3,5	3,1	4,9	5,4	6,4	5,4	7,0	6,0	4,5	5½	5½
1,3	1,6	3,3	3,9	4,5	5,2	5,8	4,9	3,0	3¾	5¼
- 1,1	- 1,0	0,4	0,3	0,8	1,3	1,8	1,3	0,5	¾	1½
- 1,4	- 1,3	- 0,1	- 0,0	0,4	1,1	1,6	1,0	0,2	¼	1
- 0,2	- 0,3	0,2	- 0,0	0,2	0,2	0,4	- 0,1	- 1,0	- 1	- ¾
10,3	10,0	10,2	10,5	11,0	11,4	11,8	12,5	13,0	13	13¼
20,9	19,7	17,8	16,4	16,8	17,2	17,5	15,8	14,8	14¼	14
14,5	13,9	12,4	11,9	11,6	11,4	11,3	11,2	11,3	11¼	11½
12,6	11,6	10,5	10,2	10,3	10,1	10,0	10,2	10,7	11	11¼
11,7	10,4	9,9	10,0	10,5	10,8	11,2	12,0	12,4	12½	12½
11,2	10,8	9,0	9,3	10,4	10,5	10,5	10,7	11,0	11¼	11½
13,1	12,5	11,7	11,2	12,2	12,5	13,0	13,5	13,6	13¾	14
13,4	12,9	12,0	11,3	11,5	11,5	11,9	12,0	12,0	12	12
13,3	12,6	11,3	11,1	11,3	11,3	11,2	11,4	11,6	11¾	12
13,0	12,2	11,0	10,9	11,2	11,2	11,3	11,5	11,8	12	12¼
13,6	12,9	12,3	12,1	12,5	12,9	12,9	12,9	13,0	12¾	12½

Bijlage B3 Overige kerngegevens buitenland, 1986-2001 (vervolg)

	1986	1987	1988	1989	1990
<i>Lange rente</i>	%				
Verenigde Staten	7,7	8,4	8,8	8,5	8,6
Japan	5,0	4,4	4,7	5,3	7,0
Duitsland	6,2	6,2	6,5	6,9	8,7
Frankrijk	9,1	10,2	9,2	9,2	10,4
Verenigd Koninkrijk	10,1	9,6	9,7	10,2	11,8
Italië	11,5	10,6	10,9	12,8	13,5
Nederland	6,4	6,4	6,4	7,2	8,9
België	7,9	7,8	7,9	8,6	10,1
Eurogebied	8,7	8,9	8,7	9,6	11,0
EU-15	9,1	9,2	9,1	9,9	11,3
Industrielanden	7,9	8,1	8,2	8,5	9,6
<i>Korte rente</i>	%				
Verenigde Staten	6,5	6,8	7,7	9,0	8,1
Japan	5,2	4,2	4,5	5,4	7,7
Duitsland	4,6	4,0	4,3	7,1	8,5
Frankrijk	7,7	8,3	7,9	9,4	10,3
Verenigd Koninkrijk	10,9	9,7	10,3	13,9	14,8
Italië	13,4	11,3	10,8	12,6	12,2
Nederland	5,6	5,3	4,8	7,3	8,7
België	8,1	7,1	6,7	8,8	9,6
Eurogebied	8,2	7,9	7,5	9,8	10,6
EU-15	8,8	8,4	8,2	10,6	11,5
Industrielanden	7,4	7,1	7,4	9,2	9,8

1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
7,9	7,0	5,9	7,1	6,6	6,4	6,3	5,3	5,6	6½	6¼
6,3	5,3	4,3	4,4	3,4	3,1	2,4	1,5	1,8	2	2¼
8,4	7,8	6,4	6,8	6,8	6,2	5,7	4,6	4,5	5¾	5¾
9,5	9,0	7,0	7,5	7,7	6,5	5,7	4,8	4,9	5¾	5¾
10,1	9,1	7,5	8,2	8,2	7,8	7,0	5,5	5,1	6	6
13,1	13,3	11,2	10,5	12,2	9,4	6,9	4,9	4,7	5¾	5¾
8,7	8,1	6,4	6,9	6,9	6,2	5,6	4,6	4,6	5¾	5¾
9,3	8,7	7,2	7,7	7,4	6,3	5,6	4,7	4,7	5¾	5¾
10,3	9,8	7,9	8,0	8,3	7,0	5,9	4,7	4,6	5¾	5¾
10,5	9,9	8,1	8,3	8,5	7,3	6,1	4,9	4,8	5¾	5¾
8,7	8,0	6,4	6,9	6,7	6,1	5,5	4,5	4,6	5¼	5¼
5,8	3,7	3,2	4,6	5,9	5,4	5,6	5,5	5,3	6¼	6½
7,4	4,5	3,0	2,2	1,2	0,6	0,6	0,7	0,3	¼	½
9,2	9,5	7,3	5,4	4,5	3,3	3,3	3,5	3,0	4	4½
9,6	10,3	8,6	5,8	6,6	3,9	3,5	3,6	3,0	4	4½
11,5	9,6	5,9	5,5	6,7	6,0	6,8	7,3	5,4	6¼	6¾
12,2	14,0	10,2	8,5	10,5	8,8	6,9	5,0	3,0	4	4½
9,3	9,4	6,9	5,2	4,4	3,0	3,3	3,5	3,0	4	4½
9,4	9,4	8,2	5,7	4,8	3,2	3,4	3,6	3,0	4	4½
10,6	11,2	8,6	6,3	6,5	4,8	4,3	3,9	3,0	4	4½
10,9	11,1	8,4	6,4	6,7	5,1	4,8	4,6	3,5	4½	5
8,4	7,1	5,2	4,8	5,1	4,3	4,2	4,3	3,7	4¼	4¾

Bijlage B3 Overige kerngegevens buitenland, 1986-2001 (vervolg)

	1986	1987	1988	1989	1990
<i>Dollarkoers</i>	nationale valuta per dollar				
Japan (1000)	0,168	0,145	0,128	0,138	0,145
Duitsland	2,171	1,797	1,756	1,880	1,616
Frankrijk	6,926	6,011	5,955	6,378	5,446
Verenigd Koninkrijk	0,682	0,612	0,562	0,611	0,563
Italië (1000)	1,491	1,296	1,301	1,372	1,198
België	44,67	37,34	36,76	39,40	33,42
Denemarken	8,091	6,838	6,730	7,310	6,187
Finland	5,069	4,395	4,183	4,288	3,823
Griekenland	139,9	135,4	141,8	162,4	158,4
Ierland	0,746	0,673	0,656	0,705	0,605
Nederland	2,450	2,025	1,976	2,121	1,821
Oostenrijk	15,27	12,64	12,35	13,23	11,37
Portugal	149,6	141,0	143,9	157,5	142,6
Spanje	140,1	123,4	116,4	118,4	102,0
Zweden	7,122	6,340	6,128	6,446	5,919
Eurogebied
<i>Koopkrachtpariteit</i>	nationale valuta per KKP				
Japan (1000)	0,217	0,210	0,204	0,199	0,195
Duitsland	2,229	2,199	2,150	2,108	2,090
Frankrijk	6,882	6,848	6,783	6,695	6,610
Verenigd Koninkrijk	0,552	0,562	0,575	0,590	0,602
Italië (1000)	1,277	1,313	1,351	1,376	1,420
België	40,90	40,47	39,84	39,95	39,50
Denemarken	9,277	9,408	9,400	9,459	9,390
Finland	5,898	5,979	6,178	6,292	6,380
Griekenland	87,45	97,60	108,4	119,9	141,0
Ierland	0,731	0,719	0,719	0,726	0,690
Nederland	2,435	2,339	2,281	2,213	2,170
Oostenrijk	14,79	14,61	14,31	14,11	14,00
Portugal	78,00	83,21	89,31	96,08	104,0
Spanje	100,3	102,8	104,6	107,1	110,0
Zweden	8,304	8,423	8,648	8,951	9,340

1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
0,135	0,127	0,111	0,102	0,094	0,109	0,121	0,131	0,114	0,105	0,105
1,659	1,562	1,653	1,623	1,433	1,505	1,734	1,760	1,836	1,908	1,819
5,642	5,293	5,663	5,550	4,991	5,116	5,836	5,900	6,157	6,400	6,102
0,567	0,569	0,666	0,653	0,634	0,641	0,611	0,604	0,618	0,611	0,596
1,240	1,233	1,571	1,612	1,629	1,543	1,703	1,737	1,818	1,889	1,801
34,17	32,15	34,55	33,44	29,49	30,97	35,77	36,30	37,87	39,36	37,53
6,399	6,037	6,483	6,360	5,606	5,799	6,605	6,702	6,980	7,263	6,925
4,046	4,485	5,716	5,223	4,368	4,594	5,191	5,346	5,581	5,802	5,532
182,3	190,7	229,1	242,5	231,7	240,7	273,0	295,5	305,8	323,8	308,7
0,621	0,588	0,683	0,669	0,624	0,625	0,660	0,702	0,739	0,768	0,733
1,870	1,758	1,857	1,820	1,606	1,686	1,951	1,984	2,069	2,150	2,050
11,68	10,99	11,63	11,42	10,08	10,59	12,20	12,38	12,92	13,43	12,80
144,5	135,0	160,8	166,0	150,0	154,2	175,3	180,2	188,2	195,6	186,5
103,9	102,4	127,3	133,9	124,7	126,6	146,4	149,4	156,2	162,3	154,8
6,048	5,824	7,785	7,716	7,137	6,708	7,637	7,952	8,266	8,335	7,947
.	0,939	0,976	0,930
0,193	0,188	0,184	0,181	0,169	0,166	0,165	0,164	.	.	.
2,090	2,070	2,100	2,070	2,020	2,030	2,010	2,010	.	.	.
6,510	6,420	6,570	6,620	6,490	6,570	6,720	6,700	.	.	.
0,635	0,616	0,637	0,646	0,656	0,644	0,651	0,660	.	.	.
1,460	1,460	1,530	1,530	1,560	1,583	1,644	1,674	.	.	.
39,20	37,80	37,30	37,30	36,90	36,80	37,50	37,80	.	.	.
9,180	9,140	8,790	8,710	8,450	8,330	8,540	8,580	.	.	.
6,300	6,350	6,090	6,150	5,880	5,890	6,040	6,130	.	.	.
161,0	170,0	184,0	196,0	204,0	214,0	232,0	242,0	.	.	.
0,666	0,638	0,655	0,638	0,637	0,673	0,675	0,695	.	.	.
2,180	2,130	2,130	2,120	2,040	2,040	2,030	2,050	.	.	.
14,20	14,00	13,90	13,90	13,80	13,60	13,60	13,60	.	.	.
110,0	116,0	117,0	118,0	120,0	122,0	122,0	125,0	.	.	.
110,0	115,0	117,0	121,0	123,0	124,0	127,0	128,0	.	.	.
9,940	9,800	9,830	9,900	9,770	9,680	9,790	9,770	.	.	.

Bijlage B4 Sleutelvariabelen EU-landen, 1998-2001

	Consumentenprijs (HICP)				Lange rente			
	1998	1999	2000	2001	1998	1999	2000	2001
	mutaties per jaar in %				%			
EMU-plafond ^a	2,2	2,1	3	3	6,7	6,7	8	7¾
Duitsland	0,6	0,6	1¾	1½	4,6	4,5	5¾	5¾
Frankrijk	0,7	0,6	1½	1¼	4,8	4,9	5¾	5¾
Italië	2,0	1,7	2¼	2	4,9	4,7	5¾	5¾
België	0,9	1,1	2	2	4,7	4,7	5¾	5¾
Finland	1,4	1,3	2½	2½	4,3	4,1	5	5
Ierland	2,1	2,5	4	3¾	4,8	4,8	5¾	5¾
Luxemburg	1,0	1,0	1¼	1¼
Nederland	1,8	2,0	2	3¼	4,6	4,6	5¾	5¾
Oostenrijk	0,8	0,5	1¾	1½	4,7	4,7	5¾	5¾
Portugal	2,2	2,2	2¼	2	4,1	4,8	5¾	5¾
Spanje	1,8	2,2	3	2¾	4,6	4,3	5½	5½
Eurogebied	1,1	1,1	2	1¾	4,7	4,6	5¾	5¾
Verenigd Koninkrijk	1,5	1,4	1½	1½	5,5	5,1	6	6
Denemarken	1,3	2,1	2¾	2½	5,0	5,0	5¾	5¾
Griekenland	4,5	2,3	2½	2½	8,5	6,4	6	5¾
Zweden	1,0	0,6	1½	1¾	5,0	5,0	6	6
Totaal EU-landen	1,2	1,2	2	1¾	4,9	4,7	5¾	5¾

^a Omschrijving EMU-plafonds: Inflatie: De gemiddelde geharmoniseerde index van de consumentenprijzen (HICP) in de drie lidstaten met de laagste stijging, plus 1½ procentpunt. Rente: Het gemiddelde van de renteniveaus in de drie lidstaten met de laagste inflatie, plus 2 procentpunt. Vorderingsaldo: Maximaal tekort tenminste dichtbij 3% BBP. Overheidsschuld: Voldoende afnemend en in bevredigend tempo bewegend naar 60% BBP. De definitie van het bruto binnenlands product is nog niet geheel geharmoniseerd.

Bron: CPB, OESO en EC.

	EMU-overheidssaldo				Bruto schuldquote			
	1998	1999	2000	2001	1998	1999	2000	2001
	% BBP				% BBP			
EMU-plafond	- 3	- 3	- 3	- 3	60	60	60	60
Duitsland	- 1,7	- 1,2	- ¾	- 1¼	60,7	61	60	58
Frankrijk	- 2,7	- 1,8	- 1	- ½	59,3	59	57	56
Italië	- 2,8	- 1,9	- 1	- ½	116,3	115	110	106
België	- 1,0	- 0,9	- ½	- ¼	117,4	114	110	106
Finland	1,3	2,3	¾	4¾	49,0	47	44	41
Ierland	2,1	2,0	¾	3½	55,5	52	45	38
Luxemburg	3,2	2,4	½	½	6,4	6	4	2
Nederland	- 0,8	0,5	1	¾	67,0	64	58	54
Oostenrijk	- 2,5	- 2,0	- 1¾	- 2	63,5	65	64	64
Portugal	- 2,1	- 2,0	- 1¾	- 1¾	56,5	57	56	55
Spanje	- 2,6	- 1,1	- ¾	- ¼	64,9	64	62	60
Eurogebied	- 2,0	- 1,3	- ½	- ½	72,0	71	69	66
Verenigd Koninkrijk	0,3	1,2	1	1	48,4	46	43	39
Denemarken	1,2	3,0	¾	3	55,6	53	49	45
Griekenland	- 3,2	- 1,6	- 1¼	- ¼	105,4	104	100	102
Zweden	1,9	1,9	2	2½	72,4	66	58	53
Totaal EU-landen	- 1,5	- 0,7	- ¼	- ¼	68,4	67	64	62

Bijlage C1 Volume-ontwikkeling van de binnenlandse afzet en voorraadvorming afkomstig uit het binnenland, 1988-2001

	1998	1988	1989	1990	1991
	mln gld	mutaties per jaar in %			
1. Landbouw en visserij	27410	0,9	1,3	0,3	- 0,4
2. Voedings- en genotmiddelenindustrie	45350	2,1	1,0	3,8	- 1,7
3. Overige industrie ^a	58570	3,5	3,5	3,2	- 0,9
4. Chemische, rubber- en kunststofverw.industrie	22070	3,1	4,2	1,1	- 0,8
5. Metaalindustrie	60340	- 2,9	9,4	5,8	0,8
6. Aardolie-industrie	15230	18,2	7,3	0,7	3,4
7. Delfstoffenwinning	14750	- 8,6	- 0,7	4,4	6,4
8. Openbare nutsbedrijven	39300	- 2,5	0,2	3,1	7,1
9. Bouwnijverheid en -installatiebedrijven	106990	10,9	3,4	1,2	1,3
10. Verhuur van en handel in onroerend goed	74810	1,8	4,1	3,9	3,3
11. Handel en reparatiebedrijven	159240	1,5	5,2	5,7	3,4
12. Transport- en opslagbedrijven	40250	3,9	4,1	5,3	4,0
13. Communicatiebedrijven	26720	5,7	6,5	5,7	5,6
14. Bank- en verzekeringswezen	71160	3,0	4,1	- 1,4	1,4
15. Uitzendwezen ^b	22790	10,8	10,4	6,2	- 0,3
16. Tertiair overig	177830	4,4	6,6	6,8	5,6
17. Zorg	68570	1,6	1,4	2,1	3,0
18. Omzetbelasting	54920	2,3	3,6	3,2	3,0
19. Consumptie niet-ingezetenen in Nederland	- 11530	3,9	20,8	- 9,1	22,8
2-6. Industrie	201560	2,3	4,5	3,6	- 0,3
2-8. Nijverheid (excl.bouwnijverheid)	255600	0,9	3,7	3,6	1,0
10-17. Diensten	641370	2,8	4,9	4,5	3,7
1-19. Bedrijven ^c	1076320	3,0	4,0	3,7	2,4
Marktsector ^d	918190	3,5	4,3	3,8	2,2
wo. open sector ^e	336800	2,0	3,8	3,2	1,2
afgeschermd sector ^f	419480	3,0	5,3	5,4	3,3

^a Textiel-, kleding-, leder- en schoenindustrie; hout-, meubel- en bouwmaterialenindustrie; papier-, grafische industrie, uitgeverijen.

^b Inclusief particuliere huishoudens met personeel in loondienst.

^c Incl. N.A.G. en desinvesteringen.

^d Bedrijven excl. delfstoffenwinning, verhuur van en handel in onroerend goed en zorg.

^e Landbouw en visserij; industrie; openbare nutsbedrijven; transport- en opslagbedrijven; communicatiebedrijven; N.A.G. en desinvesteringen.

^f Handel en reparatiebedrijven; bank- en verzekeringswezen; uitzendwezen; tertiair overig; consumptie niet-ingezetenen in Nederland.

1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
0,1	0,4	- 2,2	0,7	0,1	- 3,4	4,4	2,6	1	$\frac{3}{4}$
1,9	1,1	0,5	1,1	2,4	0,8	- 1,1	0,2	1	1
- 2,0	- 1,6	2,1	1,5	3,9	3,2	3,3	3,5	$3\frac{1}{2}$	$3\frac{1}{2}$
- 2,3	1,5	3,5	5,8	6,4	13,1	- 3,3	2	5	$4\frac{3}{4}$
- 0,8	- 15,5	9,7	4,2	3,7	1,8	1,6	- 1,4	$4\frac{1}{2}$	$3\frac{3}{4}$
2,8	11,2	2,0	9,3	2,5	- 5,1	- 5,7	- 0,7	$7\frac{1}{4}$	$6\frac{1}{2}$
- 1,6	5,0	0,4	1,9	11,2	- 4,2	- 5,0	- 5,8	$3\frac{1}{4}$	$1\frac{1}{4}$
- 1,2	3,0	0,6	1,6	5,0	0,5	1,0	0,5	$5\frac{1}{4}$	4
- 0,3	- 2,9	2,0	2,0	3,9	1,9	2,2	4,3	$4\frac{1}{4}$	$2\frac{1}{4}$
3,3	3,9	3,1	2,4	3,5	2,7	2,7	2,5	$2\frac{1}{2}$	2
1,3	- 1,8	1,6	3,2	5,3	4,9	5,6	4,3	$4\frac{1}{4}$	$4\frac{1}{4}$
4,7	2,5	4,0	5,2	5,0	6,3	3,3	3,6	4	$3\frac{3}{4}$
3,2	- 0,4	3,2	3,4	7,5	11,3	17,4	17,2	$16\frac{1}{4}$	15
0,9	0,3	3,9	1,5	7,2	7,9	4,2	6,0	$3\frac{1}{2}$	$3\frac{1}{4}$
- 3,8	- 2,4	16,8	21,8	21,1	12,5	9,2	1,9	$5\frac{3}{4}$	$4\frac{1}{4}$
3,9	3,0	2,9	2,8	5,7	6,8	5,3	6,0	$5\frac{1}{4}$	$4\frac{3}{4}$
2,8	1,4	2,0	1,0	2,2	1,8	2,1	3,5	$2\frac{1}{2}$	$2\frac{1}{4}$
2,7	0,4	3,1	- 1,7	2,2	4,2	4,7	5,1	$4\frac{1}{4}$	$3\frac{3}{4}$
4,9	- 9,7	- 1,2	9,7	2,8	8,5	13,3	- 0,7	$4\frac{1}{2}$	$4\frac{1}{2}$
- 0,2	- 3,2	3,6	3,2	3,6	2,6	0,3	0,8	$3\frac{3}{4}$	$3\frac{1}{2}$
- 0,4	- 1,9	3,0	2,9	4,3	1,8	0,1	0,4	4	$3\frac{1}{2}$
2,5	1,0	2,9	3,0	5,5	5,7	5,1	5,1	$4\frac{3}{4}$	$4\frac{1}{4}$
1,3	- 0,1	2,7	2,5	4,8	3,9	3,4	3,9	$4\frac{1}{4}$	$3\frac{3}{4}$
1,1	- 0,6	2,8	2,7	4,9	4,4	3,7	4,2	$4\frac{3}{4}$	4
0,3	- 1,4	2,7	3,2	3,9	2,8	2,3	2,6	$4\frac{3}{4}$	$4\frac{1}{2}$
2,0	0,6	3,0	3,1	6,5	6,4	5,2	5,3	$4\frac{3}{4}$	$4\frac{1}{4}$

Bijlage C2 Volume-ontwikkeling van de buitenlandse afzet, 1988-2001

		1998	1988	1989	1990	1991
		mln gld	mutaties per jaar in %			
1.	Landbouw en visserij	17230	4,3	7,6	11,5	6,6
2.	Voedings- en genotmiddelenindustrie	49630	3,2	4,0	6,1	7,7
3.	Overige industrie ^a	20660	11,7	8,6	7,8	2,9
4.	Chemische, rubber- en kunststofverw.industrie	52790	10,2	3,8	2,9	- 1,4
5.	Metaalindustrie	72820	8,7	6,8	3,9	2,3
6.	Aardolie-industrie	11080	- 5,2	0,1	- 2,9	3,9
7.	Delfstoffenwinning	7850	- 11,1	15,7	10,6	11,1
8.	Openbare nutsbedrijven	580
9.	Bouwnijverheid en -installatiebedrijven	1630	- 5,2	15,8	31,3	- 3,9
10.	Verhuur van en handel in onroerend goed	10
11.	Handel en reparatiebedrijven	41780	9,8	7,9	6,8	8,1
12.	Transport- en opslagbedrijven	29900	7,0	6,8	2,9	4,2
13.	Communicatiebedrijven	1850	20,3	20,7	15,9	15,5
14.	Bank- en verzekeringswezen	1630	- 2,9	9,7	53,1	- 23,4
15.	Uitzendwezen ^b	0
16.	Tertiair overig	23360	11,5	9,7	14,1	7,5
17.	Zorg	0
19.	Consumptie niet-ingezetenen in Nederland	11530	3,9	20,8	- 9,1	22,8
20.	Wederuitvoer	127330	26,2	7,3	5,0	7,3
2-6.	Industrie	206970	6,7	5,1	4,0	2,8
2-8.	Nijverheid (excl.bouwnijverheid)	215400	5,9	5,4	4,2	3,1
10-17.	Diensten	98530	8,5	7,9	7,5	5,3
1-19.	Bedrijven ^c	345400	6,1	6,5	5,4	4,2
	Marktsector ^d	337540	6,7	6,3	5,3	4,0
	wo. open sector ^e	257600	6,5	5,5	4,7	3,1
	afgeschermd sector ^f	78310	8,4	10,4	6,8	8,5

^a Textiel-, kleding-, leder- en schoenindustrie; hout-, meubel- en bouwmaterialenindustrie; papier-, grafische industrie, uitgeverijen.

^b Inclusief particuliere huishoudens met personeel in loondienst.

^c Incl. N.A.G. en desinvesteringen.

^d Bedrijven excl. delfstoffenwinning, verhuur van en handel in onroerend goed en zorg.

^e Landbouw en visserij; industrie; openbare nutsbedrijven; transport- en opslagbedrijven; communicatiebedrijven; N.A.G. en desinvesteringen.

^f Handel en reparatiebedrijven; bank- en verzekeringswezen; uitzendwezen; tertiair overig; consumptie niet-ingezetenen in Nederland.

1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
5,2	0,2	7,0	-1,2	-1,1	-5,4	2,4	6,6	1¾	2¼
2,9	5,5	4,4	2,5	1,5	3,0	3,5	2,0	3¾	2½
0,2	-1,6	3,0	-0,1	0,1	5,8	2,2	0,0	5	4¼
1,6	-1,7	8,2	5,4	-2,1	9,0	3,3	4,2	8½	7
0,9	-2,2	0,9	10,8	5,8	12,4	7,0	3,8	9¼	9
1,6	1,5	2,1	0,4	2,3	0,4	2,1	-4,0	5½	4½
12,2	2,0	-0,7	-1,0	13,5	-13,9	-7,0	-2,4	10¼	1
.
-13,1	12,5	22,6	-3,6	-6,2	61,2	-5,8	-2,5	3	3¼
.
3,0	1,5	9,3	3,9	7,8	8,9	7,4	4,6	9¼	8¼
5,6	5,5	4,4	2,4	4,1	7,5	2,9	3,5	4¾	4½
7,2	3,1	12,0	16,3	20,8	22,3	34,4	41,1	36¾	31¾
-11,2	35,4	-14,5	4,1	34,4	15,9	-8,3	4,2	4¾	5
.
5,6	7,0	3,8	13,7	9,3	11,0	10,1	6,6	7¾	7¼
.
4,9	-9,7	-1,2	9,7	2,8	8,5	13,3	-0,7	4½	4½
4,6	4,2	18,4	16,6	8,1	15,3	11,0	7,9	12¾	12
1,5	0,1	3,7	5,3	1,8	7,7	4,4	2,7	7	6¼
2,0	0,2	3,5	5,0	2,3	6,6	3,9	2,5	7¼	6
3,9	4,6	6,0	4,8	7,5	9,2	6,7	5,4	8¼	7½
2,7	1,0	4,4	4,5	3,4	6,9	4,8	3,4	7	6¼
2,3	0,9	4,6	4,7	3,1	7,6	5,1	3,5	7	6½
2,3	0,7	4,1	4,3	1,9	6,8	4,2	3,3	6¾	6¼
3,2	1,4	5,4	6,5	8,0	9,6	8,7	4,4	8	7¼

Bijlage C3 Volume-ontwikkeling van de bruto toegevoegde waarde (factorkosten), 1988-2001

		1998	1988	1989	1990	1991
		mln gld	mutaties per jaar in %			
1.	Landbouw en visserij	21820	5,2	7,0	10,1	3,2
2.	Voedings- en genotmiddelenindustrie	22560	0,5	4,7	2,9	4,7
3.	Overige industrie ^a	33000	5,9	4,0	2,8	- 1,1
4.	Chemische, rubber- en kunststofverw.industrie	20260	7,3	4,8	2,8	- 2,2
5.	Metaalindustrie	41230	1,7	5,3	3,3	0,9
6.	Aardolie-industrie	3640	3,5	- 8,7	16,7	- 0,5
7.	Delfstoffenwinning	17130	- 11,4	4,4	- 0,1	9,0
8.	Openbare nutsbedrijven	14120	2,7	0,2	3,0	3,4
9.	Bouwnijverheid en -installatiebedrijven	38530	9,7	1,5	1,5	- 1,0
10.	Verhuur van en handel in onroerend goed	56950	- 0,1	5,4	3,9	2,5
11.	Handel en reparatiebedrijven	91010	3,3	4,4	5,1	4,3
12.	Transport- en opslagbedrijven	35600	2,4	4,4	5,8	7,6
13.	Communicatiebedrijven	17250	5,4	8,1	7,0	5,6
14.	Bank- en verzekeringswezen	41840	1,5	3,9	- 1,3	- 2,2
15.	Uitzendwezen ^b	20770	10,8	10,3	5,8	- 1,7
16.	Tertiair overig	103860	5,2	7,7	7,6	4,8
17.	Zorg	51340	0,4	1,3	2,1	2,5
19.	Rentemarge banken	- 21680	2,8	- 1,1	1,3	2,8
2-6.	Industrie	120690	3,6	4,4	3,3	0,4
2-8.	Nijverheid (excl.bouwnijverheid)	151930	1,3	4,1	2,9	1,8
10-17.	Diensten	418610	2,7	5,0	4,6	3,5
1-19.	Bedrijven ^c	610170	2,7	5,0	4,4	2,8
	Marktsector ^d	484760	4,1	5,3	4,9	2,6
	wo. open sector ^e	209470	3,7	4,7	4,9	2,5
	afgeschermd sector ^f	235800	4,1	6,8	5,5	3,3

^a Textiel-, kleding-, leder- en schoenindustrie; hout-, meubel- en bouwmaterialenindustrie; papier-, grafische industrie, uitgeverijen.

^b Inclusief particuliere huishoudens met personeel in loondienst.

^c Incl. niet afgedragen omzetbelasting.

^d Bedrijven excl. delfstoffenwinning, verhuur van en handel in onroerend goed en zorg.

^e Landbouw en visserij; industrie; openbare nutsbedrijven; transport- en opslagbedrijven; communicatiebedrijven.

^f Handel en reparatiebedrijven; bank- en verzekeringswezen; uitzendwezen; tertiair overig; rentemarge banken.

1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
4,1	1,7	6,0	0,9	- 0,7	2,6	- 3,1	6,5	½	1¼
2,0	0,8	6,0	3,5	1,7	4,8	1,8	1,7	2½	2¼
- 2,8	- 1,0	3,3	0,9	1,0	4,8	3,3	2,3	3¼	3
0,3	0,2	9,9	5,1	- 2,9	4,8	0,8	3,6	5	4
- 1,0	- 4,3	5,7	4,1	1,8	6,8	2,9	1,7	5¼	4¾
2,1	- 4,5	11,8	6,9	2,2	6,9	0,5	- 3,1	19¾	17¼
1,4	1,8	- 1,0	0,7	13,3	- 9,6	- 5,8	- 5,2	6¼	1
1,0	0,4	1,9	2,3	4,8	1,2	3,6	1,9	5¾	4¾
- 3,1	- 2,4	1,1	- 1,2	- 1,6	3,3	2,3	4,1	4¼	2
3,4	4,0	2,8	2,1	3,1	2,9	2,6	2,4	2½	1¾
1,4	- 2,0	1,9	2,9	4,3	5,5	4,6	4,3	4½	4¼
4,9	3,2	5,1	1,7	3,3	6,3	3,2	2,8	4¼	3¾
3,4	- 2,6	2,8	4,9	4,7	8,7	18,1	18,0	17¾	15½
0,6	- 0,1	1,4	- 0,5	6,7	4,9	1,9	5,9	3	2¾
- 4,0	- 2,8	16,9	22,5	21,7	11,6	9,4	1,8	5¾	4¼
4,3	3,4	2,4	4,2	4,1	6,4	6,5	5,9	5¼	4¾
2,5	1,4	1,5	1,1	2,3	1,8	2,4	3,1	2	2¼
- 0,3	1,7	- 2,0	0,5	6,2	3,6	2,1	10,1	4	3¼
- 0,5	- 1,8	6,1	3,5	0,7	5,5	2,4	2,0	4½	4
- 0,1	- 1,1	4,8	3,1	2,5	3,1	1,4	1,2	4¾	3¾
2,7	1,3	2,7	2,9	4,6	5,3	4,9	4,8	4½	4
1,8	0,4	3,5	2,7	3,2	4,4	3,5	3,7	4½	3¾
1,5	- 0,4	4,1	3,0	2,9	5,5	4,1	4,2	5	4¼
1,3	- 0,4	5,4	2,9	1,5	5,3	3,2	3,9	5¼	4¾
2,5	0,1	3,3	4,1	5,6	6,4	5,6	4,5	4¾	4¼

Bijlage C4 Volume-ontwikkeling van de werkgelegenheid, 1988-2001

		1998	1988	1989	1990	1991
		in dzd arb.jaren	mutaties per jaar in %			
1.	Landbouw en visserij	232	0,0	- 0,4	0,0	- 0,4
2.	Voedings- en genotmiddelenindustrie	136	0,0	0,0	0,6	0,0
3.	Overige industrie ^a	344	4,1	3,2	1,5	0,0
4.	Chemische, rubber- en kunststofverw.industrie	105	2,6	1,7	2,5	0,0
5.	Metaalindustrie	370	- 1,8	0,5	2,4	- 0,8
6.	Aardolie-industrie	8	- 9,1	0,0	0,0	0,0
7.	Delfstoffenwinning	9	0,0	0,0	0,0	0,0
8.	Openbare nutsbedrijven	37	0,0	0,0	- 2,2	- 2,2
9.	Bouwnijverheid en -installatiebedrijven	459	3,2	1,0	0,8	0,0
10.	Verhuur van en handel in onroerend goed	49	2,9	2,8	0,0	2,8
11.	Handel en reparatiebedrijven	994	3,1	3,1	3,9	3,7
12.	Transport- en opslagbedrijven	282	0,8	1,6	2,7	3,0
13.	Communicatiebedrijven	90	0,0	0,0	1,2	3,7
14.	Bank- en verzekeringswezen	237	1,1	1,7	1,6	1,6
15.	Uitzendwezen ^b	425	6,7	8,5	5,2	- 4,0
16.	Tertiair overig	1008	4,1	4,9	5,7	5,3
17.	Zorg	637	0,4	0,9	2,3	1,4
2-6.	Industrie	964	0,5	1,3	1,8	- 0,3
2-8.	Nijverheid (excl.bouwnijverheid)	1010	0,5	1,2	1,6	- 0,4
10-17.	Diensten	3722	2,6	3,1	3,8	2,9
1-17.	Bedrijven	5422	2,0	2,3	2,8	1,7
	Marktsector ^c	4727	2,2	2,5	2,9	1,8
	wo. open sector ^d	1605	0,5	1,0	1,5	0,4
	afgeschermd sector ^e	2660	3,5	4,1	4,5	3,2

^a Textiel-, kleding-, leder- en schoenindustrie; hout-, meubel- en bouwmaterialenindustrie; papier-, grafische industrie, uitgeverijen.

^b Inclusief particuliere huishoudens met personeel in loondienst.

^c Bedrijven excl. delfstoffenwinning, verhuur van en handel in onroerend goed en zorg.

^d Landbouw en visserij; industrie; openbare nutsbedrijven; transport- en opslagbedrijven; communicatiebedrijven.

^e Handel en reparatiebedrijven; bank- en verzekeringswezen; uitzendwezen; tertiair overig.

1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
0,8	-0,5	-2,2	-1,9	2,1	-0,9	-3,2	-1,6	-2½	-1
0,0	-0,4	-3,6	-1,6	-4,7	-1,1	0,4	0,7	¼	¼
-0,4	-1,3	-3,6	-0,3	-1,2	1,2	1,5	1,2	½	½
-0,8	-2,3	-7,2	-5,2	-2,3	0,8	-1,3	0,0	1½	1
-1,3	-5,7	-4,7	-0,5	0,8	1,0	0,5	0,5	1½	1½
0,0	-4,0	-1,0	1,1	5,3	-5,0	-1,3	0,0	0	0
0,0	-1,0	-3,0	-7,3	4,4	-6,3	2,2	-4,4	0	0
0,0	-2,0	-1,4	-0,7	-4,4	-3,1	-2,6	-1,9	0	0
-0,3	0,6	-1,0	1,4	2,4	4,4	3,1	2,8	2¼	¾
2,7	3,9	4,0	3,1	2,4	1,3	2,9	0,0	0	0
2,1	0,3	0,0	1,7	2,1	1,8	2,8	3,7	3¼	2¾
2,9	-0,5	-2,4	1,5	0,3	-0,3	2,8	2,8	2½	2¼
1,2	-5,0	-0,7	-3,8	3,5	5,9	3,1	4,4	4	3¼
-0,5	0,9	-1,0	0,2	3,2	3,8	5,1	5,6	2½	1½
-3,6	-3,1	13,9	20,1	17,2	9,5	7,2	1,8	4½	3
4,2	3,5	2,9	3,8	5,6	4,9	4,0	5,7	4	3½
3,1	1,2	0,3	1,7	2,8	4,2	4,4	2,2	2½	2¼
-0,7	-3,1	-4,5	-1,2	-1,1	0,7	0,6	0,7	1	¾
-0,7	-3,1	-4,3	-1,3	-1,2	0,5	0,5	0,6	1	¾
2,3	0,9	1,3	3,2	4,5	3,9	4,1	3,8	3¼	2¾
1,3	0,0	-0,2	1,9	3,1	3,0	3,0	2,9	2½	2
1,1	-0,3	-0,3	1,9	3,1	2,9	2,8	3,0	2½	2
0,2	-2,3	-3,5	-1,0	-0,2	0,4	0,5	0,9	1	1
2,1	1,2	2,1	4,1	5,5	4,3	4,2	4,3	3¾	3

Bijlage C5 Prijsontwikkeling van de bruto productie, 1988-2001

	1998	1988	1989	1990	1991
	mln gld	mutaties per jaar in %			
1. Landbouw en visserij	44640	0,1	6,2	- 5,7	1,6
2. Voedings- en genotmiddelenindustrie	94980	2,0	5,4	- 3,4	0,1
3. Overige industrie ^a	79220	1,2	2,0	1,8	1,7
4. Chemische, rubber- en kunststofverw.industrie	74860	4,0	2,6	- 2,9	- 1,3
5. Metaalindustrie	133160	2,3	3,3	0,4	1,0
6. Aardolie-industrie	26310	- 10,4	17,4	8,0	0,8
7. Delfstoffenwinning	22600	- 7,8	1,6	12,8	9,3
8. Openbare nutsbedrijven	39870	- 3,0	0,2	7,2	4,6
9. Bouwnijverheid en -installatiebedrijven	108620	2,3	3,3	2,8	2,9
10. Verhuur van en handel in onroerend goed	74820	2,9	2,5	3,0	4,2
11. Handel en reparatiebedrijven	201020	0,8	1,3	2,8	1,3
12. Transport- en opslagbedrijven	70150	1,1	1,4	0,4	3,0
13. Communicatiebedrijven	28570	0,2	- 0,6	0,2	1,1
14. Bank- en verzekeringswezen	72800	1,5	5,6	- 0,4	5,0
15. Uitzendwezen ^b	22790	1,7	1,5	3,9	3,4
16. Tertiair overig	201180	1,5	1,8	2,7	3,0
17. Zorg	68570	1,0	1,4	3,8	4,7
18. Omzetbelasting	54920	0,6	- 6,0	2,4	2,9
2-6. Industrie	408530	1,3	4,5	- 0,4	0,5
2-8. Nijverheid (excl.bouwnijverheid)	471000	0,5	4,1	0,7	1,3
10-17. Diensten	739900	1,3	1,9	2,3	2,9
1-18. Bedrijven	1421720	1,0	2,7	1,4	2,2
Marktsector ^c	1255730	1,1	2,8	0,9	1,8
wo. open sector ^d	594400	0,9	4,0	- 0,5	1,1
afgeschermd sector ^e	497790	1,2	2,1	2,3	2,4

^a Textiel-, kleding-, leder- en schoenindustrie; hout-, meubel- en bouwmaterialenindustrie; papier-, grafische industrie, uitgeverijen.

^b Inclusief particuliere huishoudens met personeel in loondienst.

^c Bedrijven excl. delfstoffenwinning, verhuur van en handel in onroerend goed en zorg.

^d Landbouw en visserij; industrie; openbare nutsbedrijven; transport- en opslagbedrijven; communicatiebedrijven.

^e Handel en reparatiebedrijven; bank- en verzekeringswezen; uitzendwezen; tertiair overig.

1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
-4,3	-7,1	3,6	-1,6	2,3	2,5	-2,4	-4,4	2½	2¼
2,1	-3,9	0,6	0,8	1,4	2,9	-1,2	-1,7	1¾	1¾
1,0	0,1	1,2	3,9	-0,1	0,2	1,4	0,3	1¼	1¾
-3,8	-2,3	1,7	5,9	-0,9	2,9	-2,4	0,0	8	-¼
0,6	0,2	0,5	1,5	-0,1	1,6	1,2	-0,7	3	1½
-7,6	-1,6	-2,2	-1,9	13,5	8,0	-12,7	20,3	21¾	-12¾
-8,5	-6,4	-1,1	4,4	4,6	9,5	-4,4	-8,5	30½	-¾
-0,6	-0,8	1,4	3,5	4,2	5,0	0,7	-0,3	10	8¼
3,4	2,8	1,8	2,4	2,5	1,9	2,4	2,7	2¾	3
5,2	5,0	4,8	4,4	4,3	3,8	3,6	3,2	3	2¾
2,2	3,1	2,1	0,5	-0,9	1,0	1,1	0,9	2¾	1¾
0,3	0,3	0,5	0,5	0,3	3,1	1,4	1,7	3½	2
4,1	6,1	4,5	1,3	-1,7	-0,9	-4,8	-4,9	-5	-3
6,6	6,0	7,0	2,6	-0,5	1,5	4,1	2,9	3	3
4,6	0,5	2,2	1,4	1,8	2,5	6,5	3,5	4¼	3
3,3	3,3	2,2	2,3	2,5	2,4	2,6	1,9	3	2¾
3,1	2,5	2,0	1,9	0,9	2,3	2,9	2,9	3½	3½
1,4	-2,3	1,3	4,7	3,5	1,9	1,3	2,9	2½	11
-0,4	-1,5	0,6	2,3	1,1	2,3	-1,0	0,7	4¾	0
-1,0	-1,8	0,6	2,5	1,5	2,9	-1,0	0,2	6¼	¾
3,2	3,3	2,8	1,8	0,9	2,0	2,1	1,7	2¾	2¼
1,3	0,8	1,9	2,1	1,4	2,3	0,9	1,1	3¾	2
1,2	0,6	1,8	1,8	1,2	2,1	0,8	1,1	3½	2
-0,6	-1,5	1,1	1,7	1,2	2,5	-0,9	0,0	4¼	¾
3,3	3,5	2,8	1,5	0,6	1,7	2,4	1,7	3	2¼

Bijlage C6 Arbeidsinkomensquote, 1987-2001

	1987	1988	1989	1990	1991
	%				
1. Landbouw en visserij	82,4	81,0	67,1	71,0	70,5
2. Voedings- en genotmiddelenindustrie	82,2	84,2	81,3	74,8	75,3
3. Overige industrie ^a	81,0	78,1	76,9	75,3	77,8
4. Chemische, rubber- en kunststofverw.industrie	63,0	53,4	53,8	63,5	71,1
5. Metaalindustrie	90,2	85,6	80,5	80,1	81,1
6. Aardolie-industrie	86,8	58,8	58,2	33,0	28,0
7. Delfstoffenwinning	6,1	7,9	7,6	6,9	6,0
8. Openbare nutsbedrijven	59,3	61,2	63,4	59,4	58,5
9. Bouwnijverheid en -installatiebedrijven	95,1	89,5	88,2	87,5	89,2
10. Verhuur van en handel in onroerend goed	6,8	7,0	6,5	6,4	6,4
11. Handel en reparatiebedrijven	74,6	74,8	73,6	73,0	76,0
12. Transport- en opslagbedrijven	90,3	88,4	86,7	88,2	87,0
13. Communicatiebedrijven	70,1	67,3	69,2	68,7	71,1
14. Bank- en verzekeringswezen	60,2	60,4	55,4	60,3	61,7
15. Uitzendwezen ^b	102,5	100,8	100,3	99,7	100,2
16. Tertiair overig	86,1	83,7	80,7	78,8	78,1
17. Zorg	78,9	79,5	79,0	79,5	79,6
2-6. Industrie	81,4	76,1	73,8	73,6	75,6
2-8. Nijverheid (excl.bouwnijverheid)	68,0	66,9	65,0	63,8	63,7
10-17. Diensten	67,4	67,1	65,2	65,5	66,1
1-17. Bedrijven ^c	74,4	73,7	71,1	70,6	71,2
Marktsector ^d	87,0	84,6	81,5	81,2	82,9
wo. open sector ^e	84,4	80,3	77,1	77,2	78,6
afgeschermde sector ^f	89,8	89,2	85,8	85,1	87,2

^a Textiel-, kleding-, leder- en schoenindustrie; hout-, meubel- en bouwmaterialenindustrie; papier-, grafische industrie, uitgeverijen.

^b Inclusief particuliere huishoudens met personeel in loondienst.

^c Incl. niet afgedragen omzetbelasting en rentemarge banken.

^d Bedrijven excl. delfstoffenwinning, verhuur van en handel in onroerend goed en zorg.

^e Landbouw en visserij; industrie; openbare nutsbedrijven; transport- en opslagbedrijven; communicatiebedrijven; N.A.G. en desinvesteringen.

^f Handel en reparatiebedrijven; bank- en verzekeringswezen; uitzendwezen; tertiair overig.

1992	1993	1994	1995	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
			voor revisie	na revisie						
78,0	93,5	78,0	79,6	72,5	77,3	73,2	78,6	82,0	80¼	79¾
72,8	73,0	73,0	68,0	59,6	57,6	56,5	54,8	55,3	55¾	56½
81,1	81,4	79,3	79,6	80,4	79,4	79,0	77,5	79,3	80¼	80
78,0	83,0	68,3	56,5	53,6	59,2	59,2	61,9	71,7	68	65½
85,2	87,0	82,5	81,2	84,1	85,2	80,5	79,9	80,6	80¾	80½
44,8	38,8	36,8	45,1	66,4	68,4	51,6	33,2	48,3	64	36¾
7,4	8,3	8,3	7,7	8,0	6,9	6,5	7,9	9,7	6½	6¾
60,6	59,4	55,9	54,7	45,5	41,4	38,2	36,1	36,5	34¾	31¼
91,7	90,9	89,7	89,7	88,2	89,1	90,0	89,2	87,6	86¾	84½
6,3	6,0	6,0	6,4	14,4	13,7	13,3	13,1	12,7	12½	12½
77,7	79,8	80,8	80,5	78,0	79,5	79,8	79,5	80,9	80¾	80¾
87,1	87,2	83,8	86,3	87,4	90,5	82,1	82,2	84,5	85	85
69,4	65,6	62,5	59,8	51,7	50,3	51,4	49,9	51,4	53½	53¾
60,1	59,1	53,9	54,5	60,9	62,2	64,2	64,3	63,7	64¼	64
100,9	102,2	99,1	99,5	100,7	96,7	97,3	95,7	95,5	94¼	93½
77,4	77,0	75,6	74,6	84,3	84,1	82,8	80,9	81,5	81½	81
79,8	80,4	82,4	82,8	83,2	85,1	84,7	84,8	84,7	85¼	85¼
79,8	80,9	76,2	72,8	72,7	73,7	71,7	70,6	73,7	74	72¾
68,4	69,9	66,6	63,7	63,3	62,3	60,8	61,2	65,0	62¼	61¼
65,8	65,5	64,4	65,0	73,9	74,5	73,7	72,9	73,5	73¾	73¾
72,7	73,6	71,2	71,1	75,7	76,0	74,9	74,3	76,7	76	75½
84,8	86,4	82,7	82,1	81,8	82,8	81,5	81,0	82,8	82¾	81¾
82,3	84,4	79,0	77,3	74,0	75,1	71,9	71,4	73,9	74	72¾
87,1	88,5	85,8	86,1	88,8	88,9	88,7	87,7	88,7	88½	88¼

Bijlage D1 Volume-ontwikkeling van de bruto toegevoegde waarde (factorkosten), 1997-2001

	1998	1997	1998	1999	2000	2001
	mln gld	mutaties per jaar in %				
1. Landbouw en visserij	21820	2,6	- 3,1	6,5	½	1¼
w.o. Tuinbouw	9160	10,7	- 2,5	4,7	¾	1½
Veehouderij	7650	- 0,9	- 1,6	3,4	¼	½
Akkerbouw	1410	- 11,8	- 28,0	40,6	- 2½	2
2. Voedings- en genotmiddelenindustrie	22560	4,8	1,8	1,7	2½	2¼
w.v. Veehouderijproducten	5850	8,4	5,0	- 1,6	¾	½
Overige voedingsproducten	10570	3,7	0,1	2,0	1¾	1¾
Dranken en tabaksproducten	6140	3,7	1,9	4,3	5¼	4½
3. Overige industrie	33000	4,8	3,3	2,3	3¼	3
w.v. Textiel-, kleding-, leder en schoenindustrie	3080	- 0,9	5,5	4,7	-1	½
Hout- en bouwmaterialenindustrie	14480	0,5	4,1	1,7	3½	4¼
Papierindustrie	3470	8,3	1,0	- 1,7	4½	4¼
Grafische industrie	11980	4,4	5,6	2,9	3	3¾
4. Chemische, rubber- en kunststofverwerkende industrie	20260	4,8	0,8	3,6	5	4
w.v. Basischemie	9390	4,8	- 1,2	2,6	7¼	5
Eindproducten	6980	6,2	2,6	5,7	3½	3½
Rubber- en kunststofverwerkende industrie	3880	2,4	3,3	2,2	3½	3¼
5. Metaalindustrie	41230	6,8	2,9	1,7	5¼	4¾
w.o. Basismetalenindustrie	3800	4,9	0,1	0,3	6¼	3
Metaalproducten industrie	9710	4,7	0,9	1,5	5	3
Machine-industrie	9300	6,5	0,5	- 1,0	4¾	4¾
Elektrotechnische industrie	11890	7,3	3,3	3,8	5	5¼
Auto-industrie	3750	13,6	17,6	2,4	8½	8
Overige transportmiddelen	2780	8,6	2,4	3,0	2	2¾
14. Bank- en verzekeringswezen	41840	4,9	1,9	5,9	3	2¾
w.v. Bankwezen	21680	5,6	2,6	6,8	3¾	2¾
Verzekeringswezen	12620	1,6	0,0	4,8	¾	1½
Overige financiële diensten	7540	9,0	3,4	5,3	4¾	4¼
16. Overige tertiaire diensten	103860	6,4	6,5	5,9	5¼	4¾
w.v. Horeca	13100	5,1	3,3	3,3	3¼	3
Hoogwaardige zakelijke dienstverlening ^a	48020	11,5	11,2	8,7	7¾	6¾
Overige zakelijke dienstverlening ^b	19150	4,5	3,8	4,7	4½	4

^a Verhuur roerende goederen; Computerservicebedrijven; Speur- en ontwikkelingswerk; Juridische, boekhoudkundige en economische dienstverlening; Reclamebureau's.

^b Ingenieurs en architecten; reiniging gebouwen; Overige zakelijke dienstverlening.

Bijlage D2 Volume-ontwikkeling van de werkgelegenheid, 1997-2001

	1997	1998	1999	2000	2001	
	dzd	mutaties per jaar in %				
	arb.jaren					
1. Landbouw en visserij	232	- 0,9	- 3,2	- 1,6	- 2½	- 1
w.o. Tuinbouw	73	- 0,3	0,3	2,6	0	- 1
Veehouderij	95	- 1,9	- 6,7	- 5,6	- 5½	- 4
Akkerbouw	19	- 0,5	- 1,1	- 1,1	- ½	- 1
2. Voedings- en genotmiddelenindustrie	136	- 1,1	0,4	0,7	¼	¼
w.v. Veehouderijproducten	36	- 3,6	1,2	- 0,3	- ½	0
Overige voedingsproducten	84	- 0,5	0,0	0,8	¼	¼
Dranken en tabaksproducten	16	- 1,4	1,1	1,8	1¼	1
3. Overige industrie	344	- 1,2	1,2	1,5	1¼	½
w.v. Textiel-, kleding-, leder en schoenindustrie	3	- 7,4	0,0	0,0	¼	- 2¼
Hout- en bouwmaterialenindustrie	19	- 0,2	2,2	1,5	1½	2¾
Papierindustrie	25	- 2,7	1,6	1,6	¾	1½
Grafische industrie	96	0,9	2,0	1,3	- ½	¾
4. Chemische, rubber- en kunststofverwerkende industrie	105	- 2,3	0,8	- 1,3	0	1½
w.v. Basischemie	30	0,6	- 1,9	0,0	3¾	2¼
Eindproducten	37	- 2,8	- 2,6	0,0	¼	¾
Rubber- en kunststofverwerkende industrie	32	5,6	0,9	0,0	½	¼
5. Metaalindustrie	370	0,8	1,0	0,5	½	1½
w.o. Basismetalaalindustrie	26	1,1	0,0	- 1,1	- ¾	¾
Metaalproducten industrie	102	- 0,6	2,3	1,6	1½	0
Machine-industrie	83	2,1	1,6	1,1	2	2
Elektrotechnische industrie	99	3,2	- 3,4	- 0,3	1	1½
Auto-industrie	30	6,0	5,3	- 0,4	3¼	3¾
Overige transportmiddelen	29	- 8,4	0,7	0,2	2	1
14. Bank- en verzekeringswezen	237	3,8	5,1	5,6	2½	1½
w.v. Bankwezen	136	3,9	6,1	5,3	2	¾
Verzekeringswezen	41	0,7	0,2	5,5	2½	1¼
Overige financiële diensten	60	5,8	6,3	6,6	3¾	3¼
16. Overige tertiaire diensten	1008	4,9	4,0	5,7	4	3½
w.v. Horeca	177	1,4	2,7	2,7	2¼	1¼
Hoogwaardige zakelijke dienstverlening ^a	340	8,0	5,3	8,6	6½	5¾
Overige zakelijke dienstverlening ^b	223	3,3	4,9	5,2	3½	3¼

^a Verhuur roerende goederen; Computerservicebedrijven; Speur- en ontwikkelingswerk; Juridische, boekhoudkundige en economische dienstverlening; Reclamebureau's.

^b Ingenieurs en architecten; reiniging gebouwen; Overige zakelijke dienstverlening.

Bijlage D3 Prijsontwikkeling van de bruto productie, 1997-2001

	1998	1997	1998	1999	2000	2001
	mln gld	mutaties per jaar in %				
1. Landbouw en visserij	44640	2,5	- 2,4	- 4,4	2½	2¼
w.o. Tuinbouw	15670	1,7	3,7	- 4,8	4	2¾
Veehouderij	19660	3,1	- 9,0	- 4,7	1½	2
Akkerbouw	2990	3,7	9,9	- 10,6	3½	2¾
2. Voedings- en genotmiddelenindustrie	94980	2,9	- 1,2	- 1,7	1¾	1¾
w.v. Veehouderijproducten	32070	3,4	- 3,9	- 2,4	2	1¾
Overige voedingsproducten	45630	2,7	0,0	- 2,9	1½	1¼
Dranken en tabaksproducten	17280	2,7	0,9	2,6	3	3
3. Overige industrie	79220	- 0,1	0,2	1,4	¼	1¼
w.v. Textiel-, kleding-, leder en schoenindustrie	9830	- 0,3	1,2	1,5	½	2
Hout- en bouwmaterialenindustrie	32150	0,5	0,9	1,3	¾	1½
Papierindustrie	10660	- 1,3	1,5	- 0,4	2¼	¾
Grafische industrie	26580	- 0,3	1,5	- 0,1	½	2
4. Chemische, rubber- en kunststofverwerkende industrie	74860	- 0,9	2,9	- 2,4	0	8
w.v. Basischemie	40880	4,4	- 4,7	- 0,7	12	- 1½
Eindproducten	23000	0,7	0,8	0,3	¾	1½
Rubber- en kunststofverwerkende industrie	10990	1,1	0,1	2,0	¾	¾
5. Metaalindustrie	133160	- 0,1	1,6	1,2	- ¾	3
w.o. Basismetalaalindustrie	12110	5,0	- 0,9	- 7,9	15¼	2
Metaalproducten industrie	27130	1,2	2,3	0,4	¾	2½
Machine-industrie	27380	2,1	1,6	0,5	1½	1¾
Elektrotechnische industrie	38210	0,7	0,9	- 0,8	2¼	1
Auto-industrie	17800	2,2	0,5	0,1	1½	1½
Overige transportmiddelen	10530	2,4	2,7	1,4	1¼	1½
14. Bank- en verzekeringswezen	72800	1,5	4,1	2,9	3	3
w.v. Bankwezen	35540	- 0,1	4,5	2,9	¾	3
Verzekeringswezen	27150	2,4	3,4	2,5	3	3
Overige financiële diensten	10110	5,1	4,5	3,4	4¼	4
16. Overige tertiaire diensten	201180	2,4	2,6	1,9	3	¾
w.v. Horeca	27810	2,0	1,9	2,9	3	3
Hoogwaardige zakelijke dienstverlening ^a	89800	2,6	2,8	1,3	3	2½
Overige zakelijke dienstverlening ^b	34350	1,8	2,7	1,6	2½	¾

^a Verhuur roerende goederen; Computerservicebedrijven; Speur- en ontwikkelingswerk; Juridische, boekhoudkundige en economische dienstverlening; Reclamebureau's.

^b Ingenieurs en architecten; reiniging gebouwen; Overige zakelijke dienstverlening.

Bijlage D4 Kerngegevens bouwnijverheid en exploitatie onroerend goed, 1997-2001

	1998	1997	1998	1999	2000	2001
	mln gld	mutaties per jaar in %				
<i>Bouwnijverheid en installatiebedrijven</i>						
Volume binnenlandse afzet	106990	1,9	2,2	4,3	4¼	2¼
wo. Investerings in ^a	59610	1,8	1,6	4,7	5	2¼
Woningen ^a	28790	3,9	- 1,3	1,1	4½	2½
wv. Nieuwbouw	18540	5,7	- 2,5	0	5½	2¼
Herstel en verbouw	10250	0,8	1,1	3	3	3
Gebouwen voor bedrijven	15470	1,2	8,6	8,6	5	3½
GW ^b bedrijven	6540	9,2	- 2,4	1,7	2½	- 1½
Bouwwerken overheid	8810	- 7,5	3,3	11,3	7½	1¾
wv. Gebouwen	3400	4,2	0,3	6,4	1¾	1½
GW ^b	5410	- 14,8	5,2	14,4	11	2
Onderhoud ^c	21220	5,8	3,3	3	3	3
Volume buitenlandse afzet	1630	- 6,2	61,2	- 5,8	- 2½	3
Volume bruto toegevoegde waarde	38530	- 1,6	3,3	2,3	4	4¼
Prijsindex binnenlandse afzet excl. btw		1,9	2,4	2,7	2¾	3
Loonsom per werknemer		2,2	2,5	3,7	3½	3½
Totale kosten per eenheid product		1,9	1,9	2	2¾	2
Prijsindex nieuwbouw excl. btw		1,9	2,8	3	3	3
		niveau's ultimo periode				
Arbeidsvolume (dzd arbeidsjaren) ^d		444	458	471	481	485
Arbeidsinkomenquote (in %)		90,0	89,2	87,6	86¾	84½
<i>Exploitatie van onroerend goed</i>						
		mutaties per jaar in %				
Volume consumptie woondiensten		1,7	1,9	2,6	2¾	2
Gemiddelde huur		4,0	3,6	3,2	2¾	2¾
		niveau's				
Woningvoorraad ultimo jaar (dzd)		6441	6521	6586	6660	6730

^a Betreft investeringen in woningen voorzover geleverd door de bouwnijverheid.

^b Grond-, weg-, en waterbouwkundige werken.

^c Exclusief interne leveringen (onderaanneming).

^d Loontrekkers en zelfstandigen.

Bijlage D5 Kerngegevens Energie, 1997-2001

	1998	1997	1998	1999	2000	2001
	niveaus	mutaties per jaar in %				
<i>Energieprijzen (nominaal)</i>	dollars/vat					
Ruwe olie (Brent), wereldmarkt	12,9	- 7,1	- 32,8	39,2	37,0	- 19,0
	ct/m ³					
Aardgas grootverbruik ^a	21,5	7,9	- 5,4	- 13,2	39,4	- 5,7
Aardgas kleinverbruik ^a	67,8	16,4	3,8	- 0,0	13,1	18,1
	ct/liter					
Benzine ^a	214,1	6,4	- 0,5	4,5	7,3	- 1,3
Diesel ^a	143,2	4,4	- 4,6	6,5	11,1	- 2,8
LPG	70,3	15,0	- 4,1	4,4	16,9	- 8,3
	ct/Kwh					
Elektriciteit grootverbruik ^a	12,1	0,0	4,3	0,7	7,7	7,1
Elektriciteit kleinverbruik ^a	25,4	1,9	1,5	9,5	16,3	14,4
	PJ					
<i>Energieverbruik^b</i>	2954,0	- 3,3	1,2	- 1,0	6,1	3,7
w.v. Gezinnen	424,0	- 13,4	- 3,6	- 0,8	7,5	2,5
Industrie	995,0	1,5	0,5	0,4	6,2	3,7
Overige afnemers	514,0	- 8,0	4,0	1,0	9,0	4,8
Transport	446,0	1,6	0,0	2,1	3,4	2,7
Energiesector	611,0	- 2,0	4,8	- 7,2	4,4	4,4
		mld gld per jaar				
Aardgasbaten kasbasis		10,2	7,9	6,1	8,3	9,5
w.v. Toevoeging FES		1,0	0,8	1,7	2,3	2,6
		mutaties per jaar				
Volume-ontwikkeling BBP		3,6	3,7	3,6	4,1	3,5
Energieverbruik ^c		- 3,3	1,2	- 1,0	6,1	3,7
Energie-intensiteit ^c		- 6,9	- 2,5	- 4,6	2,0	0,2
	Mton	mutaties per jaar in %				
CO ₂ - emissies ^c	185,7	2,9	0,1	- 2,5	7,1	3,6

^a Prijs voor eindverbruikers, inclusief heffingen.

^b Bij gerealiseerde temperatuur tot midden februari 2000, daarna normaal temperatuursverloop.

^c Bij normaal temperatuursverloop tot 1998, daarna als bij voetnoot b.

Verklaring van afkortingen

AAW	Algemene Arbeidsongeschiktheidswet
ABP	Algemeen Burgerlijk Pensioenfonds
ABW	Algemene Bijstandswet
ADV	Arbeidsduurverkorting
AFJ	Arbeidsongeschiktheidsfonds Jonggehandicapten
AFZ	Arbeidsongeschiktheidsfonds Zelfstandigen
AIQ	Arbeidsinkomensquote
ANW	Algemene Nabestaandenwet
AOF	Arbeidsongeschiktheidsfonds
AOK	Arbeidsongeschiktheidskas
AOW	Algemene Ouderdomswet
AWBZ	Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten
AWF	Algemeen Werkloosheidsfonds
AWW	Algemene Weduwen- en Wezenwet
BBP	Bruto Binnenlands Product
BOL	Beroepsopleidende leerweg
BNP	Bruto Nationaal Product
BTW	Belasting op de Toegevoegde Waarde
cao	collectieve arbeidsovereenkomst
CBO	Congressional Budget Office
CBS	Centraal Bureau voor de Statistiek
CEP	Centraal Economisch Plan
CPB	Centraal Planbureau
DNB	De Nederlandsche Bank
EC	Europese Commissie
ECB	Europese Centrale Bank
EMU	Economische en Monetaire Unie
EU	Europese Unie
Euro	Valuta EMU
Eurostat	Statistisch bureau van de EG

Fed	Federal Reserve System; stelsel van centrale banken VS
FES	Fonds Economische Structuurversterking
FWI	Fonds Werk en Inkomen
GOS	Gemenebest van Onafhankelijke Staten
GWW	Grond-, Weg- en Waterbouw
HBO	Hoger Beroepsonderwijs
HSL	Hoge Snelheids Lijn
HWWA	Hamburgisches Weltwirtschaftliches Archiv - Institut für Wirtschaftsforschung, Hamburg
I/A	Inactieven/Actieven
IB	Inkomstenbelasting
ICT	Informatie- en Communicatietechnologie
ID-banen	Instream- doorstroom-banen
IHS	Individuele Huur Subsidie
IMF	Internationaal Monetair Fonds
IOAW	Inkomensvoorziening Oudere en gedeeltelijk Arbeidsongeschikte werkloze Werknemers
IOAZ	Inkomensvoorziening Oudere en gedeeltelijk Arbeidsongeschikte werkloze Zelfstandigen
IT	Informatie Technologie
KIQ	Kapitaalinkomensquote
KST	Kleinschaligheidstoeslag
LISV	Landelijk Instituut Sociale Verzekeringen
MBO	Middelbaar Beroepsonderwijs
MEV	Macro Economische Verkenning
MKB	Midden- en Kleinbedrijf
MRB	Motorrijtuigenbelasting
NAIRU	Non-Accelerating Inflation Rate of Unemployment (werkloosheidsniveau waarbij de inflatie niet hoeft op te lopen)
NIESR	The National Institute of Economic and Social Research, Londen
NNI	Netto Nationaal Inkomen
NR	Nationale Rekeningen
OESO	Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling
OPEC	Organisation of Petroleum Exporting Countries; Organisatie van olieëxporterende landen
OT	Overhevelingstoeslag
P/A	Personen/Arbeidsjaren
PEMBA	Premiedifferentiatie en Marktwerking bij Arbeidsongeschiktheids- regelingen
R&D	Research and Development; Onderzoek en Ontwikkeling
REA	Reïntegratie Arbeidsgehandicapten

ROA	Researchcentrum voor Onderwijs en Arbeidsmarkt
RWW	Rijksgroepsregeling Werkloze Werknemers
SBI	Standaard Bedrijfs Indeling
SER	Sociaal Economische Raad
S&P500	Standard and Poor 500 index
SV	Sociale Verzekering
SVB	Sociale verzekeringsbank
SZ	Sociale Zekerheid
VAW	Vervroegde Aflossing Woningwetleningen
VBO	Voortgezet Beroepsonderwijs
VINEX	Vierde Nota over de Ruimtelijke Ordening Extra
VK	Verenigd Koninkrijk
VN	Verenigde Naties
VpB	Vennootschapsbelasting
VS	Verenigde Staten
VUT	Vervroegde Uittreding
WAJONG	Wet Arbeidsongeschiktheidsvoorziening jonggehandicapten
WAO	Wet op de Arbeidsongeschiktheidsverzekering
WAZ	Wet Arbeidsongeschiktheidsvoorziening zelfstandigen
WBOL	Wet Bruterijng Overhevelingstoelag Lonen
WIR	Wet Investeringsrekening
WKA	Wet Koppeling met Afwijkingsmogelijkheid
WML	Wettelijk Minimumloon voor volwassenen
WNVZ	Werknemersverzekeringen
WO	Wetenschappelijk Onderwijs
WTO	World Trade Organisation (voorheen GATT)
WW	Werkloosheidswet
ZFW	Ziekenfondswet
ZW	Ziektewet

Enige eerdere publicaties van het CPB die bij de Sdu zijn verschenen:

- Scanning the future – A long-term scenario study of the world economy 1990-2015 (1992), ISBN 90-399-0204-6.
- Nederland in drievoud – Een scenariostudie van de Nederlandse economie 1990-2015 (1992), ISBN 90-399-0292-5.
- Economie en milieu: op zoek naar duurzaamheid (1996), ISBN 90-399-1003-0.
- Bevolking en arbeidsaanbod – drie scenario's tot 2020 (1997), *gezamenlijk met CBS*, ISBN 90-399-1273-4.
- Economie en fysieke omgeving – Beleidsopgaven en oplossingsrichtingen 1995-2020 (1997), ISBN 90-399-1361-7.
- Bedrijfslocatiemonitor – terreinverkenning (1997), ISBN 90-399-1370-6.
- Economische verkenning voor de volgende kabinetsperiode (1997), ISBN 90-399-1443-5.
- Competition in Communication and Information Services – opportunities and obstacles (1997), ISBN 90-399-1444-3.
- Grenzen aan Schiphol? (1997), ISBN 90-399-1445-1.
- Keuzes in kaart – Economische effecten van vijf verkiezingsprogramma's (1998), ISBN 90-399-1485-0.
- Bedrijfslocatiemonitor – regionale verkenningen 2010 (1998), ISBN 90-399-1517-2.
- Woningbouw – Tussen markt en overheid (1999), ISBN 90-399-1604-7.
- De grondmarkt – Een gebrekkige markt en een onvolmaakte overheid (1999), ISBN 90-399-1605-5.
- Concurrentiestudie Duitsland – Onderzoek naar de concurrentiekracht van de havens van Rotterdam, Antwerpen, Hamburg en Bremen op de Duitse markt (1999), *gezamenlijk met het Gemeentelijk Havenbedrijf Rotterdam*, ISBN 90-399-1710-8.

Deze publicaties zijn verkrijgbaar bij de Sdu of bij de boekhandel.